

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ ТА ІННОВАЦІЇ

Колективна монографія

*До 10-річного ювілею
кафедри менеджменту
банківської діяльності*

УДК 336.71(477)+330.341.1

ББК 65.262.10

Б 23

Л. О. ПРИМОСТКА, М. І. ДИБА, І. В. КРАСНОВА, Л. В. КОНОПАТСЬКА,
А. В. НІКІТІН, О. В. БОРИШКЕВИЧ, М. П. ГОЙВАНЮК, Є. С. ОСАДЧИЙ,
Т. Г. ІВАНОВА, В. Г. ШЕВАЛДІНА, Г. Т. КАРЧЕВА, В. І. КОЗЛОВ,
К. А. БЕГУН, А. М. СУТОРМІНА, К. М. СУТОРМІНА, Л. А. ГОРБАТЮК,
В. В. ЛАВРЕНЮК, І. Я. КАРЧЕВА

Рецензенти

А. М. Мороз, д.е.н.

(Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана)

О. Д. Вовчак, д.е.н., проф.

(Університет банківської справи Національного банку України)

О. І. Береславська, д.е.н., проф.

(Національний університет Державної податкової служби України)

Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ

Протокол № 2 від 25.09.2014

Банківська система України: інституційні зміни та ін-
Б 23 **новації [Електронний ресурс] : кол. моногр. / [Л. О. Примостка,**
М. І. Дибя, І. В. Краснова та ін.] ; за заг. ред. Л. О. При-
мостки. — К. : КНЕУ, 2015. — 434, [6] с.

ISBN 978-966-483-980-5

Монографію присвячено дослідженню інноваційних напрямів розвитку та інституційно-структурних зрушень, які відбуваються в банківській системі України в умовах глобальної турбулентності. Проаналізовано процеси концентрації банківського капіталу, інновації у сфері банківських технологій, продуктів і послуг. З практичного боку узагальнено світовий і вітчизняний досвід дистанційного банкінгу, систематизовано методи оцінки його ефективності, виявлено новітні тенденції в регулюванні банківської діяльності на міжнародному та національному рівнях. Особливе місце відведено аналітичному дослідженню надійності банківської системи в умовах циклічного розвитку економіки. Матеріал підготовлено з урахуванням міжнародної практики ведення банківського бізнесу.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, які спеціалізуються в сфері банківської справи та фінансів.

УДК 336.71(477)+330.341.1

ББК 65.262.10

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ забороняється*

© Л. О. Примостка, М. І. Дибя,
І. В. Краснова та ін., 2015

© КНЕУ, 2015

ISBN 978-966-483-980-5

Зміст

<i>Вступне слово</i>	3
<i>Передмова</i>	5
РОЗДІЛ 1. ІНСТИТУЦІЙНО-СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕ- МИ УКРАЇНИ	9
1.1. Інституційні зміни та напрями інноваційного розвитку сучасного банківництва	9
1.2. Державні банки в структурі банківського сек- тору України	24
1.3. Системно важливі банки в інституційній архі- тектурі банківської системи	33
1.4. Трансформація інституційного середовища діяль- ності банків	52
1.5. Взаємодія банків з міжнародними фінансово- кредитними організаціями	69
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ	88
2.1. Цільові орієнтири та індикатори капіталізації банківської системи	88
2.2. Концентрація капіталу в банківському секторі ..	112
2.3. Злиття, придбання та поглинання в банківсько- му секторі України	129
2.4. Залучення банками капіталу на міжнародних ринках	146
РОЗДІЛ 3. ІННОВАЦІЇ У СФЕРІ БАНКІВСЬКИХ ТЕХНОЛОГІЙ, ПРОДУКТІВ І ПОСЛУГ	157
3.1. Розвиток дистанційного банкінгу у вітчизняній практиці	157
3.2. Інноваційні форми та методи дистанційного обслуговування клієнтів банків	170
3.3. Ефективність дистанційних банківських послуг ..	190

3.4. Інноваційні інструменти хеджування фінансових ризиків	200
3.5. Фінансовий інжиніринг у банках України	214
3.6. Інновації у сфері банківського маркетингу	233

РОЗДІЛ 4. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ

241

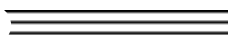
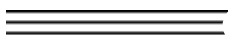
4.1. Система монетарного регулювання в інституційній економіці	241
4.2. Управління золотовалютними резервами: міжнародна та вітчизняна практика	260
4.3. Інституційні моделі банківського регулювання та нагляду	275
4.4. Вплив моделі банківського нагляду на стабільність банківської діяльності	289
4.5. Регулювання діяльності системно важливих банків	297
4.6. Системи діагностування фінансової стійкості банків у міжнародній практиці банківського нагляду	309

РОЗДІЛ 5. НАДІЙНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСБАЛАНСІВ

320

5.1. Економічні цикли та їх вплив на банківську діяльність	320
5.2. Виявлення домінантних факторів впливу на надійність банківських систем країн світу	340
5.3. Взаємозв'язок глобальних економічних дисбалансів і надійності банківської системи	365
5.4. Аналіз взаємозв'язків між домінантними факторами впливу на надійність банківської системи ..	381
5.5. Модель інтегрального оцінювання надійності банківської системи	402

<i>Список використаних джерел</i>	<i>422</i>
---	------------

Вступне слово

Підвищення адаптивності та конкурентоспроможності економіки значною мірою залежить від інновацій, які за сучасних умов перетворилися на ключову рушійну силу економічного зростання. Це виявляється в постійно зростаючому впливі технічного прогресу, засобів зв'язку, інформаційно-комунікаційних технологій на темпи і напрями економічних процесів. За таких обставин пріоритетним завданням, яке постає перед суспільством, є формування інноваційно-орієнтованої моделі економічного розвитку. Дослідженню напрямів інноваційного розвитку банківництва, аналізу інституційних змін, які відбуваються у вітчизняній банківській системі, забезпеченню її надійності в умовах глобальних дисбалансів присвячено пропоновану монографію, підготовлену науковцями кафедри менеджменту банківської діяльності Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Кафедра менеджменту банківської діяльності ДНВЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» як самостійний структурний підрозділ функціонує з 2005 року. Засновники та ініціатори створення кафедри справедливо вважали, що сучасного фахівця банківської справи неможливо підготувати без глибоких знань в галузі фінансового менеджменту, банківського регулювання та нагляду, управління фінансовими ризиками та надання практичних навичок роботи на міжнародних фінансових ринках. Усі ці напрями було сконцентровано на кафедрі менеджменту банківської діяльності, що дозволило розробити нові програми підготовки магістрів з банківської справи та здійснювати системні наукові дослідження в сфері фінансів і банківської справи. Ученими кафедри за десятирічний період видано численні підручники, навчальні посібники, монографії. Більшість навчальних програм та підручників розроблено і підготовлено до видання викладачами кафедри вперше у вітчизняній практиці, зокрема такі як «Управління банківськими ризиками», «Фінансовий інжиніринг у банку», «Ва-

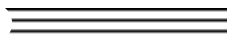
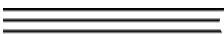
лютне регулювання і контроль», «Методи аналізу фінансових ринків», «Банківська статистична звітність», «Безпека банківської діяльності», «Антикризовий менеджмент у банку» та ін. Суттєво оновлені традиційні (класичні) дисципліни. Колектив кафедри проводить системні теоретичні дослідження проблем сучасної банківської справи та приймає активну участь в практичному впровадженні інноваційних форм та методів ведення банківського бізнесу. За останні роки кафедра менеджменту банківської діяльності зайняла провідне становище в серед кафедр кредитно-економічного факультету та системі кафедр КНЕУ.

На кафедрі в кращих університетських традиціях здійснюється підготовка фахівців найвищої кваліфікації. При кафедрі створено докторантуру та аспірантуру, де за час роботи підготовлено понад двадцять кандидатів і докторів наук. На базі кафедри функціонує магістратура, де ведеться підготовка фахівців за трьома магістерськими програмами «Управління банківським бізнесом», «Фінансова аналітика та інжиніринг в банку», «Економічна безпека фінансових установ». Це є доказом конкурентоспроможності випускників кафедри в практичній і науковій діяльності.

Оглядаючись у минуле десятиріччя, можна з упевненістю стверджувати, що кафедра менеджменту банківської діяльності КНЕУ імені Вадима Гетьмана не тільки культивує славні традиції, започатковані засновниками кафедри банківської справи та видатними вченими М. Т. Берковим, А. М. Морозом, М. І. Савлуком та їх учнями, але й удосконалює навчальний процес, продовжує вести підготовку кваліфікованих фахівців, активно здійснює наукові дослідження в галузі фінансів та банківської справи. Результати наукової діяльності вчених кафедри викладено в дев'ятих колективних монографіях, численних наукових статтях у вітчизняних та міжнародних періодичних виданнях, тезах міжнародних наукових конференцій. Цей науковий доробок став вагомим внеском кафедри менеджменту банківської діяльності у розбудову нашого вузу як самоврядного (автономного) дослідницького університету та в реалізацію програми інноваційного розвитку.

*А. Ф. Павленко
Ректор ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
доктор економічних наук, професор,
академік АПН України*

Передмова

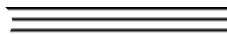
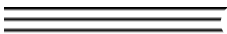
Сучасний світ розвивається дуже динамічно, і швидкість змін у всіх сферах життя суспільства постійно зростає. Такі зміни можуть мати як позитивний, так і негативний вплив, але в будь-якому випадку супроводжуються зростанням непередбачуваності та невизначеності. Це обумовлює необхідність пошуку механізмів адекватної адаптації до умов, які постійно змінюються, і насамперед, в економічній сфері діяльності. Активізація інноваційних процесів, у свою чергу, приводить до інституційних трансформацій, які відбуваються на глобальному, національному і регіональному рівнях. Такі зміни мають місце як в економічній системі, так і в окремих її складових, зокрема в банківській діяльності. Відтак виникає об'єктивна необхідність системного підходу до дослідження інноваційних напрямів розвитку сучасного банківництва та інституційно-структурних трансформацій, які відбуваються в банківському секторі як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Функціонування банківської системи тісно пов'язане з розвитком всієї економіки, що зумовлює необхідність розгляду цих процесів у тісному взаємозв'язку. Розвиток світової економічної системи і поглиблення взаємозв'язків між її елементами зумовлюють зростання вразливості банківських систем. Неоднозначно впливають на стабільність банківської діяльності й інновації, потребуючи додаткових засобів безпеки. Незважаючи на еволюцію методів управління банківськими ризиками, стандартів здійснення банківського нагляду та уніфікацію підходів до нього, частота та глибина банківських криз зростає. Це зумовлює об'єктивну необхідність дослідження інституційно-структурних трансформацій, які відбуваються в банківському секторі як на глобальному, так і на національному рівнях.

Пропонована монографія є результатом наукових досліджень, які проводилися вченими кафедри протягом останніх років. Поштовхом до написання цієї праці стало розуміння необхідності осмислення глобальних трансформацій, які відбуваються в світі та суспільстві на початку XXI сторіччя, та виявлення їхнього впливу на банківську діяльність. Основною метою є виявлення інноваційних напрямів розвитку сучасного банківництва, систематизація інституційно-структурних зру-

шень, які відбуваються в банківській системі, надання рекомендацій щодо забезпечення надійності та фінансової стабільності банківської системи в умовах циклічного розвитку економіки. Окрему увагу приділено дослідженню банківської діяльності з позицій концепції інституціоналізму. Матеріал підготовлено з урахуванням міжнародної практики ведення банківського бізнесу. З практичного боку узагальнено світовий і вітчизняний досвід дистанційного банкінгу та методам оцінки його ефективності, проаналізовано інновації в сфері банківських технологій, продуктів і послуг, виявлено новітні тенденції в регулюванні банківської діяльності на міжнародному та національному рівнях. Особливе місце в монографії відведено дослідженню проблем оцінювання та забезпечення надійності банківської системи в умовах глобальної нестабільності.

Монографію підготовлено колективом науковців кафедри менеджменту банківської діяльності під керівництвом доктора економічних наук, професора, завідувача кафедри менеджменту банківської діяльності ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Примостки Людмили Олександрівни. Авторський колектив висловлює надію, що монографія буде цікавою та стане в нагоді як науковцям, які працюють у фінансовій сфері, так і професійним банкірам, а також аспірантам і студентам, які спеціалізуються в сфері банківської справи та фінансів. Авторами окремих розділів монографії є: д.е.н, проф. Л.О. Примостка (передмова, 1.1, 1.2, 1.4 у співавторстві, 2.3 у співавторстві, 3.4 у співавторстві), д.е.н, проф. М. І. Дибя (2.1 у співавторстві), к.е.н., доц. І. В. Краснова (2.1—2.2 у співавторстві, 3.4—3.5 у співавторстві), к.е.н, проф. Л. В. Конопатська (4.6), к.е.н., доц. А. В. Нікітін (3.5 у співавторстві), к.е.н, доц. О. В. Боришкевич (4.1), к.е.н, доц. М. П. Гойванюк (4.3), к.е.н, доц. Є. С. Осадчий (1.5, 2.4), к.е.н., доц. Т. Г. Іванова (3.2), к.е.н., доц. В. Г. Шевалдіна (1.4. у співавторстві), д.е.н, доц. Г. Т. Карчева (4.5), к.е.н. В. І. Козлов (4.4, розділ 5), к.е.н. К. А. Бегун (3.6), старший викладач А. М. Суторміна (4.2), асистент К. М. Суторміна (2.2 у співавторстві), асистент Л. А. Горбатюк (2.3 у співавторстві), асистент В. В. Лавренюк (1.3), здобувач І. Я. Карчева (3.1, 3.3).

Розділ 1

ІНСТИТУЦІЙНО-СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

1.1. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ ТА НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО БАНКІВНИЦТВА

Сучасний інституціональний напрям методологічних досліджень в економіці виник як результат більш глибокого осмислення реальних процесів функціонування економічної системи, ніж це відбувалося з позицій загальноприйнятих класичних теорій та уявлень. Спільною ідеєю, на якій ґрунтується концепція інституціоналізму, є розуміння взаємозв'язку та взаємовпливу різноманітних інституцій. Інституціональний підхід дозволяє розглядати багато зовні ізольованих явищ і об'єктів через призму пов'язаних з ними соціальних, політичних, культурних і господарських відносин.

Поява концепції інституціоналізму в економічних дослідженнях стала спробою виявити вплив інституцій, під якими розуміють прийняті в суспільстві правила та обмеження, на функціонування економіки. Як окремий методологічний напрям досліджень, інституціоналізм виник у результаті пошуку причин і пояснення надзвичайно різноманітної ефективності функціонування економік різних країн світу впродовж тривалого часу. Сучасні інституційні дослідження охоплюють широкий спектр питань як мікро-, так і макрорівня, включаючи проблеми вибору національної економічної політики.

Як самостійний напрям економічної думки інституціоналізм сформувався наприкінці XIX століття, але його роль значно зросла в 30-х роках двадцятого століття. Завдяки своїй універсальності теорія інституціоналізму набула надзвичайної популярності наприкінці XX ст. Інтерес до неї був викликаний, насамперед, недос-

коналістю та обмеженістю традиційних підходів у поясненні складних реалій сучасного світу. Саме в цей період загострюються суперечності у фінансових системах провідних країн світу, зростає частота і глибина фінансово-банківських криз, гостріше виявляється циклічність економічного розвитку, посилюються процеси регулювання фінансових відносин на міжнародному рівні. На сучасному етапі інституціоналізм став невід'ємною складовою наукових досліджень проблем суспільних трансформацій і перетворень, а також організаційно-управлінських явищ суспільного розвитку. Саме завдяки цій теорії було успішно проаналізовано та обґрунтовано багато процесів, які відбувалися в трансформаційних економіках пострадянського простору, пояснення яким не було знайдено з позицій класичних теорій економічного розвитку.

Нині дослідження, засновані на принципах інституціоналізму, активно проводяться в багатьох сферах економічного, політичного та соціального життя суспільства. У сучасному методологічному апараті наукових досліджень інституціональна парадигма займає провідні позиції серед економічних і соціологічних теорій. Інституційний підхід широко застосовується у дослідженнях проблем фінансово-банківського сектору, адже багато інституцій (податки, бюджет, валютне регулювання та ін.) створюються саме в цій сфері, суттєво впливаючи на розвиток суспільства в цілому¹. Це дає підстави в процесі дослідження проблем сучасного банківництва та інноваційного розвитку банківської системи спиратися на теорію інституціоналізму.

В економічній літературі трапляються різні трактування понять інституції, інститути, інституційне середовище, адже на цей час уніфікованого термінологічного апарату інституціоналізму не сформовано. Для уникнення різного трактування окремих термінів і понять звернемося до уточнення змісту, який у них вкладається саме з позицій інституціоналізму.

Нобелівський лауреат Д. Норд визначає інституції як «правила гри в суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище. І, як наслідок, вони структурують стимули в процесі людського обміну — політичного, соціального чи економічного. Інституційна зміна визначає шлях, яким суспільства розвиваються в часі. І тому є ключем до розуміння історичної зміни»². Один із засновників інституційо-

¹ Інновації у фінансовій сфері : монографія / за заг. ред. В. М. Опаріна, — К. : КНЕУ, 2013. — 444 с.

² Норд Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. — К. : Основи, 2000. — 198 с.

налізму Дж. Коммонс трактує інституції як колективні дії щодо контролю, лібералізації та розширення індивідуальних дій.

Інституції мають важливе значення для розвитку і функціонування суспільства та економіки, виконуючи низку важливих функцій:

- створюють передбачуване середовище та зменшують невизначеність суспільного життя;
- формують інформаційне поле та визначають правила доступу до інформації;
- установлюють правила взаємодії між людьми, що сприяє розвитку кооперації між ними та зниженню кількості конфліктних ситуацій;
- визначають межі взаємодії між людьми в середовищі конкретної соціальної системи. Інституційне середовище регулює діяльність учасників економічних відносин введенням певних обмежень у виборі альтернатив;
- сприяють більш ефективному та цілеспрямованому використанню матеріальних ресурсів. Оскільки в реальному житті неможливе існування досконалих ринків, а трансакційні витрати не дорівнюють нулю, то інституції дозволяють економити на таких витратах.

Під інститутами в теорії інституціоналізму розуміють організації. Організації охоплюють політичні, економічні, суспільні та освітні органи. Як і інституції, організації структурують людську взаємодію. В інституційних дослідженнях прийнято чітко розмежовувати інституції та організації (інститути). Особливо на цьому наголошує Д. Норд: «концептуально слід чітко відрізнити правила (інституції) від гравців (інститутів). Мета інституцій — чітке встановлення правил, за якими відбувається процес функціонування інститутів»¹. Таке саме трактування знаходимо в працях вітчизняних учених, які досліджують діяльність «банківських інститутів» в умовах глобалізації ринку фінансових послуг². Позицію інших учених, які вважають, що «оскільки в російській мові чіткого поділу на інституції та інститути немає, слід застосовувати один спільний термін — «інститут», варто визнати недостатньо аргументованою³.

¹ Норд Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норд. — К. : Основи, 2000. — 198 с. — С. 13.

² Лютий І. О. Банківські інститути в умовах глобалізації ринку фінансових послуг : монографія / І. О. Лютий. О. М. Юрчук. — К. : Знання, 2011. — 357 с.

³ Панков В. В. Институциональная теория бухгалтерского учета и аудита : учебное пособие. — М. : Информбюро, 2011. — 168 с. — С. 14.

Отже, у теорії інституціоналізму увага акцентується саме на інституціях, під якими розуміють основні правилами гри, а зацікавлення організаціями зосереджується на дослідженні їхньої ролі як рушіїв інституційної зміни. Коло учасників ринку, які в інституційному аналізі розглядаються як організації, досить широке, — це банки, фінансові інститути, біржі, уряди, центральні банки, регулюючі органи, засоби масової інформації (ЗМІ), позичальники, інвестори, виробники інформаційних технологій. Усі учасники ринку взаємодіють між собою, впливаючи як один на одного, так і на формування інституцій і майбутній напрям інституційних змін. Тож, інституційні дослідження спрямовані на вивчення взаємодії між інституціями та організаціями. У суспільстві організації створюються з певною метою, а в процесі досягнення своєї мети стають основними рушіями інституційних змін.

Інституційна зміна — це складний процес, наростання змін може бути наслідком зміни правил, неофіційних обмежень, характеру та ефективності дотримання правил. Хоча офіційні правила можуть змінитися за одну ніч унаслідок політичних або юридичних рішень, раптових змін, як-от революція або завоювання, неофіційні обмеження, пов'язані зі звичаями, традиціями чи кодексами поведінки, набагато менше піддаються впливу цілеспрямованої політики. Саме вони пов'язують минуле і з сучасним і майбутнім¹.

Наявність інститутів та інституційного середовища є найважливішими чинниками функціонування економічних систем і суспільства в цілому. Інституційне середовище формується різноманітними інституційними формами, які досить мінливі та динамічні за своєю природою. Це обумовлює той факт, що інституційне середовище досить рухливе, а його зміни обумовлюються історичними, часовими та культурними чинниками. До таких чинників, зокрема, належать: інституційні та міжнародні потоки капіталів, сучасні теорії управління портфелями активів, професіоналізм учасників, фінансові інновації, лібералізація та дерегулювання ринків, конкуренція, пошук нових вигідніших можливостей приросту капіталу, вільний рух капіталу, конкуренція за доступ до капіталу, волатильність ринків, інформаційні технології, сек'юритизація, стандартизація фінансових продуктів, демографічна ситуація, обсяги заощаджень.

¹ Норд Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норд. — К. : Основи, 2000. — 198 с. — С. 15.

Проведення інституціонального аналізу сприяє більш глибокому розумінню процесів, які відбуваються як в економічній системі загалом, так і в окремих її складових. У вітчизняній практиці так склалося, що важливою складовою економічного життя суспільства є грошово-кредитна сфера та банківська діяльність. Протягом років незалежності саме банки демонструють найдинамічніше зростання. З іншого боку, банківська діяльність підлягає системному та досить жорсткому регулюванню, а отже, знає потужного впливу інституціонального середовища. Тому постановка питання про застосування основоположних принципів теорії інституціоналізму та методології інституціонального аналізу до дослідження розвитку банківської системи є цілком логічною та правомірною. Банківська система формується, розвивається та трансформується під впливом інституційних змін, які відбуваються в суспільстві як на міжнародному рівні, так і на рівні окремої держави.

Каталізатором розвитку суспільства є інновації, які мають місце у фінансовій, виробничій та інформаційній сферах діяльності. Інновації складаються з організаційних нововведень, знарядь, специфічних методів і засобів регулювання. Сплески інноваційної активності чергуються з її послабленням, однак учасники інноваційної діяльності постійно намагаються створити нові продукти, які б відрізнялися від наявних і відповідали тим змінам, які відбуваються в суспільстві. Д. Норд інституційні зміни безпосередньо пов'язує зі впливом інновацій. Він визначає три основні напрями інновацій, які зумовили інституційні зміни в суспільстві: 1) зростання мобільності капіталу; 2) розподіл ризиків; 3) зниження інформаційних витрат¹. Усі ці напрями інновацій безпосередньо стосуються фінансової, а отже й банківської, сфери.

Мобільність капіталів була ключовим фактором формування міжнародного ринку капіталів і виходу на нього банків. Банківські інститути були і залишаються найактивнішими та безпосередніми учасниками процесів міжнародного руху капіталів. Банки як основні суб'єкти фінансового ринку відкривають філії та представництва як у провідних фінансових центрах для виконання функцій запозичення, кредитування, інвестування, так і в країнах, що розвиваються, з метою отримання надприбутків за рахунок арбітражу. З кожним роком рівень мобільності капіталів зростає, обсяги і швидкість переміщення фінансових ресурсів у

¹ Норд Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норд. — К. : Основи, 2000. — 198 с. — С. 160.

межах єдиного міжнародного ринку збільшуються у геометричній прогресії і спрямовуються інвесторами на ринки із найвищою прибутковістю, перспективністю розвитку бізнесу та економічного зростання. Інституційні зміни сприяли усуненню бар'єрів для входу на національні ринки капіталу іноземних фінансових інститутів і підвищенню мобільності боргового капіталу, зниженню трансакційних витрат, пов'язаних з отриманням від місцевих регулятивних органів різних дозволів і ліцензій, необхідністю проходження тривалих бюрократичних процедур контролю за рухом капіталу і валютного контролю тощо.

Однією з визначних подій, яка уможливила інституційні зміни на міжнародному рівні, стала реалізація Європейського валютного союзу та введення єдиної валюти країн — учасників цього союзу — євро. Ця подія докорінно змінила європейську грошову та валютну систему і, на думку багатьох експертів, уможливила подолання валютної роздробленості в Європі. Держави — учасники союзу остаточно зафіксували обмінні курси своїх валют, а національні емісійні банки відмовилися від свого грошово-політичного суверенітету на користь нового інституту — Європейського центрального банку, який тепер визначає грошову політику валютного союзу.

Серед інновацій, запроваджених на міжнародних ринках капіталу, однією з найуспішніших стало первинне публічне розміщення акцій (IPO). IPO — закладена в законодавстві більшості країн з ринковою економікою стандартна процедура із розміщення цінних паперів, як привіло звичайних або привілейованих акцій, на відкритому ринку з метою залучення капіталу. Для банків IPO стало одним з найважливіших механізмів залучення фінансування на ринках капіталу, за якого приватний (private) банк набуває статусу публічного (public). Це одночасно і канал для отримання нещодавно створеними банками нового капіталу, і спосіб для первинних інвесторів вийти з участі в капіталі й отримати прибуток від своїх інвестицій.

Такі інституційні зрушення активізують процес концентрації капіталу, який характеризує розвиток як банківського бізнесу, так й інших фінансових інститутів — страхових компаній, фінансових холдингів, пенсійних фондів. Концентрація відбувається здебільшого шляхом операцій злиття і поглинання як серед фінансових інститутів, так і серед корпорацій-позичальників, при цьому обсяги таких угод постійно зростають. Процеси злиття і поглинання приводять до глобальних інституційно-структурних трансформацій у фінансовій сфері, унаслідок чого створюються уні-

версальні фінансові холдинги, які об'єднують страхові компанії, пенсійні та взаємні фонди, інвестиційні й комерційні банки, лізингові компанії та ін. Банки змушені диверсифікувати свої продукти і послуги, щоб повніше задовольняти потреби клієнтів, завоюючи в такий спосіб ринок. Саме з цієї позиції слід оцінювати мегазлиття найбільших у світі банків у 1997—1998 рр.: у США — Morgan Stanley і Dean Witter, Travelers і Salomon Brothers; у Франції — Indosuez і Credit Agricole; у Швейцарії — Union de Banque Suisse і Societe de la Banque Suisse, що привело до утворення другої за розміром банківської групи світу — United Bank of Switzerland. У результаті відбувається концентрація величезних фінансових ресурсів у обмеженої кількості інститутів — глобальних гравців, здатних вести активні операції на різних ринках боргового капіталу. Процеси концентрації торкнулися практично всіх розвинених ринків боргового капіталу — США, Західна Європа, Японія та ін¹.

Такий напрям змін інноваційного характеру, як розподіл ризиків, пов'язується із розвитком страхування та портфельної диверсифікації. Механізм розподілу ризиків набув серйозного поштовху до розвитку з появою похідних фінансових інструментів, механізм дії яких дає можливість хеджувати ризики. Хеджування дозволяє здійснювати трансферт цінкових ризиків окремо від тих активів, у зв'язку з якими ці ризики виникають. На думку експертів, похідні фінансові інструменти, або деривативи, стали найбільш успішною інновацією фінансового характеру наприкінці ХХ ст.

Банки брали активну участь у розробленні та запровадженні похідних фінансових інструментів, а також у формуванні строкового ринку. На сьогодні банківські інститути є учасниками, які формують ринок деривативів, а також найбільшими хеджерами. Банки пропонують своїм клієнтам послуги із хеджування їхніх ризиків, сприяючи в таких спосіб зниженню невизначеності в усіх сферах економічної діяльності. З іншого боку, банківській діяльності притаманні й найбільші ризики. Тому саме банки докладають значних зусиль для пошуку нового інструментарію прогнозування ризиків і сучасних методів управління ними, фінансують розроблення інформаційно-аналітичних систем та сховищ даних, що, у свою чергу, дозволяє застосовувати більш досконалі підходи до моделювання та оцінювання ризиків.

¹ Чуб О. О. Банківська діяльність у глобальному середовищі: монографія / О. О. Чуб. — К. : КНЕУ, 2013. — 340 с.

Третій напрям інновацій, який сприяв інституційним змінам суспільстві, пов'язаний зі зниженням інформаційних витрат, що було здійснено за рахунок оприлюднення цін на основні товари та послуги, друкування довідників, у т. ч. інформації про обмінні курси валют. Розроблення методів розподілу ризиків і перетворення невизначеності в ризики, створення широкомасштабних ринків також надало змогу знизити інформаційні витрати. Провідну роль у поширенні та підвищенні доступності фінансової інформації відіграли банки та біржі. Найбільший вплив на зниження інформаційних витрат мало створення всесвітньої мережі Інтернет.

Стрімкий розвиток інформаційних систем, баз даних і глобальних комп'ютерних мереж став каталізатором суттєвих інституційних змін у суспільстві. ХХІ століття ознаменувало перехід до інформаційного суспільства, в якому інформаційно-комунікаційні технології та новітні засоби зв'язку відіграють ключову роль. По суті, сучасні інформаційні технології тісно пов'язані з усіма трьома напрямками інновацій, прискоривши мобільність капіталу, розширивши можливості хеджування ризиків на міжнародних строкових ринках, створивши можливості зниження інформаційних витрат.

Банки стали ініціаторами розроблення багатьох комп'ютерних мереж і систем, що дозволяють здійснювати міжнародні платежі (SWIFT), торгівлю цінними паперами (CEDEL, EUROCLEAR, NASDAQ і т. п.), отримувати оперативну інформацію про стан світових фінансових ринків (BLOOMBERG, DATA-STREAM, REUTER тощо). Нині в банках найактивнішим напрямом інноваційної діяльності є дистанційне банківське обслуговування (ДБО), котре дозволяє банкам, використовуючи різні канали взаємодії з клієнтами, надавати не тільки традиційні банківські послуги, але й пропонувати нові фінансові продукти та задовольняти фінансові потреби клієнтів на значно вищому якісному рівні. Розглянуте дає підстави до трьох основних напрямів інновацій, які зумовили інституційні зміни в суспільстві, додати ще один — інформаційно-комунікаційні технології. Як зазначалося, усі розглянуті напрями інноваційного розвитку повною мірою стосуються й банківської діяльності.

У системі інституцій визначальна роль належить державі, яка формує механізми регулювання суспільних відносин. Як наголошує Д. Норд, головним гравцем в інституційному процесі була й залишається держава. Зокрема, розвиток ринків капіталів вирішальною мірою залежав від державної політики, що, у свою чер-

гу, уможливлювало еволюцію фінансових інституцій і створення ефективних фінансових ринків¹. Держава є інститутом, який здійснює регулювання банківської діяльності в більшості країн світу, встановлюючи правила та обмеження, спрямовані на збереження розміщеного в банках суспільного капіталу. Держава стала активним учасником процесу інституційно-структурних зрушень у банківській системі України, які мали місце в посткризовий період.

Разом з тим інтеграційні процеси у світовій фінансовій сфері зумовили необхідність створення інституційної інфраструктури на наддержавному рівні. До наддержавних інститутів, зокрема, належать: Всесвітня торгова організація (ВТО), Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк та ін. Серед запроваджених на міжнародному рівні інституцій (тобто правил) такі, наприклад, як вимога постійного заохочення країн — членів МВФ і Світового банку до усунення обмежень на ринках капіталу, установлення режиму вільно конвертованої валюти і введення плаваючих валютних курсів, що було закріплено в економічному комюніке саміту «сімки» у Галіфаксі (1995 р.). У 1997 р. у рамках ВТО було підписано багатосторонню угоду про лібералізацію ринку фінансових послуг, відповідно до якої країни-члени, а з 5 лютого 2008 р. й Україна, взяли зобов'язання забезпечити прозорість і вільний доступ нерезидентів на національні фінансові ринки, зняти бар'єри на банківському, фондовому та страховому ринках.

У банківській сфері найвпливовішим інститутом, що функціонує на наддержавному рівні, є Базельський комітет з банківського нагляду (Basel Committee on Banking Supervision), який було створено 1974 року при Банку міжнародних розрахунків (Bank for International Settlements, BIS) у місті Базель (Швейцарія). Одним із найголовніших завдань Базельського комітету є гармонізація світової практики регулювання банківської діяльності, яка б знівелювала відмінності між національними особливостями, усунувши в такий спосіб основну причину виникнення регулятивного арбітражу. Проведення регулятивного арбітражу базувалося на тому, що за умови мобільності капіталу інвестор вкладає свої кошти в тій країні, де за однакової відносної дохідності висувають менше вимог до інвестицій. Це дозволяло скористатися відмінностями практики регулювання банківської діяльності у різ-

¹ Норд Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норд. — К.: Основи, 2000. — 198 с. С. 165.

них країнах світу задля зменшення необхідної норми власного капіталу.

Першим вагомим кроком на шляху до міжнародної гармонізації банківського регулювання стало прийняття у 1988 р. угоди «Міжнародне наближення розрахунку капіталу та стандартів капіталу» (International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards), відомої як Базельська угода про капітал або «Базель І». Прийняття цього документа стало переломним етапом розвитку банківської діяльності у світі та привело до інституційних змін на міжнародному рівні. Спочатку угода була спрямована на регулювання діяльності міжнародних банків і була обов'язковою для дотримання лише для країн — членів Базельського комітету. Однак відносна простота й доступність запропонованих підходів сприяла її поширенню у світовій спільноті та до 2004 р. «Угода про капітал» повністю або частково була запроваджена майже у 130 країнах світу, у тому числі й в Україні, причому стосовно всіх банків — об'єктів нагляду незалежно від рівня їх міжнародної активності.

Таким чином, системні інституційні зміни у фінансовій сфері та динамічний розвиток інституційного середовища був зумовлений діяльністю інститутів наддержавного рівня, котрі займаються розробленням міжнародних стандартів у сфері регулювання фінансового сектору, що дає змогу зробити банківські системи окремих країн порівнянними, сумісними та конкурентоспроможними. Інновації у сфері регулювання та нагляду спрямовані на забезпечення фінансової стійкості та надійності банківських систем.

Крім Базельського комітету, розробниками міжнародних стандартів з регулювання секторів фінансових послуг є кілька міжнародних організацій, які мають різні місії (табл. 1.1).

У міжнародній практиці сформувалися різні моделі інституціональної побудови системи банківського регулювання та нагляду. Кожна країна обирає ту з моделей, яка буде ефективною, дієвою і відповідатиме архітектурі фінансової системи та особливостям національної банківської системи. Інституціональна побудова системи банківського регулювання та нагляду визначається особливостями історичного та економічного розвитку тієї чи іншої країни, традиціями і значною мірою характером банківської системи, тому в різних країнах склалися власні підходи до здійснення контролю за діяльністю банків. Однак під впливом глобалізаційних процесів поступово відбувається гармонізація міжнародних і національних правил банківського регулювання та нагляду, у процесі якої треба враховувати досвід країн з ефективною системою банківського регулювання та нагляду.

Таблиця 1.1

**ОРГАНІЗАЦІЇ — РОЗРОБНИКИ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
РЕГУЛЮВАННЯ СЕКТОРІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ**

Назва організації	Місія щодо регулювання фінансового сектору
Базельський комітет із банківського нагляду	Розроблення широкого переліку стандартів, вказівок і рекомендацій щодо банківського нагляду. Зміцнення фінансової стабільності здійсненням ефективного банківського нагляду, що поєднує в собі встановлення кількісних вимог і стандартів, яких мають дотримуватися банки (мінімальних вимог щодо капіталу), та стандартів якісного характеру
Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності (IASB)	Розроблення єдиного комплексу високоякісних зрозумілих стандартів фінансової звітності, які забезпечують отримання прозорої та порівнянної інформації і можуть бути використані в міжнародній практиці
Міжнародна організація комісій із цінних паперів (IOSCO)	Об'єднання регулятивних органів ринків цінних паперів, які відповідають за здійснення постійного контролю за цим ринком і стежать за виконанням нормативних актів, що регулюють порядок проведення операцій із цінними паперами
Група з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)	Розроблення політики, спрямованої на мобілізацію політичної волі для проведення національних реформ у сфері законодавства та регулювання заходів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму
Форум фінансової стабільності (FSF)	Забезпечення міжнародної фінансової стабільності за допомогою інформаційного обміну та міжнародної співпраці у сфері фінансового нагляду і контролю
Європейська рада із системного ризику (ESRB)	Забезпечення макропруденційного нагляду за фінансовою системою ЄС. Завданнями Ради є моніторинг і оцінювання системного ризику та раннє виявлення проблем, розроблення рекомендацій для національних регуляторів, які не є обов'язковими, але базуються на принципі «дотримайся або поясни», підвищення ефективності механізмів раннього попередження, поліпшення взаємодії між мікро- і макропруденційним аналізом
Об'єднаний комітет європейських наглядових органів (Європейська банківська адміністрація (EBA), Європейська страхова та пенсійна адміністрація (EIOPA) та Європейська ринкова та облігаційна адміністрація (ESMA))	Робота Комітету спрямована на зміцнення мікропруденційного нагляду. Він відіграє важливу роль в організації роботи щодо розроблення пропозицій запровадження нових стандартів і правил нагляду в межах ЄС, розроблення технічних стандартів, складання інструкцій та роз'яснень, які можуть використовуватися національними регуляторами й урядами у прийнятті рішень, здійснює координацію й ухвалення рішень у разі виникнення кризових ситуацій

Так, у Великобританії функції банківського регулювання та нагляду зосереджені в єдиній установі — Банку Англії. 1998 року у Великобританії було створено спеціальну організацію з повноваженнями здійснювати нагляд за діяльністю всіх посередників фінансового ринку, тобто банків, страхових та інвестиційних компаній, будівельних товариств тощо. Інша ситуація склалась у США, де особливості банківського законодавства сприяли формуванню децентралізованої і роздрібненої банківської системи зі збереженням великої кількості дрібних безфілійних банків. Відповідно до існуючої структури банківської системи у США протягом тривалого періоду створювалася й розгалужена система банківського регулювання та нагляду як на федеральному рівні, так і на рівні окремих штатів, до якої належать Федеральна резервна система, Служба контролера грошового обігу (при Міністерстві фінансів), Федеральна корпорація страхування депозитів і банківські департаменти в урядах штатів.

У Європейському Союзі функції регулювання банківської діяльності зазвичай розподілені між парламентом, урядом і власне органами нагляду. При цьому парламент ЄС розробляє загальні законодавчі рамки (наприклад, ухвалює кодекс про банківську діяльність), а уряд приймає додаткові нормативні акти (наприклад, принципи бухгалтерського обліку та звітності), які здебільшого стосуються всіх секторів економіки. У країнах ЄС функціонують різноманітні організаційні моделі, які забезпечують нагляд за діяльністю секторів фінансових послуг в інституціональному середовищі, що історично склалося в країні.

В Україні згідно із Законом «Про банки і банківську діяльність», а також Законом «Про Національний банк України» функції банківського нагляду здійснює НБУ. Що ж до регулятивної функції, то її виконують як органи державної влади (на макро-рівні) шляхом ухвалення законодавчих і нормативних актів, так і різні департаменти центрального апарату НБУ з урахуванням їх функціонального призначення. В Україні склалася власна модель інституціональної побудови системи банківського регулювання та нагляду, однак під впливом зміни інституційного середовища вона постійно трансформується. Так, наприклад, Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», ухваленням 23 лютого 2012 року, функції виведення неплатоспроможних банків з ринку, здійснення процедури тимчасової адміністрації та ліквідації банків було передано від НБУ до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Інституційна структура сучасних банківських систем багато-планова і вести мову про домінування будь-якої моделі банку або іншого грошово-кредитного інституту передчасно, однак виявлення загальних тенденцій цілком правомірне. В одних країнах значну роль відіграють банки з державним капіталом і регіональні банки, контрольовані місцевими органами влади (Німеччина), в інших (США, Великобританія, Франція) — кооперативні банки і банки взаємних заощаджень. При цьому інституційна структура банківського сектору постійно змінюється, проте напрями змін у різних країнах відрізняються. Так, у деяких країнах домінує тенденція скорочення сфери діяльності кооперативних банків і банків взаємних заощаджень. Зокрема, у Великобританії житлово-будівельні кооперативи з 1997 р. почали змінювати свій статус і акціонуватися. У Франції кооперативні банки і банки взаємних заощаджень беруть під свій контроль комерційні банки, у результаті чого формуються змішані банківські групи. Такі тенденції не можуть не впливати на світову інституційну інфраструктуру сучасного банківництва.

Не можна обійти увагою той факт, що в сучасному світі інституційні зміни та структурні зрушення в економічному житті суспільства обумовлені не тільки інноваціями, а й впливом глобальних дисбалансів і циклічного розвитку економіки, які призводять до виникнення криз. Недостатня увага до проблем управління макроекономічними та фінансовими ризиками на глобальному рівні спровокувала найзначнішу за масштабами світову фінансову кризу 2008 р., яку визнано першою кризою планетарного масштабу. Підтвердженням служать такі факти: висока швидкість поширення (протягом короткого часу криза охопила більшу частину світу), стирання географічних меж (кризові явища мали місце в усіх країнах світу), прояв кризи навіть у тих країнах, які не переживали банківських криз в останній третині ХХ сторіччя (Німеччина, Великобританія, Голландія), великі масштаби (наприклад, у США протягом 2008 р. збанкрутувало 23 банківські установи). Ці факти підтверджують глобальний характер економічної кризи, яка охопила світ. Важливо звернути увагу на циклічний характер криз, які повторюються практично в тих самих країнах, але їх масштаби зростають, незважаючи на важливі заходи щодо посилення банківського нагляду і значний прогрес у макроекономічній політиці держав. При цьому істотну роль у виникненні й поширенні криз відіграє падіння довіри до економіки окремих країн і регіонів з боку міжнародних портфельних інвесторів, а також дії великих валютних спекулянтів.

Кризові явища в економіці призвели до деформацій та нестабільності діяльності суб'єктів господарювання, переважна більшість яких користувалася банківськими кредитами, що в підсумку негативно позначилося на результатах діяльності самих банків. Наслідками стали банкрутства великих міжнародних банків, активізація злиттів та недружніх поглинань, які призвели до суттєвих інституційних змін. У процесі подолання наслідків глобальної кризи 2008 р. країнами були прийняті спільні політичні рішення, спрямовані на досягнення рівноваги у фінансово-банківській сфері, а також створені нові регулюючі органи та інститути на наддержавному рівні. Усе це спричинило суттєві інституційні зрушення у міжнародній банківській інфраструктурі.

Викладене вище дає підстави констатувати, що в останні тридцять років у світовій банківській індустрії мали місце досить важливі інституційні зміни, які позначилися на ефективності та конкурентоспроможності банківського сектору. Велике значення має той факт, що у світовій фінансовій сфері відбулися процеси дерегламентації, були зняті географічні та економічні обмеження, завдяки чому активізувалися процеси злиття та поглинання банків, які привели до підвищення концентрації банківського капіталу. Цей період характеризується значними інституційними змінами у світових фінансах, запровадженням численних нововведень в організацію ринків, інноваційних методів управління банками, форм обслуговування корпоративних та індивідуальних клієнтів. Традиційні прийоми і методи ведення банківської діяльності ускладнюються, набувають нових рис. Паралельно виникають зовсім нові, оригінальні види операцій і фінансових послуг, які досі не мали аналогів у світовій практиці та стали можливими завдяки складному поєднанню попиту і пропонування грошей. В умовах відкритості національних економік та розвитку сучасних інтернет-технологій фінансові ресурси вільно перерозподіляються між резидентами різних країн через міжнародні фінансові ринки. Разом з тим зростає і швидкість поширення та глибина кризових явищ. Інституційні зміни в банківській справі, які відбуваються в останні тридцять років, спонукали західних економістів до переосмислення класичного розуміння посередницької функції банків у економічній системі. Практика показує, що ці зміни спрямовані на збереження принципу універсалізації банківської діяльності та формування великомасштабних диверсифікованих банківських об'єднань.

Інституційні зміни та трансформації банківської системи України відбуваються під впливом не тільки внутрішніх, але й зовніш-

ніх чинників, і з часом цей вплив дедалі посилюється. Зміцнення зв'язків між фінансовими центрами започаткувало розвиток міжнародних фінансових інститутів, їх інтеграції, швидке розроблення та впровадження нових фінансових інструментів. Технологічні інновації прискорили й підсилили процес інституційних змін, зокрема, засоби зв'язку підвищили швидкість здійснення міжнародних операцій, відтак потоки інформації і капіталу стали переміщатися швидше. Глобалізація спричинила процес універсалізації, тобто виникнення однотипних процедур використання інструментів фінансовими інститутами і стандартизації самих інститутів.

Сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників формує інституційне середовище, яке суттєво впливає на динаміку та траєкторію розвитку банківської системи України. Очевидно також, що все це не може не створювати нової сукупності ризикоформуючих чинників, які істотно впливають на зміну рівня керованості національної банківської системи та на характер її входження у кризові ситуації й особливості виходу з них. Це зумовлює об'єктивну необхідність системного підходу до дослідження інноваційних напрямів розвитку сучасного банківництва та інституційно-структурних трансформацій, які відбуваються в банківському секторі як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Як уже зазначалося, у банківській діяльності інституційні зміни переважно відбуваються під впливом інновацій. Фінансові інновації були й залишаються невід'ємною складовою суспільного розвитку. До групи фінансових інновацій належать і банківські, під якими будемо розуміти створення та популяризацію нових фінансових інструментів, технологій ведення банківського бізнесу, організацію нових інститутів та ринків (бірж, торговельних систем тощо), а також інституційні інновації, пов'язані із запровадженням нових норм і правил у банківській діяльності. Під впливом цих інновацій відбуваються інституційні трансформації в банківській діяльності.

Отже, напрями дослідження сучасного банківництва визначаються інноваціями, які зумовлюють інституційні зміни та враховують специфіку банківської діяльності. З огляду на особливості та проблеми вітчизняної банківської діяльності визначимо методологічні напрями дослідження інституційних змін та інноваційного розвитку банківської системи України:

- 1) інституційно-структурні зрушення в банківській системі;
- 2) банківський капітал і шляхи капіталізації банківської системи;

- 3) інновації у сфері банківських технологій, продуктів і послуг;
- 4) управління банківськими ризиками;
- 5) банківське регулювання та нагляд;
- 6) надійність банківської системи в умовах глобальних дисбалансів.

Першочерговими завданнями розвитку економіки України є нарощування фінансового потенціалу банківської системи, створення груп потужних банків, зменшення податкового тиску, упорядкування фінансових потоків, ефективна реорганізація підприємств, структурні перетворення в банківській системі. Одним з найважливіших стратегічних завдань має стати забезпечення надійності національної банківської системи. На це були спрямовані зусилля держави в кризовий і посткризовий періоди, а саме: надання окремим банкам державної фінансової підтримки, зміна підходів до банківського нагляду, зокрема щодо виведення з ринку проблемних банків, удосконалення валютного регулювання і контролю. Наслідком прийнятих рішень стали інституційно-структурні зрушення в банківській системі, що виявилися в зростанні частки державних банків, формуванні системно значущих банків, активізації злиттів і поглинань у банківському секторі, виходу іноземних банків з ринку. Кожна з цих тенденцій потребує детального дослідження.

1.2. ДЕРЖАВНІ БАНКИ В СТРУКТУРІ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Проблема активізації банківської діяльності з урахуванням її значення для стабільного та збалансованого розвитку економіки особливо актуалізується в період економічних потрясінь. У сучасних умовах банки суттєво впливають на розвиток реального сектору економіки, що обумовлює пріоритетність зміцнення банківської системи як важливої складової реформування економіки та забезпечення конкурентоспроможності держави. Так, 93,6 % сукупних активів фінансових установ сконцентровано саме в банківській системі. Небанківські фінансові установи мають у розпорядженні 6,4 % активів, зокрема 4,15 % належить страховим компаніям, близько 2 % — кредитним спілкам, недержавним пенсійним фондам та інститутам спільного інвестування. Як наслідок, негативні наслідки глобальної фінансової кризи найбільше виявилися саме в банківському секторі.

Слід визнати, що кризові явища стали каталізатором реструктуризації банківського сектору. Насамперед це виявилось в динамічному зростанні частки держави в сукупному капіталі та активах банків України. У зв'язку з цим постало питання щодо визначення оптимального рівня участі держави у банківському секторі, який би, з одного боку, дозволяв забезпечити фінансову стабільність банківської системи, особливо в періоди турбулентності, а з іншого — не перетворював банківську систему на інструмент реалізації політичних рішень за рахунок бюджетних коштів.

Проблемам розвитку банківського сектору, зростання рівня його капіталізації, дослідженню процесів концентрації та реструктуризації в банківській сфері, посиленню банківського регулювання та нагляду присвячені праці багатьох науковців, однак очевидно, що світова фінансова криза 2008—2009 рр. висунула нові виклики банкам, пов'язані, насамперед, із забезпеченням їх стабільності та надійності. Так, у сучасних умовах актуалізуються проблеми посилення банківського регулювання та нагляду, а також активізації участі держави в управлінні банківським капіталом. Оскільки активізація процесів реструктуризації банківського сектору відбулася порівняно недавно, а суттєве зростання частки державного капіталу в банківській системі України розпочалося у 2009—2010 роках, то питання щодо його ефективності об'єктивно ще не стало предметом окремих наукових досліджень і розвідок. Тому питання щодо подальшого нарощування чи скорочення участі держави в банківському капіталі залишається відкритим. Широкої наукової дискусії потребує й обґрунтування політики держави щодо вибору ефективних заходів підтримання стабільності банківської системи України.

Історично склалося, що в банківській системі України впродовж тривалого періоду функціонувало два державних банки — ПАТ «Державний ощадний банк України» та ПАТ «Державний експортно-імпортний банк України», які були створені за рішенням Кабінету Міністрів України, капітал сформований з коштів державного бюджету, а державі належить 100 % статутного капіталу. Частка державних банків була незначною і на 01.01.2001 року становила 6,6 % у сукупному банківському капіталі та 11,9 % у загальних активах банківської системи. Упродовж 2001—2008 років до початку фінансової кризи спостерігалася тенденція зниження цих показників до рівня 5,3 і 8 % (на 01.01.2008 р.) відповідно, що було обумовлено, насамперед, нарощуванням капі-

тальної бази та активів приватних банків¹. Однак під час фінансової кризи та в посткризовий період держава надала значну фінансову підтримку «Ощадбанку» та «Укресімбанку» задля збереження стабільності всієї банківської системи. У результаті частка статутного капіталу двох державних банків упродовж двох років зросла більше ніж утричі і становила 17,98 %, а частка активів — 14,4 % (на 01.01.2012 р.)².

З метою попередження банкрутства окремих банків, подолання наслідків фінансової кризи, забезпечення стабільності банківського сектору та підтримання довіри суспільства до банків уряд прийняв рішення про державну підтримку банківського сектору. Слід звернути увагу, що така практика подолання фінансової кризи 2008 року мала місце в багатьох розвинених країнах і була пов'язана зі спробами урядів цих країн пом'якшити наслідки важкої фінансової ситуації. Державну підтримку було спрямовано насамперед у банківський сектор. Найбільша така угода відбулася у Великій Британії, де держава довела частку володіння банком «Royal Bank of Scotland» до 84,9 %, вклавши в цей банк 41,8 млрд дол. Серед великих транзакцій в інших галузях виділяють участь уряду США в порятунку General Motors і страхової компанії AIG. За даними аналітичної компанії Dealogic, угоди за участю державного капіталу в 2009 р. становили 15 % від загального обсягу світового ринку злиттів і поглинань, або 300 млрд дол. США, що стало рекордним показником за всю історію³.

З метою рекапіталізації окремих банків за участі держави на початку 2009 року Національний банк України надав пропозиції Міністерству фінансів України щодо участі держави в капіталізації семи банків: «Родовід Банк», «Імексбанк», «Фінанси і кредит», «Укрпромбанк», «Укргазбанк», «Акціонерний комерційний банк «Київ», «Надра». Усі ці банки відповідали законодавчо встановленим нормам і критеріям участі держави в процесі капіталізації банківських установ. Так, у цих банках частка коштів фізичних осіб становила 2 % від загального обсягу залучених банками коштів населення, а частка активів перевищувала 1 % від сукупних активів банків України. Це давало підстави віднести їх до групи банків, які відіграють значущу роль у соціально-економічному розвитку країни та окремих регіонів.

¹ Основні показники діяльності банків України // Вісник НБУ. — 2010—2014 рр.

² Структура активів, зобов'язань та власного капіталу, прибутки та збитки банків України на 1 січня 2014 року // Вісник НБУ. — 2010—2014 рр.

³ Дослідницька аналітична компанія Dealogic. — Електронний ресурс : <http://www.dealogic.com/investment-banking/ma-analytics/>

За результатами діагностичного обстеження, проведеного незалежними аудиторськими компаніями, було прийнято рішення про участь держави в капіталізації трьох банків — ОАТ АБ «Укргазбанк», ПАТ «Родовід Банк», «Акціонерний комерційний банк «Київ». Початково на це було спрямовано 9,4 млрд грн бюджетних коштів, а згодом здійснено докапіталізацію ще на суму 15,8 млрд грн. У підсумку загальна сума бюджетних коштів, вкладених державою в статутний капітал цих трьох банків, склала понад 25 млрд грн¹.

У результаті рекапіталізації трьох банківських установ за участі держави в банківській системі України утворилася нова група банків — банки з істотною державною часткою (квазідержавні банки). Це ПАТ «Акціонерний комерційний банк «Київ», в якому 99,94 % акцій належить державі в особі Міністерства фінансів України, ПАТ «Родовід Банк» — 99,99 % участі, ОАТ АБ «Укргазбанк» — 92,99 % участі держави. У процесі прийняття рішення про рекапіталізацію банків передбачалося, що після стабілізації фінансового сектору відбудеться продаж державного пакета акцій і вкладені кошти будуть повернуті до бюджету. Однак ці прогнози не виправдалися, оскільки незважаючи на суттєве впливання капіталу та значні обсяги отриманих кредитів рефінансування, ці банки так і не змогли забезпечити ефективне функціонування, отримати достатні прибутки та підвищити ринкову вартість своїх акцій. За оцінками експертів, від продажу акцій банків до бюджету надійшло би втричі менше коштів, ніж було вкладено, тому продаж державного пакета акцій так і не відбувся.

На цей час серед трьох квазідержавних банків лише один — ОАТ АБ «Укргазбанк» — зміцнив своє фінансове становище, відновив клієнтську базу і вже у 2010 році отримав прибутки. Так, станом на 1.10.2010 прибуток «Укргазбанк» склав 11 476 тис. грн, тоді як АКБ «Київ» мав збитки в сумі 226 055 тис. грн, а збитки ПАТ «Родовід Банк» становили 4 208 753 тис. грн. Таким чином, два з трьох рекапіталізованих державою банків не досягли поставлених цілей, менеджмент цих банків неефективний, а вартість державного пакету акцій постійно зменшується. Протягом наступних двох років ситуація дещо покращилася. Так, станом на 1.01.2014 року прибуток «Укргазбанку» склав 1 001 973 тис. грн, однак значна його частина була отримана від повернення кредитів, списаних у процесі рекапіталізації, тому такий прибуток

¹ Карчева Г. Т. Ефективність функціонування та перспективи розвитку банківської системи України: монографія / Г.Т. Карчева — К. : НАН України : Ін-т економіки та прогнозування, 2012. — 520 с. — С. 283—285.

не може бути постійним. Прибуток «Родовід Банк» становив 4131 тис. грн, АКБ «Київ» мав збитки в сумі 70 298 тис. грн¹. Такий стан справ зумовлює зростання загрози значних втрат державних коштів, вкладених у статутні капітали цих банків, а також ставить під сумнів вчасне повернення наданих цим банкам кредитів рефінансування. Серед причин такого становища не останнє значення має неналежний рівень контролю з боку держави за діяльністю цих банків і цільовим використанням наданих коштів.

У 2014 році розглядалося питання щодо приєднання до «Укр-газбанку» проблемного «Брокбізнесбанку», який наприкінці 2013 року опинився на межі банкрутства. У 2014 році в цьому банку було введено тимчасову адміністрацію. Цілком очевидно, що таке приєднання автоматично погіршило би фінансове становище «Укргазбанку», звело нанівець усі позитивні досягнення останніх років і відкинуло б його до групи збиткових і неефективних банків. Таке рішення свідчило би про неефективність дій держави як власника в банківській сфері, але воно не було прийняте, що, по суті, врятувало «Укргазбанк» від значних збитків.

Крім квазідержавних банків, у банківській системі України до групи банків з державною формою власності належить ПАТ «Український банк реконструкції та розвитку» (УБРР), де власником 99,99 % капіталу є Державна інноваційна фінансово-кредитна установа. Однак і цей банк не виконав покладеної на нього місії, державні кошти були використані неефективно, а 80 % профінансованих банком проектів не були визнані інноваційними.

2012 р. було створено ще одну банківську установу з державною формою власності — ПАТ «Державний земельний банк», в якому державі належить 100 % статутного капіталу. Також у банківській системі функціонує два банки із суттєво нижчою державною часткою — це ПАТ «Комерційний банк «Хрещатик», в якому 24,79 % належить Київській міській держадміністрації, та ПАТ «Акціонерний комерційний банк «Новий», де 18,33 % статутного капіталу володіє Державне підприємство «Конструкторське бюро «Південне».

Тож очевидно, що участь держави в банківському капіталі постійно і впевнено зростає. Про це свідчить і аналіз структури статутного капіталу банків України з державною та приватною фор-

¹ Структура активів, зобов'язань та власного капіталу, прибутки та збитки банків України на 1 січня 2014 року // Вісник НБУ. — 2010—2014 рр.

мами власності (табл. 1.2). Якщо до фінансової кризи 2008—2009 рр. участь держави в сукупному капіталі банківської системи України була незначною і становила в середньому 6,08 % (1999—2007 рр.), то в посткризовий період тенденція змінилася і державна частка почала стрімко зростати. Так, упродовж 2009 року цей показник зріс удвічі, і склав 16,75 %, а в 2011 р. становив уже 22,68 %. Частка держави в сукупному статутному капіталі банків України протягом 2009—2014 років зросла в 6 разів, з 5,47 % (на 01.01.2008 року) до 33,125 % (на 01.01.2012 року) з подальшим незначним зниженням до 1,4% станом на 01.01.2014 р.¹. Таке стрімке зростання частки державного капіталу було продиктовано, насамперед, необхідністю підтримання фінансової стабільності банківського сектору.

Таблиця 1.2

**СТРУКТУРА СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ БАНКІВ УКРАЇНИ
ЗА ФОРМАМИ ВЛАСНОСТІ, %***

№	Групи банків	01.01.2008	01.01.2012	01.01.2014
1	Ощадбанк, Укрексімбанк	5,3	17,98	17,46
2	Квазідержавні банки	0	15,09	13,81
3	УБРР, Держзембанк	0,17	0,055	0,13
4	Приватні банки	94,53	66,875	68,6
5	Усього	100	100	100

* розраховано за¹

Тенденцію до збільшення державної частки в банківському капіталі слід оцінити позитивно з погляду підвищення фінансової стійкості банківської системи в цілому, однак практика свідчить, що державні банки не завжди ефективні, а управлінські рішення нерідко приймаються під дією не економічних, а політичних чинників. Тому закономірно виникає питання щодо оптимального рівня участі держави в банківському секторі. Порівняння державної частки в банківських активах різних країн світу за даними ЄБРР показало, що цей показник варіюється в досить широкому діапазоні — від 96,3 % у Туркменії до 0 % у Литві, Естонії, Грузії, Вірменії (табл. 1.3.).

¹ Структура активів, зобов'язань та власного капіталу, прибутки та збитки банків України на 1 січня 2014 року // Вісник НБУ. — 2010—2014 рр.

Таблиця 1.3

УЧАСТЬ ДЕРЖАВИ В АКТИВАХ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ (2009 р.)*

№	Країни з часткою > 10 %	Частка, %	№	Країни з часткою <10 %	Частка, %
1	Туркменія	96,3	1	Киргизія	9,9
2	Білорусь	77,9	2	Молдова	9,1
3	Узбекистан	67,6	3	Таджикистан	7,2
4	Росія	54,2	4	Словенія	7,2
5	Азербайджан	42,5	5	Румунія	5,6
6	Туреччина	30,5	6	Хорватія	4,4
7	Латвія	19,5	7	Угорщина	3,5
8	Польща	18,3	8	Чехія	2,9
9	Сербія	16,0	9	Болгарія	2,0
10	Україна	11,5	10	Македонія	1,2

* складено за джерелами¹

Порівняння двох груп країн (з часткою держави в активах банківського сектору більше 10 % та менше 10 %) показує, що країни Єврозони переважно знаходяться у другій групі, де частка капіталу становить менше 10 %. Більшість країн пострадянського простору перебувають у першій групі, де частка держави залишається досить суттєвою. Україна в докризовий період перебувала в групі країн з незначною державною часткою (8 % станом на 01.01.2008 р.), однак у наступний період перейшла в першу групу. Протягом наступних п'яти років частка держави в сукупних активах банків України продовжувала зростати і на 01.01.2014 року становила 18,2%¹.

Слід визнати, що в країнах, де частка держави в банківському секторі залишається досить суттєвою, кризові явища хоч і мали місце, проте їх наслідки не настільки значні, аби перерости в банківську кризу. Про це свідчить досвід Росії, де цей показник перевищує 50 %. Цю тенденцію підтверджує й перебіг фінансової кризи в Китаї, де процес реформування банківського сектору не торкнувся державного капіталу, частка якого залишається досить значною. Так, сукупні активи державних банків та трьох так зва-

¹ Структура активів, зобов'язань та власного капіталу, прибутки та збитки банків України на 1 січня 2014 року // Вісник НБУ. — 2010—2014 рр.

них «політизованих» банків становлять 57,4 % активів банківського сектору Китаю (табл. 1.4). Така суттєва участь держави в управлінні банківським сектором Китаю дозволила звести до мінімуму негативний вплив глобальної фінансової кризи 2008 року, принаймні вкладники та клієнти китайських банків не відчували її наслідків на собі, як це було в Україні в період масового відпливу депозитів населення (жовтень 2008 року — перше півріччя 2009 року).

Таблиця 1.4

СТРУКТУРА КРЕДИТНО-ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ КИТАЮ (2010 р.)¹, %

№	Кредитно-фінансові установи	Активи	Кредити	Депозити
1	Державні комерційні банки	48,4	43,2	53,3
2	Акціонерні комерційні банки	18,4	19,4	17,5
3	«Політизовані» банки	9	15,6	0,9
4	Міські комерційні банки	6,5	7	7,5
5	Міські кредитні кооперативи	0,1	0,1	0,2
6	Сільські кредитні кооперативи	7,8	6	9,7
7	Іноземні банки	2,1	2,5	0,9
8	Фінансові компанії	1,5	1,9	1,7
9	Поштовий ощадний банк	3,4	1,4	4,9

Таким чином, можна зробити висновок, що загальних правил щодо участі держави в банківському секторі не існує, а кожна країна вирішує це питання залежно від історичної традиції, рівня соціально-економічного розвитку, політичної ситуації, фінансового потенціалу держави та менталітету населення країни. Відтак очевидно, що аналіз міжнародного досвіду щодо визначення оптимальної участі держави в банківській системі не дає однозначної відповіді на це питання.

В Україні фінансова криза суттєво вплинула на фінансові результати діяльності українських банків, які за підсумками 2009 року мали збитки в сумі 38 450 млн грн, які стали найбільшими за весь період функціонування банківської системи України, починаючи

¹ Карчева Г. Т. Ефективність функціонування та перспективи розвитку банківської системи України: монографія / Г. Т. Карчева — К. : НАН України : Ін-т економіки та прогнозування, 2012. — 520 с.

з 1991 року. Це перевищило суму прибутків, одержаних банківською системою за п'ять попередніх років. Банкам не вдалося уникнути значних збитків, спричинених різким погіршенням якості кредитного портфеля внаслідок неповернення кредитів. Протягом наступних трьох років (2009—2011) банківська система мала збитки, і лише у 2012 році вдалося подолати негативні наслідки кризи й отримати прибутки в сумі 4899 млн грн. За підсумками 2013 року банки України хоча й отримали сукупний прибуток у сумі 1436 млн грн, проте це у п'ять разів менше, ніж у до кризові роки (7304 млн грн за підсумками 2008 року). Такий прибуток міг би характеризувати діяльність однієї банківської установи середньої величини. Наприклад, «Приватбанк» за підсумками 2013 року отримав прибуток у сумі 1873,4 млн грн, що на 437,4 млн грн перевищує сукупний прибуток банків України¹.

Для визначення ефективності діяльності державних та квазідержавних банків проаналізуємо показники прибутковості їхніх активів та капіталу, а також порівняємо отримані результати з показниками діяльності приватних банків, близьких до них за величиною (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

**АНАЛІЗ ПРИБУТКОВОСТІ ДЕРЖАВНИХ
ТА КВАЗІДЕРЖАВНИХ БАНКІВ (на 01.01.2014 р.)***

№	Назва банку	Прибуток, тис.грн	ROA, %	ROE, %
1	Ощадбанк	678 784	0,65	3,31
2	Укресімбанк	198 616	0,21	1,09
3	Укргазбанк	1 001 973	4,21	22,15
4	Родовід банк	-70 298	-0,79	-1,94
5	Київ	4 131	0,19	0,52

*Розраховано за джерелом²

Найближчі за обсягами активів та капіталу до «Ощадбанку» та «Укресімбанку» банківські установи з приватною формою власності — це «Приватбанк» і «Дельта банк», де показники прибутковості активів (ROA) становлять 0,87 і 0,55 % відповідно, а по-

¹ Основні показники діяльності банків України // Вісник НБУ. — 2010—2014 рр.

² Структура активів, зобов'язань та власного капіталу, прибутки та збитки банків України на 1 січня 2014 року // Вісник НБУ. — 2010—2014 рр.

казники прибутковості капіталу (ROE) — 9,22 % і 9,1 %. Перевищення показників прибутковості приватних банків над аналогічними показниками державних банків свідчить про недостатньо ефективне використання державних коштів. Імовірно, що ринкова вартість квазідержавних банків не буде зростати, адже один з них збитковий, а інший має низькі показники діяльності. Це означає, що уряд не зможе продати державний пакет акцій указаних банків за прийнятною ринковою ціною та повернути кошти до бюджету.

Проведене дослідження свідчить про низьку ефективність діяльності держави як власника в банківській сфері. Тож тенденцію до збільшення кількості державних банків, які функціонують на загальних засадах і, по-суті, перетворюються на звичайні комерційні банки, слід охарактеризувати як несприятливу. Тому участь держави в капіталі банківської системи України слід обмежити рівнем 15 %, а подальше її нарощування визнати недоцільним. Досвід розвинених країн і вже нагромаджений вітчизняний досвід свідчать, що нарощування частки державного банківського капіталу негативно впливає на якість банківських послуг, призводить до заполітизованості банківського сектору та зниження якості кредитних портфелів, провокує неконтрольоване зростання рівня ризиків.

З другого боку, державні банки орієнтовані на виконання функцій фінансового агента уряду, реалізацію соціальних програм, досягнення цілей соціально-економічного розвитку, вони користуються високою довірою у населення і є невід'ємною структурною складовою банківської системи. Тому в подальшому увагу слід зосередити на пошуках способів підвищення ефективності управління державним банківським капіталом.

1.3. СИСТЕМНО ВАЖЛИВІ БАНКИ В ІНСТИТУЦІЙНІЙ АРХІТЕКТУРІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

На етапі посткризової трансформації у вітчизняній банківській системі почало формуватися таке інституційно-структурне угруповання, як системно важливі банки. Виникнення системно важливих банків (СВБ) є наслідком процесу концентрації банківського капіталу, а їх діяльність суттєво впливає на загальний стан банківської системи та економіки в цілому. Системно важливі банки, які концентрують значні обсяги капіталу, активів та

зобов'язань, сприяють посиленню конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи, збільшують економічний та фінансовий потенціал держави. Однак разом з фінансовими ресурсами зростають і ризики, пов'язані з діяльністю таких банків: проблема морального ризику, ефекту доміно, ефекту зараження.

Світова фінансова криза виявила високу залежність економіки країн світу від стійкості системно важливих фінансово-банківських установ. Високий рівень концентрації капіталів актуалізував проблему регулювання системно важливих банків як на міжнародному рівні, так і на рівні окремих країн. Так, у США питома вага 5 найбільших фінансових інститутів становить 23 % від сукупних активів банківської системи, в Японії цей показник дорівнює 24 %, у Великобританії — 38 %, а в Росії — 48 %. Саме тому впродовж останніх років проблеми діяльності системно важливих банків набули особливої актуальності та активно обговорюються світовим і вітчизняним співтовариством.

Значну увагу діяльності системно важливих банків приділяють міжнародні інститути, такі як Міжнародний валютний фонд (IMF), Базельський комітет при Банку міжнародних розрахунків (BIS), Рада з фінансової стабільності при G20 (FSB), що відображено у їхніх звітах і рекомендаціях. Ці органи глобального регулювання вже мають напрацьовану методологічну базу, яка дозволяє центральним банкам країн проводити ефективні заходи щодо ідентифікації та регулювання діяльності СВБ. Від національних центральних банків міжнародні регулятивні органи вимагають імплементації розроблених рекомендацій на практиці та активізації процесу ідентифікації і регулювання діяльності СВБ на рівні кожної країни.

Міжнародна практика дійсно підтверджує факт ефективності великих банків, утім як і факт гнучкості малих і середніх банків. Але загрози, пов'язані з діяльністю великих банків, набагато вищі порівняно з допустимими. Зростання таких банків, як правило, відбувається вищими темпами, ніж зростання ВВП і бюджету, а отже, загроза колапсу всієї фінансової системи внаслідок нездатності покрити ризики у разі банкрутств таких банків стає катастрофічною. Органи регулювання не в змозі реагувати на зростання ризиків, пов'язаних з діяльністю СВБ, а їх капітал, який за своїм призначенням є буфером для поглинання ризиків, стає занадто малим, а нерідко має неналежну якість. Це обумовлює виникнення проблеми недобросовісної поведінки системно

важливих банків (moral hazard risk)¹, які, наражаючись на необґрунтовано високі ризики, упевнені, що у разі виникнення будь-яких проблем зможуть розраховувати на підтримку (непряму чи пряму) держави. Нарощування суверенних боргів, зростання інфляції, соціальна напруга, можливе зростання податкового навантаження — це можлива ціна за порятунок великих банків. Світова фінансова криза, що розпочалася в США в серпні 2008 року, змусила усвідомити всю гостроту проблеми наслідків діяльності системно важливих банків. Погіршення показників діяльності великих фінансових установ розповсюдило шоки через усю фінансову систему і завдало удару сектору реальної економіки².

Рада з питань фінансової стабільності у жовтні 2010 року видала спеціальний документ «Зменшення морального ризику, на який наражаються системно важливі фінансові установи», котрий передбачає:

— упорядковане врегулювання діяльності СВБ, включаючи виведення з ринку, із забезпеченням безперервності виконання ними життєво важливих економічних функцій, уникненням дестабілізації фінансової системи й залучення коштів платників податків;

— наділення наглядових органів повноваженнями застосовувати диференційовані наглядові вимоги та посилений нагляд за системно важливими банками, виходячи з рівня ризиків, на які вони наражають фінансову систему.

Усе це актуалізує проблему пошуку методів ідентифікації та адекватного регулювання діяльності системно важливих банків у вітчизняній практиці. Наразі єдиного формального визначення системно важливих банків не сформовано. Термін «системно важливий банк» (*systemically important bank*) був офіційно закріплений Радою з фінансової стабільності спільно із Базельським комітетом лише після кризи 2008—2009 рр. (редакція документа від липня 2013 року)³. Тим самим було закладено методологічне під-

¹ Summers L. Beware Moral Hazard Fundamentalists // Financial Times. — 2007 (23 September) // Режим доступу : <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/5ffd2606-69e8-11dc-a571-0000779fd2ac.html#axzz2RBOb7UHN>

² Паруна К. В. Сутність системно важливих банків та їх значення для забезпечення стійкості фінансового сектору України // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского : Серия «Экономика и управление». — Том 25 (64). — 2012 г. — № 1. — С. 136—146.

³ Globally systemically important banks : updated assessment methodology and the additional loss absorbency requirement // Сайт Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbst255.pdf>

грунтя дослідження діяльності системно важливих банків як особливого явища в банківництві.

Трактування терміна «системно важливий банк» (СВБ) має кілька інтерпретацій. У вітчизняній практиці донедавна існувало два терміни, які наближено характеризували поняття «системно важливий банк»:

1) «системний банк» відповідно до Постанови Правління НБУ «Про затвердження Положення про забезпечення безперервного функціонування інформаційних систем Національного банку України та банків України»;

2) «системоутворюючий банк» згідно із Законом України «Про банки та банківську діяльність» до імплементації змін до закону від 04.07.2014 № 1586-VII, та у глосарії банківської термінології НБУ.

Під системним банком розуміють банк (або іншу установу), неможливість функціонування якого (якої) спричиняє значний вплив на функціонування банківської системи України в цілому внаслідок великого обсягу його (її) операцій, розгалуженої мережі філій та інших факторів¹.

Системоутворюючим банком вважається банк, зобов'язання якого становлять не менше 10 % загальних зобов'язань банківської системи². Таке трактування зводиться лише до аналізу частки зобов'язань банку в банківській системі, але системна важливість конкретного банку визначається не тільки через зобов'язання, до уваги слід брати й інші показники та індикатори, які пропонуються FSB, IMF, BIS. Тому таке визначення «системоутворюючого банку» слід визнати занадто вузьким.

2014 року в Україні було внесено зміни до Закону «Про банки та банківську діяльність» щодо введення поняття «системно важливий банк», під яким запропоновано розуміти банк, який відповідає критеріям, установленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи³. Національний банк України визначає системно важливий банк відпо-

¹ Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про забезпечення безперервного функціонування інформаційних систем Національного банку України та банків України» від 17.06.2004 № 265.

² Системоутворюючий банк [Електронний ресурс] / Глосарій банківської термінології. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123655&cat_id=123321

³ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР) — 2001. — № 5—6. — 30 с. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи» від 04.07.2014 № 1586-VII.

відно до таких критеріїв: величина банку, ступінь фінансових взаємозв'язків і напрями діяльності¹. Наведені критерії в цілому відповідають рекомендаціям міжнародних організацій, але потребують доопрацювання з урахуванням українських реалій. Для більшої конкретизації необхідно ввести у визначення поняття «системно важливий банк» (або «національний системно важливий банк»²) додаткові параметри, які дозволять виявити вплив системно важливих банків на стабільність банківської системи України.

Під системно важливим банком пропонуємо розуміти банк, діяльність, вихід з ринку, банкрутство чи порушення функціонального стану якого прямо чи опосередковано впливає на стабільність банківської системи країни через його розмір, взаємопов'язаність, функціональну складність (спрямованість) і здатність генерувати системний ризик. Розуміння сутності системно важливих банків формує базу для розроблення методів ідентифікації цих банків. Для повноти визначення (ідентифікації) системної важливості необхідно усвідомлювати, які базові характеристики діяльності банків можуть бути джерелом проблем. Зарубіжний досвід показує, що для їх виявлення застосовуються якісні та кількісні методи.

При застосуванні якісного аналізу за основу беруть кілька базових характеристик, визнаних міжнародними регуляторами як основні в ідентифікації системної важливості. Найбільш значимими для системної важливості визнано такі характеристики (категорії): величина (розмір) банку, ступінь заміненості, ступінь взаємозв'язку та структура організації³. Базельський комітет визначає системно важливі банки як фінансові інститути, банкрутство або можливі проблеми яких привели б до значних збитків для всієї фінансової системи та для економіки в цілому, через їх розмір, складність і системну взаємопов'язаність⁴.

Однак проведені у кризовому 2009 році дослідження МВФ, BIS та FSB довели, що одних тільки якісних характеристик недостатньо і факторами системної важливості є також рівень позикових коштів

¹ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР) — 2001. — № 5—6. — 30 с. — Ст. 4.

² A framework for dealing with domestic systemically important banks // Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс]. — 2012 (October) // Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbst233.pdf>.

³ Globally systemically important banks: updated assessment methodology and the additional loss absorbency requirement // Сайт Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbst255.pdf>, с. 5

⁴ Global systemically important banks: assessment methodology and the additional loss absorbency requirement (Cover note) // Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс]. — 2011 (November) // Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbst207cn.pdf>.

(леверидж) і величина розривів ліквідності (різниця активів і пасивів за строками). Саме ці характеристики стали основним об'єктом уваги в угоді «Базель III» та доповнили перелік критеріїв системної важливості, визнаних міжнародними регуляторами.

Результати якісного аналізу доповнюються кількісним аналізом, в якому основними підходами є: індикаторний, мережевий та оцінка вкладу банку в системний ризик. Індикаторний підхід передбачає формування системи репрезентативних показників, що найбільш точно визначають системну важливість банку. За такого підходу якісні характеристики набувають кількісного виразу. Для цього використовують набір кількісних показників (індикаторів) для оцінювання таких характеристик банку, як його розмір, ступінь взаємопов'язаності з іншими інститутами, ступінь заміності. З практичного погляду це дозволяє порівнювати, ранжувати та класифікувати банківські установи за ступенем їх системної важливості.

Для оцінки тієї чи іншої якісної характеристики банку використовуються індикатори, визначені з практики МВФ, ЄЦБ та регуляторних органів країн світу. Зокрема, розмір банку характеризують такі показники: частка сукупних активів банку в активах усієї банківської системи або у відсотках до ВВП; обсяг кредитного портфеля; ринкова частка філіальної мережі; співвідношення депозитів і сукупних активів (у процентах). Ступінь взаємопов'язаності банку з іншими інститутами визначається часткою міжбанківських кредитів, ринковою часткою участі в платіжних системах. Слід зауважити, що в останніх рекомендаціях при з'ясуванні ступеня взаємопов'язаності банку акценти перенесено із суто міжбанківського ринку на детальніше вивчення фінансових активів та зобов'язань банку, що характеризує взаємопов'язаність не тільки в межах банківської системи, але і його зв'язок з реальним сектором економіки. Ступінь заміності банку виражається такими кількісними показниками, як рівень концентрації, ступінь унікальності щодо надання певних фінансових послуг (продуктів) і залежить від спеціалізації діяльності банку.

Мережевий підхід використовується для оцінки наслідків порушення ліквідності та/або платоспроможності банку для всієї фінансової системи на основі прямих зв'язків між елементами системи¹. Головною перепорою у проведенні зазначеного аналізу є

¹ *Паруна К. В.* Сутність системно важливих банків та їх значення для забезпечення стійкості фінансового сектору України // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского : Серия «Экономика и управление». — Том 25 (64). — 2012. — № 1. — С. 136—146. — С. 140.

брак необхідної інформації для вивчення мереж такого типу. Третій підхід до визначення системної важливості банків базується на оцінці вкладу окремого банку в системний ризик. За цього підходу можуть бути застосовані два методи: метод «зверху-вниз» — оцінка загальносистемного ризику, який у подальшому розподіляється на банків-учасників; метод «знизу-вгору» — оцінка початкового внеску кожного банку в загальний системний ризик. Однак такий підхід вимагає розвинених фінансових ринків для адекватного оцінювання системних ризиків, а також не враховує структуру і взаємопов’язаність фінансових інститутів.

Якісний аналіз та індикаторний метод застосовуються Базельським комітетом, а також широко використовуються в більшості регіонів світу (табл. 1.6). Саме простота застосування та інтуїтивна зрозумілість є основними перевагами і причиною їх поширення. Складнішими є методи мережевого аналізу та оцінки вкладу банку в системний ризик, оскільки потребують застосування інструментів економетрії. Слід зазначити, що застосування мережевого аналізу найдоцільніше на рівні регулятора з метою оцінки рівня взаємопов’язаності банківських інститутів.

Таблиця 1.6

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ СВБ У РЕГІОНАХ СВІТУ

Якісний	Метод	Регіони світу			
		Країни Європи	Країни Азії	США, Канада	Росія*
	Метод експертних оцінок	+	+	+/-	-
Кількісний	Індикаторний	+	+/-	+	+/-
	Мережевий аналіз (network analysis)	+/-	-	+/-	-
	Оцінка вкладу банку в системний ризик	-	+/-	-	-

* Методика ідентифікації була опублікована на сайті Банку Росії, але вилучена з метою доопрацювання

Умовні позначення:

«+» — застосовується у більшості країн;

«+/-» — застосовується частково/у деяких країнах;

«-» — не застосовується взагалі;

Джерело: складено автором за даними, розміщеними на офіційних сайтах

Офіційно теоретичне підґрунтя процедури ідентифікації системно важливих банків було закладено 2011 року Базельським

комітетом, який розробив документ, так звану супроводжуючу (пояснювальну) записку «Глобальні системно важливі банки: методологія оцінки і вимоги до додаткового покриття збитків»¹, у якому описано фундаментальні положення ідентифікації системно важливих банків. У документі виокремлено групу індикаторів, які є обов'язковими для ідентифікації системно важливих банків на глобальному рівні. Для національних системно важливих банків можуть використовуватися такі самі групи індикаторів, однак залежно від особливостей банківської системи вони можуть бути або скорочені, або доповнені власними (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

РЕКОМЕНДОВАНІ ІНДИКАТОРИ СИСТЕМНОЇ ВАЖЛИВОСТІ

Категорія (і частка (вага))	Індикатори	Частка (вага) індикатора (%)
Міжнародна діяльність (20 %)	Міжнародні вимоги — включають вимоги банку (або його філії) в одній країні до позичальників в іншій країні, вимоги філії банку в іншій країні до позичальників у цій самій країні в іноземній і місцевій валюті	10
	Міжнародні зобов'язання — включають усі зобов'язання банківської організації стосовно до юридичних осіб за межами внутрішнього ринку і до нерезидентів на внутрішньому ринку; виключають зобов'язання всередині банківської групи	10
Розмір (20 %)	Сукупні активи (як визначено в Базелі III, для розрахунку коефіцієнта левериджу)	20
Взаємопов'язаність (20 %)	Фінансові активи — включають обсяг виданих коштів фінансовим організаціям; обсяг цінних паперів, випущених іншими фінансовими організаціями та придбаних банком; чисту ринкову вартість угод зворотного РЕПО; чисту ринкову вартість обсягу кредитування фінансових організацій цінними паперами; чисту ринкову вартість похідних фінансових контрактів з фінансовими організаціями на позабіржовому ринку	6,67

¹ Global systemically important banks: assessment methodology and the additional loss absorbency requirement (Cover note) // Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс]. — 2011 (November) // Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/bcbst07cn.pdf>.

Закінчення табл. 1.7

Категорія (і частка вага))	Індикатори	Частка (вага) індикатора (%)
	Фінансові пасиви — включають депозити від фінансових організацій; цінні папери, випущені банком і придбані іншими фінансовими організаціями; чисту ринкову вартість угод РЕПО; чисту ринкову вартість цінних паперів, отриманих від фінансових організацій; чисту ринкову вартість похідних фінансових контрактів з фінансовими організаціями на позабіржовому ринку	6,67
	Частка ринкового фінансування (wholesale funding) у сукупних зобов'язаннях	6,67
Замін- ність/Інфра- структура фінансової установи (20 %)	Активи на зберіганні у банку	6,67
	Обсяг розрахунків, здійснюваних через платіжні системи	6,67
	Обсяг розміщених заявок на ринку цінних паперів	6,67
Ступінь складнос- ті устано- ви (20 %)	Номінальна вартість похідних фінансових інструментів на позабіржовому ринку - включає укладені, але ще не закриті угоди	6,67
	Активи третього рівня (неліквідні активи, вартість яких не можна визначити, використовуючи ринкові ціни або моделі)	6,67
	Обсяг торгового портфеля та портфеля цінних паперів на продаж	6,67

Джерело: складено автором за матеріалами¹

«Пояснювальна записка» Базельського комітету в 2013 році була доповнена методичними рекомендаціями, викладеними у документі «Глобальні системно важливі банки: оновлена методологія оцінки і вимоги по додатковому покриттю збитків». Цей документ конкретизує і детально описує процес ідентифікації глобальних системно важливих банків, включає розміри мінімальних додаткових вимог до достатності капіталу таких банків (табл. 1.8) і визначає терміни імплементації рекомендацій на глобальних рівнях до 2017 року (табл. 1.9).

¹ Global systemically important banks: assessment methodology and the additional loss absorbency requirement (Cover note) // Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс]. — 2011 (November) // Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs207cn.pdf>, с. 6

Таблиця 1.8

**МІНІМАЛЬНІ ДОДАТКОВІ ВИМОГИ ДОСТАТНОСТІ КАПІТАЛУ
ДО ГЛОБАЛЬНИХ СВБ**

Група	Порогове значення	Розмір капіталу першого рівня, % від зважених за ризиком активів
5	D —	3,5
4	C — D	2,5
3	B — C	2,0
2	A — B	1,5
1	Порогове значення — A	1,0

Джерело: складено автором за матеріалами¹

Методика ідентифікації СВБ, запропонована Базельським комітетом, передбачає застосування індикаторного підходу. Перелік індикаторів характеризує різні аспекти банківської діяльності, які можуть викликати нестабільність фінансової системи. Передбачено, що кожна категорія має однакову частку (вагу) 20 % і складається (крім категорії «розмір») із кількох показників, що також мають однакову частку всередині категорії (див. табл. 1.7).

Таблиця 1.9

РАМКИ ДІЯЛЬНОСТІ Г-СВБ — ОПЕРАТИВНИЙ ГРАФІК

Дата		Графік упровадження
2013 р.	Березень	Кінцевий збір даних 2012 року
	Листопад	Публікація оновленого проекту списку Г-СВБ Публікація скорочених балів, розмірів груп банків і «знаменників»
2014 р.	Січень	Запровадження національної звітності та вимог щодо розкриття інформації
	Березень	Кінцевий збір даних 2013 року
	Листопад	Публікація оновленого списку Г-СВБ, що підлягають регулюванню з 1 січня 2016 року, та оновлення «знаменників»

¹ Globally systemically important banks: updated assessment methodology and the additional loss absorbency requirement // Сайт Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/bcbs255.pdf>, с. 12

Дата		Графік упровадження
2015 р.	Березень	Кінцевий збір даних 2014 року
	Листопад	Публікація оновленого списку Г-СВБ, що підлягають регулюванню з 1 січня 2017 року, та оновлення «знаменників»
2016 р.	Січень	Застосовування вимоги стосовно додаткового покриття збитків до Г-СВБ, ідентифікованих у листопаді 2014
	Березень	Кінцевий збір даних 2015 року
	Листопад	Публікація оновленого списку Г-СВБ, що підлягають регулюванню з 1 січня 2018 року, та оновлення «знаменників»
2017 р.	Січень	Застосовування вимоги стосовно додаткового покриття збитків до Г-СВБ, ідентифікованих у листопаді 2015
	Березень	Кінцевий збір даних 2016 року
	Листопад	Публікація оновленого списку Г-СВБ, що підлягають регулюванню з 1 січня 2019 року, та оновлення «знаменників»

Джерело: складено автором за матеріалами ¹

Значення того чи іншого індикатора для кожного банку є відносною величиною, яка розраховується як відношення значення показника для СВБ до суми показників усіх банків у вибірці. Усі індикатори зважують відповідно до присвоєних їм часток. Потім цей показник слід помножити на множиться на 10 000, щоб показати значення індикатора у базисних пунктах. Наприклад, якщо розмір СВБ поділити на загальний розмір усіх банків у вибірці й отримати відносне значення 0,03 (тобто частка банку становить 3 % від загальної вибірки), то його оцінка буде дорівнювати 300 базисних пунктів. Бали кожної категорії для кожного банку визначають обчислення середнього значення всіх показників, що входять до цієї категорії. Загальну оцінку для кожного банку розраховують знаходженням середнього значення за п'ятьма основними категоріями. Максимальний загальний бал, що його може

¹ Globally systemically important banks: updated assessment methodology and the additional loss absorbency requirement // Сайт Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/bcbst255.pdf>. — С. 20.

мати банк, якби він був єдиним банком у вибірці, становив би 10 000 базисних пунктів (тобто 100 %)¹.

У зарубіжній практиці, крім рекомендацій Базельського комітету, розроблені й інші методики, які можуть бути використані для ідентифікації системно важливих банків на національному рівні. Зокрема, провідними експертами Європи та США було розроблено алгоритм «DebtRank», призначений для ранжування боргів. За цим підходом оцінюється частка ринку, на яку вплине можливе банкрутство того чи іншого банку. Метод діє за принципом «PageRank» (це метод системи пошуку Google, який визначає важливість веб-сторінки, ґрунтуючись на кількості посилань на неї на інших сайтах) — і дозволяє обчислити кількість зв'язків між банками, у тому числі володіння активами один одного². Проте слід зауважити, що для максимально ефективної роботи алгоритму необхідна повна інформація щодо всіх банків, їх кредитних портфелів, угод і перехресного володіння активами. Ця інформація може бути надана центральному банку для аналізу, тим більше методику «DebtRank» можна застосовувати у режимі реального часу для відстежування ймовірності настання кризи. Схожа методика мережевого аналізу «SinkRank», розроблена К. Сорамакі³, моделює систему міжбанківських платежів на основі ланцюгів Маркова і визначає ступінь взаємопов'язаності між банками системи. Зрозуміло, що не всі розглянуті підходи та методи можуть бути адаптовані до реалій України, але необхідність забезпечення стабільності банківської системи потребує їх практичної апробації.

Процедуру ідентифікації банку як національного системно важливого розпочнемо з визначення великих банків України, для чого проаналізуємо розміри банків, обчисливши частку їх в активах та зобов'язаннях банківської системи. Відповідно до Рішення НБУ «Про розподіл банків на групи»⁴ виокремлюють три катего-

¹ Globally systemically important banks: updated assessment methodology and the additional loss absorbency requirement // Сайт Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс] // Режим доступу :

<http://www.bis.org/publ/bcbs255.pdf>. — С. 6.

² Stefano Battiston, Michelangelo Puliga, Rahul Kaushik, Paolo Tasca & Guido Caldarelli. DebtRank: Too Central to Fail? Financial Networks, the FED and Systemic Risk// Електронний журнал : Scientific Reports. 2012. — № 2. Режим доступу :

<http://www.nature.com/srep/2012/120802/srep00541/pdf/srep00541.pdf>.

³ Soramäki K., Cook S.: Algorithm for Identifying Systemically Important Banks in Payment Systems / Economics Discussion Papers [Електронний ресурс]. — 2012. — № 42 // Режим доступу:

<http://www.econstor.eu/bitstream/10419/62120/1/723776571.pdf>.

⁴ Рішення Комісії НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків «Про розподіл банків на групи» від 20.12.2013 № 975.

рії банків за обсягом активів: 1) великі (I група: активи понад 21 000 млн грн); 2) середні (II—III група: активи понад 3000 млн грн); 3) малі (дрібні) (IV група: активи менше 3000 млн грн). За сукупністю цих критеріїв та з урахуванням профілю концентрації сукупних активів і зобов'язань з критичною межею в 1 % до великих банків зі 174 функціонуючих віднесено 17 банків: 15 банків з першої групи та 2 банки з другої (станом на 01.07.2014 р.) (табл. 1.10).

Таблиця 1.10

**КОНЦЕНТРАЦІЯ АКТИВІВ ТА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ
У ВЕЛИКИХ БАНКАХ УКРАЇНИ (01.07.2014 р.)**

Група	Назва банку	Активи	Частка банку в загальних активах за банківською системою, %	Зобов'язання	Частка банку в загальних зобов'язаннях за банківською системою, %
Група I	Приватбанк	204 199 603	15,64	183 344 798	16,27
	Ощадбанк	115 648 138	8,86	95 250 035	8,45
	Укресімбанк	111 134 225	8,51	92 978 625	8,25
	Дельта банк	61 476 717	4,71	56 560 397	5,02
	Промінвестбанк	51 299 831	3,93	45 031 859	4,00
	Укрсоцбанк	46 444 199	3,56	37 826 749	3,36
	Райффайзен банк Аваль	44 412 555	3,40	38 094 840	3,38
	Сбербанк Росії	41 650 361	3,19	37 828 472	3,36
	«Надра»	37 108 732	2,84	33 074 393	2,93
	Перший укр. міжнародний банк	35 798 387	2,74	30 945 761	2,75
	Альфа-банк	35 259 537	2,70	31 059 674	2,76
	ВТБ банк	31 359 038	2,40	27 101 094	2,40
	Банк фінанси та кредит	29 909 396	2,29	27 367 216	2,43
	Укрсиббанк	24 021 007	1,84	21 803 995	1,93
	Укргазбанк	22 884 151	1,75	18 454 594	1,64
Група II	ВіЕйБі Банк	23 543 177	1,80	20 620 155	1,83
	ОТП Банк	21 141 533	1,62	18 750 937	1,66
БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ		1 305 363 137	100	1 127 158 543	100

Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі даних Річного звіту про діяльність банківського нагляду України в 2014 році. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. — К., 2014. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

Спираючись на визначення НБУ, «системоутворюючим» можна вважати лише один банк — ПАТ КБ «Приватбанк», оскільки частка його зобов'язань перевищує 10 % від загального обсягу зобов'язань банківської системи і на 01.01.2014 р. становила 17,9 %. До банків, що мають найбільшу частку зобов'язань, належать «Ощадбанк» — 7,6 %, «Укресімбанк» — 7,0 %, «Дельта Банк» — 4,7 %, «Райфайзен Банк Аваль» — 3,3 %, тобто банки, що займають з 2 по 5 позицію за активами, поки що за обсягами зобов'язань не наближаються до системоутворюючих банків. Але в ідентифікації системно важливих банків не можна керуватися лише часткою зобов'язань, що підтверджується міжнародною практикою. Частка великих банків (станом на 01.07.2014) становить 71,8 % усіх активів, 68,01 % власного капіталу, 72,55 % усіх наданих кредитів і 68,44 % залучених коштів банківської системи.

Для великих банків України характерні значно вищі показники рентабельності активів і капіталу у порівнянні із аналогічними показниками за всією банківською системою. Останніми роками рентабельність активів і капіталу великих банків вища, ніж середня за банківською системою, навіть ураховуючи кризовий період 2008—2009 рр. (рис. 1.1, 1.2).

Рис. 1.1. Динаміка рентабельності власного капіталу банківської системи та великих банків

Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі даних Річний звіт про діяльність банківського нагляду України в 2014 році. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. — К., 2014. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

Рис. 1.2. Динаміка рентабельності активів банківської системи та великих банків

Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі даних Річного звіту про діяльність банківського нагляду України в 2014 році. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. — К., 2014. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

Динаміка показників рентабельності активів та капіталу великих банків України свідчить, що ефективність їх використання великими банками вища, ніж середня по системі, що можна інтерпретувати як вищий рівень ризику в діяльності великих банків, який вони беруть на себе з метою отримання надприбутків. Підвищення ризикованості є небажаним для цих банків, якщо їх ідентифікувати як системно важливі, оскільки вони вносять значний вклад у сукупний ризик банківської системи, та можуть спровокувати «ефект доміно». Зазначимо, що високі показники рентабельності великих банків, хоч і є вагомими порівняно із середніми показниками по банківській системі, але частково це є наслідком низької рентабельності банків інших трьох груп. Це дає підстави стверджувати, що сукупність малих банків може бути системно важливою, якщо є значною частиною сукупності (з англ. «systemic as part of a herd»)¹. Для визначення таких банків у міжнародній практиці було введено термін «занадто багато, щоб

¹ Adrian T., Brunnermeier M. CoVaR // Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. — 2010. — 348 с. — С. 1.

збанкрутувати» (англ. «*too many to fail*»)¹. Тобто, якщо значна кількість малих банків має однакові моделі бізнесу (наприклад, роздрібне кредитування) і в результаті цього вони схильні до спільних факторів ризику, то коливання цих ризиків можуть призвести до збою у діяльності всієї банківської системи. В українських реаліях з огляду на те, що майже всі банки мають однакові моделі бізнесу й задіяні на одних і тих самих сегментах фінансового ринку, така проблема може мати місце, а відтак потребує вирішення.

Динаміка всіх розглянутих показників за групою великих банків перевищує відповідні значення по банківській системі, які корелюють із напрямом їх змін, що опосередковано доводить домінуючий вклад великих банків у сукупний результат банківської системи та дає підстави розглядати їх системну важливість.

Наступним кроком після виявлення великих банків є ідентифікація їх як системно важливих на основі спеціально створеної та адаптованої до вітчизняних реалій методики. За основу взято методику Базельського комітету, адаптовану з урахуванням особливостей банківської системи України. Методика розкриває ключові аспекти ідентифікації системно важливих банків: 1) визначення критеріїв системної важливості українських банків; 2) розроблення та впровадження підходів до регулювання й нагляду за діяльністю системно важливих банків.

З урахуванням досвіду міжнародних організацій і країн світу в цій методиці визначено критерії системної важливості банку з їх ваговими значеннями, які доцільно враховувати за ідентифікації системно важливих банків в Україні (табл. 1.11).

Дотримання якісних критеріїв у запропонованій методиці не є обов'язковим, але їх значення можуть бути враховані на експертній основі. Стосовно кількісних критеріїв варто застосовувати підхід Базельського комітету на основі обчислення загального індикаторного показника з урахуванням національних особливостей. Так, у критеріях Базельського комітету щодо визначення системно важливих банків у явному вигляді немає показників питомої ваги вкладів населення. У міжнародних рекомендаціях акцентується увага на взаємопов'язаності банку зі світовою фінансовою системою (обсяги фондування з ринків капіталів) та з іншими фінансовими інститутами (конгломератами).

¹ Acharya V., Yorulmazer T. Too Many to Fail — An Analysis of Time-inconsistency in Bank Closure Policies // Bank of England Working Paper Series. — 2007. — 319 с.

Таблиця 1.11

**ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО КРИТЕРІЇВ СИСТЕМНОЇ ВАЖЛИВОСТІ
ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВ**

Характер критерію	Категорія	Індикатори	Вага індикатора
Якісний	Територіальна мережа	Кількість банкоматів (≥ 500)	—
		Кількість відділень та філій (≥ 150)	—
		Кількість точок продажу (≥ 150)	—
Кількісний	Розмір (30 %) (Р)	Сукупні активи (P1)	30 %
	Замінність (25 %) (З)	Кошти фізичних осіб (31)	15 %
		Кредити юридичним особам (32)	5 %
		Кредити фізичним особам (33)	5 %
	Взаємо-пов'язаність (30 %) (В)	Кошти інших банків (B1)	10 %
		Кошти в інших банках (B2)	10 %
		Кошти юридичних осіб (B3)	10 %
	Складність (5 %) (С)	Портфель цінних паперів на продаж (C1)	5 %
	Міжнародна діяльність (10 %) (МД)	Активи в іноземній валюті (МД1)	5 %
		Зобов'язання в іноземній валюті (МД2)	5 %

Джерело: складено автором

Вважаємо, що при визначенні системно важливих банків на національному рівні, особливо в Україні, депозити є важливим джерелом фондування. Тому вони мають ураховуватися у визначенні критеріїв системно важливих банків, особливо враховуючи досвід таких країн, як Данія та Швейцарія. У методиці виокремлено п'ять категорій, які характеризують системну важливість банку на національному рівні. Кожна категорія включає окремі показники та їх вагу в загальному результаті (табл. 1.11).

Загальний результат обчислюється за формулою:

$$ЗР = \sum_{j=1}^{10} W_j * \frac{\sum_{i=1}^n V_{ij}}{n}, \quad (1.1)$$

де ЗР — загальний результат (обчислений у відсотках); W_j — вага кожного індикатора j ; V_{ij} — значення індикатора j за період i ; n — кількість років, що передують даті обчислення загального показника.

Застосування цієї методики дозволить ранжувати та класифікувати банківські установи за ступенем системної важливості. До системно важливих підпадають банки, загальний показник (показник системної важливості) яких дорівнює або перевищує 3 %. Якщо підвищити показник системної важливості до 4 %, то ідентифіковано буде 5 банків, а якщо до 5 % — то залишиться 3 банки, які формально можуть бути визнані як системно важливі. Обчислення загального показника для України показало, що при встановленні мінімально можливого значення загального показника на рівні 1 % у вітчизняній банківській системі системно важливими можна вважати 9 із 15 банків (станом на 01.07.2014 р.), у яких загальний показник перевищує пропонувану межу в 3 % (табл. 1.12).

Таблиця 1.12

БАНКИ ВИБІРКИ, РАНЖОВАНІ ЗА СТУПЕНЕМ СИСТЕМОЇ ВАЖЛИВОСТІ

№ з/п	Назва банку	Значення загального показника (%)
1	ПРИВАТБАНК	16,70
2	ОЩАДБАНК	9,62
3	УКРЕКСІМБАНК	8,18
4	ДЕЛЬТА БАНК	4,92
5	ПРОМІНВЕСТБАНК	4,07
6	УКРСОЦБАНК	3,50
7	РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	3,24
8	СБЕРБАНК РОСІЇ	3,26
9	«НАДРА»	3,05
10	ПЕРШИЙ УКР. МІЖНАРОДНИЙ БАНК	2,91
11	АЛЬФА-БАНК	2,54
12	ВТБ БАНК	2,21
13	БАНК ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ	2,08
14	УКРСИББАНК	1,73
15	УКРГАЗБАНК	1,77

Джерело: складено автором на основі власних обчислень

В Україні великі банки є важливими учасниками банківської системи, акумулюючи значні обсяги коштів населення та виступаючи основними учасниками кредитного ринку, у міжбанківських розрахунках та інвестиційній діяльності. Разом з тим великі банки акумулюють і великі системні ризики. Зауважимо, що саме у 2008 році панічний вплив депозитів із «Промінвестбанку» став пусковим механізмом поширення шоків вітчизняною банківською системою.

Наслідками функціонування великих банків є, по-перше, надмірно висока концентрація активів і капіталу у великих банках, що негативно впливає на конкуренцію між банками країни. Це потребує застосування спеціальних, заснованих на міжнародному досвіді, заходів з ідентифікації та регулювання діяльності національних системно важливих банків.

По-друге, у групі великих банків є державні банки як України («Ощадбанк», «Укресімбанк», «Укргазбанк»), так і Росії («Промінвестбанк», «Сбербанк Росії», «ВТБ банк»), котрі мають зв'язки із реальним сектором економіки унаслідок фінансування державних програм. Це може призводити до кредитування без урахування ризикованості цих операцій, і як наслідок, до збільшення проблемних кредитів, погіршення якості активів і капіталу. По-третє, виникає проблема системного ризику («ефект доміно»). В Україні можна виділити кілька причин зростання системного ризику.

1) «Паніка вкладників», вплив вкладів із банків веде до втрати ліквідності та неможливості задоволення вимог як клієнтів, так і банків-контрагентів. Крім того, втрата довіри великого банку, особливо державного, може підірвати довіру населення до всієї банківської системи.

2) Взаємопов'язаність банків через кореспондентські відносини. Збій у системі організації міжбанківських розрахунків у великому банку може спровокувати активізацію операційного ризику як у самому банку, так і передати його на контрагентів.

3) Проблеми з ліквідністю великого банку здатні спровокувати аналогічні проблеми в інших банках-контрагентах, що приведе до «ефекту зараження» і реалізації кредитного ризику.

З метою запобігання негативних наслідків діяльності системно важливих банків, відповідно до зарубіжного досвіду, НБУ слід офіційно надати таким банкам статус системно важливих, публікуючи щорічний список, і результати оцінки системної важливості відповідної вибірки банків. Керуючись методичними рекомендаціями Базельського комітету, НБУ має встановити додат-

кові вимоги до капіталізації та ліквідності системно важливих банків, і перевести їх на поглиблений рівень регулювання і нагляду.

Важливо постійно приділяти особливу увагу діяльності великих банків, що потенційно в будь-який час за результатами діяльності можуть набути ознак системної важливості. Для більшої точності та прогнозованості отриманого результату вважаємо за доцільне розраховувати та аналізувати загальний показник системної важливості в динаміці як мінімум за період 3—5 років. НБУ необхідно розробити спеціальну нормативну базу, наприклад «Про порядок визначення (ідентифікації) для регулювання діяльності (національних) системно важливих банків», яка би включала порядок ідентифікації Н-СВБ. Методику Базельського комітету як базовий, орієнтовний документ, доповнити специфічними показниками, що відображають особливості національного банківництва. Розробити чіткий план імплементації таких заходів і визначити рівні системної важливості банків.

До ідентифікованих системно важливих банків України НБУ необхідно вживати спеціальні інструменти банківського нагляду, зокрема, такі як: підвищення вимог до якості капіталу та підвищення нормативів достатності капіталу (відповідно до вимог «Базель III»); підвищення вимог до нормативів ліквідності; підвищення прозорості системно важливих банків шляхом підвищення вимог до розкриття інформації; підвищений контроль ризику репутації та операційного ризику; модернізація системи ризик-менеджменту; проведення спеціального стрес-тестування (розроблення спеціальних стрес-сценаріїв для СВБ).

Для посилення ефективності та координації вирішення цих питань у структурі Національного банку України доцільно створити Департамент фінансової стабільності та системно важливих банків, надати йому повноваження ідентифікації та регулювання системно важливих банків, аналізу системних ризиків як усередині країни, так і за її межами, щоб не допускати ефекту «зараження», вживати додаткових, спеціальних заходів щодо посиленого моніторингу за діяльністю системно важливих банків.

1.4. ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

Формування повноцінного інституційного середовища для будь-якої країни є процесом складним і трудомістким. Україна, обравши шлях ринкових реформ, має сформуванати адекватне ін-

ституційне середовище. Процес інституціоналізації українського суспільства в роки незалежності проходив досить складно: відбувається постійний пошук ефективних інституцій (правил), унаслідок чого вони часто змінюються; окремі інституції запозичуються із зарубіжної практики, хоча не завжди це дає очікуваний ефект. Реформування інституційної структури стосується всіх сфер суспільної діяльності, а також інституцій та інститутів — держави, фінансової сфери, виробничої діяльності, товарних і фінансових ринків, ринку праці.

Інституційне середовище діяльності банків формується в процесі їхньої взаємодії з широким колом інститутів та інституцій. Сучасні банки глибоко проникають у всі сфери життя суспільства, завдяки чому відбувається їх інституціональна взаємодія з багатьма фінансовими та нефінансовими інститутами. Оскільки банківська система є складовою фінансової системи, то сукупність фінансових органів та інституцій, створених у складі інституційної структури фінансової системи, активно впливають на інституційне середовище діяльності банків.

Процес інституціоналізації в банківській сфері відбувається на двох рівнях: національний (рівень країни) і міжнародний. У середині країни безпосередній вплив на процес формування інституційного середовища діяльності банків мають органи державного управління (законодавчі органи, органи виконавчої влади — міністерства, податкові органи), Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, регулюючі органи, фінансові ринки, біржі, кредитні бюро, рейтингові агенції, банківські асоціації. Оскільки банківська діяльність підлягає досить жорсткому регулюванню на всіх рівнях управління (міжнародному, національному, регіональному), то на формування інституційного середовища діяльності банків значний вплив мають міжнародні інституції та фінансово-кредитні інститути, і в умовах глобалізації та фінансової інтеграції ці процеси посилюються (дослідженню цього питання присвячено окремий параграф даної монографії).

Найбільший вплив на інституційне середовище діяльності банків мають інститути, які розробляють формальні правила (інституції прямої дії), котрі безпосередньо регламентують діяльність банків як на міжнародному, так і на національному рівнях. До цієї групи інститутів належать:

- Базельський комітет та інші міжнародні організації, які встановлюють міжнародні стандарти банківської діяльності, вигоди щодо достатності банківського капіталу, визначають умови

діяльності наглядових та контролюючих органів за банківською діяльністю;

- Національний банк України, який здійснює банківський нагляд, визначає основні напрями грошово-кредитної політики, установлює рівень облікової ставки (впливаючи на ціну кредитних ресурсів), обов'язкові економічні нормативи банківської діяльності в Україні, обмеження у сфері ліцензування та здійснення окремих видів операцій, вимоги щодо величини капіталу банку, розробляє різні нормативно-правові документи, які регулюють діяльність банківських установ в Україні;

- Верховна Рада та Кабінет Міністрів України, які мають створювати умови для розвитку банківництва шляхом розроблення та затвердження відповідних законодавчих актів;

- Міністерство закордонних справ України, яке створює належні умови для розвитку міжнародного співробітництва, розробляє і впроваджує програми розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств, сприяє виходу банків на міжнародні ринки;

- податкові органи, які здійснюють регулювання банківництва шляхом створення системи оподаткування банків (оподаткування можуть підлягати як здійснювані операції, так і доходи, отримані від операцій);

- Антимонопольний комітет, який контролює дотримання антимонопольного законодавства, щоб запобігти негативним наслідкам, які притаманні монополізації, здійснює контроль за злиттям і поглинанням банківських установ.

До другої групи належать учасники ринку, які опосередковано впливають на інституційне банківське середовище, формуючи інституції непрямої дії (неформальні інституції). Коло таких організацій досить широке, серед найвпливовіших:

- Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО), який здійснює виплати відшкодування за вкладами фізичних осіб, виведення неплатоспроможних банків з ринку та процедуру їх ліквідації;

- платіжні системи, за допомогою яких здійснюються транзакції з фінансовими інструментами між банками та їх клієнтами, а також міжбанківські перекази коштів із застосуванням комп'ютерних технологій;

- організовані та неорганізовані фінансові ринки — біржі, позабіржові торговельні системи, котрі сукупності формують інфраструктуру фінансового ринку, активними учасниками якого є банки;

- кредитні бюро, які здійснюють збір, зберігання, використання інформації, та організацію обміну інформацією між кредиторами про платоспроможність і надійність позичальників;

- рейтингові агенції, які оцінюють фінансовий стан та перспективи розвитку компанії чи банку за допомогою інтегрального показника — рейтингу, обчисленого за певною методикою на основі узагальнення доступної інформації;

- іноземні інвестори, які здійснюють іноземні інвестиції, вкладають капітал у банківську систему України для провадження своєї діяльності. До них належать: міжнародні фінансові організації, представництва іноземних банків, дочірні структури іноземних банків, банківські установи зі 100 % іноземним капіталом, банки з частковою участю іноземного капіталу, філії іноземних банків;

- резиденти та нерезиденти країни-реципієнта (приймаючої країни), які здійснюють операції через банківські установи, зовнішньоекономічну діяльність, а також міжнародні розрахунки і валютні операції тощо. До них належать: юридичні особи, фізичні особи, банки та небанківські фінансові інститути.

Відсутні зміни в інституційному середовищі діяльності банків відбулися в 2012 році, коли Верховна Рада України ухвалила закон № 4452 «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (від 23.02.2012 р.), яким функції виведення неплатоспроможних банків з ринку та їх ліквідації були передані від Національного банку України до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Відтак, процедури тимчасової адміністрації та ліквідації банків має здійснювати не НБУ, як це було протягом двадцяти попередніх років, а ФГВФО. Законом установлені правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, порядок виплати Фондом відшкодування за вкладами, а також регулюються відносини між Фондом, банками, НБУ, визначаються повноваження та функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків.

За новим Законом, після офіційного отримання рішення НБУ про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, наступного робочого дня Фонд розпочинає процедуру виведення такого банку з ринку та запровадження в ньому тимчасової адміністрації. У разі прийняття НБУ рішення про ліквідацію банку Фонд набуває прав ліквідатора, призначає уповноважену особу та розпочинає процедуру ліквідації банку (за винятком випадків, коли ліквідація відбувається з ініціативи власників банку, який Націо-

нальним банком України не віднесено до категорії проблемних або неплатоспроможних). Строки діяльності тимчасової адміністрації обмежено: вона вводиться у банк на строк до 3-х місяців (для системно важливих банків — до 6 місяців). Упродовж цього періоду Фонд приймає рішення щодо виведення банку з ринку найменш витратним для Фонду способом¹.

Якщо за результатами роботи тимчасової адміністрації платоспроможність банку буде відновлено, то НБУ знову бере цей банк під контроль, і вже банк виплачуватиме проценти за депозитами і повертатиме депозити самостійно. У цьому випадку роль ФГВФО полягає в тому, щоб тільки за рахунок управління за допомогою тимчасової адміністрації повернути банк до працездатного стану.

Якщо за результатами роботи тимчасової адміністрації стає зрозуміло, що банк неможливо реанімувати, то НБУ відкликає ліцензію у банку і він оголошується банкрутом. Тільки з цього моменту ФГВФО може формувати список вкладників — фізичних осіб, які мають право на компенсацію, і через сім днів після визнання банку банкрутом починати її виплату. Різниця між часом визнання банку неплатоспроможним і визнанням банку банкрутом може становити від трьох місяців до півроку, а в окремих випадках і більше. Це може створити проблеми власникам вкладів, особливо якщо це вклад в іноземній валюті. За час, що мине від оголошення банку неплатоспроможним і до визнання його банкрутом, курс долара може змінитися, при цьому виплата буде проводитися за старим курсом, оскільки перерахунок вкладу за поточним курсом гривні не передбачено. Це саме стосується і процентів за депозитом. Проценти протягом роботи тимчасової адміністрації банку не нараховуються, тож хоча вкладник і не отримає прямого збитку, але явно недоотримає очікуваного доходу. На сьогодні існує потреба в посиленні ролі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у розвитку банківської системи, розширенні його регуляторних функцій, поетапному збільшенні гарантованих сум відшкодування.

Нині є певний конфлікт між завданнями та інструментами Національного банку України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Головною функцією НБУ, закріпленою в законодавстві, є забезпечення стабільності національної грошової одиниці, тоді як метою ФГВФО є соціальний захист вкладників банківської си-

¹ Заощадження населення України: формування та залучення в банки : монографія / Л. О. Примостка, В. Г. Шевалдіна. — К. : КНЕУ, 2014. — 234 с.

стеми. З огляду на це доречним здається передання Фонду частини повноважень банківського нагляду, оскільки він безпосередньо зацікавлений в отриманні коштів від ліквідації неплатоспроможного банку для виплати компенсацій вкладникам. За новими правилами скорочено термін початку здійснення виплат відшкодування за вкладами неплатоспроможних банків із двох місяців до 7 днів з дня ухвалення рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку. У разі виникнення тимчасового дефіциту ліквідності Фонд має право звернутися до Національного банку з метою отримання короткострокового кредиту. У вітчизняному законодавстві доцільно розширити повноваження Фонду у сфері сприяння забезпеченню фінансової стабільності банківської системи шляхом її оздоровлення, наділивши його правом надавати кредит банку, котрий потребує фінансового оздоровлення; правом надавати кредит для фінансового оздоровлення банку, до якого приєднується банк, що потребує фінансового оздоровлення; бути поручителем за кредитом, наданим банком, який потребує фінансового оздоровлення; розміщувати депозит у банку, котрий потребує фінансового оздоровлення; здійснювати викуп акцій (часток) банку, що потребує фінансового оздоровлення, на термін до одного року.

У разі надання банку такої фінансової допомоги передбачається, що Фонд матиме право здійснювати контроль за належним виконанням плану заходів із фінансового оздоровлення банку, зокрема шляхом участі у засіданнях органів управління та контролю банку, а також призначати тимчасову адміністрацію банку. Однак мета Фонду — захищати не конкретний банк, а його вкладників, тому необхідно впроваджувати нові механізми, які передбачають можливість попереджувальних заходів щодо проблемних питань. Зараз ФГВФО не має змоги компенсувати свої витрати іншим способом, ніж збирати з банківської системи нові внески.

Разом з тим аналіз статистичних даних свідчить, що рівень відшкодування витрат ФГВФО на виплати вкладникам становив лише 4,5 % за попередні 12 років існування, тоді як у Сполучених Штатах цей показник становить 85 %, Болгарії — 50—60 %, Румунії — до 30 %. Це означає, що необхідно не тільки удосконалити діяльність органів нагляду та постійно переглядати суму відшкодування, а докорінно змінювати процес роботи з проблемними банками, аби Фонд міг збільшити компенсації своїх витрат, а фінансова система не наштотхувалася на такі значні ризики, які виявилися впродовж 2008—2009 рр. Наприкінці 2014 року

кошти Фонду становили 11 млрд грн, а виплати здійснювалися вкладникам дев'ятьох банків, які стали банкрутами.

Винятково важлива роль у формуванні інституційного середовища діяльності банків інноваційного типу належить платіжним системам, від рівня досконалості яких залежить швидкість, точність і надійність проведення розрахунків, які виникають між суб'єктами ринкових відносин у процесі економічної діяльності. Платіжні системи мають важливе значення для ефективної реалізації центральним банком монетарної політики, оскільки за їх допомогою здійснюється підтримання ліквідності банків (за потреби) з метою забезпечення розрахунків за зобов'язаннями в усій фінансовій системі країни. Через платіжні системи проходять значні грошові потоки, тому порушення в їх роботі, збої, технічні проблеми можуть призвести до масового невиконання зобов'язань учасниками ринкових відносин та зростання системного ризику. Тому найважливішою характеристикою платіжних систем є їх надійність. Загалом в Україні функціонують різні платіжні системи, створені різними суб'єктами: 1) Національним банком України — Система електронних платежів і Національна система масових електронних платежів (НСМЕП); 2) державними банками та державними установами — платіжні системи державних банків, Державного казначейства України, Українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта»; 3) приватними організаціями — міжнародні системи банків та небанківських фінансових установ. Прикладами міжнародних платіжних систем є MASTERCARD WORDWIDE, система валових розрахунків TARGET та ін.

Найбільшою в Україні є Система електронних платежів НБУ (СЕП), в якій здійснюється майже 99 % міжбанківських переказів у національній валюті в межах України.¹ З огляду на обсяги розрахунків, її визнано системно важливою. За вимогами Європейського центрального банку до таких систем мають застосовуватися найвищі стандарти надійності. За цією ознакою національні платіжні системи високо оцінюються як вітчизняними, так і зарубіжними експертами, а Система електронних платежів НБУ при її запровадженні була визнана найкращою в Європі. Загалом за рівнем розвитку платіжних систем інституційне середовище діяльності банків відповідає світовому рівню.

¹ Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова — К. : Центр наукових досліджень НБУ: Знання, 2011. — 504 с. — С. 332.

Організаційна інфраструктура фінансового ринку є одним з визначальних чинників формування інституційного середовища діяльності банків як найактивніших учасників цього ринку. Важливою складовою інституційної інфраструктури є біржі, яких на сьогодні в Україні десять. Однак більшість з них існують формально, і фактично не здійснюють діяльності. Біржі охоплюють дві функції — лістингову та торговельну. Менші біржі ефективно діють як лістингові організації. Лідерами за обігом в Україні є три біржі: фондова біржа «ПФТС», біржа «Перспектива» та «Українська біржа» (табл. 1.13).

Таблиця 1.13

**ОБСЯГ БІРЖОВИХ КОНТРАКТІВ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ
ПРОТЯГОМ СІЧНЯ—КВІТНЯ 2013 року(млн грн)**

№ з/п	Організатор торгівлі	Обсяги торгівлі	Частка, %
3	ПФТС	34 053,0	46,3
8	Перспектива	25 485,8	34,67
3	УБ	12 260,0	16,68
4	КМФБ	1073,5	1,46
5	ПФБ	321,6	0,438
6	УМФБ	100,7	0,136
7	УФБ	157,8	0,2
8	СЄФБ	58,97	0,08
9	УМВБ	0,69	0,0009
10	ІННЕКС	0,08	—
11	Усього	73 512,1	100

Індикаторами стану фондового ринку є фондові індекси. В Україні обчислюються два фондові індекси: індекс UX та індекс ПФТС. Індекс ПФТС — обчислюється з 1 жовтня 1997 року на основі цін найліквідніших акцій на біржі. Індексний кошик складається з двадцяти емітентів, що представляють різні галузі економіки. Індекс служить індикатором руху ринку. Перелік акцій для обчислення індексу формується індексним комітетом ПФТС за цінними паперами, що включені до списку ПФТС, на основі даних про ринкову капіталізацію, обсягів торгів, інших даних. Індекс Української біржі (UX) обчислюється з 26 березня 2006 року,

початкове значення індексу становило 500 пунктів. Індекс UX обчислюється, виходячи з вартості акцій компаній, що котируються на ринку, і входять в індексний кошик. Індексний кошик складається з десяти найліквідніших акцій підприємств різних галузей економіки. Отже, зміна індексу відображає загальний напрям руху цін акцій і показує, наскільки змінюється вартість основних акцій українських компаній.

Прогресивним кроком до формування сучасного інституційного середовища діяльності банків слід вважати розвиток біржової форми строкового ринку. 2010 року фондові біржі — лідери торгів почали робити серйозні кроки щодо запровадження торгівлі похідними фінансовими інструментами. Основними організаторами торгів на вітчизняному строковому ринку стали дві біржі: Українська фондова біржа, якій належить 53,4 % обсягів строкової торгівлі, та фондова біржа «Перспектива» з часткою ринку 46,6 %. Національною Комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) були зареєстровані правила торгівлі строкового майданчика Української фондової біржі (УФБ) та зразок ф'ючерсного контракту на індекс УФБ, розпочавши цим новий етап у становленні українського фондового ринку. Того самого року відбулося відкриття строкової секції на УФБ, де відбувалася торгівля фондовими деривативами. Ці інноваційні фінансові інструменти швидко набули популярності серед учасників торгівлі, у результаті чого торги у 2011 році зросли в 5,6 разу, а їх частка на організованому строковому ринку становила понад 99 %¹.

До розбудови строкового ринку в Україні приєдналася фондова біржа «Перспектива», яка працює з 2006 року. У 2011 році НКЦПФР було зареєстровано Правила строкового ринку біржі «Перспектива» та специфікації строкових контрактів: 1) Український індекс ставок за депозитами фізичних осіб (Індекс UIRD); 2) на індекс Українських облігацій (Індекс UB); 3) на поставку ОВДП. У травні 2012 року було запроваджено торги процентним деривативом — ф'ючерсом на Український індекс. Це стало першою спробою біржових торгів процентними строковими контрактами (Interest Rate Future — IRF) на вітчизняному строковому ринку. Такі процентні деривативи дозволяють ефективно хеджувати ризики зміни процентних ставок на фінансовому ринку, тому саме ці базові активи покладено в основу переважної більшості строкових фінансових інструментів у світі. Біржа «Перспек-

¹ Прогнозування та хеджування фінансових ризиків : монографія / за ред. проф. Примостки Л. О. — К. : КНЕУ, 2014. — 424 с. — С. 365.

тива» першою в Україні реалізувала ринок заявок self-listing (2010 р.), модель централізованого клірингу та розрахунків через спеціалізовану небанківську платіжну систему (2009 р.), зареєструвала специфікації (2011 р.) і випустила в обіг процентні деривативи (2012 р.). Членами біржі є 125 торговців цінними паперами (2013 р.), що становить 18,2 % загальної кількості членів профільної СРО. Завдяки запровадженню нових строкових інструментів, починаючи з 2010 року обсяги торгів деривативами почали переважати над обсягом їх емісії. Це свідчить, що поступово строковий ринок із незначного сегмента перетворюється на більш функціональну та повноцінну складову фінансового ринку, на якому обертаються значні обсяги похідних інструментів.

У 2009 році торги опціонами проводилися на Придніпровській фондовій біржі (ПФБ) — 264,3 млн грн, Українській фондовій біржі (УФБ) — 252 млн грн, Українській міжбанківській валютній біржі (УМВБ) — 157 млн грн, Першій фондовій торговельній системі (ПФТС) — 0,03 млн грн. На початку 2010 року кількість майданчиків, які проводять аукціони з продажу опціонів, скоротилася до двох (УМВБ і ПФБ). Загалом посткризовий період характеризувався інтенсивним зростанням обсягів строкової торгівлі, і, як наслідок, обсягів емісій на строковому ринку. За три роки обсяги укладених строкових контрактів помітно зросли: із 3,75 млрд грн у 2010 році до 24,91 млрд грн у 2012 (рис. 1.3).

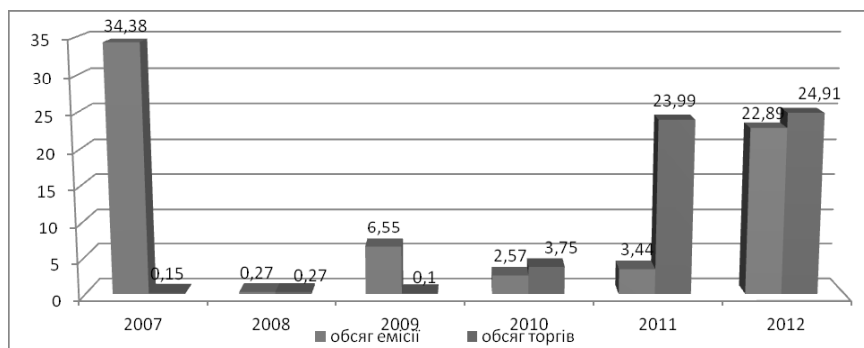

Рис. 1. 3. Обсяги зареєстрованих обсягів емісії (млн грн) і торгів деривативами на строковому ринку України у 2007—2012 роках, (млрд грн)

Необхідною умовою розбудови інституційного середовища є вдосконалення інфраструктури фондового ринку, що має базуватися на засадах інноваційності. Це, насамперед, стосується депо-

зитарної системи, що забезпечує виконання базових функцій — фіксацію права власності та зміни цих прав. З цією метою слід активізувати процеси, спрямовані на юридичне, технологічне, організаційно-економічне забезпечення розвитку депозитарної та платіжної систем.

Серед учасників ринку, які формують інституційне середовище діяльності банків, рейтингові агенції та бюро кредитних історій. Нині в Україні працює шість рейтингових агенцій: «Стандарт-рейтинг», UCRA, «Кредит-рейтинг», «Експерт-рейтинг», «Рюрік», IBI rating, які здійснюють рейтингування і підприємств, і банків. Рейтингування банків — це процедура, зорієнтована на прогнозування ситуації щодо фінансової стабільності банку в майбутньому. Для обчислення рейтингу агенції застосовують різноманітні методики, що відрізняються як за змістом, так і за кількістю аналізованих показників. Основним інформаційним джерелом є публічна фінансова звітність, хоча може бути використана й будь-яка інша доступна інформація.

Для оцінки кількісної інформації, наданої учасникам ринку, дослідимо діяльність рейтингових агентств. Якість інформації, наданої рейтинговими агентствами, та її важливість для аналізу банківської системи і стану окремих банків оцінено за двома параметрами: кількістю банків у рейтинг-лістингу і схильності агентств до розкриття методології аналізу (табл. 1.14). Аналіз даних про діяльність рейтингових агентств свідчить про те, що для використання доступна вичерпна інформація про стан банків. Також усі рейтингові агенції розкривають інформацію про методику оцінювання діяльності банків і складання рейтингів.

Таблиця 1.14

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЙТИНГОВИХ АГЕНЦІЙ

№ з/п	Рейтингова агенція	Банки	Розкрито методику аналізу
1	Стандарт-рейтинг	4	Так
2	UCRA	27	Так
3	Кредит-рейтинг	164	Так
4	Експерт-рейтинг	20	Так
5	Рюрік	19	Так
6	IBI rating	18	Так

Бюро кредитних історій — це юридична особа, виключною діяльністю якої є збирання, зберігання, використання інформації,

яка формує кредитну історію позичальника. Призначення бюро кредитних історій полягає в організації обміну інформацією між кредиторами про платоспроможність позичальників. Створення кредитних бюро — один із суттєвих важелів зниження ризиків кредитування, що особливо актуально в періоди фінансової нестабільності. У більшості країн світу кредитори — банки, фінансові компанії, компанії-емітенти кредитних карт, інвестиційні компанії, торгові компанії, що надають комерційні кредити, — на постійній основі обмінюються інформацією про платоспроможність позичальників через кредитне бюро. Кредитні бюро давно й досить успішно працюють на міжнародних ринках. Наприклад, у США функціонує близько чотирьохсот бюро кредитних історій. Основною причиною їх великої кількості є мобільність американського суспільства, оскільки близько 17 % мешканців США щороку змінюють своє місце проживання. Разом з тим у США в цій сфері домінують три компанії — Equifax, Experian і Trans Union. Це великі корпорації, які самі по собі не є кредитними бюро, а їх роль полягає у збиранні, зберіганні та наданні інформації тим 400 кредитним бюро, які розташовані на всій території США.

Перше українське бюро кредитних історій було створено 2005 року. Нині в Україні діє чотири найбільших кредитних бюро — Перше всеукраїнське бюро кредитних історій (ПВБКІ), Міжнародне бюро кредитних історій (МБКІ), Українське кредитне бюро (УКБ), Українське бюро кредитних історій (УБКІ). Аналіз діяльності кредитних бюро показав, що їх інформація доступна для значної кількості банків і небанківських кредитних установ, а коло партнерів досить широке (табл. 1.15). Отже, кредитні бюро мають значний потенціал для повноцінного інформаційного забезпечення діяльності банківської системи, однак ефективність їх невисока.

Таблиця 1.15

**КІЛЬКІСТЬ БАНКІВ ТА НЕБАНКІВСЬКИХ КРЕДИТНИХ УСТАНОВ,
ЯКИМ ДОСТУПНА ІНФОРМАЦІЯ КРЕДИТНИХ БЮРО**

Партнери	Бюро			
	ПВБКІ	МБКІ	УБКІ	УКБ
Банки	144	24	75	45
Небанківські установи	47	23	181	5

Це пов'язано насамперед з тим, що ринок поділений між кількома бюро, що призводить до фрагментації даних і можливого

викривлення інформації. Банки не зацікавлені в наданні інформації про стан власних кредитних портфелів через високий рівень конкуренції в банківському секторі. Це призводить до того, що для кредитних бюро доступні переважно негативні дані про кредитні портфелі банків. Непоодинокі випадки, коли бюро пропонують свої послуги не потенційним кредиторам, а саме позичальникам, обіцяючи за певну фінансову винагороду присвоїти їм високу оцінку кредитної та платоспроможності й поширювати результати дослідження серед можливих кредиторів. Загалом діяльність кредитних бюро та рейтингових агенцій майже не регулюється державою. Ця сфера представлена обмеженою кількістю учасників, які є приватними установами і не несуть відповідальності за результати проведених досліджень, а тому й не викликають довіри у кредиторів.

У цілому якість інформації, наданої кредитними бюро та рейтинговими агентствами, є невисокою, що не дозволяє повною мірою використовувати можливості цих інститутів. Аналіз електронних ресурсів банків, рейтингових агентств та кредитних бюро показав, що всі вони публікують необхідну інформацію, але проблема полягає в якості та достовірності наданої інформації. Найповніше банки розкривають фінансову та операційну інформацію, а найгірше — інформацію про структуру управління, наглядові ради та менеджмент. У середньому банки розкривають 44,7 % максимально можливої інформації, результати розкриття інформації щодо власників і корпоративної структури дещо гірші — 42,1 %, а інформація про структуру і процеси наглядових рад та управління розкривається лише на 26,2 %. Найбільш повним і відкритим джерелом інформації є офіційні веб-сайти банків, які містять близько 40% максимально можливої кількості інформації. Річні звіти банків переважно є елементами формування іміджу банків, ніж справжнім інструментом комунікації із зацікавленими сторонами.

Результати аналізу якості кількісної інформації свідчать про значний резерв покращення інформаційного забезпечення стабільного функціонування банківської системи України. Для виявлення параметрів якості інформації використано індекс якості, який характеризує придатність кількісної інформації для аналізу стану та перспектив розвитку банківської системи. Для обчислення індексу якості кількісної інформації кожному з його елементів присвоєно вагові коефіцієнти. Тим джерелам інформації, які надають агреговані дані чи дані про значну кількість учасників ринку, присвоєно вищі ваги (табл. 1.16).

Таблиця 1.16

ОЦІНКА ЯКОСТІ КІЛЬКІСНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Джерело	Вага	Оцінка
Інформація державних органів та органів нагляду	0,4	0,21
Інформація банків	0,2	1
Інформація з інших джерел	0,4	0
Середнє зважене	0,284	
% від максимальної оцінки	64,20 %	

Недостовірні статистика формує свого роду спіраль, адже на базі викривлених даних учасники ринку не можуть приймати правильних та ефективних рішень. Така ситуація виникає через відсутність єдиних стандартів та вимог до проведення рейтингового аналізу та оцінювання кредитоспроможності позичальників. Найбільш ефективним способом роботи таких фінансово-інформаційних агентств є їх створення за ініціативи та за активної участі держави. У цьому питанні банки та інші фінансово-кредитні установи повинні зайняти активну позицію щодо стимулювання держави до активних дій у напрямі лібералізації фінансово-інформаційного простору, надання фінансової та професійної підтримки органам державної влади у створенні ефективно діючого механізму обміну та поширення фінансової інформації. Таким механізмом може стати державне інформаційно-фінансове агентство, головним виконавчим органом якого буде Національний банк України.

До фінансово-інформаційної взаємодії можна залучати такі державні банки, як «Укрексімбанк» та «Ощадбанк» які мають багатий досвід проведення аналізу плато- та кредитоспроможності українських позичальників. Важливим є також стимулювання підприємств до самостійного усвідомленого бажання надавати достовірну інформацію до контролюючих та аналітичних інститутів. Слід визнати, що перешкодою стає низький рівень відкритості самої держави для підприємців і всіх громадян України загалом. Саме на цьому взаєморозумінні та взаємній відкритості базується ефективна робота європейських країн.

Важливою характеристикою інституційного середовища є транспарентність, складовою якої слід вважати інформаційну доступність. Адже недоступність інформації робить закладені в правових нормах можливості та наміри щодо їх реалізації

декларативними і фіктивними. Відвертість, гласність і публічність при цьому виступають скоріше засобами, що забезпечують доступність тієї чи іншої інформації, а отже, є складовими механізми реалізації принципу транспарентності в межах банківського законодавства. Доступність аналітичних звітів центрального банку, органів нагляду та комерційних структур слід забезпечити для всіх учасників ринку. Аналіз наявності інформації на ресурсах державних установ, відповідальних за забезпечення стійкого розвитку фінансового сектору України, свідчить про недостатню увагу, приділену публікації аналітичних матеріалів та профільних досліджень (табл. 1.17). Це знижує обсяг доступної учасникам ринку інформації, негативно впливає на розвиток наукових досліджень, поглиблює проблему інформаційної асиметрії.

Таблиця 1.17

**АНАЛІЗ НАЯВНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ НА РЕСУРСАХ ОРГАНІВ НАГЛЯДУ
ТА УСТАНОВ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ
ЗА СТІЙКИЙ РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ**

Вид інформації	Установа				
	НБУ	НКЦПФР	ФГВФО	Нацком фінпос- луг	Мініс- терство фінансів
Аналітичні звіти	1	1	0	0	0
Роз'яснення стратегічних цілей та стратегій їх досягнення	1	1	1	1	1
Прес-релізи	1	1	1	1	1
Профільні дослідження	1	0	0	0	0

Досвід останніх років показав, що банківські установи України мають низький рівень адаптивності до мінливості інституційного середовища. Під час світової фінансової кризи банківський сектор виявив свої слабкі сторони, що проявилось, насамперед, у політиці управління ліквідністю, нехтуванні інструментами ризик-менеджменту, браком чітко сформованих принципів і правил ведення бізнесу (інституцій). Недосконалість існуючого інституційного середовища, у свою чергу, значно підвищує ризики, які супроводжують банківську діяльність. Аби уникнути повторення ситуації 2008—2009 років, банківський сектор потребує створення нових підходів до організації

процесу ведення бізнесу. Одним зі шляхів вирішення поставленого завдання є налагодження ефективної співпраці з державними органами та лібералізація інформаційного простору в країні. Варто зауважити, що створення якісного інформаційно-фінансового простору в Україні і, як наслідок, адаптація вітчизняної фінансової системи до європейських стандартів потребують докорінної зміни не тільки підходів щодо збирання та обробки фінансової інформації про суб'єктів господарської діяльності, а й інституційної моделі держави в цілому.

Намір України приєднатися до економічного об'єднання ЄС супроводжуватиметься й необхідністю долучення до інтегрованих інформаційних систем. Так, у 2003 році головами центральних банків Австрії, Бельгії, Франції, Німеччини, Італії, Португалії та Іспанії, а також Європейського центрального банку був підписаний меморандум про взаєморозуміння і співпрацю стосовно реєстрів кредитних ризиків на території Європейського Союзу (ЄС), створення єдиної бази даних позичальників усередині ЄС, а також створення Європейського комітету з питань державних інформаційно-фінансових агенцій (European Committee of Central Balance Sheet Data Offices — ECCBSO) — ЄКПДФІА. З 2005 року між учасниками на регулярній основі налагоджено обмін інформацією про кредитну заборгованість і позабалансові зобов'язання юридичних осіб. Неготовність вітчизняного бізнесу до розкриття інформації та долучення до процесів міжнародної інформаційної взаємодії може стати додатковою перешкодою інтеграції нашої держави до Європейського Союзу.

Необхідною умовою проведення ефективної інтеграційної політики є формування якісного інформаційно-фінансового простору, який би давав можливість учасникам ринку отримувати достовірну інформацію про своїх партнерів і контрагентів з метою зниження системних, кредитних та інших видів ризиків, а також уникнення можливих збитків. Саме це завдання повинні виконувати посередники на кредитному ринку. Неспроможність приватних інформаційних агенцій налагодити ефективну роботу доводить необхідність зміни принципів формування інформаційного простору в напрямі активного залучення держави до цього процесу. З огляду на надзвичайно високу потребу в залученні значних фінансових інвестицій, актуальність розв'язання проблеми створення в країні єдиного інформаційно-фінансового простору очевидна. Хоча робота в цьому напрямі ведеться, проте намагання створити ринок фінансово-інформаційних послуг виявилися неефективними.

Вивчення світового досвіду свідчить, що найефективнішим способом розв'язання цієї проблеми є створення державного фінансово-інформаційного агентства. Саме участь держави у ролі специфічного посередника на кредитному ринку забезпечує повноту охоплення та високий рівень довіри до інформації. Досить переконливо про це свідчить досвід Франції. За ступенем розвитку системи державного регулювання банківської сфери Франція посідає одне з провідних місць у світі, а органи державної влади відіграють ключову роль у визначенні пріоритетних напрямів фінансово-кредитної політики комерційних банків. Зокрема, це виявляється у створенні на базі центрального банку країни — Банку Франції — бази даних FIBEN, яка містить інформацію про фінансовий стан і кредитну історію переважної більшості юридичних і фізичних осіб — позичальників банку¹.

Крім основної функції — надання достовірної інформації про потенційних позичальників з метою зниження кредитного ризику банків, FIBEN виконує й інші функції. Зокрема, умовами роботи системної бази даних передбачено надання допомоги банкам у пошуку перспективних клієнтів, що дозволяє розширити клієнтську базу. Також банківські установи мають можливість отримати інформацію про перспективи зростання певної галузі у тому чи іншому регіоні, а також перелік компаній, які працюють у цій галузі. Така інформація дозволяє банкам диверсифікувати кредитний портфель, а отже, знизити рівень кредитних ризиків шляхом переорієнтації банку на більш перспективну галузь. Таким чином, база даних FIBEN надає банкам не лише інструменти управління ризиками, але й дозволяє проводити широкомасштабні маркетингові дослідження. Ще одним позитивним аспектом створення широкого інформаційного поля в системі FIBEN є підвищення конкуренції серед фінансово-кредитних установ у боротьбі за першокласних позичальників, що в підсумку приводить до поступового зниження вартості кредитів і лібералізації кредитного ринку.

Для створення повноцінного інституційного середовища діяльності банків необхідна розвинена інфраструктура та ефективне державне регулювання, яке б забезпечило стабільність банківської системи і захист інвесторів. Розвинений банківський ринок, ефективно керований державою, забезпечить оптимальний розподіл обмежених фінансових ресурсів серед галузей економіки та

¹ Примостка Л. О., Харченко В. О. Державне фінансово-інформаційне агентство: досвід банку Франції / Л. О. Примостка, В. О. Харченко // *Фінанси, облік і аудит*. Вип. 2(22). — 2013. — С. 100—109.

сприятиме економічному зростанню країни. Налагодження такої інформаційної співпраці дозволить банкам знизити трансакційні витрати — фінансові витрати та витрати часу на збір і структурування інформації про позичальника. Банкам не доведеться витрачати додаткові ресурси на повторний збір і обробку інформації, ці кошти можна спрямувати на модернізацію існуючих методик оцінки ризиків або ж на підвищення рівня професійних навичок власних працівників. Також банки матимуть можливість побудови більш якісних рейтингових моделей оцінки кредитоспроможності позичальника за рахунок розширення інформаційної бази, а також включення додаткових показників для проведення аналізу.

Кінцевим етапом широкомасштабної реформи фінансово-інформаційного простору має стати розроблення інтегрованої бази даних по фізичних та юридичних особах України, яка об'єднуватиме в собі інформацію не лише з Міністерства доходів та зборів України, але й Державного комітету статистики, Національного банку України, МВС та ін. Результатом вищезазначених кроків та реформ має стати створення в Україні повноцінно функціонуючого державного фінансово-інформаційного агентства, яке б мало можливість у подальшому інтегруватися до загальноєвропейського інформаційного простору.

1.5. ВЗАЄМОДІЯ БАНКІВ З МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Інституціональне середовище діяльності банків формується під впливом співпраці з міжнародними фінансово-кредитними інститутами. В умовах глобалізації Україна активно співпрацює зі Світовим банком, Міжнародним валютним фондом (МВФ), Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР), Міжнародним банком реконструкції та розвитку, Міжнародною фінансовою корпорацією.

Взаємодія зі Світовим банком надає доступ до економічних знань, досвіду та експертизи практично всіх країн світу. Україна ніколи не розглядала і не реалізовувала членство у Світовому банку лише як засіб отримання дешевих кредитних ресурсів. Портфель проектів, що реалізуються спільно з Групою Світового банку в Україні, складається із системних та інвестиційних проектів. За період з 1993 по 2012 роки було укладено договорів позики на

загальну суму понад 9 млрд дол. США¹. З них більше 7 млрд дол. США було виділено Міжнародним банком реконструкції та розвитку, понад 1,6 млрд дол. США — Міжнародною фінансовою корпорацією. 6 грудня 2007 р. Рада виконавчих директорів Світового банку затвердила Стратегію партнерства з Україною на період 2008—2011 рр. Стратегія визначила пріоритети діяльності Групи Світового банку в Україні, включаючи кредитування та інвестиції, надання аналітичних і консультаційних послуг і технічної допомоги. У рамках Стратегії передбачалося надання позик на загальну суму від 2 до 6 млрд дол. США протягом чотирьох років. Проте фактично було реалізовано проектів на суму лише 2,350 млрд дол. США, що пояснюється проблемами в освоєнні наданих коштів українською стороною.

Нова Стратегія на 2012—2016 рр. була прийнята на хвилі розчарування Ради виконавчих директорів Світового банку результатами співпраці з українським урядом 16 лютого 2012 р. Як указано у звіті Світового банку, опублікованому незадовго після цієї події, «метою співробітництва є надання Україні допомоги в усуненні «вузьких місць» реформ і, отже, сприяння у досягненні Україною успіхів у реалізації її амбітної програми економічної реформи та інтеграції з ЄС»². Загалом очікується резервування для України близько 500 млн дол. США на рік.

Нині кредитний портфель інвестиційних проектів Світового банку налічує дванадцять пунктів на загальну суму 1,8 млрд дол. США. 67 % з них наразі не освоєні. Причому половині проектів портфеля більше шести років, а їх упровадження почалося ще у 2004—2007 рр.

Реалізація проектів Світового банку допомагає реформувати податкову службу, систему освіти, підвищити якість та доступність соціальних послуг, сприяти розвитку села шляхом закладення правових та інституціональних основ для забезпечення захисту прав власності на землю, іпотеки, оренди та торгівлі землею, а також сприяти вдосконаленню системи управління державними фінансовими активами, системи державної статистики та здійсненню експортних операцій. Кілька проектів тією чи іншою мірою були пов'язані з проведенням Євро-2012. Крім того, розпочато роботу щодо налагодження безперебійного енерго-

¹ Інформаційна довідка щодо співробітництва України зі Світовим банком. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=294420&cat_id=48396

² Інформаційний портал Finance.ua. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2012/02/20/270034>

забезпечення споживачів шляхом реабілітації гідроелектростанцій та електричних мереж, поліпшено надання послуг водопостачання для жителів деяких міст України¹. За галузевою структурою проектний портфель Світового банку за підсумками 2012—2013 рр. досить диверсифікований (рис. 1.4).

Структура проектного портфеля Світового банку

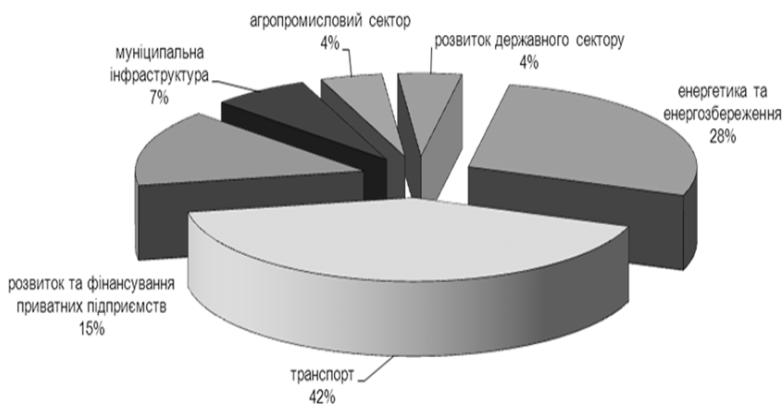

Рис. 1.4. Галузева структура проектного портфеля Світового банку в 2012—2013 рр.

Серед проектів Світового банку, що реалізувалися у 2012—2013 рр., найбільш вагомими були такі.

- Додаткове фінансування до проекту «Другий проект розвитку експорту». Його метою є сприяння розвитку експорту недержавних підприємств України шляхом середньо- та довгострокового кредитування інвестиційних потреб експортоспрямованих підприємств, поповнення їх оборотних коштів, надання доступу до більш дешевих ресурсів шляхом широкого використання нових банківських продуктів (факторинг, лізинг, торговельне фінансування); сприяння розвитку спроможностей фінансового сектору України у задоволенні потреб національної економіки

¹Рибальченко К. О. Удосконалення механізмів співпраці України із Світовим банком / К. О. Рибальченко // Економіка та підприємництво [Електронний ресурс] : зб. наук. праць молодих учених та аспірантів / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». — 2010. — Вип. 24. — С. 91—99.

у довгострокових ресурсах для розвитку економіки, розширення кола учасників проектів шляхом залучення комерційних банків; забезпечення подальшого інституційного реформування Укрексімбанку, розвиток та посилення його спроможності у підтримці експортно-імпортних операцій. Сума позики МБРР — 154,5 млн дол. США.

- «Проект модернізації державних фінансів». Мета цього проекту — зміцнити управління державними фінансами в Україні шляхом поліпшення операційної ефективності та прозорості. Проект допоможе забезпечити ефективне використання державних ресурсів для підтримки національних пріоритетів та покращання надання послуг державою. Завданням проекту є підвищення рівня прозорості, ефективності та результативності управління державними фінансами, розвиток інтегрованої системи управління державними фінансами та подальші реформи планування та виконання бюджету. Сума позики становить 50 млн дол. США.

- Проект «Розвиток міської інфраструктури». Мета цього масштабного проекту — сприяння комунальним підприємствам у підвищенні якості й надійності надання послуг і зменшенні витрат на обслуговування шляхом низки інституційних удосконалень, а також реабілітації систем водопостачання, водовідведення, поводження з твердими побутовими відходами тощо. Обсяг виділених Світовим банком на цей проект коштів становить 140,0 млн дол. США.

Планується підготовка нових пріоритетних проектів:

- покращання енергоефективності централізованого теплопостачання;
- розвиток міської інфраструктури II;
- проект з передачі електроенергії II.

При цьому проходження і виконання проектів в Україні Світовий банк вважає проблематичним. Затримки, як правило, зумовлюються реальними темпами реалізації програм уряду, які відрізняються від початкових сподівань.

До чинників, які можуть впливати на затримки реалізації проектів, належать: обмежені технічні можливості сторін; відсутність адекватної інституційної бази, необхідної для підтримки проектів; людський фактор, пов'язаний зі змінами у почутті причетності до проектів працівників органів влади, зумовлені їхньою ротацією; конфлікт інтересів осіб і груп, пов'язаних із виконанням проектів.

Досить активно Україна співпрацює з Міжнародним валютним фондом. За час своєї діяльності МВФ перетворився на уні-

версальну організацію, досяг широкого визнання як головного наднаціонального органу регулювання міжнародних валютних відносин, авторитетного центру міжнародного кредитування, координатора міждержавних кредитних потоків і гаранта платоспроможності країн-позичальників. Одночасно він служить ключовою ланкою системи регулювання світової економіки, міжнародної координації, узгодження національних макроекономічних політик. Фонд зарекомендував себе активно функціонуючим світовим валютним інститутом, нагромадив великий і корисний досвід.

У співробітництві України з МВФ у межах кредитних програм можна виокремити кілька етапів¹, а саме:

Перший етап (1994—1995 роки). У цей період Україні було надано фінансову допомогу у вигляді системної трансформаційної позики на суму 498,7 млн СПЗ (763,1 млн дол. США) для підтримки платіжного балансу України.

Другий етап (1995—1998 роки). Україна отримала від МВФ кредити на загальну суму 1318,2 млн СПЗ (1935 млн дол. США) за трьома річними програми «Стенд-бай». Головною метою цих кредитів була підтримка курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу України.

Третій етап (1998—2002 роки). Упровадження Програми розширеного фінансування (EFF-Extended FundFacility), яка передбачає надання Україні кредиту на загальну суму 2,6 млрд дол. США. У рамках Програми EFF Україна отримала 1,193,0 млн СПЗ (1,591,0 млн дол. США), які були спрямовані на поповнення валютних резервів Національного банку України.

Четвертий етап (2002—2008 роки). Наприкінці 2002 року Кабінет Міністрів України серед прийнятних форм подальшого співробітництва України з МВФ на безкредитній основі обрав програму «попереджувальний стенд-бай», яку було затверджено 29 березня 2004 року Радою Директорів МВФ. Ураховуючи реалії того моменту було вирішено залишити теоретичну можливість отримання нових кредитів МВФ і перевагу було віддано співпраці на основі страхової програми «попереджувальний «Stand-By» з метою здійснення переходу до добре функціонуючої ринкової економіки з ефективною системою соціального захисту, підтримання енергійних темпів економічного зростання та утримання макроекономічної стабільності.

¹http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=388292&cat_id=353172

Укладення угоди між Україною та МВФ строком на 12 місяців фактично надавало можливість отримати від МВФ зарезервованний кредит у сумі, еквівалентній 411,6 млн СПЗ (30 % квоти України), у випадку погіршення ситуації з платіжним балансом або валютними резервами країни (Уряд не мав намірів здійснювати запозичення).

Ураховуючи незабезпечення виконання умов програми (із п'яти структурних критеріїв частково виконано два, із кількісних критеріїв ефективності не виконано два — верхня межа касового дефіциту консолідованого бюджету і прострочена заборгованість з відшкодування ПДВ), проведення перегляду і практичне її відновлення стало неможливим до 29 березня 2005 р., коли формально закінчився термін її реалізації.

У період з 2005 по 2008 роки співробітництво України з МВФ було сконцентровано у сфері технічної допомоги. Це було політикою уряду України, спрямованою на поступове перенесення центру ваги у співробітництві з МВФ у площину безкредитних стосунків, узгодження головних параметрів макроекономічної політики з тенденціями та прогнозами розвитку світової кон'юнктури, з динамікою і напрямками світових фінансових та інвестиційних потоків і поглиблення координації у сфері валютної політики.

П'ятий етап (2008—2013 роки). У зв'язку із несприятливою ситуацією на світових фінансових ринках, втратою взаємної довіри фінансових інститутів у всьому світі, виникненням стурбованості стосовно ризиків поширення недовіри з країн-партнерів, а також невизначеністю перспектив світової економіки, Україна постала перед необхідністю отримати підтримку з боку міжнародних фінансових організацій, зокрема, Міжнародного валютного фонду. 15 жовтня 2008 року Українська Сторона запросила до Києва місію МВФ для проведення консультацій з питання про залучення Україною ресурсів Фонду в рамках програми співробітництва «Стенд-бай». Наприкінці роботи місії з експертами МВФ було досягнуто домовленості щодо сум та умов залучення коштів. Пропозицію-запит України з цього питання було розглянуто та підтримано Радою Директорів МВФ 5 листопада 2008 року. Графік вибірки коштів Україною був розрахований на два роки із загальним обсягом фінансування у 802 % від квоти України в МВФ, або 11 млрд СПЗ (приблизно 16,4 млрд дол. США). Після погодження параметрів програми 3 млрд СПЗ були в терміновому порядку зараховані до золотовалютних резервів Національного банку України.

У рамках програми «Стенд-бай» Україна отримала три транші загальним обсягом 7 млрд СПЗ (10,6 млрд дол. США). Частину другого траншу в сумі 1,5 млрд доларів США та третій транш у повному обсязі були спрямовані безпосередньо до Державного бюджету України.

28 липня 2010 року Україна ухвалила нову спільну з МВФ програму «Стенд-бай» на загальну суму 10 млрд СПЗ (15,1 млрд дол. США), строком на 2,5 року, скасувавши Угоду «Стенд-бай», затверджену в листопаді 2008 року, у тому числі усі транші, що залишилися відповідно до тієї Угоди. 2 серпня 2010 року Україна отримала перший транш згідно з новою програмою у розмірі 1250 млрд СПЗ (1,89 млрд дол. США), з них до бюджету спрямовано 675 млн СПЗ (1,022 млрд дол. США).

10 грудня 2010 року було завершено перший перегляд програми та підписано новий лист про наміри. Після виконання українською стороною попередніх заходів Рада Директорів 22 грудня 2010 року ухвалила рішення про завершення перегляду програми. Результатом завершення перегляду програми Радою Директорів МВФ стало виділення траншу в сумі 1 млрд СПЗ (близько 1,5 млрд дол. США), з яких 1 млрд дол. США надійшов на підтримку державного бюджету.

У зв'язку із завершенням 28 грудня 2012 року терміну дії останньої програми «Стенд-бай» на сьогодні співробітництво України з МВФ сконцентровано у сфері технічних консультацій, а саме: узгоджуються головні параметри макроекономічної політики з тенденціями та прогнозами розвитку світової кон'юнктури, з динамікою і напрямками світових фінансових та інвестиційних потоків і поглиблюється координація у сфері валютної політики. Нині центр ваги у співробітництві з МВФ переведений у площину безкредитних стосунків.

Із 17 по 29 жовтня 2013 року в м. Києві під час зустрічей з фахівцями зацікавлених міністерств і відомств обговорювалися питання економічної та фінансової ситуації в Україні. Загалом, у рамках співробітництва з МВФ протягом 2008—2013 років Україна отримала 9250 млн СПЗ (еквівалент 14 430 млн дол. США). Однією з причин необхідності співпраці України з МВФ є глобальна економічна криза. За результатами 2009 року, ВВП України зменшився на 16,9 %, що було одним із найгірших показників динаміки ВВП у світі. За той самий рік промислове виробництво знизилося на 25,0 %. Слід також зазначити, що у 2007—2008 роках почало зростати від'ємне сальдо між експортом та імпортом товарів та послуг. Водночас прямі інвестиції почали стрімко скорочуватися (табл. 1.18).

Таблиця 1.18

ДИНАМІКА ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ,
ПРЯМИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ У 2005—2010 роках, млрд доларів¹

№		Рік					
		2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Експорт товарів та послуг	34,2	38,3	49,3	67,0	39,7	51,10
2	Імпорт товарів та послуг	36,1	45,0	60,6	85,4	45,4	60,7
3	Сальдо експорт-імпорт	-1,9	-6,7	-11,3	-18,5	-5,7	-9,3
4	Прямі інвестиції	9,0	16,9	21,6	29,5	35,6	40,1

Наприкінці жовтня 2008 року МВФ ухвалив рішення про виділення Україні кредиту в розмірі 16,5 млрд доларів на 15 років під 4 % річних у рамках програми stand-by для подолання проблем в економіці. По ній було надано три транші на загальну суму 11 млрд доларів. Новий уряд України, сформований у березні 2010 року після Президентських виборів, продовжив співпрацю з Фондом, тільки уже в рамках нової програми. У червні 2010 року МВФ погодив програму співпраці stand-by на загальну суму більше 15,5 млрд дол. Згідно з домовленостями, у 2011 році Фонд повинен був щоквартально виділяти Києву по 1,5 млрд дол. для підтримання реформ, за умови проведення певних реформ урядом України. Але через невиконання українською стороною взятих на себе зобов'язань, країні у 2011 році не вдалося отримати жодного траншу МВФ².

Кредити МВФ відіграли позитивну роль у розвитку економіки країни. Довгострокові й дешеві кредити МВФ сприяють розв'язанню проблем платіжного балансу. Завдяки наданій підтримці, став можливим відплив 7,1 мільярда доларів на рефінансування зовнішнього боргу банків та корпорацій у 2009 році, а також внутрішній відплив 5,7 мільярда доларів з банків, які осіли у кишенях населення.

Узявши кредит у МВФ, Національний банк України зумів провести рекапіталізацію проблемних банків. Таким чином, відбулася трансформація приватного боргу комерційних банків пе-

¹ Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. — К. : Консультант, 2011. — 567 с.

² Програма співробітництва МВФ і України не решила структурних проблем. — отчет МВФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://economics.unian.net /rus/detail/110606>

ред вкладниками у державний борг перед фондом. Деякі клієнти банків зуміли повернути власні кошти, і депозитна паніка припинилася, що також є позитивною тенденцією. Завдяки траншам було дещо послаблено проблему фіскального дефіциту, оскільки частина коштів МВФ перекрила видатки з погашення зовнішніх зобов'язань уряду, проведення розрахунків за російський газ та покриття касових розривів для своєчасної виплати зарплат і пенсій. Разом з тим проблема виконання зведеного бюджету залишилася, оскільки за 2009 рік надходження до бюджету склали 273 млрд грн, що менше на 8,4 %, а видатки зменшилися всього на 0,6 % порівняно з попереднім періодом.

З метою забезпечення своєчасного погашення наданих позик МВФ було розроблено програму погашення кредиту, за якою Україна зобов'язана повернути його протягом 2010—2014 років (рис. 1.5).

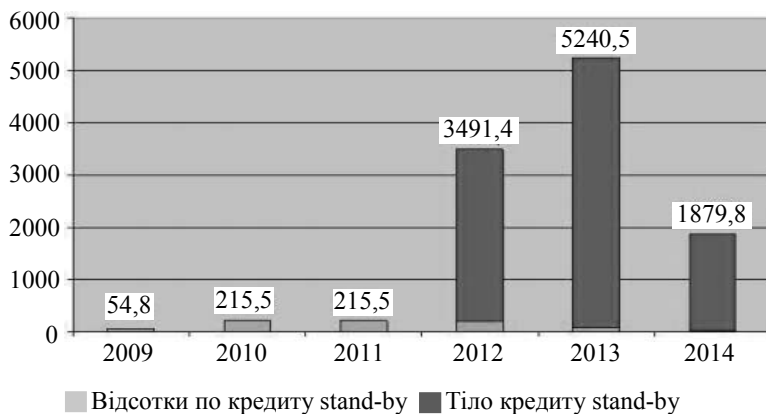

Рис. 1.5. Графік погашення Україною кредиту «стенд-бай» від МВФ

Кредит від МВФ є порівняно дешевим, оскільки передбачає виплату процентів у розмірі близько 2 % річних від загальної суми боргу. Погашення основної суми боргу буде здійснюватися з 2012 по 2014 роки¹. Якщо економіка України у цей період буде зростати, погашення позики не складе особливих труднощів. В іншому випадку тягар боргу, навіть з врахуванням знецінення грошей, виявиться занадто важким для ослабленої національної

¹ Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. — Редим доступу ресурсу : <http://www.imf.org>

економіки¹. Нині заборгованість перед МВФ у розрахунку на одного жителя України становить близько 225 доларів.

Для одержання чергового траншу кредиту МВФ висунув вимоги щодо заходів, які має здійснити Україна. Найбільший резонанс викликали соціальні вимоги: підвищення пенсійного віку для громадян, підвищення ціни на газ для населення, упорядкування пільг. Слід зазначити, що, як і будь-який кредитор, МВФ має право вимагати від країни-позичальника усунення тих чи інших фінансових проблем в економіці держави, приведення у відповідність до міжнародних вимог збалансованості бюджету та ін.

МВФ вважає, що в центрі економічної програми Уряду України має бути консолідована стратегія, спрямована на гарантію фінансової стабільності. Незначне поліпшення фінансового становища розпочалося у 2010 р. й тривало в 2011—2012 рр. завдяки структурним реформам пенсійної системи, суспільного адміністрування і податкової системи. Заплановано зміцнення фінансового стану газового сектору, зокрема шляхом реформи внутрішніх цін, підтриманої іншими багатосторонніми інституціями, що допоможе виключити субсидування енергетики та створити сучасніший і життєздатніший сектор, водночас захистивши вразливі прошарки за допомогою цільових соціальних програм.

Реформи були спрямовані також на відновлення фінансової системи та підвищення незалежності Національного Банку України. Рекапіталізація банків і заходи зміцнення контролю й інституційної інфраструктури стали важливими етапами відновлення фінансової стабільності та подолання зростаючих проблем з активами в посткризовий період.

Відносини України з МВФ викликають багато дискусій у суспільстві. Існує думка, що умови МВФ є кабальними і їх виконання призведе до зuboжіння населення, до втрати економічної самостійності держави, що в кінцевому результаті поглибить економічну кризу².

Але співпраця з МВФ надає великий економічний позитив для України. По-перше, розпочато економічні реформи (грошова, податкова, пенсійна), що викликали деякий спротив, але дозволили демонструвати позитивну динаміку показників функціонування

¹ Кабанов В. Г. Діяльність міжнародних фінансових організацій на вітчизняному ринку фінансового капіталу / В. Г. Кабанов // Фінанси України. — 2009. — № 9. — С. 100—102.

² Солтинський В. В. Особливості організації кредитування національних економік Міжнародним валютним фондом / В. В. Солтинський // Фінанси України. — 2009. — № 2. — С. 62—63.

економіки України. Динамічно підвищується внутрішній попит. Загальна інфляція знизилася до однозначних цифр, насамперед за рахунок падіння цін на продукти харчування.

По-друге, одним із напрямів використання кредитів МВФ є формування валютних резервів. Формування цих резервів за допомогою МВФ дозволило Україні підтримувати стабільність національної валюти, успішно провести грошову реформу, ввести конвертованість гривні за поточними операціями. Крім того, збільшення валютних резервів та їх високий рівень є підтвердженням стабільності фінансової системи країни та підвищує рівень довіри до неї.

По-третє, Україні потрібно виплачувати свої зобов'язання за вже взятими позичками МВФ і процентами по них, і без інших кредитів державі не обійтися. А більш дешевих грошей, ніж від Світового банку та МВФ немає. І якщо вони будуть, то будуть ті чи інші політичні чи економічні вимоги, які обійдуться для країни ще дорожче.

По-четверте, в умовах, коли загострюється ситуація на зовнішніх ринках, Україна зі своїми експортноорієнтованими галузями економіки опиниться у важкій ситуації, виходом з якої може стати:

- розвиток внутрішнього ринку — необхідно стежити за нормальною виплатою і підняттям зарплат, пенсій;
- залучення інвесторів, що за відсутності програми з МВФ зробити буде проблематично.

У виборі форм подальшої співпраці України та МВФ слід ураховувати, що після отримання від МВФ першого траншу нового кредиту stand-by SDR 1,25 млрд Україна наростила свої зобов'язання перед Фондом — SDR 8,25 млрд (12,66 млрд дол. за поточним курсом), що вивело її на друге місце у світі за цим показником. Перше місце посідає Румунія — SDR 9,03 млрд, а третє займає Угорщина — SDR 7,64 млрд. За даними МВФ, на частку України в середині 2011 року припадав кожний п'ятий долар заборгованості всіх країн перед Фондом за стандартними кредитними програмами. У разі своєчасного і повного надання грошей за програмою stand-by заборгованість України перед Фондом досягла пікового значення в SDR 14,77 млрд (22,67 млрд дол.) на кінець 2012 року, що склала 53 % усього зовнішнього державного боргу і 18 % загального зовнішнього боргу країни.

Співпраця з Міжнародним валютним фондом є важливою з огляду на необхідність збереження належного іміджу країни, що сприятиме підвищенню її кредитного рейтингу на світових фінансових ринках, зменшенню процентних ставок за кредитами,

дозволить зберігати привабливість для іноземних інвесторів. Кредити МВФ заохочують зростання споживання, сприяють удосконаленню банківської та грошово-кредитної системи держави, надходженню іноземних інвестицій, стимулюють розвиток торгівлі. Відносини України з МВФ мають сприяти розв'язанню проблем, які можуть виникнути перед Україною у короткостроковому періоді, а також проведенню реформ, необхідних для забезпечення стійкого відновлення економіки країни в середньостроковій перспективі.

Найбільшим інвестором в Україні є Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), який надає фінансові кошти в дуже широкому діапазоні. ЄБРР спрямовує кошти у фінансові організації, агропромисловий комплекс, проекти в галузі нерухомості, електроенергетики, розвитку інфраструктури та металургії. Крім того, особлива увага приділяється забезпеченню ядерної безпеки: лінії Фонду Чорнобильського укриття, розпорядником коштів якого виступає ЄБРР, надається допомога в перетворенні Чорнобильської АЕС на безпечний і екологічно стійкий об'єкт. Діяльність ЄБРР в Україні характеризуються такими кількісними показниками: кількість проектів — 326 млрд євро; чистий обсяг угод — 8,9 млрд євро; загальна вартість проектів — 12,8 млрд євро; поточний обсяг інвестиційного портфеля — 3,7 млрд євро; портфельна частка інвестицій у приватному секторі — 65 % (рис. 1.6).

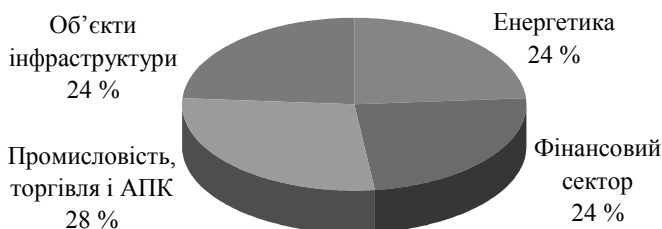

Рис. 1.6. Розподіл інвестиційного портфеля ЄБРР за секторами економіки України у 2013 році¹

У 2010 році ЄБРР було підписано 32 проектні угоди загальною сумою 964 млн євро. Одним із найбільших проектів ЄБРР стало надання під державну гарантію 450 млн євро на модерніза-

¹ Офіційний сайт Європейського банку реконструкції та розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ebrd.com/russian/downloads/research/factsheets/ukrainer.pdf>

цію автотрас, що ведуть до Києва. Сюди входять ділянки автомагістралі М06 як частини транспортного коридору, що з'єднує столицю України з Євросоюзом. Участь у фінансуванні проекту взяв Європейський інвестиційний банк¹.

Діяльність ЄБРР характеризується як операції прямого фінансування українських компаній. Наприклад, кредит у сумі 50 млн дол. США було видано одному із провідних вітчизняних виробників та експортерів зерна «Нібулон». Реалізація цієї угоди дозволить компанії створити нові сховища та налагодити перевезення зерна по Дніпру. У такий спосіб планується здійснення перевезень зерна в обсягах 500 тис. — 1 млн тонн на рік, що дорівнює економії викидів вуглекислого газу на рівні 13 тис. тонн/рік. Ще одним яскравим прикладом здійснення прямого фінансування є надання кредиту компанії «Укрпластик» у розмірі 29,8 млн євро.

Про ефективність діяльності ЄБРР на вітчизняному ринку проектного фінансування свідчать такі дані. Станом на початок 2010 року ЄБРР виділено понад 4,8 млрд євро на реалізацію 194 проектів у приватному та державному секторах економіки України. Станом на 01.01.2013 загальний обсяг наданих ЄБРР кредитів українським підприємствам становив уже 8 млрд євро, а кількість профінансованих проектів — 320. Лише протягом 2012 року загальна сума наданих кредитів становила близько 700 млн євро. Серед найбільших кредитів, наданих ЄБРР у 2011 р, були: кредит «Укргідроенерго» та «Укравтодвір» — по 200 млн євро кожен, «Галнафтогаз» — 110 млн євро, кредити у сільськогосподарську та машинобудівну сферу — на загальну суму близько 115 млн євро, «AirLiquide» — 85 млн євро. для розробки повітророзподільної установки для Єнакіївського металургійного заводу, що входить до групи «Метінвест».

Серед великих проектів ЄБРР — фінансування групи підприємств «Глобино» в сумі 25 млн дол. США. У межах цього проекту було надано кредит ТЗОВ «Глобинський м'ясокомбінат» і ТЗОВ «Глобинський свинокомплекс» для модернізації виробничих потужностей і будівництва заводу з виробництва біогазу. Це перший проект ЄБРР у м'ясопереробній промисловості України. У попередні роки діяльність ЄБРР також була досить масштабною. Було здійснено кредитування сталеливарних комбінатів у Донецьку, «Укрзалізниці» (для побудови швидкісних колій), Рубіжанського картонно-тарного комбінату, фірми «Чу-

¹Доповідь щодо перехідного процесу за 2009 р. // ЄБРР. — Режим доступу : <http://www.ebrd.com/pubs/econo/tr09.htm> transitionreport.

мак» (10 млн дол. США). За підтримки ЄБРР банк Аваль запустив програму іпотечного кредитування (сума кредиту — 200 млн дол.).

Розвиток співробітництва ЄБРР з Україною потребував виокремлення пріоритетних напрямів кредитування. Такими напрямками було обрано природоохоронну та енергоощадну діяльність, а також фінансування транспорту. Відповідно, структура кредитного портфеля ЄБРР у 2010 році виглядала так: транспорт (70 %), енергетика та енергозбереження (17 %), газотранспортна сфера (11 %), фінанси (2 %). У 2012 році 8 проектів, пов'язаних з вищеназваними напрямками, перебували у стані реалізації, загальна їх сума становила майже 500 млн євро та 200 млн дол. США. Станом на кінець 2013 року портфель проектів ЄБРР був сконцентрований переважно у приватному секторі — близько 73 % від усього обсягу фінансування — порівняно з 27 % у державному секторі. 11 % загального обсягу діяльності становлять операції з капіталом, 89 % — операції з боргом. Найбільші сектори діяльності ЄБРР в Україні — сектор фінансових установ (27 %), агробізнес (20 %), промисловість і транспорт (по 15 %).

ЄБРР планує також кредитування компанії «Еко-Прод» у сумі 25—30 млн євро для будівництва біогазової установки потужністю 2,8 МВт у Донецькій області та вітряної електростанції потужністю 12,5 МВт у Львівській області (девелопер — компанія «Еко-Оптіма»). Також ідеться про проект будівництва вітряної електростанції потужністю 9 МВт у Херсонській області (девелопер — компанія Windkraft). За попередніми домовленостями банк профінансує 50 % вартості кожного з проектів, ще 20 % припадає на кошти «Фонду чистих технологій», 30 % — кошти девелопера. Фінансування проектів ЄБРР здійснить у рамках Програми фінансування альтернативної енергетики в Україні (USELF). За цією програмою банк отримав 49 заявок, 25 з яких заслуговували на увагу. Нині фінустанова веде детальний аналіз 17 проектів. Менеджер ЄБРР уточнив, що на сьогодні фонд USELF становить EUR50 млн, його збільшення не становить складнощів. Отже, можна спостерігати активну діяльність ЄБРР на вітчизняному інвестиційному ринку¹.

Кредитно-інвестиційна діяльність ЄБРР є одним із ключових факторів, що сприяли виходу із кризових явищ економік багатьох

¹ Офіційний сайт Європейського банку реконструкції та розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ebrd.com/russian/downloads/research/factsheets/ukrainer.pdf>

країн, зокрема України. Усі проекти, що фінансуються ЄБРР, мають еколого-інноваційне спрямування, що відрізняє цю фінансову організацію з-поміж інших. Що стосується вітчизняної економіки, то фінансова спроможність банків та законодавче обмеження їх кредитної діяльності створює незадоволений попит на значні довгострокові кредитні ресурси — так зване «проектне фінансування». Таким чином, саме ці обставини сприяють зміцненню позицій ЄБРР на вітчизняному ринку довгострокового банківського кредитування.

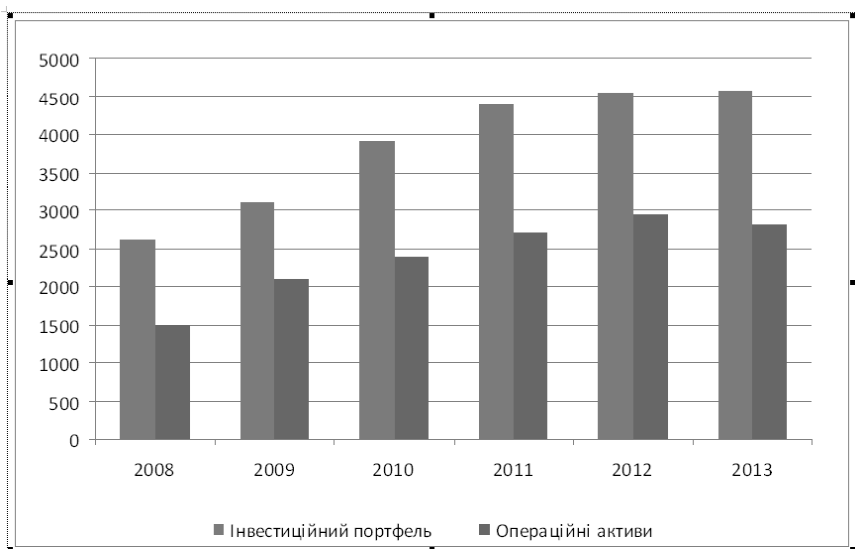

Рис. 1.7. Динаміка інвестиційного портфеля та операційних активів ЄБРР за результатами діяльності в Україні у 2013 році

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) — державна фінансово-кредитна установа Європейського Союзу, головною функцією якої є фінансування розвитку відсталих європейських регіонів у формі довготермінових кредитів. Європейський інвестиційний банк створений 1958 року з метою надання кредитів для спорудження та реконструкції об'єктів, які становлять інтерес для країн ЄС та асоційованих держав. Статутний капітал формується із внесків країн-учасниць і на кінець 2012 року був збільшений до 245 млрд євро. Штаб-квартира розташована в місті Люксембург.

Між Україною та Європейським інвестиційним банком (ЄІБ) протягом останніх шести років співробітництва склалися плідні та конструктивні відносини. Україна зацікавлена у поглибленні співпраці з ЄІБ при впровадженні проектів у таких галузях, як енергетика та енергоефективність, розвиток транспортної та муніципальної інфраструктури. Проектний портфель ЄІБ в Україні у державному секторі складається з 8 проектів: на стадії реалізації — 6 інвестиційних проектів на суму 1,19 млрд євро; на стадії підготовки — 2 інвестиційні проекти на суму 261,7 млн євро.

Варто відзначити, що з метою подальшого розвитку співробітництва протягом 2011—2012 років українська сторона здійснила низку заходів, які позитивно вплинули на розвиток ефективного співробітництва, зокрема проведено офіційні переговори з Європейським інвестиційним банком за трьома проектами : «Україна — Європейські дороги України II», «Будівництво повітряної лінії 750 кВ Запорізька АЕС — Каховська» та «Реабілітація гідроелектростанцій», а також укладено відповідні міжнародні угоди на суму 825 млн євро. Це дозволить покращити експлуатаційний стан основних доріг на підходах до м. Київ, поліпшити стабільність та надійність електропостачання, підвищити ефективність та рівень безпечної експлуатації ГЕС.

Щодо перспектив співробітництва, то очікується, що проектний портфель Європейського інвестиційного банку поповниться новими проектами для розвитку муніципальної інфраструктури (ресурси ЄІБ у сумі 400 млн євро). Додатковим імпульсом у стосунках між Україною та ЄІБ стануть позитивні результати нещодавно проведеного XVI Саміту Україна — ЄС. У першій половині року також планується провести з банком офіційні переговори та підписати міжнародну угоду стосовно проекту «Завершення будівництва метрополітену у м. Дніпропетровськ» (ресурси ЄІБ у сумі 152 млн євро). Завершення підготовки нового проекту для розвитку муніципальної інфраструктури та укладення міжнародного договору з проекту будівництва метрополітену у м. Дніпропетровську дозволить збільшити портфель ЄІБ у державному секторі України до 2 млрд євро. Нині опрацьовується можливість залучення ресурсів ЄІБ на реалізацію нових проектів у сфері розвитку енергетики та транспорту (табл. 1.19)¹.

¹ Офіційний сайт Європейського інвестиційного банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.eib.org/projects/pipeline/regions/cei/ukraine.htm>

Таблиця. 1.19

**ПРОЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО БАНКУ В УКРАЇНІ
У 2013—2014 роках**

Дата прийняття	Назва організації	Сектор економіки	Сума угоди Євро	Опис проекту
1	2	3	4	5
15/07/2014	Укртранс-газ	Енергетика	150 млн	Реконструкція газопроводу Уренгой — Помара — Ужгород загальною оціночною вартістю 350 млн євро
15/05/2013	Дочірній банк Ощадбанк Росії	Фінанси	200 млн	Кредитна лінія на підтримку економіки шляхом надання довгострокового фінансування малому і середньому бізнесу.
04/04/2013	ТОВ «Астра-Київ»	АПК	50 млн	Проект передбачає фінансування обробної промисловості агропродукції, що збільшить кількість робочих місць
04/03/2013	Укрзалізниця	Транспорт	55 млн	Будівництво нового 1,8 кілометрового двоколійного залізничного тунелю у Південно-Західній Україні

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) здійснює також кредитування підприємств України. МФК *англ. International Finance Corporation — IFC*) — одна із п'яти інституцій Групи Світового банку, заснована 1956 року. Штаб-квартира — у Вашингтон. Так, важливим аспектом у цьому ключі є кредитування підприємств-експортерів за допомогою Глобальної програми торгового фінансування (GlobalTradeFinanceProgram). Усього у рамках програми IFC надала українським банкам як гарантій торгового фінансування близько \$ 160 млн. При цьому банками-учасниками даної програми є такі установи, як Укрексімбанк, ОТП Банк і Райффайзен Банк Аваль. Українські підприємства — представники МСБ можуть отримати фінансування у формі кредитів на термін від одного до трьох років під 8—12 % річних. Як правило, за торговельного фінансування банк звертає увагу на структуру угоди, заставаю по якій найчастіше виступає закуповуваний товар. Визначальним фактором для оцінки ризику стає зовнішньоекономічний досвід позичальника, а також надійність його конт-

рагентів. При цьому розмір ліміту встановлюється кредитним комітетом банку і може варіюватися в рамках близько 30 % від обсягу річної виручки клієнта.

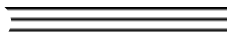
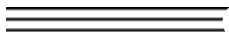
Крім того, IFC у 2012 році надав Credit EuropeBank кредит у розмірі 15 млн дол. з метою розширення доступу до фінансування для українських компаній, які впроваджують проекти з підвищення енергоефективності. Цей кредитний продукт спрямований на підтримку банківського кредитування в енергозбереженні, на покращання доступу до фінансування для малих і середніх підприємств України.

Північна екологічна фінансова корпорація (NEFCO) виділяє фінансування за допомогою через своїх програм «Чисте виробництво» і «Еко-ефективність». Підприємствам приватного сектору може бути цікава програма «Чисте виробництво», за якою максимальний розмір кредиту, що його можна залучити, становить від 50 тис. євро до 350 тис. євро. При цьому внесок позичальника має становити 10 % від вартості проекту. Кредит надається на період до 4 років за ставкою 6 % річних і може надаватись як у євро, так і доларах США. При цьому потрібно забезпечення в обсязі 125 % від суми позики. Забезпечення може бути у формі обкладання, банківської гарантії, майна, поручительства. Програма «Еко-ефективність» розрахована на муніципальний сектор і проекти, пов'язані з центральним опаленням або очищенням стічних вод. На промислових підприємствах це можуть бути проекти, пов'язані з модернізацією очисних споруд попереднього очищення стічних вод. У даному випадку обсяг кредиту може становити від 100 тис. до 400 тис. євро, а максимальний період повернення позики — не більше 8 років.

Також в Україні нині працює Програма сприяння кредитуванню малого та середнього бізнесу за підтримки KfW. Вона спрямована на кредитування суб'єктів господарської діяльності, юридичних і фізичних осіб-підприємців та реалізується з метою сприяння кредитуванню малого та середнього бізнесу (МСБ). При цьому кредити видаються підприємствам переробної промисловості, виробничої сфери, сільського господарства, сфери послуг і торгівлі. Для отримання кредиту необхідно надати позитивну кредитну історію. Кредит може бути наданий в іноземній або національній валюті в сумі, еквівалентній від 25 до 500 тис. дол., у формі невідновлюваної кредитної лінії на строк до 5 років. При цьому сума власного внеску ініціатора проекту має становити не менше 20 % від вартості проекту, а основною умовою прийняття в заставу майна є його ліквідність. При поданні на розгляд заявки

на кредитування за даною програмою обов'язковою є наявність бізнес-плану або ТЕО проекту, який пропонується профінансувати. Банком-учасником за даною програмою KfW серед українських банків є Укрексімбанк, де відкрито спеціальну кредитну лінію з метою надання фінансування українським підприємствам. Особливістю цієї програми також є те, що в її рамках заборонено фінансувати проекти з високим екологічним ризиком і виробництво, пов'язане з небезпекою для навколишнього середовища.

Дослідивши діяльність міжнародних фінансово-кредитних організацій в Україні, можна зробити висновок, що роль міжнародних фінансових організацій, фондів і банків на сьогодні в Україні постійно зростає. Завдяки вливанням фінансових ресурсів таких структур, як ЄБРР, МФК, НЕФКО, KfW здійснюється підтримка різних галузей і секторів економіки України, банків, підприємств малого і середнього бізнесу зокрема. Надалі, якщо економічне становище залишатиметься стабільним, а ключові макроекономічні показники будуть відображати тенденції зростання, варто очікувати продовження активної роботи міжнародних фінансових організацій у різних секторах економіки України. Пропозиція Уряду України має якраз виходити з можливостей країни, її соціального стану, альтернатив реформ. При здійсненні тих чи інших заходів має вивчатися думка науковців, фахівців, урешті-решт громадян. У процесі переговорів слід вивчати всі пропозиції та знаходити компроміс, але пріоритетом мають бути інтереси держави. Підтверджене виконання реформ допоможе Україні зміцнювати макроекономічну стабільність, підвищувати довіру, полегшити доступ до ринків капіталу та зробити зростання збалансованим і стійким.

Розділ 2

ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

2.1. ЦІЛЬОВІ ОРІЄНТИРИ ТА ІНДИКАТОРИ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Фінансово-економічна криза 2008—2009 років супроводжувалася значним зростанням обсягів проблемних активів банків і впливом депозитів, що спричинило зниження банківської ліквідності. Як наслідок, банкам стало значно важче нарощувати капітальну базу. Призупинення кредитування, посилення вимог національного регулятора щодо достатності капіталу призвело до загострення проблеми капіталізації банківської системи. Адже без нарощування обсягів сукупного банківського капіталу неможливо відновити повноцінне кредитування та забезпечити економічний розвиток України. Достатній рівень капіталізації є умовою зміцнення фінансової стійкості банків, підвищення рівня довіри до них, активної та прибуткової діяльності як окремого банку, так і банківської системи в цілому.

Світова фінансова криза негативно вплинула на процес капіталізації банківської системи України, нарощування банківських капіталів та здатність підтримати економічне зростання. Недооцінка теорії і практики капіталізації, непродумане використання капітальних інструментів призводить до негативних наслідків у економіці. Усе це й зумовлює актуальність дослідження проблем капіталізації банківської системи та необхідність пошуку шляхів їх вирішення.

Слід наголосити, що процес нагромадження капіталу, його достатність, якість і структура мають визначальне значення у банківській діяльності. Капіталізація — це фундаментальний процес, економічна суть і мета якого полягає в підвищенні ринкової вартості капіталу, що належить його власникам, унаслідок чого фор-

муються можливості зростання їх фінансового потенціалу та розширення можливостей для ефективної банківської діяльності. Процес капіталізації складний та багаторівневий. Він охоплює всю систему фінансово-економічних відносин, модифікується залежно від рівня та механізмів, за допомогою яких він реалізується. Сутність та зміст капіталізації як складного багаторівневого процесу, який активно впливає на економічний потенціал та відтворення, по-різному проявляється в умовах циклічного розвитку економіки і фінансових ринків. Оцінювання рівня капіталізації та достатності капіталу має будуватися з урахуванням не тільки внутрішніх характеристик банку, але й з урахуванням характеристик зовнішнього середовища.

Оскільки вартість може бути втілена в різних матеріальних і людських, речових і соціальних формах, то й капіталом може стати все, що має вартість, перебуває в ринковому обігу й використовується для примноження вартості. Сутність капіталізації полягає в перетворенні ресурсів, залучених з різних джерел, на капітал, тобто вартість, здатну давати приріст вартості. Як зазначає В. Корнеєв, «капіталізація виростає з вартості (початкової, або номінальної), приростає доданою вартістю і фіксується в кінцевому значенні як капіталізована, тобто стає нарощеною вартістю тих чи інших попередньо авансованих активів»¹. В. Геєць і А. Гриценко вважають, що «капіталізація утворює сутність процесу ринкової трансформації і пов'язана з перетворенням існуючих факторів виробництва у капітал, а потім уже на цій основі знаходять своє місце процеси фінансової капіталізації»². Важливо не лише наростити достатній обсяг капіталу банків, розраховувати коефіцієнти капіталізації, а й оцінити віддачу капіталу, ресурсів, активів при їх використанні у практичній діяльності як на макро- так і на мікрорівні. Отже, капіталізація банків передбачає нарощування обсягів власного капіталу з одного боку — для амортизації фінансових ризиків, з іншого — для забезпечення його достатності.

Поняття капіталізації є похідним від категорії «капітал». Це дає підстави визначити сутність капіталізації банківської системи через взаємозв'язок понять «капітал банків»—«капіталізація банків»—«капіталізація банківської системи» (рис. 2.1).

¹ Капіталізація економіки: проблеми та перспективи (Матеріали семінару. — Ч. 1) // Економічна теорія. — 2006. — № 2. — С. 91—112.

² Капіталізація економіки України / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, д-ра екон. наук А. А. Гриценка. — К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2007. — 220 с. — С. 8.

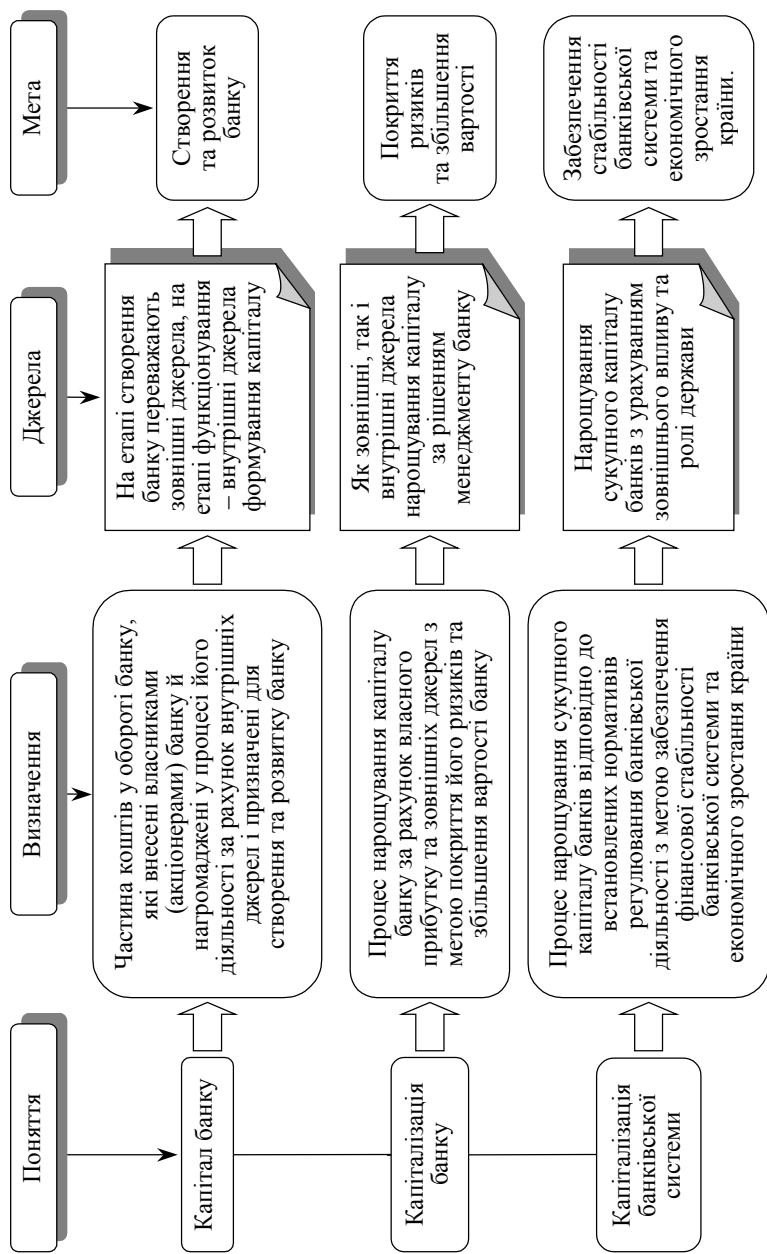

Рис. 2.1. Взаємозв'язок понять «капітал банку», «капіталізація банку», «капіталізація банківської системи»

«Капітал» — це самозростаюча вартість у діалектичній єдності матеріально-речового, суспільно-економічного та соціального змісту. Власний капітал банку в контексті капіталізації визнається як частка коштів у обороті фінансової установи, які внесені (інвестовані) власниками (акціонерами), нагромаджені в процесі діяльності банку за рахунок внутрішніх джерел і призначені для його створення та розвитку.

Оптимізація обсягу та структури власного капіталу є важливою умовою забезпечення його адекватності ризикам, які бере на себе банк у процесі діяльності. Значної уваги потребують питання оцінювання спроможності банку поглинути фінансові втрати, а також аналізу якості та структури, докладної інформації про інструменти, в які вкладено капітал. Це зумовлює пошук не тільки економічних, але й інституціональних механізмів нарощування якісного банківського капіталу, а також подальшої капіталізації банківської системи з метою забезпечення загальної фінансової стабільності й автономності. У широкому сенсі капіталізація являє собою реальний процес формування додаткової вартості та її перетворення на капітал, має переважно фінансову складову, взаємодіє із нею, але не зводиться лише до неї.

Капіталізація банку — це процес нарощування капіталу банку за рахунок власного прибутку і зовнішніх джерел для покриття його ризиків. Капіталізація розглядається як процес нарощування власного капіталу за рахунок прибутків, коштів, залучених від додаткового випуску акцій чи боргових цінних паперів та інших інструментів. При цьому до уваги беруться не лише кошти, інвестовані власниками банку, а й додаткові кошти, рішення про залучення яких ухвалює менеджмент установи з метою розширення масштабів діяльності та забезпечення стійкості банку.

Під капіталізацією банківської системи пропонуємо розуміти процес нарощування сукупного капіталу банків відповідно до встановлених нормативів регулювання банківської діяльності з метою забезпечення фінансової стабільності банківської системи та економічного зростання країни. Таке трактування дозволяє визначити об'єкт управління (капітал банку як самозростаючу вартість), охопити всіх учасників процесу капіталізації, урахувати вплив НБУ на обсяг та структуру капіталу банків.

Капіталізація конкретного банку визначається абсолютним обсягом його власного капіталу, який прийнято за ключовий ін-

дикатор у здійсненні державного регулювання та контролю за банківською діяльністю. Капіталізація банківської системи визначається сукупною величиною власного капіталу всіх банківських установ. З огляду на дворівневу структуру банківської системи капіталізацію останньої слід розглядати з урахуванням ролі та місця центрального банку. Центральний банк як гарант довіри до банків з боку інвесторів установлює обов'язкові нормативи, визначає величину й основні параметри капіталізації не тільки з урахуванням ризиків, але й з огляду на необхідність забезпечення фінансової стабільності банківської системи.

Поняття капіталізації банківської системи багатогранне, тому його потрібно досліджувати з кількох методологічних позицій (рис. 2.2):

- по-перше, з позиції сукупного капіталу (реальна капіталізація);
- по-друге, з позиції вартості акцій банку на вторинному фондовому ринку та вартості бізнесу в цілому (капіталізація як фінансове явище);
- по-третє, з позиції достатності капіталу (капіталізація в контексті її достатності для покриття ризиків);
- по-четверте, з позиції чинника економічного зростання, як оціночний показник участі банківської системи у розвитку економіки країни (індикативна капіталізація).

Рис. 2.2. Методологічні підходи до дослідження капіталізації банківської системи

Перший напрям являє собою фінансово-економічний механізм капіталізації, другий — ринковий, третій — інституціональний, а четвертий — індикативний. Перші два напрями зорієнтовані на відтворення й оцінку вартості власного капіталу, третій — на зміцнення стабільності банківської системи, а четвертий — є відображенням адекватності рівня банківської капіталізації потребам економіки. Запропоновані напрями методологічних досліджень дозволяють доповнити існуючі визначення капіталізації як процесу створення додаткової вартості та фінансового явища за рахунок розширеного трактування капіталізації, як: а) індикативного показника, що оцінює капіталізацію банківської системи з погляду забезпечення збалансованого розвитку економіки; б) регулятивної капіталізації, що концентрується на необхідності регулювання державою процесу капіталізації банківської системи з урахуванням ризиків і циклічного розвитку економіки.

Перший напрям характеризує рух фінансових потоків, напрями їх використання та перерозподілу в процесі банківської діяльності. Основні цілі полягають у визначенні раціональності фінансових активів як об'єктів вкладання грошових коштів. Предметом дослідження є процеси перетворення доданої вартості на капітал, оцінка його використання та формування якісної структури капіталу. Складові капіталу можуть мати різні форми, строки погашення та рівні ризику. Сукупність усіх цих ознак формує оцінку якості капіталу. Особливостями капіталізації банків в Україні є: слабкість і неспроможність конкурувати на зовнішньому ринку внаслідок незадовільної якості та структури капіталу; розпорошеність капіталу та значний вплив іноземного банківського капіталу; недостатня фінансова стійкість банків в умовах економічних криз; обмеженість можливостей нарощування власного капіталу банків.

Результати аналізу структури власного капіталу банків дозволили виокремити основні тенденції структурних зрушень у сукупному власному капіталі банківської системи України та показали незадовільну його якість через дисбаланс між його складовими (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

ДИНАМІКА СКЛАДОВИХ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ БАНКІВ УКРАЇНИ В 2007—2012 рр., млн грн

Показник	2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	сума	%	сума	%	сума	%	сума	%	сума	%	сума	%
Статутний капітал Зростання у % до п. р.	42 873 —	62 —	82 454 192,3	69 —	119 189 144,6	104 —	145 857 122,4	106 —	171 865 117,8	111 —	174 288 101,4	105,1 —
Резервний капітал Зростання у % до п. р.	7016,2 —	10 —	10 697 152,5	9 —	15712,3 146,9	13,4 —	13 012 82,8	9,4 —	12 025 92,4	7,5 —	18 915 153,3	11,4 —
Резерви переоцінки Зростання у % до п. р.	8185,5 —	12 —	906,4 1,18	0,7 —	9847,9 10 разів	8,5 —	12 102 122,9	8,8 —	13 895 114,8	8,7 —	13 205 —4,9	7,8 —
Результат минулих років Зростання у % до п. р.	1666,8 —	2,3 —	1554 93,2	1,2 —	661,7 42,6	0,5 —	-28 620 -43,2	-20,8 —	-43 826 -153,1	-28,1 —	-38 726 143,2	-27,3 —
Прибуток/збиток звітного року Зростання у % до п. р.	6619,7 —	9,3 —	7304,4 110,3	6,1 —	-31492 4 рази	-27,2 —	-13 027 -41,3	-9,5 —	-7708 -59,16	-4,9 —	-5608 -49,16	-4,4 —
Інший капітал Зростання у % до п. р.	3217,2 —	4,4 —	16 348 508,1	14 —	1255,9 7,7	1 —	8400 6,7	6,1 —	9256 110,2	5,8 —	12 376 120,1	7,4 —
Усього власний ка- пітал Зростання у % до п. р.	69578 —	100 —	119 263 171,4	100 —	115175 96,5	100 —	137 725 119,5	100 —	155 487 112,9	100 —	165 810 106,6	100 —

Джерело: розраховано авторами на основі даних НБУ

По-перше, збільшення статутного капіталу має екстенсивний характер і пов'язане з необхідністю виконання нормативних вимог НБУ¹.

По-друге, випереджувальне зростання найменш прогнозованої складової — резервів переоцінки основних засобів і цінних паперів — свідчить про нарощування капіталу, не пов'язаного з впливом реальних грошових коштів. Ця складова зазнає значного суб'єктивного тиску та впливу випадкових чинників, а величина таких резервів визначається ринком через коливання цін відповідних активів, що посилює загрозу фінансової нестабільності банківської системи. Отже, частку резервів переоцінки основних засобів і цінних паперів потрібно скорочувати.

По-третє, відбулося суттєве зменшення обсягу власного капіталу саме за рахунок прибутку, що є реальним джерелом капіталізації.

По-четверте, скоротилися обсяг та частка резервного капіталу, який протягом 2007—2009 рр. зріс у 1,5 разу. Збитки, понесені у попередні роки, не дають змоги використовувати отримані прибутки для поповнення капіталу. Такі зрушення в структурі сукупного банківського капіталу свідчать про низький рівень менеджменту в банках, брак джерел зростання власного капіталу, погіршення якості капітальної бази банків.

Вважаємо, що уникнути структурних дисбалансів та підвищити якість і прозорість банківського капіталу можна за допомогою:

- упровадження фіскальних заходів з метою стимулювання спрямування прибутку на збільшення капіталу банків і капіталізацію дивідендів;

- зміни підходів до нарощування резервного капіталу з урахуванням нестабільної економіки (буферний капітал) та запровадження практики формування контрциклічного буфера капіталу;

- посилення банківського нагляду та прийняття нових правил урахування в капіталі результатів переоцінки основних засобів і цінних паперів, а також обсягу резервів під активні операції відповідно до «Угоди про капітал»;

- посилення уваги до оцінювання ризикованості та концентрації активів;

¹ У 2011 р. було ухвалено закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності банків», що набрав чинності з 2012 р. і яким передбачається збільшення статутного капіталу банків до 120 млн грн. На приведення статутних капіталів до цього рівня банки мають 5 років. Отже, у 2016 р. статутний капітал будь-якого вітчизняного банку має дорівнювати 120 млн грн.

— підвищення прозорості показників якості та структури власного капіталу банків.

Потребують удосконалення та уніфікації методологічні засади оцінки ринкової вартості капіталу. Вартість власного капіталу, що має найвищу ліквідність, визначається в розрізі двох основних елементів: статутного капіталу та нерозподіленого прибутку (результат використання сукупного капіталу). У цьому контексті банківську систему очікують кілька серйозних змін відповідно до вимог «Базеля III», зокрема, це підвищення вимог до якості капіталу та істотне підвищення необхідної квоти капіталу. Передбачено також під час розрахунку капіталу враховувати лише ті фінансові інструменти, які забезпечують поглинання збитків банку в оперативному режимі, не очікуючи банкрутства. Проблема капіталізації банків, з одного боку, і необхідність формування якісної структури капіталу — з іншого, не може бути ефективно вирішена доти, доки величина власного капіталу визначатиметься за допомогою обліково-бухгалтерських методів, які базуються на неповній або недостовірній інформації та не відображають реальної вартості активів. Уважаємо, що базою для розрахунку величини капіталу має бути ринкова вартість.

Другий напрям досліджень концентрує увагу на вартісній оцінці функціонуючого капіталу. Саме ринкова вартість капіталу показує цінність бізнесу з погляду бізнес-середовища та учасників ринку. Згідно із сучасними поглядами на управління фінансами пріоритетним є вартісний підхід, який фокусується на максимізації ринкової вартості власного капіталу для інвесторів, одночасно забезпечуючи досягнення цілей усіх зацікавлених осіб.

Світова фінансова криза показала, що акціонери та менеджери активно розширювали масштаби високоризикових банківських операцій, орієнтуючись лише на зростання вартості банку. Це призвело до появи «фінансового буму», який і спровокував фінансову кризу. З урахуванням набутого під час кризи негативного досвіду, вважаємо, що найбільш доцільним є трактування цільової орієнтації банку на мінімізацію втрат за допомогою проактивного та комплексного управління його ризиками. Цільова орієнтація банку на мінімізацію втрат від реалізації ризиків за умов глобальної нестабільності відповідає інтересам як акціонерів і менеджменту банку, так і клієнтів, контрагентів, наглядових органів, рейтингових агентств. Такий підхід сприятиме зменшенню схильності («апетиту») банків до ризиків, забезпеченню їх стабільного та довготривалого функціонування на ринку, що в підсумку сприятиме зростанню вартості банківського бізнесу.

Управління вартістю традиційно визначають як поєднання вартісного мислення та управлінських процесів і систем, які перетворюють вартісні цілі на конкретні дії. Концепція вартісно-орієнтованого управління полягає в тому, що менеджери усвідомлюють своє пріоритетне завдання як зростання вартості банку. Управління вартістю розглядається як інтегруючий процес, спрямований на досягнення стратегічних, тактичних та оперативних цілей завдяки концентрації зусиль на факторах формування вартості. Вартість капіталу розглядається як відсоток (рівень рентабельності), за який інвестор погодиться вкласти свій капітал у бізнес. На нинішньому етапі розвитку фінансового ринку в умовах глобальної економічної нестабільності виникає необхідність пошуку таких методів визначення вартості власного капіталу банку, які дозволили отримати адекватну оцінку рівня капіталізації банківської установи. Поступовий перехід до ринкової оцінки банківського капіталу може відбутися тільки в тому разі, коли акціонери та інвестори перестануть вважати банки лише розрахунковими центрами, не будуть вносити кошти до статутного капіталу в обмін на певні преференції, а розглядатимуть участь у банківському капіталі як альтернативне вкладення грошових коштів у ліквідні активи.

Капіталізація банківської системи з погляду динаміки економічного розвитку охоплює як внутрішні процеси банківської діяльності, так і сферу ринкового обігу. Ринкова капіталізація банку відображає кон'юнктурні зміни в капіталі й залежить не тільки від вимог регулятора, але й від конкретної економічної ситуації. Якщо з позиції виробничих відносин капіталізація включає два напрями — централізацію та концентрацію капіталу, то з позиції ринкового обігу капіталізація передбачає постійний моніторинг ринкового курсу акцій банку. З розвитком фондового ринку ринкова капіталізація дедалі більше набуватиме значущості в оцінюванні рівня капіталізації та ефективності діяльності банківської установи. Нині в Україні такими показниками досить складно оперувати, оскільки лише поодинокі банки мають ринкові котирування акцій на фондовому ринку.

Потреба в ринковому оцінюванні капіталу, а також активів і пасивів банків остаточно сформується тоді, коли вони стають потенційними або реальними об'єктами ринкових процесів і операцій: купівлі-продажу, ліквідації, приватизації, акціонування, передання у довірче управління або оренду майна банків, передання до статутного капіталу підприємства (організації) пакета акцій банку як внеску. Щоб стимулювати впровадження показ-

ників ринкової капіталізації банків, пропонуємо передбачити обов'язковість обігу не менше 20 % голосуючих акцій найбільших банків на вітчизняних фондових біржах.

На користь переходу до методології оцінювання, заснованого на показниках ринкової капіталізації, свідчать такі аргументи. По-перше, це процес реструктуризації та зміни власників, що є об'єктивною необхідністю, оскільки банківська система України низько концентрована, для неї характерна розпорошеність капіталу та економічна слабкість банків. Така система не здатна виступати у ролі локомотиву ринкових перетворень. Очевидно, що новий інвестор або кредитор, якому пропонується обміняти борги банку на його акції, захоче знати, скільки цей банк може коштувати і чи є бодай невелика надія, що його вартість збільшиться з часом за рахунок капіталізації грошових потоків, що генеруються банком.

По-друге, стратегія, спрямована на збільшення ринкової вартості бізнесу, допоможе банку зберегти сильні ринкові позиції, окреслити банківську політику на перспективу та залучити нових клієнтів і власників. По-третє, ринкову вартість банку можна використовувати як інтегральний індикатор ефективності його керівництва. У ході розвитку фінансового ринку ефективність кожного банку і його потенційне зростання визначатимуться підвищенням ринкової ціни його акцій або ціни, яку готовий заплатити стратегічний інвестор для участі в капіталі банку.

Останнім часом до розрахунку реальної вартості капіталу за ринковим підходом додалася проблема девальваційних очікувань. Згідно з розрахунками фахівців МВФ, якщо курс долара становить 10,5 грн, то потрібно щоб капіталізація банківської системи зросла на 9,5 %. А це приблизно 17,4 млрд грн додаткового збільшення статутних фондів банків. Оскільки курс гривні реально виявився ще нижчим, то потреба в банківському капіталі є значно більшою. Причина докапіталізації українських банків криється в тому, що вітчизняна банківська система має значний обсяг проблемних кредитів. Згідно з офіційною інформацією частка проблемних кредитів українських банків становить 13 %, тоді як МВФ оцінює цей показник у 25 % за рахунок віднесення до цієї групи не тільки проблемних, але й пролонгованих кредитів.

Крім того, зростання курсу долара призвело до проблем з валютними кредитами, насамперед фізичних осіб. Згідно з офіційними даними НБУ на 1 січня 2014 року українці були зобов'язані погасити валютних кредитів на суму 67 млрд грн, або 7,9 млрд дол. У наслідок зростання курсу долара українці зобов'язані вже

погасити 86,5 млрд грн. Ця проблема привела до необхідності проведення стрес-тестування 35 найбільших банків України, за результатами якого будуть розроблені плани щодо збільшення капіталів цих банків. Власники банків зобов'язані протягом року збільшити капітал банку або прийняти рішення про його продаж. При цьому НБУ спільно з Мінфіном може взяти участь у капіталізації українських банків тільки за умови, що загальна сума коштів спрямованих на рекапіталізацію, не повинна перевищувати 15 млрд грн¹.

Розглядаючи капітал як вартість, необхідно враховувати різні підходи до її оцінювання, котрі прямо впливають на величину власного капіталу, оскільки при використанні тієї чи іншої методики розмір та якість власного капіталу банку будуть різними. Вартість банку, яка визначається котируванням акцій, і реальна вартість, утілена в активах, пасивах, трудових ресурсах, — це дві різні величини. Вартість, визначена за ринковою капіталізацією, містить у собі фіктивну вартість, яка починає обертатися, обмінюватися на реальну вартість, набуває віртуального характеру. Під цю фіктивну вартість видаються кредити, випускаються похідні цінні папери, і процес все більше відривається від реальної основи.

Підтримання необхідного обсягу капіталу і точна оцінка його достатності припускають оперативність у діяльності центрального банку та дієвість ужитих ним заходів, що визначають необхідність регулятивної капіталізації відповідно до третього напрямку. Ці заходи слід спрямувати на поліпшення якості формування власних коштів банку, підвищення ефективності управління власними коштами банку, а також на зміцнення банківського сектору за рахунок найоптимальніших їх поєднань у кожному конкретному банку. Об'єктом аналізу є величина капіталу банку, значення якої використовується, з одного боку, регулюючими органами для здійснення ефективного пруденційного нагляду за банками (*концепція регулятивного капіталу*), а з іншого — власне банківськими установами для визначення та мінімізації ризиків (*концепція економічного капіталу*). Наявність істотних розбіжностей між ринковою капіталізацією банку і розміром капіталу, розрахованого за вимогами регулятора, може свідчити про наявність певних прихованих проблем у діяльності банку, які не враховані регулятором, але про які відомо ринковим суб'єктам.

¹ Наскільки надійна банківська система України//[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zmist.if.ua>

Регулятивна капіталізація формується не тільки під впливом економічних заходів, але й з урахуванням адміністративно-законодавчих заходів. Регулятивна капіталізація є системно-орієнтованою та спрямована на забезпечення фінансової стабільності банківської системи. Визначаючи склад регулятивного капіталу, нормативи достатності капіталу, вимагаючи від банків пояснень щодо підходу та процедури розрахунку економічного капіталу, НБУ впливає на рівень капіталізації банківської системи. Для того щоб коригувальні дії проводилися оперативно, органи регулювання мають вживати серйозних заходів у разі зниження банківського капіталу. Стандарти негайних коригувальних дій мають стати основою регулювання банківського капіталу в Україні, як і в більшості економічно розвинених країн.

Достатність капіталу відіграє значну роль не тільки в оцінюванні окремого банку, це результативний показник, який характеризує фінансову стабільність банківської системи та її спроможність сприяти (чи не сприяти) економічному зростанню країни. Тому система заходів щодо регулювання та нагляду у сфері капіталізації потребує постійного удосконалення, насамперед це стосується достатності капіталу, яка в міжнародній практиці розглядається з двох позицій, в основу яких покладено рекомендації Базель-I:

1) інституційної — кожен банк повинен мати визначену мінімальну величину статутного та регулятивного (Н1) капіталу;

2) нормативної — співвідношення власного капіталу та ризиків банку¹.

Національний банк України має постійно аналізувати якість капіталу та рівень його достатності з метою запровадження необхідних структурних змін у банківській системі. Це може стосуватись як реструктуризації окремих банків, так і реорганізації системи шляхом злиття та поглинання банківських установ. Даючи оцінку достатності капіталу, банківський нагляд має враховувати вплив певних якісних факторів для кожного конкретного банку, аналізуючи його діяльність, операції та послуги, надані клієнтам, обсяги залучених коштів і наданих кредитів, стратегію та підходи кожного банку окремо до його капіталізації.

Суть інституційної норми достатності капіталу полягає в тому, що кожен банк, як суспільний інститут, який має ліцензію на

¹ Ковальчук О. В. Особливості застосування методики визначення економічного капіталу банку та розрахунку його величини під окремі види ризиків / О. В. Ковальчук [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.

здійснення своєї діяльності, зобов'язаний володіти мінімальною величиною власного капіталу. Ця норма міститься у положеннях Національного банку України щодо розміру та складу статутного і регулятивного капіталу¹. Структура та порядок визначення регулятивного банківського капіталу в Україні визначаються нормативними актами Національного банку України, які побудовані на міжнародних стандартах і враховують основні вимоги Базельського комітету до оцінки банківського капіталу. З позиції співвідношення власного капіталу та ризиків банків НБУ контролює виконання трьох нормативів (коефіцієнтів) — достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2); співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів банку (Н3); співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (Н3-1). Однак вважаємо, що розрахунок нормативів капіталу має враховувати не тільки масштаби діяльності банку, але й ефективність контролю та якісті системи управління ризиками.

Цілком очевидно, що в процесі гармонізації вітчизняних і міжнародних вимог щодо банківського капіталу потрібно досягти компромісу. Так, Базельська угода про капітал передбачає включення до капіталу банків лише певних видів резервів під втрати від кредитування, що не несуть загрози кредитного ризику. У нормативних актах НБУ передбачено включення до додаткового капіталу резервів під заборгованість за кредитними операціями (крім резервів за наданими банком фінансовими зобов'язаннями) та за операціями з розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках, яку віднесено до I (найвищої) категорії якості². Національним банком України допускається включення до складу власного капіталу деяких видів боргових зобов'язань і резервів на покриття збитків, що може призвести до спотворення результатів аналізу діяльності банку. Запровадження більш жорстких заходів приведе до штучного звуження капіталізації банківської системи України. Проте їх ужиття відповідає Базельській угоді про капітал і спрямовано на підвищення якості капіталу.

Аналіз динаміки показників капіталізації банківської системи показав, що обсяг регулятивного капіталу банків за 9 місяців 2012 року зменшився на 462 млн грн і склав близько 177 992 млн грн на 01.12.2012 р. (рис. 2.3). Регулятивний капітал банків

¹ Ткачук, Н. М. Особливості визначення та оцінки достатності банківського капіталу / Н. М. Ткачук // Вісник Української академії банківської справи. — 2006. — № 2. — С. 99—105.

² Інструкція про порядок регулювання діяльності банків України, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368. zakon.rada.gov.ua.

України станом на 01.09.2013 року становив 186,05 млрд грн, статутний — 179,3 млрд грн. Станом на початок 2012 року обсяг власного капіталу був меншим за обсяг статутного капіталу. Протягом 2013 р. спостерігалася нестійка тенденція збільшення регулятивного капіталу. Так, максимальне місячне скорочення його обсягів (у липні порівняно з червнем 2013 р.) становило близько 1,5 %, або 2,8 млрд грн¹.

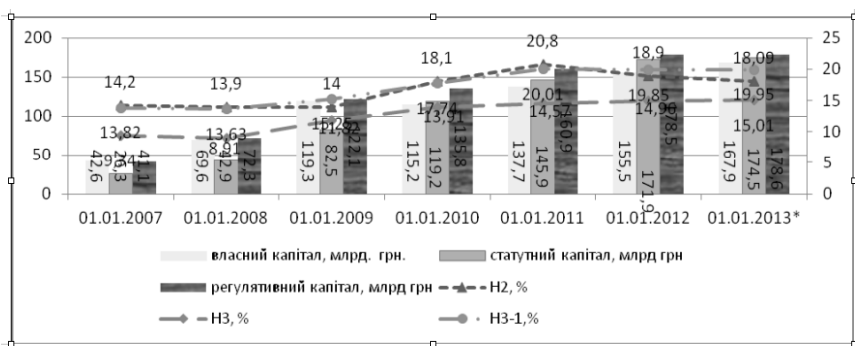

Рис. 2.3. Динаміка капіталізації банківської системи України (розраховано за даними Національного банку України, опублікованими на сторінці Офіційного інтернет-представництва НБУ: <http://www.bank.gov.ua>)

Зауважимо, що кожний четвертий український банк, що входить у число великих і найбільших, за підсумками 2012 р. не зміг досягти перевищення регулятивного капіталу над статутним, у той час як статтею 32 закону «Про банки і банківську діяльність» забороняється допускати перевищення обсягів статутного капіталу над регулятивним. Це пояснюється тим, що вітчизняні банки мають проблеми з кредитними портфелями. Адже в результаті неповернення кредитів банки змушені формувати резерви під можливі втрати від кредитних ризиків, що веде до зменшення основного і, як наслідок, регулятивного капіталу².

Такі процеси не могли не позначитися на нормативі адекватності регулятивного капіталу (H2), значення якого за 9 місяців

¹ Національне рейтингове агентство «Рюрик» — [Електронний ресурс]. — Режим доступу

<http://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n23/51.pdf>

² Береславська О. І. Перспективи імплементації рекомендацій Базельського комітету в практичну діяльність банків України // — [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n23/51.pdf>

2013 р. знизилося з 18,06 до 17,88 %. Однак, незважаючи на таке зниження, адекватність капіталу банків України відповідає рівню виявлених ризиків. Крім того, банки мають за цим показником значний запас, адже фактичні значення нормативу Н2 значно вищі за нормативні.

Безумовно, показники достатності капіталу є одними із ключових, саме тому їм відводиться значна увага у Базельських документах. Разом з тим не слід підходити до них однозначно, без урахування інших показників діяльності банків. Якщо у банку показник достатності капіталу становить 18—25 %, то це ще не означає, що у нього все гаразд. Існує вірогідність того, що цей банк не дуже добре працює, неефективно використовує ресурси або якість його капіталу є сумнівною. Скорочення різниці між показником платоспроможності (Н2) і співвідношенням капіталу й активів (Н3) свідчить про те, що у структурі активів українських банків підвищилася частка ризикових активів і значно знизилася частка високоліквідних активів, які не входять до розрахунку Н2. Вважаємо, що НБУ слід відновити норматив адекватності основного капіталу, у структурі якого переважає акціонерний капітал. Це забезпечить протидію ризикам і рекапіталізацію втрат, які виникли в банківській системі.

Більш адекватним методом вимірювання рівня капіталізації банків є обчислення відносних показників порівняно з абсолютними величинами, такими як обсяг статутного та регулятивного капіталу. Так, у період фінансово-економічної кризи малі та середні вітчизняні банки мали значення нормативу адекватності значно вищі, аніж великі банки. Асоціація українських банків (АУБ) неодноразово наголошувала на тому, що для нагляду за капіталом банків необхідно переносити акценти з абсолютних величин на відносні, адже вони дозволять більш точно оцінити рівень капіталізації банків.

Проблема капіталізації банківських систем актуалізувалася як на національному, так і на міжнародному рівнях у період світової фінансово-економічної кризи. У відповідь на кризові явища було розроблено угоду «Базель III», рекомендації якої європейські країни вже імплементують у власних банківських системах. Майже всі положення «Базеля III» стосуються деталізованих вимог до капіталу. Капітал 1-го рівня — це капітал, що поглинає збитки у процесі діяльності (*going-concern capital*), складається з основного капіталу (*Common Equity*) та додаткового капіталу. Капітал 2-го рівня — це капітал, що поглинає збитки у стадії ліквідації, (*gone-concern capital*). Крім того, мінімальні вимоги до

власного капіталу, зваженого за ризикованістю активів, підвищено з 2 % до 4,5 %; підвищено вимоги до мінімального розміру капіталу першого рівня з 4 до 6 % в період з 2013 по 2015 рр.; введено захисний додатковий резерв — «буфер консервації капіталу» обсягом 2,5 %, який необхідно буде сформувати банкам у період з 2016 по 2019 рік (рис. 2.4).

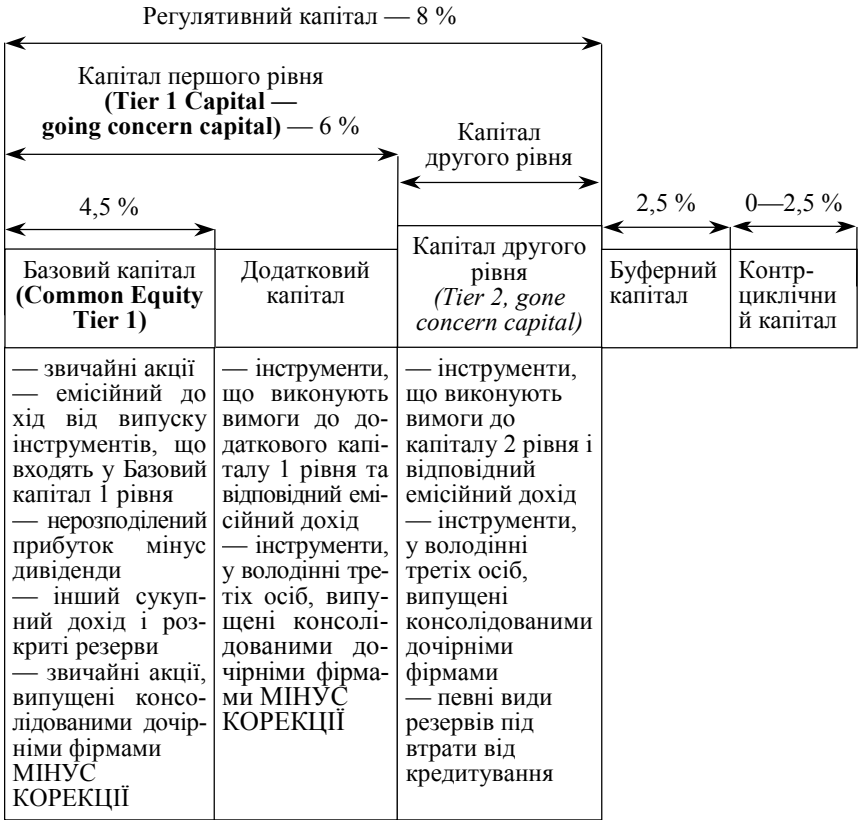

Рис. 2.4. Нові вимоги угоди «Базель III» до достатності капіталу

Вимоги до капіталу першого рівня фактично становитимуть 7 % (2,5 % + 4,5 %), а з урахуванням контрциклічного капіталу — 9,5 %. Змінився дещо і склад капіталу першого рівня — порівняно з вимогами Базеля II. Зокрема, якщо раніше до капіталу першого рівня можна було включати усі види акцій банку, то Базель III дозволяє включати лише звичайні акції, при цьому доволі

суттєве зростання мінімального рівня — з 2 до 4,5 % (більш як у два рази). Якщо ж урахувати необхідність створення буфера збереження капіталу в розмірі 2,5 % від активів, зважених на ризик, то загальна сума акціонерного капіталу банку, починаючи з 2019 р., має перевищувати 7 %, що на 350 % більше, ніж вимоги сьогодення (2 %)¹. Зрозуміло, що для задоволення більш високих стандартів капіталу банківський сектор має забезпечити на відповідному рівні залучення капіталу та отримання прибутку, що можливо за умови розширення кредитування економіки.

Розрахунок адекватності регулятивного капіталу банків в Україні об'єктивно вимагає нового макропруденційного підходу, який би підвищив його достовірність. Серед завдань, які потребують вирішення, такі: підвищення якості корпоративного управління, що дозволить банкам розв'язати проблему поганих кредитів і зміцнити довіру потенційних контрагентів; підвищення транспарентності структури власників; посилення контролю за формуванням капіталів банків, спрямоване на виключення «уявної вартості» з капіталу; уникнення «пастки капіталу», коли вимоги до обсягу капіталу зростають, а розмістити його нікуди (не потрібно змушувати банки механічно збільшувати капітал); застосування диференційованого підходу при встановленні нормативів достатності капіталу щодо різних груп банків, ураховуючи їхні потенційні капіталотворчі можливості, рівень прибутковості та місце банку в банківській системі; списання безнадійних активів; посилення контролю за організацією роботи щодо оцінки та управління ризиками активних операцій та позабалансових інструментів; підвищення ефективності служб внутрішнього контролю.

Основою регулювання банківського капіталу в Україні мають стати розроблення та впровадження стандартів оперативних коригувальних дій, що включають перелік обов'язкових і можливих (необов'язкових) заходів, які застосовуються до банків за різних рівнів капіталізації. Ці заходи дозволять поліпшити якість формування власних коштів банку, підвищать ефективність управління власними коштами банку, а також зміцнять банківський сектор за рахунок найбільш оптимальних їх поєднань стосовно до конкретного банку.

¹ Адамик Б. П. Доцільність застосування вимог Базеля III при регулюванні капіталу банків України// Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків [Текст] : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції. 18—19 жовтня 2012 р. — Черкаси : ЧІБС УБС НБУ, 2012. — 516. — С. 16—19.

Зміни ринкової кон'юнктури ставлять перед банками завдання нейтралізації ризиків, уміння відповідати за власними зобов'язаннями, що вимагає подальшого нарощування капітальної бази. Потрібно запроваджувати нагляд за достатністю капіталу банків для забезпечення відповідної компенсації ризиків. Розширення спектра банківських ризиків обумовило необхідність аналізу не тільки кредитного ризику, але й ринкового, процентного, операційного та системних ризиків.

Капіталізація банку може бути достатньою, недостатньою або надмірною, залежно від співвідношення між економічним капіталом і реально існуючим капіталом банку на конкретний момент часу. Економічний капітал є інструментом управління банком з погляду зростання вартості банку для акціонерів. Порівняння значення наявного (регулятивного) капіталу та економічного капіталу дає можливість з'ясувати, чи достатньо капіталізованим є банк, або чи не є він надмірно капіталізованим¹. Такий підхід дозволяє прийняти рішення про нарощування капіталу або, навпаки, про його зменшення.

Надмірна капіталізація характеризується неефективним використанням грошових ресурсів, адже вільні грошові кошти компанії не інвестуються, а капіталізуються. Недостатня капіталізація (або «тонка капіталізація» — «thin capitalization») виникає в тих ситуаціях, коли діяльність банку фінансується переважно за рахунок позикових коштів або спостерігається прагнення до зменшення оподатковуваної бази через штучне підвищення витрат на обслуговування боргу. Цей підхід несе в собі низку загроз, оскільки орієнтований на врахування специфіки ризику конкретного банку та використання власних моделей управління ризиком. Як показала фінансова криза, банки не завжди адекватно використовують розроблені моделі, що спричиняє маніпулювання розміром капіталу. Можливість орієнтуватися на власну оцінку потреб у капіталі, а не на регулятивні вимоги, може бути надана регулюючими органами тому банку, який має, по-перше, надійну систему управління, у тому числі й систему управління ризиками; по-друге, об'єктивну можливість отримувати достовірну інформацію про фінансовий стан своїх клієнтів; по-третє, достатню статистичну базу даних за тривалий період часу. Більшість західних фахівців схилиються до думки про встановлення єдиних підходів до оцінювання рівня капіталізації з урахуванням ризиків та необхідності зближення регулятивного та економічного капіталів.

¹ Фінансовий менеджмент у банку : підручник / Л. О. Примостка. — 3-тє вид., доп. і перероб. — К. : КНЕУ, 2012. — 338 с. — С. 60.

Четвертий напрям передбачає дослідження впливу капіталізації на забезпечення конкурентоспроможності банківської системи та, з огляду на роль банків у економічній системі, на їх здатність забезпечення економічного зростання в країні. Недокапіталізація вітчизняних банків відображає недокапіталізацію економіки в цілому. У широкому сенсі сутність капіталізації банківської системи як економічного критерію на макрорівні розкривається в оцінці розвитку національної економіки¹. З цих позицій увага зосереджується на необхідності забезпечення достатнього рівня капіталізації банківської системи. З позиції макрорівня капіталізацію банківської системи доцільно розглядати як індикатор (критерій) участі банків у забезпеченні економічного зростання. Для цього використовуються показники відношення банківського капіталу до ВВП, активів до ВВП, обсягу кредитів до ВВП (*credit-to-GDP*). Недокапіталізована банківська система виступає одним із проблемних питань розвитку сучасної економіки². В Україні співвідношення банківського капіталу та ВВП за останні роки зросло з 4,42 % у 2002 році до 11,81 % у 2011 році, тобто власний капітал банків зростає вищими темпами, аніж ВВП. Надмірне зростання банківського кредитування порівняно зі зростанням ВВП створює ризик циклічної економічної кризи внаслідок надмірної кредитної експансії. Разом з тим, наявність значного обсягу банківського капіталу ще не є гарантією економічного зростання. Однак, все частіше зарубіжними та вітчизняними вченими висловлюється думка, що надмірна капіталізація банківського сектора супроводжується формуванням фінансових бульбашок і кризовими явищами в економіці.

Кількісно обсяг капіталізації банківської системи встановлюється на основі фінансових індикаторів, які характеризують якість та достатність банківського капіталу та активів (табл. 2.2). Динаміка фінансових індикаторів капіталізації банківської системи показує незбалансованість темпів зростання абсолютних обсягів активів по банківській системі та її регулятивного капіталу. Це свідчить про недостатній рівень капіталізації українських банків і неадекватну політику управління банківськими активами.

¹ Проблеми оцінки рівня капіталізації суб'єктів господарювання : наукова доповідь. — Львів : ІРД НАНУ, 2007. — 67 с.; Капіталізація економіки: проблеми та перспективи (Матеріали семінара. — Ч. 1) // Економічна теорія. — 2006. — № 2. — С. 91—112.

² Циплінська О. О. Капіталізація банківської системи України в умовах економічної кризи / О. О. Циплінська // Наукові праці : науково-методичний журнал. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. — Вип. 86. Т. 99. Проблеми економічної теорії. — С. 24.

Таблиця 2.2

ФІНАНСОВІ ІНДИКАТОРИ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Індикатор	За підсумками року, млн грн.								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Загальні активи банківської системи	213 878	340 179	599 396	926 086	880 302	942 088	1 054 280	1 127 192	1 278 095
Темп зростання активів	1,5920	1,5905	1,7620	1,5450	0,9505	1,0701	1,1190	1,0692	1,1339
Статутний капітал	16 144	26 266	42 872	82 454	119 189	145 857	171 865	175 204	185 239
Темп зростання статутного капіталу	1,3 860	1,6270	1,6322	1,9232	1,4455	1,2237	1,1783	1,0194	1,0573
Власний капітал	25450,9	42566,1	69578,3	119 263	115 175	137 725	155 487	169 320	192 599
Темп зростання власного капіталу	1,3816	1,6725	1,6346	1,7141	0,9657	1,1957	1,1289	1,0889	1,1375
Співвідношення статутного та власного капіталу, %	63,43 %	61,71 %	61,62 %	69,14 %	103,48 %	105,90 %	110,53 %	103,47 %	96,18 %
Регулятивний капітал	26 373	41 148	72 265	123 066	135 802	160 897	178 454	178 909	204 976
Темп зростання РК	1,4500	1,5602	1,7562	1,7030	1,1847	1,1847	1,1091	1,0025	1,1457
Норматив адекватності РК (H2)	14,95	14,19	13,92	14,01	18,08	20,83	18,90	18,06	18,26

Для ефективної роботи як на сучасному етапі, так і у перспективі необхідно постійно оцінювати якість капіталу банку, визначати його адекватність економічному зростанню та фазі економічного циклу, на чому особливо наголошується в Базелі III. Нові вимоги стосуються трьох напрямів: поліпшення якості структури власного капіталу, підвищення вимог до достатності капіталу, в тому числі запровадження нових додаткових нормативів достатності, а також упровадження «буферів» капіталу (додаткові вимоги капіталу), що не враховані у визначенні мінімальної величини пруденційних норм і які дозволяють поглинути збитки в періоди фінансових потрясінь.

Дослідження сутності та ролі капіталізації дає змогу виокремити цільові орієнтири, які ставляться перед банківською системою в процесі капіталізації та врахування яких дає можливість змінити ефективність капіталізації. Такими цільовими орієнтирами слід визнати:

- 1) забезпечення стабільності банківської системи і підвищення рівня довіри до банків;
- 2) дотримання вимог регулятивних органів і виконання обов'язків усіма суб'єктами ринку банківських послуг;
- 3) підвищення конкурентоспроможності українських банків і сприяння економічному зростанню країни (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Системний підхід до оцінювання капіталізації банківської системи (складено авторами)

Структурно-логічний взаємозв'язок між капіталізацією та цільовими орієнтирами полягає в тому, що вони є сполучною ланкою між рівнем капіталізації та механізмами її нарощування. Капіталізація не є самоціллю. Капіталізація — це критерій розвитку. Незалежно від того, в якій формі — капіталізація прибутку або капіталізація ринкової вартості — реалізується процес капіталізації, його результатом завжди є приріст цінності. Процес управління капіталізацією, як і будь-яким іншим напрямом банківської діяльності, складається з кількох ступенів (етапів), пов'язаних між собою. Саме ця кінцева мета поєднує позиції у їх діалектичній єдності (рис. 2.6).

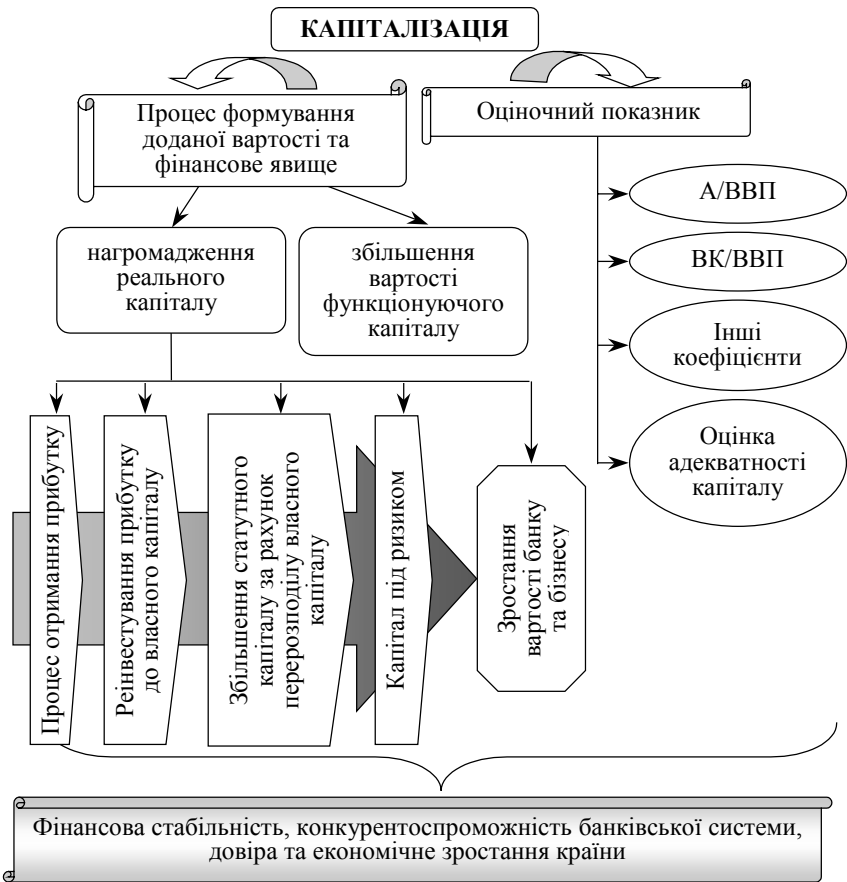

Рис. 2.6. Роль капіталізації банківської системи (складено авторами)

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що проблема капіталізації банківської системи полягає не у кількісній, а у якісній площині. Проблема капіталізації — це, насамперед, проблема фінансової стабільності та незалежності банківської системи. Від її розв'язання залежить здатність системи протистояти зовнішньому впливу, особливо в умовах глобальних викликів. Проблема капіталізації — це проблема фінансового базису та довіри до банківської системи. Достатній рівень капіталізації визначає надійність банків та всієї банківської системи, здатність банків мінімізувати ризики. Проблема капіталізації — це пошук джерел і напрямів вкладання коштів, від стабільності та ризиковості яких залежить потужність банківської системи. Капіталізація — це важіль, що втілює у собі можливості банківської системи впливати на розвиток економіки та підвищення темпів економічного зростання, збільшувати обсяги банківського кредитування та інвестування, забезпечувати інтереси вкладників і кредиторів.

Проблему капіталізації банківської системи України можна розв'язати у такий спосіб:

- 1) стимулювання припливу капіталів у банки за рахунок активного залучення коштів акціонерів, залучення нових акціонерів, у тому числі портфельних інвесторів;

- 2) збільшення капіталу за рахунок зовнішніх (вихід на IPO) і внутрішніх запозичень;

- 3) збільшення показника адекватності капіталу шляхом консолідації банківської системи (злиття, приєднання банків, реструктуризація банків тощо);

- 4) збільшення капіталу за рахунок субординованого боргу (шляхом випуску депозитних сертифікатів, банківських облігацій та єврооблігацій);

- 5) збільшення капіталу за рахунок прибутку.

Збільшення капіталу за рахунок розміщення акцій власної емісії — не є достатньо ефективний варіант, адже з часом це призведе до значного знецінення самих акцій. До того ж це спричинить до збільшення чисельності акціонерів, що, у свою чергу, призведе до зменшення показника рентабельності капіталу. Оптимальним методом підвищення капіталізації банків, на наш погляд, слід вважати публічне розміщення акцій (IPO) на відкритому фінансовому ринку, що дасть змогу підвищити банкам свою інвестиційну привабливість.

Зростання капіталу за рахунок прибутку за нинішніх обставин просто неможливе, адже банківська система України після фі-

нансової кризи 2008 року мала значні збитки, прибутки наступних років були незначні, а у 2014 році багато банків знову мають збитки. Тобто не кожен банк зможе використовувати це джерело збільшення капіталу. Збільшення капіталу за рахунок субординованого боргу також наразі є малоімовірним через низку причин нормативного (наприклад, установлення граничних процентних ставок, порядок повернення коштів), організаційного (інфраструктура вітчизняного фондового ринку), економічного (збитковість банківської системи) та соціального (брак упевненості у потенційного інвестора) характеру. Відтак за умов, в яких нині опинилася банківська система України, найприйнятнішим методом зростання рівня капіталізації банків є консолідація та концентрація банківського капіталу, що дозволить підвищити стійкість і стабільність усієї банківської системи.

2.2. КОНЦЕНТРАЦІЯ КАПІТАЛУ В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ

Основний вектор сучасних перетворень у банківському секторі України — це здійснення реструктуризації і рекапіталізації банків, що відбувається насамперед за рахунок концентрації банківського капіталу. Концентрація банківського капіталу створює передумови збільшення ресурсів і активів, освоєння нових ринків, розширення спектра запропонованих послуг, зміцнення капітальної бази, закріплення позиції на ринку фінансових послуг. За таких умов вітчизняні банки можуть повноцінно функціонувати як на внутрішньому ринку, так і в системі міжнародного співробітництва¹. Проте йдеться не тільки про параметри функціонування банківської системи. Питання значно глибше. Концентрація банківського капіталу є об'єктивною умовою, що забезпечує для банківської системи набуття усталеності, дієздатності та конкурентоспроможності, а в цілому для країни економічне зростання і національну економічну безпеку.

Єдиного підходу до визначення поняття «концентрація банківського капіталу» в економічній літературі не склалося. У найзагальнішому значенні концентрація (новолат. *concentratio* — зосередженість, згущення) — це процес (та/або його результат), стан зосередження, об'єднаності в певному просторі та часі,

¹ Реверчук С. К. Концентрація банківського капіталу в Україні: управління і досвід : монографія / О. Д. Вовчак, Ю. О. Бойко ; за наук. ред. д.е.н., проф. Реверчука С. К. — Львів : Растр-7, 2012. — 192 с. — С. 16.

зібраності матеріальних чи інших характеристик (відносно реального об'єкта). Під концентрацією капіталу (*aggregation of capital*) розуміють процес нарощування обсягів капіталу. Концентрація передбачає попереднє нагромадження (зосередження) додаткової вартості. За результатами критичного аналізу та узагальнення існуючих в економічній літературі поглядів на це питання, концентрації банківського капіталу, під якою пропонуємо розуміти процес зосередження індивідуального капіталу банків (власних коштів, фінансових і матеріальних ресурсів) більш високими темпами, ніж у середньому по банківській системі, шляхом його нарощування та перерозподілу на основі злиття та поглинання.

Концентрація банківського капіталу є основою для подальшого розширення масштабів діяльності за рахунок збільшення банківських ресурсів, розширення географічного представництва та набору банківських продуктів і послуг шляхом відтворювальних чи структурних перетворень (рис. 2.7). Концентрація капіталу відбувається двома методами: внутрішнім і зовнішнім. Внутрішній метод — метод відтворювальних об'єктивних внутрішніх фінансових процесів, за рахунок перетворення прибутку на капітал (нагромадження, капіталізація доходів). Величина створеної в процесі діяльності та капіталізованої додаткової вартості визначає можливості концентрації. Зовнішній метод — метод структурних перетворень (перерозподіл існуючого капіталу), спрямований на збільшення ресурсної бази банку.

Вибір конкретного методу концентрації капіталу визначається чутливістю окремого банку до факторів зовнішнього середовища та внутрішніми причинами, що спонукають його до укрупнення з урахуванням властивих кожному з цих методів переваг і недоліків. Який би метод не було обрано, позитивних результатів можна досягти за умови розгляду концентрації капіталу не тільки як процесу, але і як частини корпоративної стратегії банків, обумовленої дією зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх належать чинники, які визначають умови функціонування банків. Внутрішні чинники залежать від самого банку і формуються під впливом інтересів акціонерів, менеджменту та фінансових показників діяльності банку¹.

¹ Коровина С. С. Мотивы и процесс консолидации банковского сектора Российской Федерации : ... автореферат канд. экон. наук: 08.00.10 / Светлана Сергеевна Коровина: Федеральное государственное бюджетное учреждение высшего профессионального образования «Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов». — Санкт-Петербург, 2011. — 23 с.

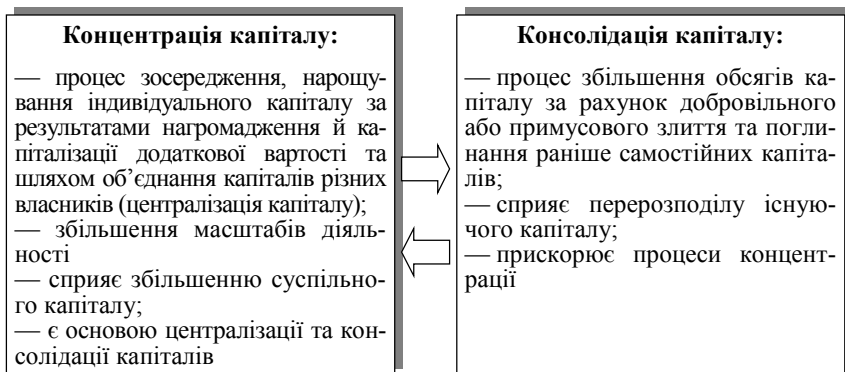

Рис. 2.7. Взаємозв'язок концентрації та консолідації банківського капіталу

Для того щоб процеси банківської концентрації були реалізовані, необхідні, по-перше, економічна доцільність цього явища, продиктована наявністю конкуренції. По-друге, методи банківської концентрації повинні мати правову основу, яка б робила можливим їх застосування¹.

Концентрація банківського капіталу пов'язана зі збільшенням масштабів діяльності банків. Кількісну оцінку зовнішнього прояву концентрації надають показники, що характеризують збільшення обсягів власного капіталу, зобов'язань та активів, збільшення частки ринку, що обслуговується банком, кількість банків-контрагентів і мережа філій. Для аналізу концентрації найчастіше використовують такі показники: індекс Херфіндаля—Хіршмана, індекс концентрації, загальний індекс галузевої концентрації та індекс Холла—Тідемана.

Індекс Херфіндаля—Хіршмана (ННІ) за активами та зобов'язаннями відображає масштаби діяльності банків і кон'юнктуру відповідних сегментів ринку банківських послуг. Його називають індексом з повною інформацією (*fullinformation index*), оскільки він ураховує особливості розподілу розмірів фінансово-кредитних структур. Індекс Херфіндаля—Хіршмана використовується для здійснення банківського нагляду, а також для аналізу структури банківського ринку. Індекс концентрації, виходячи з економічного призначення капіталу, розглядатимемо як узагальнений показник фінансової стабільності банківської системи.

¹ Леонтьев А. Б. Предпосылки и причины концентрации капитала в банковском секторе// *Вестник Самарского Государственного экономического университета*.— 2010.¹ 11 (73) С. 47—51.

Обрання власного капіталу банку як узагальнюючого показника результативності діяльності банку обумовлено тим, що:

— по-перше, загальний обсяг власного капіталу враховує динаміку значень отриманого банком фінансового результату (прибуток/збиток банку), що дозволяє розглядати зміну обсягів власного капіталу як результативність управління банком щодо здатності виконувати взяті зобов'язання та стійкість функціонування;

— по-друге, наявність у структурі власного капіталу складових зі змінною вартістю (власні акції банку, емісійна різниця, резерви переоцінки) дозволяє враховувати вплив змін, які відбуваються з фінансовими потоками банку, і пов'язані з кон'юктурою та економічним станом у країні;

— по-третє, складові власного капіталу входять до складу регулятивного капіталу банку, який має важливе значення для розрахунку економічних нормативів і в управлінні ризиками. Інакше кажучи, величина регулятивного капіталу банку дає реальну оцінку власного капіталу банку, орієнтовану на можливі втрати за його ризиковими операціями¹;

— по-четверте, перевищення банківських зобов'язань над власним капіталом дає змогу банкам отримувати вищий чистий прибуток у розрахунку на одиницю капіталу. Водночас, це свідчить про значний ризик, який бере на себе банк, оскільки на одиницю капіталу припадає більша сума фінансових зобов'язань. З іншого боку, високий рівень лівериджу за низького рівня капіталу не тільки підвищує вразливість банків до ризиків, але й обмежує їхні можливості щодо збільшення обсягів кредитування, а отже, й можливості розвитку реального сектору економіки;

— по-п'яте, визначення співвідношення між капіталом та активами ставить банки перед вибором між достатністю капіталу і фінансовим результатом. Високі значення показників достатності власного капіталу свідчать про неефективне виконання банками своєї функції щодо залучення та розміщення тимчасово вільних ресурсів на ринку.

Для визначення рівня охоплення ринку банківських послуг банківськими установами проведено обчислення значень індексу Херфіндаля—Хіршмана за трьома параметрами — розміром активів, зобов'язань та капіталу — за період 2005—2014 рр. Отримані результати показали, що протягом аналізованого періоду за всіма напрямками значення індексу стабільно знаходилося в межах 0—01 (рис. 2.8). Це дозволяє констатувати, що вітчизняний бан-

¹ Тиркало Р. Регулятивний капітал банків: сутність, порядок визначення, та проблеми достатності / Р. Тиркало, Н. Ткачук // Світ фінансів. — 2008. — № 4(17). — С. 93—103.

ківський ринок є низько концентрований із-за слабкості банків, як капітальної так і функціональної. Монополізований ринок вважається за значення ННІ на рівні 0,18.

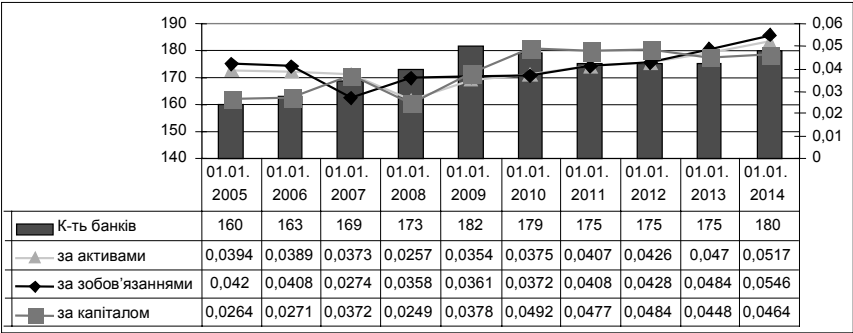

Рис. 2.8. Індекс Херфіндаля—Хіршмана (ННІ) по банківській системі України у 2005—2014 рр. (ліва шкала — кількість банків; права — значення ННІ)

Джерело: розраховано та побудовано автором на основі даних Річного звіту про діяльність банківського нагляду України в 2013 році. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. — К., 2013. — Режим доступу до журн. : <http://www.bank.gov.ua>

Індекс Херфіндаля—Хіршмана чутливий до нерівномірності розподілу ринкових часток та одночасно нечутливий до змін кількості банків за наявності великої їх кількості на ринку та до впливу малих банків. Аналіз інституціональної структури вітчизняної банківської системи доводить її фрагментарність (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (2013 р.)

Показник	Активи		Зобов'язання		Капітал	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
I група	821 585	64,31	70 908	65,36	112 502	58,41
II група	221 891	17,37	179 605	16,55	42 286	21,96
III група	103 306	8,09	90 332	8,33	12 974	6,74
IV група	130 725	10,23	105 889	9,76	24 835	12,90

* розраховано автором на основі даних Річного звіту про діяльність банківського нагляду України в 2013 році. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. — К., 2013. — Режим доступу до журн. : <http://www.bank.gov.ua>

Рівень охоплення ринку банківських послуг банківськими установами за величиною активів, зобов'язань та капіталу в 2013 р. свідчить, що в першій групі банків зосереджено більшість активів, зобов'язань і капіталу по банківській системі. У II групі банків знаходяться 17,37 % активів банківської системи України, 16,55 % зобов'язань та 21,96 % капіталу, у III і IV групах — 18,32 % активів, 18,09 % зобов'язань і 19,64 % капіталу. Таким чином у 8,33 % вітчизняних банків знаходиться 64,31 % активів, 65,36 % зобов'язань і 58,41 % капіталу банківської системи України.

Інституційний аналіз процесів концентрації капіталу, що відбувалися у вітчизняній банківській системі протягом останнього десятиліття, показав, що ситуація кардинально змінювалася кілька разів. У докризовий період 2004—2007 рр. спостерігається переважання показників концентрації за зобов'язаннями над показниками за активами та капіталом. Проте саме цей період характеризується помітним прискоренням темпів зростання активів і власного капіталу. Унаслідок інтеграції банківської системи України в міжнародні ринки капіталу банківський капітал почав зростати значно швидшими темпами. Якщо у 2003 році приріст власного капіталу по банківській системі склав 29 %, то у 2005—2007 роках цей показник подвоївся і склав близько 60 %.

Стрімке збільшення у 2006 р. індексу концентрації за капіталом спричинене значною кількістю здійснених угод злиття та поглинання переважно за рахунок придбання українських банків іноземними банківськими групами та підвищенням впливу їх на банківський сектор України. Так, об'єктами угод злиття та придбання були такі банки: Укрсоцбанк (покупець Banca Intensa), Індустріально-експортний Банк Індекс Банк (Credit Agricole), Райффайзен банк Україна (OTP Banka Slovenko), Престиж (Erste Bank), НРБ-Україна (Сбербанк), Мрія (VTB (Vneshtorg-Bank)), Універсальний (EFG Eurobank), Агробанк (PPF Group). У подальшому поява нових потужних учасників ринку послабила концентрацію капіталу. Крім того, у структурі балансу капіталу банків збільшилася частка додаткових статей, резервів переоцінки, емісійних різниць та інших статей, переважно не пов'язаних з рухом грошових коштів, а залежних від кон'юнктури ринку, що призвело до послаблення впливу власних джерел на формування капіталу банків та екстенсивне зростання капіталу, викликане передусім інфляцією.

За капіталом значення індексу Херфіндаля—Хіршмана зростає під впливом капіталізації вітчизняної банківської системи за

рахунок активного входження іноземного капіталу. У період з 2006 по 2008 р., який характеризується як період невизначеності на ринку, рівень концентрації за індексом Херфіндаля—Хіршмана за активами та зобов'язаннями поступово знижується. Це зумовлено неефективним розподілом фінансових ресурсів. У період фінансової кризи 2008 року почастішали угоди з поглинання «слабких» банків більш стійкими, що збільшило концентрацію банківських активів та зобов'язань.

Найвищий рівень концентрації у вітчизняній банківській діяльності спостерігається на ринку депозитів. Із середини 2007 і до середини 2008 року зростання концентрації банківської системи відбувалося за рахунок припливу депозитних коштів населення та підприємств. Так, у 2007 році депозитів фізичних осіб було залучено на 52 % більше, ніж у 2006 році. Як наслідок — зростання показника концентрації за зобов'язаннями. Загалом ринок зобов'язань можна визнати як найбільш концентрований і динамічно зростаючий. Економічні суб'єкти переглядають власні уподобання щодо вибору банків. Посилення концентрації протягом останніх років свідчить, що власники коштів поступово змінюють преференції з прагнення розмістити кошти під високі проценти на прагнення до надійності банку, що гарантує збереження коштів.

У посткризовий період (з 2009 року) динаміка індексу Херфіндаля—Хіршмана змінювалася на позитивну, що є свідченням помірного збільшення концентрації банківської системи. Посткризовий розвиток банківської системи України характеризується зниженням операційної ефективності діяльності банків. Як наслідок, банки зазнали значних втрат, що призвело до зменшення обсягів капіталу. З метою подолання наслідків кризи було ухвалено рішення про докапіталізацію державних банків («Укрексімбанку» та «Ощадбанку») і рекапіталазацію за участі держави трьох проблемних банків. Також НБУ ухвалив рішення щодо збільшення обсягів мінімально необхідного обсягу капіталу та посилення вимог до його якості, що спричинило зростання концентрації саме цього сегмента ринку. Посилення процесів концентрації в цей період не є об'єктивним явищем, а обумовлено насамперед необхідністю подолання наслідків світової фінансової кризи та боргової кризи в Європі. Кризові явища спричинили девальваційний тиск на національну валюту, що спровокувало екстенсивне нарощування банківських портфелів, зростання простроченої та проблемної заборгованості, а також погіршення фінансових результатів діяльності банків. У цей період виявилася тен-

денція до стабілізації рівнів концентрації на окремих ринках банківських послуг.

Зростання ринку банківських послуг після глибокої рецесії наприкінці 2008 р. та протягом 2009 р. відбувалося повільними темпами. Проте простежується незначна тенденція до зростання обсягів надання фінансових послуг, що обумовило нарощування показників концентрації у наступному періоді, починаючи з 2012 року. Після фінансової кризи почастишали угоди з поглинання «слабких» банків більш стійкими, що відновило на докризовому рівні, а надалі й збільшило концентрацію банківських активів та зобов'язань. Рівень концентрації за капіталом, навпаки, зменшується, оскільки іноземні банки не намагаються прийти на вітчизняний ринок, натомість, простежується часткове виведення закордонних активів з української банківської системи.

У 2013 р. спостерігається різке зростання індексу Херфіндала—Хіршмана, що свідчить про підвищення рівня концентрації за всіма показниками. Це стало наслідком активізації ринку угод злиття та придбання. Так, ПАТ «Дельта Банк» придбав ПАТ «Кредитпромбанк» і «Сведбанк», холдинг Ветек — ПАТ «Брок-бізнесбанк», ПАТ «УніКредит Банк» — ПАТ «Укрсоцбанк». Нині український фінансовий сектор перебуває в нестабільній ситуації, а банківські установи через проведення операцій злиття і придбання намагаються убезпечити себе від можливих ризиків ліквідності, або, навпаки, зміцнитися на ринку й залучити нових клієнтів. Як правило, це залежить від того, який фінансовий стан у банку — об'єкта злиття. Якщо ринкова вартість банку знижується і зростають збитки, то злиття є скоріше виходом із ситуації, ніж новою можливістю до розвитку. Отже, поява нових учасників банківського ринку в 2013 році сприяла збільшенню рівня концентрації за всіма показниками.

Порівняльний аналіз тенденцій зміни обсягів капіталу та активів банків України за період 2000—2011 рр. свідчить, що в умовах високих темпів зростання обсягу активів банки не змогли забезпечити адекватне нарощування обсягів капіталу, унаслідок чого виявилася негативна тенденція відставання темпів зростання капіталу від темпів зростання активів, та підвищився ризик зростання диспропорцій у розвитку банківської системи (рис. 2.9). Причинами відставання є недостатня увага банків до проблеми нарощування капіталу, адекватного ризикам та обсягам діяльності, а також погіршення структури активів унаслідок збільшення частки високоризикованих операцій. Така незбалансованість створює як загрозу зниження фінансової стійкості банків, так і

обмеження можливостей для їх стабільного розвитку та позитивного впливу на структурні перетворення в економіці.

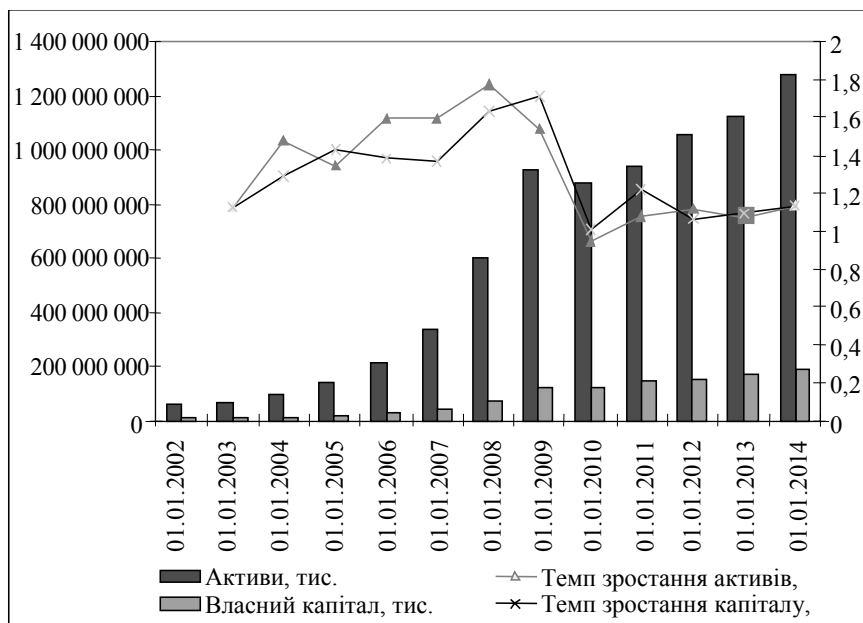

Рис. 2.9. Динаміка капіталу та активів банків України (2001—2013 рр.)

У період фінансової кризи економіка й банківська система, як і в більшості країн світу, увійшли у фазу біфуркації, у середині якої можлива зміна траєкторії розвитку. Криза внесла корективи у процеси формування активів і капіталу українських банків. Темпи зростання цих показників у 2009—2011 рр. значно скоротилися. Це пов'язано зі скороченням обсягів кредитування та процесами нарощування капітальної бази банків. Так, у 2009—2010 рр. у сукупному кредитному портфелі банків обсяги кредитів, наданих фізичним особам, порівняно із 2008 роком зменшились на 17,2 і 44 % відповідно. Проте слід звернути увагу на формування тенденції перевищення темпів зростання обсягів зобов'язань порівняно з темпами приросту обсягів кредитування, що знову спричиняє підвищення кредитних ризиків банківської системи, послаблення процесів концентрації та потребує від Національного банку України застосування відповідних заходів впливу до банків.

Процеси концентрації банківського капіталу відбуваються й у міжнародній практиці. Європейські лідери банківської системи — Великобританія, Німеччина, Швейцарія — характеризуються добре розвинутою банківською інфраструктурою, динаміка концентрації банківських активів цих країн супроводжується різким зростанням у період кризи і наступним за ним помірним зниженням. У США, на відміну від більшості європейських країн, з початку 2002 року спостерігається помірне підвищення рівня концентрації на хвилі активізації угод M&A, що ґрунтується на зміцненні роздрібного бізнесу й розширенні географічного охоплення мережі філій і відділень. У 2003 році зростання концентрації банківських активів підштовхнуло об'єднання «Bank of America» і «FleetBoston Financial». На цей час лідери американського фінансового ринку — «JP Morgan Chase», «Bank of America» і «Citigroup» сконцентрували активи на загальну суму в 6,5 трлн дол. США.

У вітчизняній практиці значення індексу концентрації зростало за рахунок активного входження іноземного капіталу. Стрімке збільшення індексу за капіталом у 2006 р. спричинене значною кількістю здійснених угод злиття та поглинання. Зниження індексу Херфіндаля—Хіршмана станом на 01.01.2013 р. пов'язане з підвищенням вимог щодо мінімальних розмірів статутного капіталу банку до 120 млн грн¹. Протягом 2009—2013 рр. спостерігається тенденція зменшення кількості діючих банків, при цьому обсяг сукупного банківського капіталу збільшується.

Рівень впливу окремих банків на ринок оцінимо за динамікою індексу концентрації, який визначається як сукупність ринкових часток трьох (CR3) і п'яти (CR5) провідних банків (табл. 2.4). Упродовж періоду 2005—2014 рр. концентрація вітчизняного ринку банківських послуг зростала, однак значення показників демонструють, що ринок банківських послуг України є неконцентрованим і фрагментарним. Значення індексу концентрації для 3-х банків за обсягом капіталу в 2012 р. становило 31,88 %, а у 2013 р. — 30,55 %, що є досить високим з погляду теорії охоплення ринку та доводить важливість системних банків для вітчизняної банківської системи.

Аналітична оцінка та узагальнення показників концентрації банківського ринку дозволяє виокремити основні інституційно-структурні угруповання, які сформувалися у вітчизняній банківській системі на етапі посткризової трансформації.

¹ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 року № 2121-III [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page>

Таблиця 2.4

**ДИНАМІКА ІНДЕКСУ КОНЦЕНТРАЦІЇ
ТРЬОХ ТА П'ЯТИ НАЙБІЛЬШИХ БАНКІВ УКРАЇНИ
(CR3, CR5) НА ОКРЕМИХ СЕГМЕНТАХ БАНКІВСЬКОГО РИНКУ УКРАЇНИ
У 2005—2014 рр.**

Рік	Індекс концентрації						К-ть діючих банків	К-ть банків VI групи
	за активами, %		за зобов'язаннями, %		за капіталом, %			
	CR3	CR5	CR3	CR5	CR3	CR5		
2004	27,67	37,16	28,67	38,24	21,36	30,33	160	10
2005	26,14	36,17	26,81	37,14	21,16	28,92	163	12
2006	24,68	35,34	19,96	27,97	24,66	35,32	169	15
2007	22,96	32,89	23,53	33,74	13,58	22,48	173	17
2008	21,95	33,33	21,34	33,16	26,07	34,50	182	18
2009	23,26	34,75	21,99	33,96	31,21	39,71	179	18
2010	26,07	36,81	24,82	36,00	31,45	39,19	175	17
2011	27,90	36,58	26,93	35,66	33,52	41,93	175	17
2012	30,72	38,62	30,52	38,61	31,88	38,71	175	15
2013	32,28	40,01	32,58	40,71	30,55	36,03	180	15

* розраховано автором на основі даних Річного звіту про діяльність банківського нагляду України в 2013 році. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. — К., 2013. — Режим доступу до журн.: <http://www.bank.gov.ua>

1. Банком-лідером є ПАТ «Приватбанк», який домінує за всіма показниками протягом усього аналізованого періоду. Зокрема, станом на 01.01.2014 р. значення показників ПАТ «ПриватБанк» перевищувало обсяги активів останнього банку групи I (ПАТ «Укргазбанк») у 9 разів, обсяги зобов'язань у 10 разів та обсяги капіталу — у 4,5 разу. Його наздоганяє «Дельта банк», який протягом останніх років проводить активну політику централізації та концентрації капіталу, що дозволило йому зайняти четверту сходинку в рейтингу банків за обсягом активів.

2. Група державних банків, які посилили свої позиції після кризи за рахунок державної підтримки (капіталізації) та рекапіта-

лізації банків, що підвищило довіру до них з боку населення, котре надало перевагу збереженню коштів саме у цих банках.

3. Група європейських банків, що включає дочірні банківські структури іноземних банків з країн Європейського Союзу, які на етапі посткризової інституційної трансформації банківської системи України зменшують концентрацію іноземного банківського капіталу, залишаючись важливими учасниками ринку.

З теоретичного погляду, наслідком розгортання економічної кризи 2008 року мала бути концентрація українського банківського ринку та посилення позицій банків-лідерів, але результати проведеного аналізу показали, що цього не відбулося. Концентрація обсягу капіталу в 5-ти банківських установах України у 2006 р. становила 22,48 % і 37,17, тоді як у 2013 р. їх частка становила відповідно 36,03 і 49,74 %. Значення індексу концентрації для 3-х банків-лідерів за зобов'язаннями у 2013 р. становило 32,58 %; для 5-ти банків — 40,71. Така ситуація характеризувалася зміною часток банків за обсягом активів та їх зміною в рейтингу українських банків.

Значення індексів концентрації трьох (п'яти) найбільших вітчизняних банків на банківському ринку становить менше 40 %, тому такий ринок характеризується низькою концентрацією та наявністю вільної конкуренції. Значення індексу концентрації десяти найбільших банків України складає більше 50 %, тому такий ринок характеризується помірною концентрацією та монополістичним видом конкуренції¹. Індекс загальної галузевої концентрації за власним капіталом протягом 2004—2013 рр. мав тенденцію до збільшення (рис. 2.10) та станом на 1 січня 2014 р. склав 0,1933. Темп зростання індексу загальної галузевої концентрації за активами за період з 2004 по 2013 роки становить 42,7 %.

Індекс загальної галузевої концентрації за зобов'язаннями протягом періоду також мав тенденцію до збільшення. Варто наголосити, що темп його приросту склав 43,8 %, при цьому частка банку-лідера у зобов'язаннях вітчизняної банківської системи мала темп приросту 56,5 %. Це дає підстави зробити висновок, що збільшення концентрації банківської системи відбулося за рахунок посилення позицій банку-лідера.

¹ Бойко Ю. О. Управління концентрацією банківського капіталу в Україні : автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.08 / Бойко Ю. О. ; Університет банківської справи НБУ. — К., 2012. — 25 с. — С. 19—20.

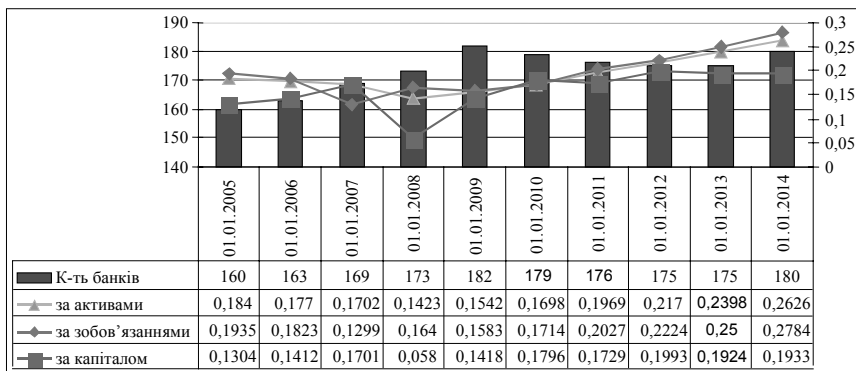

Рис. 2.10. Загальний індекс галузевої концентрації по банківській системі України у 2005—2014 рр.
(ліва шкала — кількість банків; права — значення загального індексу галузевої концентрації)

Джерело: розраховано та побудовано автором на основі даних Річний звіт про діяльність банківського нагляду України в 2013 році. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. — К., 2013. — Режим доступу до журн.: <http://www.bank.gov.ua>

Для стабілізації ситуації на банківському ринку кількість банків має бути обмежена, що надасть їм можливість зменшення витрат на розміщення активів та розширення диверсифікації. Тому концентрацію банківського капіталу слід розглядати як один із пріоритетних напрямів розвитку вітчизняної банківської системи. Індекс Холла—Тідемана враховує вплив кількості банків на концентрацію банківського ринку, оскільки він чутливий до ринкової частки малих банків (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**ДИНАМІКА ІНДЕКСУ ХОЛЛА-ТІДЕМАНА (НТІ)
НА ОКРЕМИХ СЕГМЕНТАХ БАНКІВСЬКОГО РИНКУ УКРАЇНИ
У 2005—2014 рр.**

Сектор ринку Рік	За активами	За зобов'язаннями	За капіталом	К-ть діючих банків
01.01.2005	0,0225	0,0249	0,0141	160
01.01.2006	0,0236	0,0255	0,015	163
01.01.2007	0,0237	0,0159	0,0237	169
01.01.2008	0,024	0,0252	0,0163	173

Закінчення табл. 2.5

Рік \ Сектор ринку	За активами	За зобов'язаннями	За капіталом	К-ть діючих банків
01.01.2009	0,025	0,0261	0,0196	182
01.01.2010	0,0261	0,0265	0,024	179
01.01.2011	0,0252	0,026	0,0196	175
01.01.2012	0,0241	0,0247	0,0214	175
01.01.2013	0,0242	0,0249	0,0206	175
01.01.2014	0,0248	0,0256	0,021	180

* розраховано автором на основі даних Річного звіту про діяльність банківського нагляду України в 2013 році. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. — К., 2013. — Режим доступу до журн.: <http://www.bank.gov.ua>

Динаміка індексу Холла—Тідемана (НТІ) підтверджує тенденції зміни індексу Херфіндала-Хіршмана та вказує на те, що у вітчизняній банківській системі функціонує велика кількість малих банків (табл. 2.6). Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що частка найбільших банків у банківській системі України у 2013 р. зросла на 2,08 в. п. порівняно з 2004 р. Малі банки станом на 01.01.2014 р. істотно своєї частки не змінили, разом із банками третьої групи вони залишаються найбільш чисельною і найменш капіталізованою групою. На думку експертів, ці більш, ніж 100 малих і кептивних¹ банків, що виконують обмежене коло специфічних функцій, і практично не впливають на головні системні процеси, які відбуваються у банківській системі України та не генерують впливових системних ризиків, є периферійними².

З кінця ХХ століття у світі спостерігається тенденція до концентрації банківського капіталу шляхом злиття та приєднання. Як наслідок, постійне скорочення кількості банків, що можна спостерігати на прикладі розвинених країн. В Україні протягом 2009—2014 рр. також спостерігається тенденція щодо зменшення

¹ Кептивний банк — той, який стовідсотково сконцентрований на внутрішньогрупових операціях. Банк, який видає кредити лише компаніям, пов'язаним із власником банку або компаніям, які залежать від власника банку.

² Прозоров Ю. В. Посткризова трансформація банківського капіталу в Україні: концентрація без централізації// Сучасні проблеми та механізми фінансового управління : Мат. Міжнар. Наук.-практич. конференції 12—13 грудня 2013 р. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2013. — 112 с. — С. 79—86.

кількості банків, яким надана ліцензія НБУ. При цьому збільшується величина капіталу, який станом на 01.01.2014 р. зріс на 945,5 % порівняно з 2004 р. Такий тренд уже давно прогнозувався багатьма дослідниками і, скоріше за все, надалі ситуація в Україні та світі буде приводити до ще більшого скорочення учасників ринку банківських послуг до економічно обумовленого рівноважного оптимуму.

Таблиця 2.6

ЧАСТКА ГРУП БАНКІВ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ, %

Період	I група	II група	III група	IV група	Усього
01.01.2005	6,25	8,75	19,38	65,63	100,00
01.01.2006	7,36	9,20	17,18	66,26	100,00
01.01.2007	8,88	11,24	14,79	65,09	100,00
01.01.2008	9,83	9,83	19,65	60,69	100,00
01.01.2009	9,89	10,99	13,19	65,93	100,00
01.01.2010	10,06	10,61	11,73	67,60	100,00
01.01.2011	9,71	12,57	12,00	65,71	100,00
01.01.2012	9,71	10,86	12,57	66,86	100,00
01.01.2013	8,57	11,43	14,29	65,71	100,00
01.01.2014	8,33	11,11	12,78	67,78	100,00

*розраховано автором на основі даних Річного звіту про діяльність банківського нагляду України в 2013 році. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. — К., 2013. — Режим доступу до журн. :

<http://www.bank.gov.ua>

Показниками ринкової концентрації також є частка активів, зобов'язань та частка капіталу відповідної групи в загальному обсязі всіх банків (табл. 2.7).

Аналіз кількісної структури вітчизняної банківської системи свідчить, що 180 банків є дещо надмірною кількістю. Велика кількість банків зумовлює розпорошення банківського капіталу, збільшує операційні витрати, які в інших банківських системах нині намагаються скорочувати, негативно впливає на рентабельність банків, і в підсумку знижує конкурентоспроможність банків. Вітчизняна банківська система характеризується високою концентрацією капіталу у I та II групах банків (за класифікацією НБУ), яка протягом останніх років суттєво не змінюється (рис. 2.8). На початку 2014 р. зі 180 банків до першої групи належали 15 банків

(8 % від загальної кількості), власний капітал яких становив більше 58 % від загального власного капіталу вітчизняних банків. До III групи входило 23 банки, частка капіталу яких становить лише 6,7 %, що в 6,8 разу менше, ніж у першій групі. До четвертої групи належить 122 банки (68 %), частка капіталу якої в сукупному капіталі банківської системи становить лише 13 %.

Таблиця 2.7

**КОНЦЕНТРАЦІЯ КАПІТАЛУ ЗА БАНКАМИ УКРАЇНИ В ЦІЛОМУ
ЗА 2012—2014 рр.**

	Групи банків	I група	II група	III група	IV група	Всього
01.01.2012	Значення за групами, тис. грн	101790189	23151364	9828104	20717269	155486926
	Значення за групами, %	65,47	14,89	6,32	13,32	100
	Кількість банків, од	17	19	22	117	175
	Кількість банків, %	9,71	10,86	12,57	66,86	100
01.01.2013	Значення за групами, тис. грн	104384810	31217262	11465971	23128219	170196262
	Значення за групами, %	61,33	18,34	6,74	13,59	100
	Кількість банків, од	15	20	25	115	175
	Кількість банків, %	8,57	11,43	14,29	65,71	100
01.01.2014	Значення за групами, тис. грн	112502882	42286128	12974215	24835738	192598963
	Значення за групами, %	58,41	21,96	6,74	12,90	100
	Кількість банків, од	15	20	23	122	180
	Кількість банків, %	8,33	11,11	12,78	67,78	100

* розраховано автором на основі даних Річного звіту про діяльність банківського нагляду України в 2013 році. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. — К., 2013. — Режим доступу до журн. :

<http://www.bank.gov.ua>

Отже, на основі визначення рівня концентрації капіталу в кожній групі банків можна стверджувати, що найгірша ситуація спостерігається в III групі банків України, що спричинено низьким рівнем достатності регулятивного капіталу. Найкращою альтернативою підвищення рівня капіталізації в умовах політико-економічної нестабільності для банків III та IV групи є процес злиття та приєднання, а для банків I та II групи — додаткова емісія акцій і продаж проблемних активів¹.

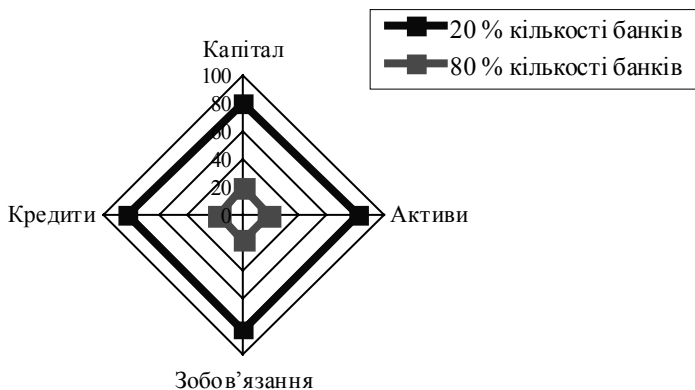

Рис. 2.8. Концентрація активів та пасивів у банківській системі України (на 01.01.2014 р.)

Вітчизняна банківська система потребує кардинальних інституційних змін. Одним із найважливіших кроків у цьому напрямі має стати посилення нормативних вимог НБУ до поступового збільшення мінімального розміру статутного капіталу банків як мінімум до 500 млн грн і до 1 млрд грн у майбутньому, що сприятиме підвищенню рівня капіталізації банків і, відповідно, зниженню ризиків для вкладників, а отже, зростанню довіри до банків з боку їх клієнтів. В Україні існує значний потенціал щодо концентрації та консолідації банківської системи, а найбільш імовірним і ефективним напрямом консолідації має стати злиття та приєднання і формування на цій основі системно важливих банків, банківських корпорацій і холдингових груп.

¹ Саранчук С. В. Прогнозування капіталізації банків в умовах політико-економічної нестабільності в Україні А 43 Актуальні проблеми посткризового розвитку банківського сектору України : ватеріали Всеук. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів / за заг. ред. проф. С. В. Науменкової : у 2-х т. — К. : ДП «Прінт Сервіс», 2014. — Т. II. — 371 с. — С. 174—177.

Отже, показники концентрації з невеликими розбіжностями свідчать про низьку концентрацію вітчизняного банківського ринку, яка практично не змінювалася у період 2004—2011 рр., що дозволяє припустити існування олігополії у банківському секторі України. За сучасних умов розвитку економіки доцільно і необхідно стимулювати процеси концентрації банківського капіталу шляхом посилення впливу системно-важливих банків і скорочення кількості малих банків, що входять до IV групи. Це, у свою чергу, дозволить скоротити операційні витрати та підвищити капіталізацію банківської системи. Підвищення рівня капіталізації банків, у свою чергу, створить передумови для зростання обсягів кредитування економіки.

2.3. Злиття, придбання та поглинання в банківському секторі України

Загострення конкуренції в банківській сфері на міжнародному та національному рівнях протягом останніх десятиліть обумовило активізацію процесів концентрації та централізації банківського капіталу. Умови, що склалися після глобальної фінансової кризи 2008—2009 рр., змушують банки укрупнювати капітал заради більш ефективного його використання та подальшого розвитку своїх структур. У міжнародній практиці консолідація банківських капіталів відбувається переважно шляхом проведення операцій злиття, придбання та поглинання, відомих як M&A-операції (*mergers and acquisition operations*).

За сучасних умов процеси злиття, придбання та поглинання стали потужним механізмом інституційно-структурних зрушень у банківському секторі. Зростання банківського бізнесу шляхом злиття, придбання і поглинання, а також консолідація банків з іншими фінансово-кредитними інститутами має на меті зміцнення конкурентних позицій на національному рівні та завоювання нових сфер впливу на міжнародних ринках.

Слід наголосити, що M&A-операції, які здійснюються в банківському секторі, є складовою широкомасштабного процесу, що відбувається у світовій економіці та пов'язаний з проведенням операцій злиття, придбання та поглинання на міжнародному рівні в багатьох сферах економічної діяльності. Останнє десятиліття XX ст. ознаменувалося небаченим сплеском опе-

рацій злиття і поглинання як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються. Так, протягом лише 1999 року у світі було укладено близько 40 000 угод злиття та придбання загальною вартістю понад 3,4 трлн дол.¹ Проведення операцій у таких масштабах привели до фундаментальних зрушень у галузевій структурі економіки, зокрема в хімічній, телекомунікаційній і банківській галузях. Активізація процесів злиття і придбання спостерігалася в усіх галузях економіки, але найвищі темпи розвитку були зафіксовані у сфері комунікацій, інформаційних технологій, банківських і фінансових послуг, медичній індустрії і транспорті.

Ці процеси продовжилися і в XXI столітті, про що свідчить динаміка світового ринку злиттів і поглинань (рис. 2.9). Найвищі темпи зростання обсягів угод спостерігалися у передкризовий період, зокрема у світі протягом 2002—2007 рр. обсяг операцій злиття та придбання зріс у 4 рази — з 1200 до 4400 млрд дол. США. Фінансова криза 2008 року спричинила значний спад процесів злиття та поглинання, і у 2009 р. їх обсяг знизився до рівня 2004 р. Протягом 2009—2013 рр. динаміка злиттів і поглинань мала стрибкоподібний характер, але все ж не досягла показників передкризового періоду. Зниження обсягів відбулося в основному за рахунок зниження вартості бізнесу, зокрема прояву тенденції до укладання угод за нижчою ціною, не зменшуючи при цьому обсягів. Інша особливість пов'язана з міжнародною експансією іноземного капіталу в країнах, що розвиваються, і мають на меті зростання своїх стратегічних активів.

В Україні найвища активність проведення операцій злиття та придбання спостерігалася у 2007 р., коли було зареєстровано 683 угоди з урахуванням завершених та оголошених операцій. 2007 року у кількісному і грошовому вираженні обсяг таких операцій зріс більше ніж удвічі, а в деяких галузях — банківській, металургії, добувній промисловості — приріст був іще вищим (рис. 2.10). Найвища активність інвесторів щодо здійснення операцій злиття та придбання спостерігалася в банківському секторі².

¹ Чуб О. О. Банківська діяльність у глобальному середовищі : монографія / О. О. Чуб. — К. : КНЕУ, 2013. — 340 с.

² Там само.

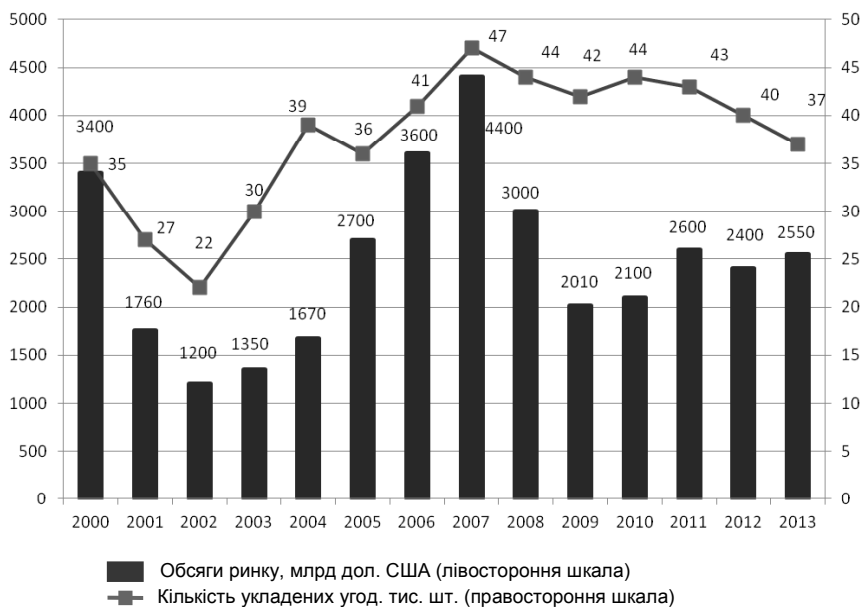

Рис. 2.9. Динаміка ринку злиття і поглинання у світі 2000—2013 рр*.

* Побудовано за даними Центру досліджень ринку злиття і поглинання Mergers and acquisitions Research Centre, MARC.

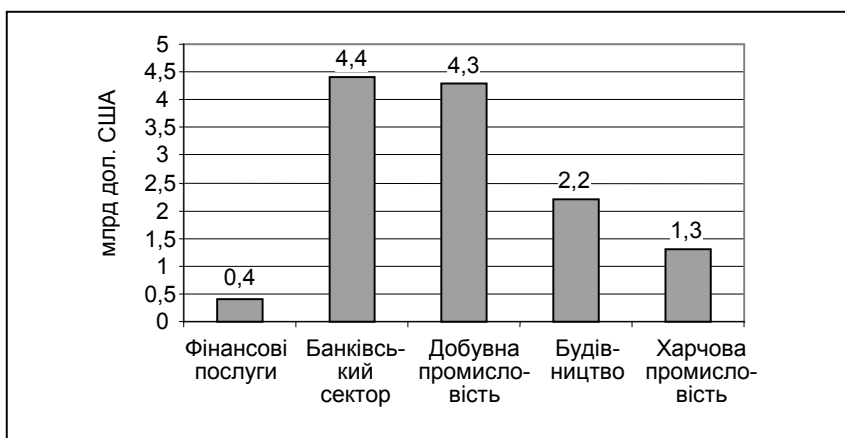

Рис. 2.10. Обсяг операцій злиття та придбання у галузях промисловості у 2007 р.

За умов глобалізації міжнародні злиття та поглинання стали одним з основних способів досягнення стратегії розвитку банків. Активізація цих процесів зумовлена насамперед тим, що операції злиття та придбання є, з одного боку, ефективним способом оптимізації та реструктуризації банківської системи, а з другого — дієвим інструментом реалізації банківською установою власної корпоративної стратегії. У вітчизняній практиці до цього додається ще один чинник — здійснення таких операцій є найприйнятнішим способом входження іноземного капіталу на банківський ринок. Варто зауважити, що останнім часом угоди злиття та придбання укладаються за згодою обох сторін, що пов'язано зі зростанням рівня корпоративної культури та затвердженням законодавчих обмежень на ринку корпоративного контролю. Це сприяє розвитку нових інструментів і технологій здійснення M&A-операцій.

Більшість сучасних великих банків Західної Європи виникли в результаті довготривалих процесів злиття, придбання та поглинання. У Сполучених Штатах Америки на початку 1984 р. налічувалося близько 15 тис. банківських установ, а до 2005 р. їх кількість зменшилася до 8 тис., тобто майже вдвічі. У 2007—2008 рр. лідером за обсягами злиттів і поглинань у банківському секторі була Європа, зокрема, 2007 року обсяг M&A-операцій становив 980 млрд євро. У Сполучених Штатах у цей самий період спостерігалось уповільнення, і в 2007 р. обсяг M&A-операцій дорівнював 720 млрд дол. Світовими лідерами злиттів і поглинань, за даними агентства Dealogic, є Goldman Sachs (у 2007 р. — отримав 1,2 млрд дол.), Morgan Stanley (1,02 млрд дол.), UBS (864 млн дол.). Найбільш значущими прикладами злиття та поглинання на міжнародному рівні стали: поглинання британським банком Barclays голландського банку ABNArmo (97 млрд дол.); поглинання італійською UniCreditGroup італійського банку Capitalia (29,5 млрд дол.); поглинання американським Citibank японської брокерської компанії Nikko Cordial (7,7 млрд дол.); поглинання американським банком Wachovia Corp американської фінансової компанії AG Edwards (7 млрд дол.)¹.

Високу активність у процесах злиття виявляють японські банки. Державна підтримка розвитку банківського сектору, підтримка в освоєнні зовнішніх ринків, економічний прорив японської економіки в підсумку привели до того, що сьогодні з десяти найбільших банків світу шість є японськими. Найбільші з них — це

¹ Дослідницька аналітична компанія Dealogic [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dealogic.com/investment-banking/ma-analytics/>

Mitsubishi UFJ, Sumitomo Mitsui й Mizuho. У серпні 2008 р. японські банки «Industrial Bank of Japan», «Fuji Bank» і «Dai-Tchi-Kangyo Bank» оголосили про плани щодо створення гігантського банку, котрий не має аналогів за величиною активів (близько 1,2 трлн дол.) не тільки у Японії, але й за її межами. Подібні злиття великих банківських корпорацій здебільшого мають трансграничний характер і впливають на зростання концентрації власності і активів у фінансово-кредитному секторі. Це пояснюється насамперед тим, що проведення операцій злиття і поглинання є найбільш швидким способом придбання конкурентоспроможних активів і кваліфікованих кадрів.

Фінансово-економічна криза 2008—09 рр. радикально змінила ситуацію у банківському сегменті ринку злиттів і поглинань (рис. 2.11). Спад активності став не просто циклічним спадом, а зумовив інституційно-структурні зміни в міжнародній банківській діяльності. 2008 року темпи M&A-операцій уповільнились як у Європейському Союзі (870 млрд євро), так і в США (600 млрд дол.). Наймасштабнішою угодою M&A 2008 року було поглинання Merrill Lynch банком Bank of America, сума якої складала 48 766,20 млн дол. США.

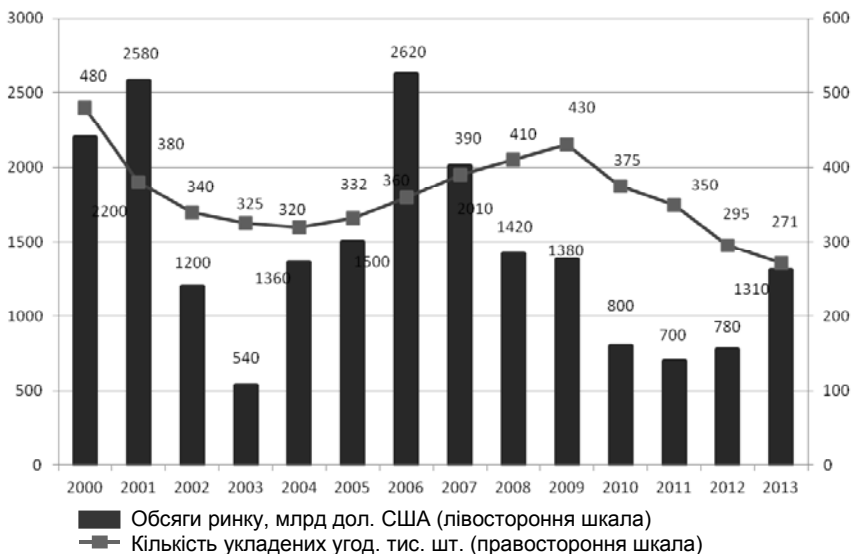

Рис. 2.11. Динаміка світового ринку злиттів і поглинань у банківському секторі 2000—2013 рр.*

* (Побудовано за даними Центру досліджень ринку злиття і поглинання Mergers and acquisitions Research Centre, MARC)

У посткризовий період проявилася тенденція націоналізації фінансових інститутів або придбання державою стратегічної частки у фінансових компаніях Європи. Зокрема, у банківському секторі загальна вартість угод склала 1420 млрд дол. США, з них на угоди за участю держави припало близько 1000 млрд дол. США. Понад 50 % найбільших угод у Європі були укладені за участю держави (12 угод з 20)¹. Участь держави у капіталізації банків стала тим чинником, який дозволив банківському сектору втримувати лідируючі позиції за вартістю угод. Таким чином, фінансово-економічна криза 2008 р. привела до скорочення угод злиття та поглинання банків за участі приватних компаній і зростання обсягів M&A-операцій за участю держави на світовому ринку в 2009—2010 рр.

Наслідки фінансової кризи впливатимуть на банківський сегмент ринку злиттів та поглинань і надалі. Політична та економічна невизначеність ускладнює прогнозування ринкової вартості активів, заважає домовлятися про ціну угоди, залучати фінансування і отримувати згоду з боку акціонерів. Крім того, криза негативно вплинула на довіру до угод, що теж не сприяє активізації на ринку злиттів і поглинань. У посткризовий період найпривабливішими регіонами для проведення міжнародних угод злиття і поглинання банків стали країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону та Латинської Америки, оскільки збільшення числа споживачів із середнім доходом і швидкий розвиток корпоративного сектору економіки в цих країнах підвищують попит на банківські послуги.

Починаючи з 2005 року вітчизняний ринок злиття та придбання розвивався досить динамічно. Так, 2006 року його обсяг становив 3,4 млрд дол. США, що на 44 % більше порівняно з показником 2005 р., а у 2007 р. — уже 15,1 млрд дол. США. Кількість реалізованих угод також збільшилася — з 85 угод у 2005 році до 171 угоди 2006 року. З такими результатами Україна посіла четверте місце за темпами угод злиття та придбання серед країн Східної Європи — після Хорватії, Угорщини та Росії. Середній обсяг угод злиття та придбання на вітчизняному ринку становив у 2006 р. 45 млн дол. США. Щодо географічної структури іноземних інвестицій, спрямованих на здійснення операцій злиття та придбання, то основними суб'єктами були російські компанії, які реалізували у 2007 р. 43 угоди (рис. 2.12). За спрямованістю ін-

¹ Центр досліджень ринку злиття і поглинання Mergers and Acquisitions Research Centre, MARC. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cass.city.ac.uk/research-and-faculty/centres/marc>

вестицій структура операцій злиття та придбання сформувалася на користь придбання іноземними інвесторами національних активів — 53 % від загальної кількості угод. Друге місце у структурі операцій злиття та придбання займають операції, реалізовані всередині країни, контрагентами яких були резиденти, — 42 %. І лише 5 % ринку належало учасникам-резидентам, які реалізували угоди за межами українського ринку¹.

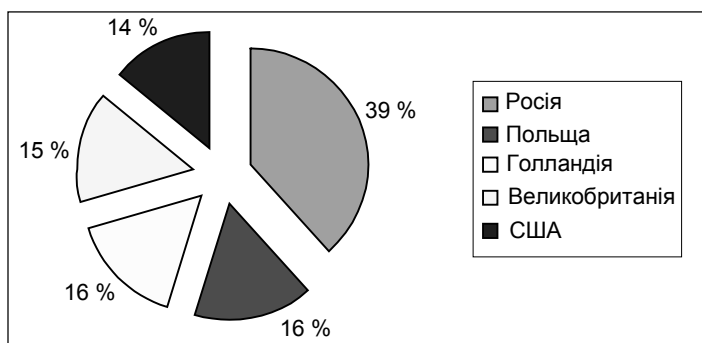

Рис. 2.12. Структура участі іноземного капіталу в угодах злиття та придбання в Україні у 2007 р.

В Україні безумовним лідером за кількістю та обсягами укладених угод злиття та придбання став фінансовий сектор. Такого результату було досягнуто завдяки угодам, укладеним у банківському секторі. Починаючи з 2006 року фінансові активи українських банків стали предметом підвищеного попиту з боку закордонних стратегічних інвесторів. Привабливість для іноземних банків пояснюється високим, порівняно із країнами Європи, рівнем процентних ставок і значними темпами зростання активних операцій. Зокрема, галузеві експерти прогнозували збільшення кредитно-інвестиційного портфеля українських банків у 2007 р. на 40 %. Серед чинників, які сприяли активізації банківських злиттів і поглинань, — багаточисельне населення України і досить низький рівень розвитку банківської мережі в регіонах. Експансія іноземного банківського капіталу привела до інституційно-структурних трансформацій банківської системи України. Відтак питання придбання вітчизняних банківських установ набули особливої актуальності в контексті інституційних трансфор-

¹ Чуб О. О. Банківська діяльність у глобальному середовищі : монографія / О. О. Чуб. — К. : КНЕУ, 2013. — 340 с.

мацій національної банківської системи та пріоритетів іноземних інвесторів щодо входження в банківський сектор.

Загалом зацікавленість іноземного капіталу в придбанні українських банків характеризується як досить висока (рис. 2.13). Початком активізації М&А-процесів в Україні за участі іноземних учасників став 2005 р., коли були здійснені дві великі угоди з поглинання українських банків іноземними групами : група «Raiffeisen International» поглинула АППІВ «Аваль» та «BNP Paribas Group» поглинула АКІБ «УкрСиббанк».

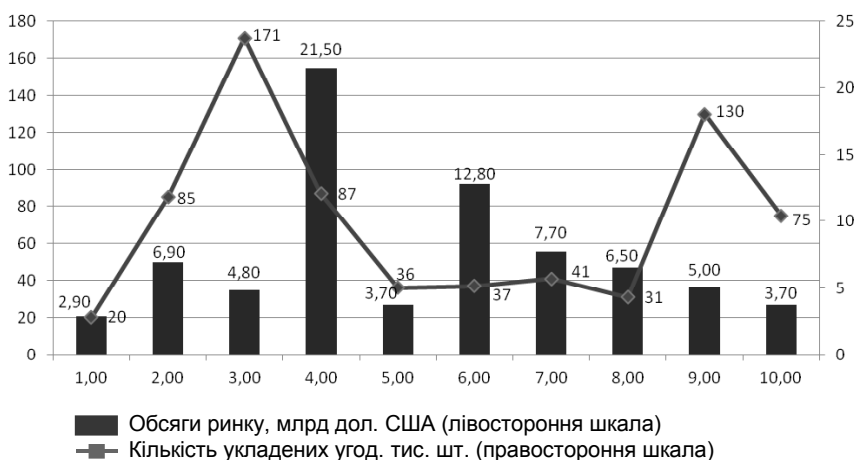

Рис. 2.13. Динаміка ринку злиттів і поглинань у банківському секторі України 2004—2013 рр.*

*(Побудовано за даними аудиторської компанії Ernst&Young.

Найвища активність проникнення іноземних інвесторів на український банківський ринок спостерігалася 2007 року, коли було зафіксовано максимальні обсяги угод злиття і поглинання — 1,7 млрд дол. США, або 24 % від загального обсягу таких угод. Середня сума угод у сфері М&А-операцій, проведених на вітчизняному ринку у 2007 р., становила близько 250 млн дол. США. Найвизначнішою угодою став продаж «Укрсоцбанку» міжнародній групі UniCredit Group (Bank Austria Creditanstalt AG) за 2,2 млрд дол. з підписанням угоди в січні 2008 р. та подальшим отриманням дозволу Національного банку України на його придбання. Серед значних за обсягами операцій злиття та придбання у 2007 р. були угоди продажу активів групою «Приват» Evraz Group за 3,65 млрд дол., придбання компанії First Ukrainian

Development (нерухомість) австрійською Petrochemical Gmbh за 1,3 млрд дол., продажу Тас-Комерцбанку і Тас-Інвестбанку Swed-bank за 735 млн дол., придбання Commerzbank КБ «Форум» за 600 млн дол. (табл. 2.8). У цей період було зафіксовано найвищі значення мультиплікатора, тобто відношення ціни придбання (price) до балансової вартості (book value), який у середньому по банківській сфері склав 3,65. Найвищий мультиплікатор був зафіксований для «Укрсоцбанку» — 5,3, найнижчий (1,74) — у процесі придбання банку «Престиж» банком «Ерсте Банк»¹. Тож очевидно, що високі ціни, що їх платили іноземні інвестори за українські банки, стали свідченням значної привабливості банківського сектору та регіону, вихід на який відкривав нові можливості значного розширення клієнтської бази.

Таблиця 2.8

УГОДИ ЗЛИТТЯ І ПРИДБАННЯ УКРАЇНСЬКИХ БАНКІВ (2005—2014 рр.)

№ з/п	Банк—об'єкт угоди	Покупець	Країна покупця	Сума угоди, млн дол.	Предмет угоди, % акцій	Дата угоди
1	Аваль	Райффайзен Інтернаціональ	Австрія	1028	93,5	20.10.05
2	Форум	The Bank of New York	США	20	7,81	21.10.05
3	ВаБанк	TBIF Financial Service	Нідерланди	8,75	9,55	01.11.05
4	Укрсіббанк	BNP Parabas Group	Франція	127	51	20.12.05
5	Укрсоцбанк	Banca Intenca	Італія	1041	85,42	14.02.06
6	Індекс Банк	Credit Agricole	Франція	263	98	24.03.06
7	Райффайзен банк Україна	OTP Banka Slovenko	Угорщина	833	100	01.09.06
8	Престиж	Erste Bank	Австрія	34	100	25.08.06
9	НРБ-Україна	Сбербанк	Росія	100	100	2006
10	Мрія	VTB (Vneshtorg-Bank)	Росія	58	98	31.01.06

¹ Форбс Україна [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://forbes.ua/>

Продовження табл. 2.8

№ з/п	Банк— об'єкт угоди	Покупець	Країна покупця	Сума угоди, млн дол.	Предмет угоди, % акцій	Дата угоди
11	Універсальний	EFG Eurobank	Греція	49	99,3	2006
12	Агробанк	PPF Group	Чехія	40	100	2006
13	Укрсоцбанк	UniCredit Group	Італія	2200	94,2	2007
14	ТАС- Комерцбанк ТАС- Інвестбанк	Swedbank	Швеція	735	100 100	2007
15	Форум	Commerzbank	Німеччина	600	60 + 1 акція	2007
16	Морський транспортний банк	Marfin Popular Bank	Кіпр	137	99,2	2007
17	Універсальний банк розвитку та партнерства	Bank of Georgia	Грузія	81,7	98,77	2007
18	Дельта	Icon Private Equity	Росія	350	49	24.06.08
19	Факторіал Банк	SEB				2009
20	Промінвестбанк	Внешекономікбанк	Росія	1080	75	15.01.09
21	Прокредит	ProCredit Holding	Німеччина	52,5	20	28.04.09
22	Укр-Сиббанк	BNP Paribas	Франція	87,9	18,58	11.06.09
23	Мегабанк	EBRD, KfW	Німеччина	41,16	30	20.08.09
24	Банк Форум	Commerzbank	Німеччина	550	31,5	2010
25	Кредит-промбанк	Fintest Holding	Кіпр	54	23,5	2010

Закінчення табл. 2.8

№ з/п	Банк—об'єкт угоди	Покупець	Країна покупця	Сума угоди, млн дол.	Предмет угоди, % акцій	Дата угоди
26	VAB банк	TBIF Financial Services (Kardan N.V.)	Нідерланди	34,8	36	2010
27	Агробанк (Home Credit Bank Ukraine)	IMB Group (Platinum Bank)	Кіпр	47,17	100	2010
28	Swedbank invest	Swedbank	Швеція	немає даних	100	2010
29	Донгорбанк	ПУМБ	Україна	немає даних	100	2011
30	Дельта Банк	Cargil Financial Services	Америка	65	30,11	07.11
31	VAB банк	Авангадр	Україна	69	84	10.01.11
32	Credit Agricole corporate & investment bank	Credit Agricole	Україна	немає даних	100	19.11.12
33	Банк Форум	Смарт-Холдинг	Україна	92	96,06	30.07.12
34	Swedbank	Дельта Банк	Україна	175	99,9	01.04.13
35	Астра Банк	Дельта Банк	Україна	120	100	18.07.13
36	Platinum bank	Vertex	Україна	160	100	10.13
37	Брокбізнесбанк	ВЕТЭК	Україна	180	80	18.07.13
38	UniCredit Bank	Укрсоцбанк	Україна	немає даних	100	07.14

* Прогнозовані суми угод, реальні обсяги угод не розголошуються. Складено за даними Інформаційної служби ринків, що розвиваються DealWatch 1

¹ Institute of Mergers, Acquisitions and Alliances: Statistics [Electronic resource] — Access mode :

http://www.imaa-institute.org/statistics-mergers-acquisitions.html#MergersAcquisitions_Worldwide

Новою тенденцією стало проведення 2007 року M&A-операцій з використанням позикового капіталу (кредитного плеча). У міжнародній практиці існує два основні типи операцій з використанням позикового капіталу — LBO (leverage buyout — викуп з використанням кредитного плеча) і MBO (management buyout — викуп менеджментом). У такий спосіб учасники отримують додаткові фінансові інструменти реалізації угод, наявність яких на вітчизняному фінансовому ринку дозволяє гнучкіше структурувати операції і відкриває ширші можливості щодо активізації ринку. Загалом за підсумками 2007 року операції у фінансовому секторі України склали майже 16 % від аналогічних показників Центральної та Східної Європи у відповідному секторі.

З огляду на те, що 2007 року український ринок злиттів та поглинань продемонстрував досить високий рівень активності, аналітики не бачили причин для її зниження, тому в 2008 р. прогнозували зростання ринку ще на 30 %. Проте наприкінці 2008 р. світова фінансова криза поширилася і на терени України, проявившись насамперед у банківському секторі. Це не могло не позначитися на обсягах і характері угод злиття і придбання. Хоч іноземні інвестори досить активно продовжували укладати угоди з придбання українських банків, однак фінансові індикатори та мотивація учасників ринку кардинально змінилися.

З настанням фінансової кризи в Україні ринок злиттів і поглинань у 2009 р. перетворився з «ринку продавця» на «ринок покупця». Відбулося зміщення фокуса операцій зі стратегії зростання, коли операції переважно здійснювалися іноземними учасниками для отримання доступу на український ринок (іноді за невиправдано високою ціною), на пошук і придбання найпривабливіших активів, які можна купити за вигідною ціною. Найвища активність операцій спостерігалася в секторах з активами, що знецінилися, зокрема банківському. По-суті, у цей період відбулося скуповування банків, які мали фінансові труднощі, за ціною, нижчою за їх реальну вартість. Класичним прикладом угод вимушеного характеру став продаж «Промінвестбанку» російському «Внешэкономбанку» за 1080,0 млн дол. У підсумку 2008 року банківський сектор забезпечив майже половину всього приросту прямих іноземних інвестицій в Україну, який становив 1,92 млрд дол. (8 угод).

У кризовий період також намітилася тенденція до проведення операцій злиття і поглинання в середньому та дрібному бізнесі. За умов глобальної кризи недооцінені українські активи знецінилися ще більше й стали привабливішими і доступнішими для се-

реднього покупця. Так, у 2008 р. було проведено низку угод придбання невеликих банків: продаж «Ікар-банку» французькому банку «Societe Generale» за 35 млн дол., продаж «Укрінбанку» ізраїльському «Нароalim» за 136 млн дол., продаж неконтрольного пакета «Рада-банку» російському «КІТ Фінанси» за 7,5 млн дол., продаж «Банку НРБ» російському «Ощадбанку».

У результаті швидкого спаду активності та зниження зацікавленості стратегічних інвесторів загальна кількість операцій зі злиття та поглинання в країні різко скоротилася. Відтак обсяг М&А-операцій у 2008 р. виявився вдвічі меншим, ніж за той самий період 2007 р. Різко зменшилася кількість операцій обсягом від 10 млн до 200 млн дол. США. Якщо у 2007 р. таких операцій була більшість, то у 2008 — тільки 40 %. Порівняно з рекордним показником 2007 р., який досяг 21,49 млрд дол. США., у 2008 р. обсяг ринку скоротився у шість разів — до 3,7 млрд дол. США. Акцент інвесторів змістився на «чисті» активи, що генерують стабільні грошові потоки; відповідно, знизився інтерес до об'єктів, що потребують значних інвестицій на модернізацію і розвиток. Причинами зниження активності у цей період був брак капіталу в інвесторів, очікування низьких цін на активи, зниження загальної кількості операцій з контрольними частками бізнесу, скасування або затягування деяких операцій, зважаючи на проблеми справедливої оцінки бізнесу.

Однак уже 2010 року ринок злиттів і поглинань в Україні перевищив прогнозований показник на 3,25 млрд дол. США і досяг позначки у 7,69 млрд дол. США. Цього року відбувалась концентрація капіталу вітчизняними промислово-фінансовими групами за рахунок виходу з ринків дрібних корпорацій і західних інвесторів. Проте в наступні роки (2011—2013 рр.) знову проявилася тенденція до спаду ринку злиттів та поглинань. Так, загальний обсяг ринку в 2013 р. зрівнявся з показником 2008 р. і склав 3,7 млн дол. США. Причинами зниження зацікавленості з боку іноземних компаній стала невпевненість у перспективах розвитку економіки, складність і трудомісткість оформлення угод зі злиття та поглинання в Україні, наростання системних і політичних ризиків.

Особливістю розвитку ринку злиттів та поглинань у банківському секторі у посткризовий період став перехід до операцій, спрямованих на концентрацію та консолідацію банківського капіталу. У 2011 р. спостерігалось прискорення проявів консолідації в банківській системі України. Це пов'язано з певними факторами: установленням мінімальних вимог НБУ до регулятивного капіталу банків у розмірі 120 млн грн; проблемами банків (низька якість активів і нестабільний ресурсний ринок), які залишилися

після кризи 2008—2009 рр.; подальшим проникненням іноземного капіталу в банківську систему України. Наприкінці 2011 р. завершилася масштабна консолідація ПУМБ і Донгорбанку, а також італійських Укрсоцбанку та Unicredit Bank. Також відбулося укладання угод у 2012—2013 рр. між грецьким Астра Банком і швейцарським Universal Bank, французьких Credit Agricole (ІндексБанк) і Corporate and Investment Bank Credit Agricole Kiev (Каліон Банк) (останні дві фінансові установи належать одному акціонеру — французькому Credit Agricole)¹.

Ситуація 2011—2013 рр. характеризується укладанням угод М&А в банківській системі України між банками різних груп і банками всередині однієї групи. Так, на початку 2010 р. першою на ринку злиття і придбання була угода про купівлю 100 % акцій ПАТ «Хоум Кредит Банк» (Україна) банком «Platinum Bank», яку було здійснено між банками IV групи класифікатора НБУ. Вважаємо, що подальшому кількості таких угод буде зростати через намагання дрібних банків «вижити» в сучасних умовах і втриматись на українському банківському ринку. За прогнозами експертів, у майбутньому на ринку банківських послуг буде спостерігатися значне скорочення кількості банківських установ. Така тенденція також несе загрозу для фінансової безпеки банківських установ через можливу монополізацію ринку.

У 2013—2014 рр. більшість М&А-угод усе ще залишалися вимушеними, пов'язаними з економічною кризою. У банківському секторі спостерігається активізація М&А-процесів за рахунок досягнення банками їх «цінового дна». Наприклад, вартість угоди злиття «Астра Банку» та «Дельта Банку» склала 120 млн дол. США, хоча до кризи попередні власники—греки заплатили за цей банк удвічі більше (240 млн дол. США).

Отже, можемо констатувати, що в посткризовий період тенденції розвитку ринку злиттів і поглинань у банківському секторі були обумовлені виходом європейських банківських груп з України та активною консолідацією сектора вітчизняними банківськими установами. Ураховуючи короткострокові макроекономічні прогнози як для України, так і для Єврозони, стимул для виходу іноземного банківського капіталу з країни зберігається. Проте незабаром очікується сповільнення темпів цієї тенденції, адже великих іноземних банківських груп майже не залишилося, а ті, які є, або володіють невеликими банками, або не прагнуть виходити з України, займаючи лідируючі позиції в рейтингах найбільших бан-

¹ Форбс Україна [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://forbes.ua/>

ків. Як наслідок, потужні вітчизняні банки матимуть ширші можливості розширення свого бізнесу шляхом укладання угод зі злиття та поглинання внаслідок зниження рівня конкуренції на ринку.

Ще однією особливістю вітчизняного банківського ринку злиттів та поглинань, яка намітилася в останні п'ять років унаслідок кризових явищ, стало різке збільшення заявок на продаж проблемних активів. Якщо покупці з числа професійних інвестиційних фондів і окремих інвесторів адекватно врахували цінові корекції, то значна частина продавців не враховувала цінової кон'юнктури. Унаслідок цього операції почали відкладати і потім зовсім зривати. Така інертність продавців у визначенні вартості активів і подовження термінів операцій є специфічною особливістю українського банківського ринку злиттів та поглинань. У цьому зв'язку варто відзначити, що в Україні, на противагу загальносвітовим тенденціям, до 80 % усіх укладених угод закривається без участі фінансових радників. Більшість операцій проводиться неопублічно, а основним рушійним мотивом стала необхідність реструктуризації боргу.

Погіршення якості активів і дефіцит ресурсів, що тривають і надалі, найімовірніше приведуть до зростання пропозиції на ринку банківських злиттів і поглинань. Однак зацікавленість інвесторів не підвищиться, адже при укладанні M&A-угоди разом з банком до покупця переходять і його проблеми. Тому основною причиною злиття, як правило, є конкретна мета: велика мережа власних відділень проблемного банку, його широка клієнтська база тощо. Отже, якщо операції зі злиття і відбуватимуться, то за мінімально вигідних умов для продавців. Якщо ж укладається угода між банками, що належать до однієї групи, то це дозволяє істотно заощадити на адміністративних витратах і покращити процес управління та контролю. Таким чином, зазначене вище дає підстави зробити висновок, що у зв'язку з високими макроекономічними ризиками інтерес до українських активів з боку іноземних інвесторів залишається низьким, і основні операції здійснювалися за рахунок активності українських фінансово-промислових груп.

У цілому ринок злиття та поглинання у банківському секторі відображає загальні тенденції прояву активності у сфері злиттів і поглинань. За період 2005—2014 рр. в Україні було здійснено близько 40 злиттів і поглинань банків, і експерти прогнозують подальше зростання їх кількості. Слід відзначити, що тенденція до злиття не тільки великих банків першої та другої групи, але й дрібних, що намітилася в кризовий період, надалі буде посилюватися. У банківській сфері найбільші установи вже продані, тому ймовірно відбуватиметься процес злиття і консолідації банківських капіталів серед дріб-

них і середніх банків або перепродаж великих банків. У перспективі це приведе до зменшення загальної кількості банківських установ в Україні та зростання рівня концентрації банківського капіталу.

За умов, що склалися у вітчизняній практиці, ринок злиттів і поглинань перетворився на важливий механізм інституційно-структурних трансформацій банківської системи. Проведення операцій злиття, придбання та поглинання у банківському секторі в масових масштабах було зумовлено, насамперед, експансією іноземного капіталу. Так, протягом 2005—2011 рр. злиття та поглинання в банківській системі України відбувалися здебільшого за участі іноземних банків, а точніше за рахунок поглинання українських банків іноземними. З початку 2006 р. частка іноземного капіталу в загальному обсязі статутного капіталу банків підвищилася з 19,5 % на початку 2006 року до 41,9 % на 1.01.2012 р., тобто більше ніж удвічі (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

ІНОЗЕМНИЙ КАПІТАЛ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Показник	Роки (станом на 1 січня)										
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	01.09.2014
Кількість діючих банків	158	160	165	170	175	184	185	176	176	176	171
Із них з іноземним капіталом	19	19	23	35	47	53	50	55	53	53	50
У т. ч. зі 100 %-м іноземним капіталом	7	7	9	13	17	17	18	20	22	22	19
Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, %	11,3	9,6	19,5	27,6	35,0	36,7	33,7	40,6	41,9	39,5	31,6

* Складено за: Основні показники діяльності банків України // Вісник НБУ. — 2010—2014 рр.

Слід визнати, що в цілому активність іноземного капіталу в банківському секторі є позитивним явищем, оскільки національна банківська система потребує надходження інвестицій і підвищення рівня капіталізації. Також іноземні банки сприяють запровадженню банківських інновацій, спрямованих на підвищення якості обслуговування клієнтів і зниження собівартості банківських продуктів за рахунок ефекту економії на масштабах. Активізацію входження іноземних банків зумовлюють інституційні зміни, які відбуваються в банківській діяльності. Це, зокрема, зміни інституційного середовища, банківського регулювання, правил ведення банківського бізнесу, наприклад, перехід від моделі обслуговування «банк-король» до моделі «клієнт-король» та ін.

Проте вплив іноземних банків на вітчизняний банківський ринок не є одновекторним. Надмірна активність міжнародного капіталу приводить до виникнення диспропорцій у національній економіці, створює нерівні умови для здійснення банківської діяльності, підвищує ризики. Іноземні банки можуть нав'язувати модель деформованого розвитку, коли цілі іноземних банків не збігаються із соціально-економічними пріоритетами країни. Зокрема, різке нарощування присутності іноземного капіталу стало однією з причин підвищення ризикованості вітчизняних банків і швидкого поширення світової фінансової кризи на терени України. У період кризи стався неконтрольований відтік капіталу з країни, що підірвало фінансову стабільність усієї банківської системи. Реалізація цих ризиків спричинила дестабілізацію роботи банківської системи, знизила довіру населення до банків. За таких обставин закономірно виникало питання щодо регулювання відкритості національного банківського сектору для іноземних банків. Учені та практики пропонували обмежити доступ іноземного капіталу на рівні 40 %. Однак, цього робити не довелося, оскільки в посткризовий період частка іноземного капіталу в сукупному статутному банківському капіталі знизилася до 34 % (на 01.01.2014 р.). Процес виходу іноземних банків з українського ринку не припиняється, й на 01.08.2014 р. цей показник дорівнював уже 31,6 %.

Зазначене вище дає підстави для висновку, що активізація операцій злиття, приєднання та поглинання в банківському секторі приводить до інституційних та структурних змін. Однак існує низка проблем, що стримують розвиток ринку злиттів і поглинань в Україні, серед яких украй низький попит інвесторів на ризикові угоди. А інвестиції в Україні є високоризикованими,

тому іноземні інвестори зводять їх до мінімуму. Інвестори, які розглядають інвестиційні можливості в Україні, надають перевагу компаніям у секторах, найменш вразливих до впливу кризи, таких як виробництво харчових продуктів і торгівля, обходячи увагою банківську сферу.

Серед факторів, які матимуть позитивний вплив на розвиток українського банківського ринку злиттів і поглинань, а отже, на процес капіталізації банківської системи, — стабілізація загальної економічної ситуації, зокрема прогнозованість динаміки валютного курсу, узгодження очікувань учасників M&A-процесів щодо вартості активів українських банків, відновлення стабільності функціонування світових кредитних ринків. Стабілізація політичної ситуації сприятиме входженню іноземних інвесторів у інвестиційні проекти та відповідно активізації ринку злиттів і поглинань. Активізація ринку злиттів і поглинань в свою чергу сприятиме консолідації та концентрації банківського капіталу, а отже, капіталізації банківської системи. У процесі стабілізації економічної ситуації у світі та в Україні значення угод злиття та поглинання як інструменту, що використовується банками для нарощування власного потенціалу, постійно зростатиме.

2.4. ЗАЛУЧЕННЯ БАНКАМИ КАПІТАЛУ НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ

Капіталізація банківської системи за участі іноземного капіталу може відбуватися не тільки через злиття, придбання та приєднання, але й через вихід українських банків на міжнародні ринки з метою залучення капіталу. Міжнародна міграція капіталу стала однією з головних рушійних сил економічного розвитку та інституційних трансформацій у сучасному суспільстві. Залучення іноземних інвестицій залишається пріоритетним напрямом зовнішньої політики для багатьох країн, у тому числі й для України. Банківська система є головною сполучною ланкою між зовнішніми ринками капіталів і реальним сектором національної економіки, що й визначає її роль у процесах міжнародної міграції капіталу. Відтак діяльність українських банків на міжнародних ринках капіталів включає два напрями:

- залучення іноземного капіталу з метою нарощування власного капіталу та ресурсної бази банку;
- допомога українським компаніям у залученні іноземних інвестицій через розміщення їх акцій та боргових цінних паперів (єврооблігацій) на міжнародних ринках.

Організаційно міжнародний ринок позикових капіталів — це сукупність фінансово-кредитних інститутів міжнародного характеру — банків і банківських систем, міжнародних і регіональних валютно-кредитних організацій, через які здійснюється нагромадження та рух позичкових капіталів на міжнародному рівні. Як економічна категорія, міжнародний ринок позикових капіталів — це сукупність відносин, які виникають між суб'єктами міжнародного економічного співробітництва з приводу надання одними та одержання іншими позичок, різних форм кредитів (інвестиції, лізинг, факторинг, кредити за компенсаційними угодами) на засадах повернення¹.

Міжнародний ринок капіталів створюється багатьма секторами, пов'язаними між собою, але між ними немає чітких меж, відбувається постійне переміщення фінансових потоків капіталу з одного сектору в інший. Визначальними при цьому є кон'юнктура ринку та конкретні завдання, що їх вирішують власники заощаджень і споживачі коштів. Розмитість меж та їх складне взаємопроникнення є додатковим аргументом для розуміння зовнішнього ринку капіталу як сукупності ринкових контрактних відносин, спрямованих на забезпечення акумуляції і перерозподілу фінансових активів. Структура міжнародного ринку банківського капіталу є композиційно-синтезованою внаслідок виокремлення двох відносно самостійних його сегментів: ринку боргу і ринку інструментів власності, а також переплетення двох видів фінансових потоків — кредитного та інвестиційного. Ці два потоки мають спільну субстанційну основу — гроші чи грошові еквіваленти (документи) у формі цінних паперів. Відрізняються вони і за фінансовими перспективами у відносинах між власниками і споживачами капіталу. З одного боку, ринки інструментів власності (цінних паперів) і банківських кредитів конкурують між собою, а з другого — доповнюють один одного, створюючи оптимальні умови для ефективного руху іноземного капіталу в банківські системи країн, які його потребують.

Міжнародний ринок капіталу розглядається з позиції поєднання руху кредитних та інвестиційних фінансових потоків від нерезидентів, які працюють на ринках боргу і ринках власності. Як не можна відокремити сутність від форми, так і ринок міжнародного капіталу розглядається через призму сукупності його сутнісно-формальних характеристик. Ринок інструментів боргу

¹ Козик В. В., Світове господарство та міжнародні економічні відносини / В. В. Козик, Л. А. Панкова. — Львів, 2002.

відображає кредитні відносини й акумулює запозичений (борговий) капітал, а ринок інструментів власності, відповідно, відносини з нефіксованими доходами і власний (залучений) капітал. Інструменти власності стимулюють рух інвестиційних (неборгових) ресурсів, а інструменти боргу фіксують одночасно активи позикодавця та зобов'язання дебітора й уособлюють запозичений капітал, тому пропонується розрізняти за змістом терміни «залучений» і «запозичений» капітал, оскільки вони базуються на використанні різних фінансових інструментів і формують різні фінансові потоки (рис. 2.14).

Рис. 2.14. Структура міжнародного ринку банківського капіталу

Отже, для залучення капіталів на міжнародних ринках українські банки та компанії можуть використати як інструменти власності, так і боргові інструменти. У вітчизняній практиці найбільшого поширення в процесі залучення іноземного капіталу на міжнародних ринках набули такі інструменти власності, як первинна публічна пропозиція акцій (*англ. Initial Public Offering, IPO*), а серед боргових інструментів — єврооблігації. Банки можуть виходити на ринок з цими фінансовими інструментами з власної ініціативи, а також надавати допомогу в розміщенні акцій та єврооблігацій українським компаніям.

Первинна публічна пропозиція акцій (*IPO*) — перший публічний продаж акцій приватного банку чи компанії, у тому числі у

формі продажу депозитарних розписок на акції. Продаж акцій може здійснюватись як шляхом розміщення додаткового випуску акцій через відкриту підписку, так і шляхом публічного продажу акцій існуючого випуску акціонерами приватної компанії. Основною метою проведення IPO є отримання так званого *засновницького прибутку* — прибутку, отриманого засновниками акціонерних товариств у вигляді різниці між сумою від продажу випущених акцій і капіталом, дійсно вкладеним ними в акціонерне підприємство¹. В Україні інвестиційний банкінг представлений Інвестиційними компаніями (ІК), котрі надають усі послуги з інвестиційної діяльності, крім управління активами, що його здійснюють Компанії з управління активами (КУА), котрі часто є дочірніми компаніями ІК. В Україні функціонує приблизно 180 Інвестиційних компаній і 180 Компаній з управління активами.

У вітчизняній практиці діяльність, пов'язана з IPO, тільки починає розвиватися. В Україні за період 2005—2012 рр. було проведено 27 операцій з розміщення IPO, а загальна сума залучених коштів українськими банками та корпораціями склала 2450 млн дол. США. Найбільшу кількість операцій IPO було проведено в 2007 та 2011 роках — по 7, а найбільша сума залучених ресурсів склала 900 млн дол. США (рис. 2.15). Найменш результативним став кризовий 2009 рік, коли не відбулося жодної операції з IPO.

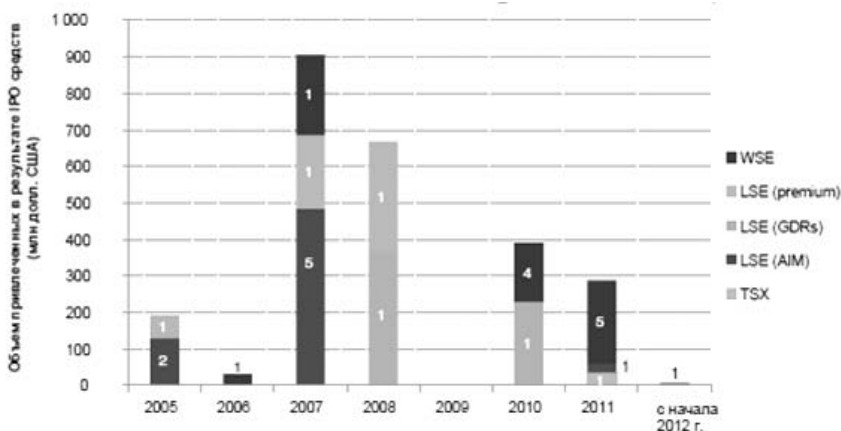

Рис. 2.15. Динаміка обсягів IPO за біржовими майданчиками

¹ Гулькин П. Г. Практическое пособие по первоначальному публичному предложению акций (IPO). — СПб. : Аналитический центр "АльпариСПб", 2012. — 238 с.

Найбільшу кількість операцій за первинним розміщенням було проведено на Варшавській фондовій біржі (WSE) — 12 і Лондонській фондовій біржі (LSE) — 8 (рис. 2.16).

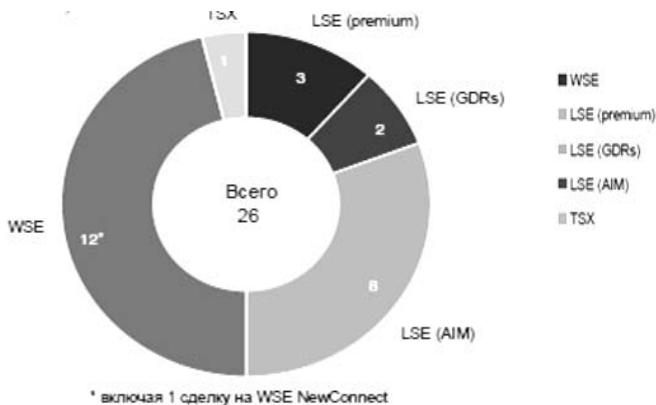

Рис. 2.16. Кількість IPO за біржовими майданчиками¹

Аналіз галузевої структури IPO засвідчив, що найбільше операцій було реалізовано в сільськогосподарській галузі економіки України, де їх кількість досягла 11 (рис. 2.17).

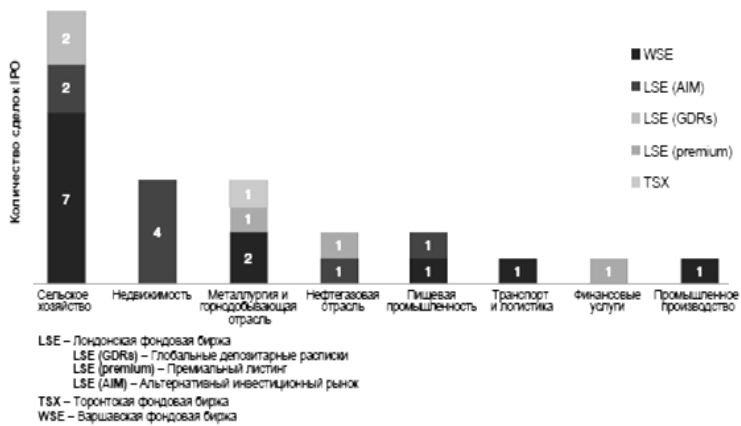

Рис. 2.17. Кількість IPO за галузями та за біржовими майданчиками²

¹ Офіційний сайт PricewaterhouseCoopers у мережі Інтернет <http://www.pwc.com/>
² Там само.

У 2013 році на міжнародних ринках капіталу загалом спостерігалось зниження показників як за кількістю проведених ІРО, так і за обсягом залучених коштів. На ринкову ситуацію впливали проблеми у Єврозоні, стурбованість у зв'язку з перспективами зростання світової економіки та високою волатильністю ринку. Через непередбачувану волатильність протягом року було важко встановлювати ціну угод, що призвело до невідповідності між оцінкою вартості компанії, яку хотіли отримати емітенти, і сумою, що їй готові були заплатити інвестори. Найбільшим розміщенням ІРО в Європі в банківській сфері у 2013 році стало залучення коштів на Варшавській фондовій біржі акцій польського банку AliorBank на суму 511 млн євро. У світі також провели ІРО мексиканський банк StandarterMexісона Нью-Йоркській фондовій біржі NYSE на суму 4258 млн дол. США та бразильський банк Banco BTG Pactual на фондовій біржі Сан-Пауло на суму 1761 млн дол. США. Найбільшим розміщенням ІРО в банківській сфері у 2012 році стало залучення коштів іспанськими банками Bankiata BancaCívica на Іспанській фондовій біржі на суму 3092 млн євро та 600 млн євро відповідно.

Аналіз структури угод ІРО за секторами економіки показав, що вітчизняний банківський сектор у 2013 році провів 3 угоди (7 угод у 2011 році) і посів 20-те місце, проте за обсягом залучених коштів у 2013 році посів 4-те місце, залучивши 5001 млн євро (4452 млн євро у 2012 році).

На міжнародних ринках додаткове розміщення акцій публічними компаніями відбулося 2013 року. Надходження від додаткового розміщення акцій на найбільших фондових майданчиках, регульованих ЄС, зросли на 3 % — із 76 млрд євро у 2012 році до 78 млрд євро у 2013 р., хоча кількість угод скоротилася на 15 % — з 432 до 368 угод відповідно. Як і в 2012 році, у 2013 на міжнародному ринку переважали угоди, у рамках яких європейські банки залучали кошти на фондових ринках для рекапіталізації або поліпшення показників балансу (табл. 2.10). При цьому деякі банки залучали капітал для повернення коштів, отриманих від держави в рамках екстреної фінансової допомоги для подолання наслідків світової фінансової кризи. На частку банківського сектору припадає 33 % від загального обсягу капіталу, залученого в процесі додаткового розміщення протягом року (у 2012 році цей показник становив 42 %).

Три із чотирьох додаткових випусків включали випуск прав на акції:

- банку UniCredit на Італійській фондовій біржі BorsaItaliana;

- групи CreditSuisse на Швейцарській фондовій біржі SIX Swiss Exchange;
- банку BancoPopularEspanol в Іспанії.

Таблиця. 2.10

**НАЙБІЛЬШІ ДОДАТКОВІ РОЗМІЩЕННЯ БАНКІВСЬКИХ АКЦІЙ
НА МІЖНАРОДНИХ ФОНДОВИХ БІРЖАХ У 2012-2013 РОКАХ**

№ з/п	Назва компанії	Обсяг розміщення (млрд євро)	Фондова біржа
Найбільші додаткові розміщення акцій у 2013 році			
1	UniCredit	7,5	Італійська фондова біржа (BorsaItaliana)
2	Сбербанк Росії	4,0	Лондонська фондова біржа
3	CreditSuisseGroup	3,2	Швейцарська фондова біржа (SIXSwissExchange)
4	BancoPopularEspanol	2,5	Іспанська фондова біржа (BME)
Найбільші додаткові розміщення акцій у 2012 році			
1	Commerzbank	5,3	Німецька фондова біржа (DeutscheBorse)
2	IntesaSanpaolo	5,0	Італійська фондова біржа (BorsaItaliana)
3	Porsche Automobile	5,1	Німецька фондова біржа (DeutscheBorse)
4	Commerzbank	4,3	Німецька фондова біржа (DeutscheBorse)
5	Danske Bank	2,7	NASDAQ OMX

Серед усіх європейських ринків капіталу за обсягом коштів, залучених у межах додаткового розміщення акцій (21 % від загального обсягу надходжень), лідирує Лондонська фондова біржа, тоді як у 2012 році вона займала третє місце за цим показником. У 2013 році на Лондонській фондовій біржі було проведено кілька значних міжнародних угод, наприклад вторинний лістинг Сбербанку Росії (компанія вже включена в лістинг російської біржі), у результаті якого було залучено 4,0 млрд євро. Сума надходжень на майданчику NYSE Euronext зросла більш ніж удвічі — з 6,3 млрд євро — 2012 року до 14,4 млрд євро у 2013 році — за

рахунок збільшення кількості угод середнього розміру. На Іспанській фондовій біржі сума коштів, залучених у рамках додаткового розміщення акцій, зросла більш ніж у два рази — з 3,4 млрд євро 2012 року і до 8,1 млрд євро у 2013 році. Це відбулося переважно за рахунок залучення банком Banco Popular 2,5 млрд євро в рамках четвертого за величиною додаткового випуску акцій у цьому році, який було проведено з метою зміцнення капіталу банку.

На Німецькій фондовій біржі Deutsche Börse 2013 року відбулося скорочення кількості додаткових випусків акцій, а також зниження обсягу коштів, залучених у межах таких угод, — з 27,6 млрд євро у 2011 році до 10,6 млрд євро у 2013. У 2012 року такі високі показники обсягу залучених коштів у межах додаткових випусків акцій були отримані завдяки двом угодам: великому розміщенню акцій банком Commerzbank з метою виплати коштів, отриманих від уряду Німеччини в період фінансової кризи, і розміщенню акцій Porsche Automobil, німецького виробника автомобілів, який збільшив обсяг капіталу для зниження рівня позикових коштів; сума коштів, залучених за цими двома угодами у 2011 році, у загальному обсязі склала 15,2 млрд євро¹. Усе це свідчить, що міжнародні банки активно використовують міжнародний ринок для поповнення свого капіталу та укріплення ринкових позицій. Українські банки тільки починають виходити на міжнародний ринок IPO, і цей механізм нарощування рівня капіталізації банківської системи має значні перспективи.

Найпоширенішими на міжнародних ринках капіталу борговими інструментами є єврооблігації (інша назва — «євробонди» — від англ. *eurobonds*). Євробонди — облігації, випущені у валюті, яка є іноземною для емітента (як правило), і розміщуються за допомогою міжнародного синдикату андеррайтерів серед зарубіжних інвесторів, для яких ця валюта також, як правило, є іноземною. Здебільшого позичальниками, що випускають євробонди, є уряди, корпорації, міжнародні організації, зацікавлені в одержанні коштів на тривалий період (від 7 до 40 років). Розміщуються євробонди інвестиційними та комерційними банками. Єврооблігації є одним з найнадійніших фінансових інструментів, тому основними покупцями їх є інституційні інвестори: страхові та пенсійні фонди, інвестиційні компанії.

Нині в обігу на міжнародних ринках налічується 37 поточних єврооблігацій українських банків і корпорацій, а їх загальна сума становить 15 458,3 млн дол. США. З цієї кількості 17 операцій

¹ Офіційний сайт Pricewaterhouse Coopers у мережі Інтернет — <http://www.pwc.com/>.

з випуску єврооблігацій проведено сімома українськими банками. За датою погашення найбільші виплати припадають на 2018 рік, коли має відбутися 10 погашень єврооблігацій на суму близько 10 млрд грн (рис. 2.18).

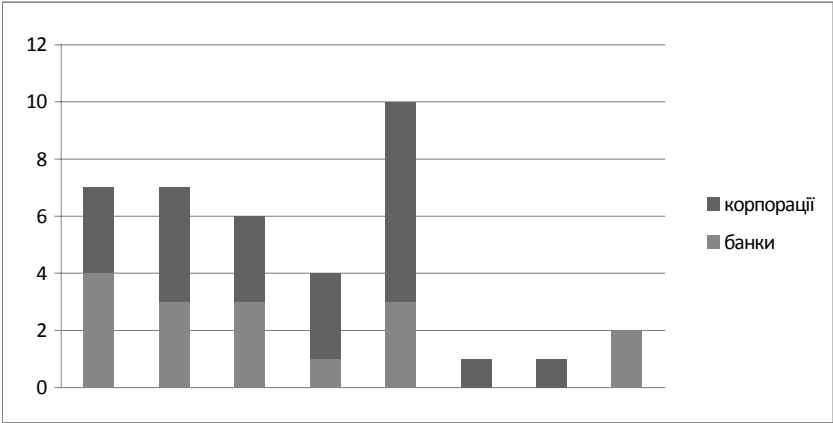

Рис. 2.18. Строки погашення єврооблігацій корпораціями та банками

Найбільшими майданчиками, де торгують єврооблігаціями українських банків і компаній, є Ірландська фондова біржа, а також Берлінська фондова біржа, за ними йдуть Швейцарська та Лондонська фондові біржі (рис. 2.19). Найменшими ж обсягами єврооблігацій українських компаній торгують на Люксембурзькій фондовій біржі, Позабіржовому ринку та NYSE Euronext (Париж).

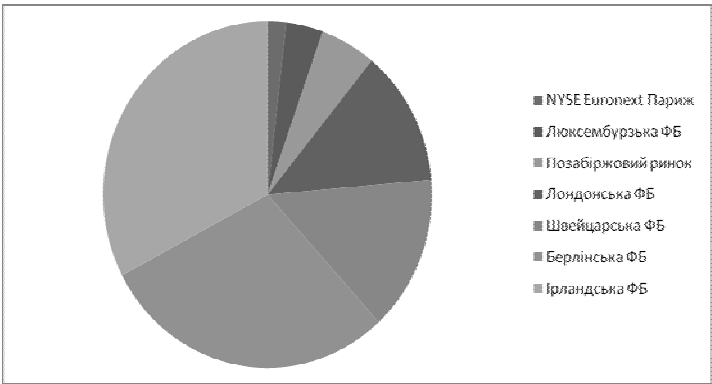

Рис. 2.19. Структура єврооблігацій українських банків і компаній за біржовими майданчиками

Тож очевидно, що входження іноземного капіталу в банківський сектор України є об'єктивним явищем, оскільки банківська система не зможе стати конкурентоспроможними та досягти необхідного рівня капіталізації лише за рахунок внутрішніх ресурсів. Для активізації процесу залучення іноземних інвестицій в Україну слід створити сприятливе інституційне середовище. У процесі входження іноземного капіталу в банківську систему України беруть участь дві групи суб'єктів-учасників: групи прямого та непрямого впливу. До першої групи належать суб'єкти, які безпосередньо провадять банківську діяльність, а до другої які опосередковано впливають на цей процес через створення сприятливого інвестиційного клімату щодо розвитку іноземного банківського бізнесу (рис. 2.20).

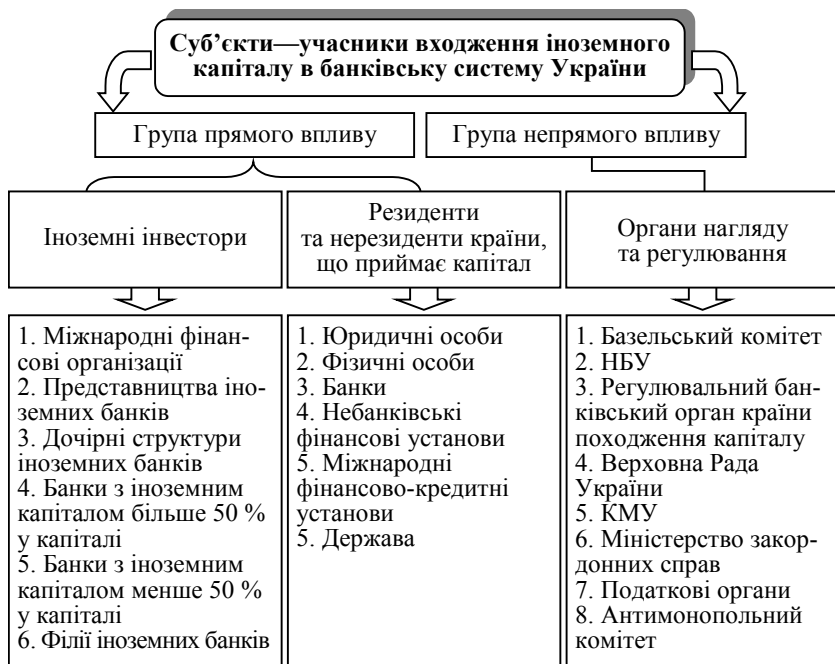
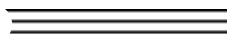
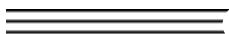

Рис. 2.20. Суб'єкти-учасники входження іноземного капіталу в банківську систему України¹

Подальший розвиток банківської системи значною мірою буде визначатися спільними зусиллями банківської системи щодо зро-

¹ Владичин У. В. Економічна сутність іноземного банківництва / У. В. Владичин // Науковий вісник. — 2007. — № 17.2. — С. 147—151.

стання рівня її капіталізації, законодавчих та регулятивних органів — у напрямі регулювання іноземного капіталу та визначення умов його входження до національного банківського сектору, а також держави — для розв'язання окреслених проблем на загальнонаціональному рівні. Регулювання доступу іноземного капіталу в банківський сектор України потребує системного підходу та має базуватися передусім на заходах підтримки конкурентоспроможності вітчизняних банків з одночасним використанням технологічних та організаційних переваг іноземних банків для підвищення інституційного потенціалу вітчизняної банківської системи загалом. Основним принципом регулювання процесів інтеграції національного та іноземного банківського капіталу має бути захист інтересів вітчизняних банків. В умовах глобалізації та міжнародної фінансової інтеграції розвиток будь-якої країни неможливий без залучення іноземних інвестицій, які є важливим джерелом фінансування економіки¹. За умов нестабільного розвитку економіки України та обмеженості внутрішніх фінансових ресурсів, присутність іноземного капіталу в банківській системі України слід розглядати як необхідну умову її подальшого розвитку та підвищення рівня її капіталізації.

¹ Регулювання діяльності банків в умовах глобальних викликів: монографія / [Л. О. Примостка, М. І. Дига, О. О. Чуб та ін.] — К. : КНЕУ, 2012. — 459 с. С. 299.

Розділ 3

ІННОВАЦІЇ У СФЕРІ БАНКІВСЬКИХ ТЕХНОЛОГІЙ, ПРОДУКТІВ І ПОСЛУГ

3.1. Розвиток дистанційного банкінгу у вітчизняній практиці

У сучасному світі інновації є не тільки одним із найважливіших чинників економічного зростання та структурних змін, вони стали суттю активізації розвитку всіх сфер економіки, у тому числі й у банках. Останнім часом банківський ринок розробляє інновації, які допоможуть установі втримати діючого клієнта та залучити нових. За сучасних умов інформаційного суспільства дедалі частіше йдеться не про окремі інновації, а про інноваційну діяльність банків як цілеспрямований постійний процес аналізу інноваційних можливостей і пошуку нових ідей і впровадження їх у конкретні нові та більш досконалі продукти, послуги, технології, організацію управління, входження з ними на конкурентний ринок і завоювання ринку. Тому сучасне визначення поняття «інновації» базується на ринковому і процесному підходах, включає соціальну складову та якісні характеристики, пов'язані з прогресивними змінами. Як зазначає П. Друкер, основне завдання інноваційної діяльності полягає в тому, щоб перетворити потреби суспільства на нові можливості для прибуткового ведення бізнесу¹.

В інформаційному суспільстві особливу роль відіграють інновації, пов'язані з розвитком електронних сервісів, управлінням ризиками, упровадженням інформаційно-комп'ютерних технологій. Відбувається активна технологічна модернізація банків України, зокрема шляхом впровадження дистанційного обслуговування клієнтів, яке відносять до комбінаторних, а в окремих випадках і до базисних інновацій, ураховуючи їх інноваційний потен-

¹ Друкер, П. Ф. Энциклопедия менеджмента : пер. с англ. — М. : ООО «И.Д., Вильямс», 2006. — 432 с. — С. 42—43.

ціал і вплив на конкурентоспроможність та ефективність банківської діяльності.

Однак в управлінні інноваційними процесами простежується відставання вітчизняних банків від зарубіжних. У більшості українських банків процес управління інноваціями зорієнтований лише на вирішення поточних завдань, а його якість не відповідає світовому рівню та загальнонаціональним потребам розвитку банківської системи — підвищення ефективності та конкурентоспроможності, забезпечення стабільного розвитку банків і посилення впливу їх на інноваційні процеси в економіці.

Україна за загальним інноваційним індексом Європейського інноваційного табло (ЄІТ) знаходиться в останній за рівнем інновативності — четвертій групі «країн, що наздоганяють» і відстає від «країн-лідерів» — приблизно у 3 рази, від «країн-послідовників» — у 2 рази, від країн «помірні інноватори» — у 1,6 разу. Значне відставання інноваційного розвитку України безперечно впливає і на інноваційну діяльність банків та її ефективність. У зв'язку з цим важливого значення набуває розроблення теоретичних і практичних аспектів забезпечення ефективної інноваційної діяльності банків, спрямованих не тільки на підвищення дохідності інноваційної діяльності, а й на формування стратегій інноваційного розвитку банків, які позитивно впливають у цілому на діяльність і розвиток банків, підвищення їх ефективності та конкурентоспроможності, забезпечують побудову банку майбутнього завдяки ефективному управлінню інноваціями сьогодні.

Інноваційна організація діяльності банків прийшла на зміну разовим нововведенням в епоху постіндустріального розвитку суспільства. Забезпечення ефективної інноваційної діяльності банків можливе за умови розгляду його як цілеспрямованого, складного, комплексного процесу, що ґрунтується на базових принципах інновацій, зорієнтованих на досягнення економічного, соціального і стратегічного ефектів, що виявляються в зростанні клієнтської бази, поліпшенні якості та доступності банківських послуг, зміцненні ринкової позиції, зниженні витрат і підвищенні конкурентоспроможності та ефективності.

Нині у банках найбільш поширеною інноваційною банківською системою є дистанційне банківське обслуговування (ДБО), яке поступово стає основною функцією банків¹. Жоден банк не може вважати себе конкурентоспроможним, якщо у нього немає

¹ Лямин Л. В. Применение технологий электронного банкинга: риск-ориентированный подход / Л. В. Лямин. — М. : КНОРУС ; ЦИПСИР, 2011. — 336 с. — С. 8—10.

ефективних систем дистанційного банківського обслуговування (ДБО). Дистанційне банківське обслуговування — це спосіб надання банківських послуг клієнтові (як юридичній, так і фізичній особі) з використанням засобів телекомунікацій (найчастіше телефон, інтернет) без безпосереднього візиту клієнта до банку. Дистанційним обслуговуванням банку правомірно називати надання банківських продуктів / послуг за запитом клієнта без безпосередньої взаємодії клієнта зі співробітником банку. Іноді такий вид діяльності називають іще системою віддаленого доступу, а одержувані клієнтами послуги — ONLINE послугами. Набір і якість пропонованих клієнтам продуктів і послуг визначається системою інноваційного банківського обслуговування, що використовується банком.

Електронний банкінг кардинально змінив способи і умови надання банківських послуг, здійснення технологічних процесів, апаратно-програмного забезпечення, факторів і джерел банківських ризиків, характеру банківського обслуговування клієнтів. Усе це не могло не позначитися й на змісті операційної діяльності банку, результативних показниках, якості взаємодії з клієнтами, що в цілому привело до радикальних змін у банківській діяльності.

Дистанційне банківське обслуговування дозволяє банківським установам, використовуючи різні канали взаємодії з клієнтами (телефон, Інтернет), за допомогою різних засобів надавати не тільки традиційні банківські послуги, що реалізуються в будь-якому відділенні банку, але й нові продукти, які дають можливість на абсолютно іншому рівні якості задовольняти фінансові потреби клієнтів. На сьогодні майже всі банки застосовують різні форми дистанційного банківського обслуговування, такі як Інтернет-банкінг, «Банк-клієнт», «Теле-банк» та ін. Ці форми ДБО хоча й відрізняються за способом надання послуг, заснованих на системах доступу та передання інформації по одному з каналів зв'язку — комп'ютер, Інтернет, стаціонарний або мобільний телефон, однак усі вони мають низку переваг перед традиційними банківськими методами обслуговування клієнтів. До таких переваг слід віднести:

- доступ до своїх рахунків і можливість проведення транзакцій здійснюється з будь-якого місця, де є комп'ютер і доступ до глобальної мережі інтернет;
- сервіс доступний 7 днів на тиждень протягом 24 годин на добу;
- транзакції виконуються і підтверджуються миттєво — час обробки даних можна порівняти з обробкою даних у банкоматі;

- діапазон здійснюваних операцій досить широкий: від контролю руху коштів по рахунках до подачі заявки на надання іпотечного кредиту;

- значно нижча вартість обслуговування порівняно з традиційним обслуговуванням через відділення.

Перелік доступних банківських послуг і продуктів, що пропонуються за допомогою ДБО в режимі on-line через Інтернет, досить різноманітний. Тут можна виділити й віддалене управління рахунками через систему «Клієнт — банк» та Інтернет-банк, системи mobile bank, телефонний центр і можливість через телефонний центр банку подання заявки на виготовлення додаткових банківських карт або підключення нових послуг і сервісів. Фактично в усіх банках клієнтові надається можливість перевіряти стан поточного рахунку, здійснювати грошові перекази, оплачувати електронні рахунки. Більш складні системи дозволяють клієнтам скласти заявку на отримання кредиту, завантажити інформацію по своїх рахунках на власний комп'ютер, ініціювати випуск додаткової банківської карти або відкрити строковий депозит.

В умовах інтенсивного розвитку індустрії фінансових послуг Дж. Сінкі пропонує для банків інноваційну систему з п'яти компонент ФОКУС¹, де компонента «О» пов'язана з використанням інформаційних технологій. В. Бауер, М. Енгстлер, К. Скіннер, Д. Шпат^{2,3} досліджують новітні технології банків у галузі зв'язку та надання ІТ-послуг і обґрунтовують, що тільки банк, який «завжди на зв'язку» і «завжди готовий» обслужити клієнта, працює в режимі $24 \times 7 \times 365$, добре розуміє потреби своїх клієнтів, активно розробляє та впроваджує технології безконтактного локальноорієнтованого сервісу і має бездоганну організацію служби бек-офісу, пропонуючи своїм клієнтам обслуговування через філії та відео-інтернет, зуміє вижити в майбутньому. Бретт Кінг⁴ розглядає концепцію Банку 2.0, у контексті того як поведінка споживачів і технології змінять майбутнє фінансових послуг.

¹ Сінкі Дж. Мл.; Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Джозеф Сінкі мл.; пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. — 1018 с. — С. 58—64.

² Spath Diter, Bauer Wilhelm, Engstler Martin. Innovationen und Konzepte für die Bank der Zukunft. — Gabler, Wiesbaden. — 2008. — 294 с.

³ Скіннер Крис. Будущее банкинга. Мировые тенденции в отрасли / пер. с англ. — Минск: «Гревцов Паблішер». — 2009.

⁴ Бретт Кінг. Банк 2.0. Как потребительское поведение и технологии изменят будущее финансовых услуг / [Пер. с англ. М. Мацковской]. — М.: ЗАО «Олимп — Бизнес», 2012. — 512 с.

Проблеми використання банками технологій електронного банкінгу, забезпечення технологічної надійності банків, зміну профілів ризиків при наданні безконтактних банківських послуг, окремі питання ефективності впровадження систем ДБО досліджуються багатьма вченими. Суттєвий вклад у дослідження інноваційного розвитку банків на основі використання систем ДБО та оцінки їх ефективності внесли вітчизняні вчені, праці яких присвячені вивченню сутності банківських інновацій, їх класифікації, механізмам, технології, ризикам та оцінці ефективності від впровадження дистанційної форми обслуговування клієнтів. Розроблені методики в основному стосуються оцінки ефективності окремих проектів на рівні банку, і зазвичай не розглядають комплексно питання використання систем ДБО в контексті підвищення ефективності, конкурентоспроможності з врахуванням ризик-орієнтованого та клієнтоорієнтованого підходів.

У результаті багато банків переключилися на впровадження нових технологій і почали скорочувати свої філійні мережі, вважаючи, що вони більше не знадобляться для обслуговування клієнтів, оскільки останні будуть користуватися банкоматами, центрами телефонного обслуговування і, зокрема, онлайнними банківськими послугами. Такі країни, як Великобританія, Нідерланди, Бельгія та Німеччина різко скоротили кількість філій, зокрема банки Німеччини за 5 років закрили понад 2 тисячі філій¹. Вивільнені за рахунок цього кошти спрямовувалися на освоєння технологій онлайнного обслуговування.

Проте нині більшість роздрібних банків на Заході усвідомили, що насправді споживачі хочуть багатоканального обслуговування, а філія є найважливішим каналом надання банківських послуг. Іншими словами, замість обслуговування через філію необхідно зосередитися на продажах через філію. Багато роздрібних банків на Заході намагаються більше не закривати свої філії, щоб не втратити свої конкурентні позиції. Основою змін, що відбуваються і головною їх рушійною силою є розуміння того, що онлайнний банк є чудовий засіб самообслуговування, але поки що не зовсім підходить для розроблення стратегії кредитування нового бізнесу або консультування зі складних фінансових питань. У цих сферах багато все ще залежить від особистого контакту з працівником банку. Клієнти готові звертатися до банків через Інтернет за простими продуктами, такими як кредитні карти, однак

¹ Скиннер Крис. Будущее банкинга. Мировые тенденции в отрасли / Перевод с английского/. — Минск: Гревцов Пабlishер, 2009.

більш складні продукти, в основі яких лежать довірчі відносини (наприклад, пенсії, іпотека), необхідно продавати через філії.

Отже, вплив технічного прогресу на діяльність банків постійно зростає, і це необхідно враховувати. Банки надають свої послуги як через філійні мережі, так і через інші канали — самообслуговування через Інтернет з виставленням рахунків і здійсненням платежів, центри телефонного обслуговування для дистанційної підтримки, банкомати для швидкого зняття і внесення готівки на рахунок, які служать хорошим доповненням до традиційних послуг.

Виходячи з наявних каналів зовнішнього інтерфейсу, технологій ідентифікації та зв'язку, банкам доводиться переживати революцію в галузі продуктів, послуг і схем постачання послуг, оволодівати технологіями, що полегшують ідентифікацію клієнтів, зокрема біометричними технологіями, для підвищення рівня безпеки та надійності ідентифікації, а також технологіями високошвидкісних мереж для надання відеозв'язку.

Д. І. Гафурова виокремлює такі риси банку майбутнього¹:

- банки зобов'язані надавати постійно й повсюди максимальний набір послуг і продуктів;

- новітні технології дозволяють людині віртуально спілкуватися з банком;

- розвиток і широке використання в банківській практиці сучасних інформаційних технологій. Ця тенденція прискорює «вимивання грошей» з банківської системи малих банків, а також тих, які орієнтуються на разові та несистематичні операції.

Слід зауважити, що в процесі переходу від традиційного банківського обслуговування до домінування ДБО експерти виокремлюють чотири стадії²:

І стадія — традиційний банкінг. У відділеннях оформляється значна кількість паперових документів, альтернативні канали практично не використовуються (частка продажу становить менше 1 %), частка трансакцій через віддалені канали становить менше 40 %.

II стадія — освоєння електронних каналів. Банк і клієнт освоюють такі форми ДБО, як «банк-клієнт», інтернет-банкінг. Документообіг дедалі більше орієнтується на електронний документообіг, скорочується кількість паперових носіїв. Зростає викорис-

¹ Гафурова Д. И. Развитие инновационных технологий в российском банковском секторе. — М.: Анкил, 2009. — 160 с. — С. 39.

² Косарев В. Е. О перспективах развития дистанционного банковского обслуживания // Банковское дело. — № 9. — 2012. — С. 63—65.

тання альтернативних каналів, частка продажу становить близько 5 %, частка трансакцій через віддалені канали — 60—80 %.

ІІІ стадія — багатоканальне обслуговування, включаючи традиційне обслуговування та через електронні канали. У доповнення до інтернет-банкінгу освоюються мобільний банкінг та інші технології ДБО. Зростає якість послуг, а самі клієнти все більше надають перевагу багатоканальному обслуговуванню, замість візиту до банку. Обслуговування повністю відбувається через віддалені канали (частка трансакцій становить 80—90 %). Однак широкий спектр послуг надається, як і раніше, через відділення банку (альтернативні канали використовуються на 5—10 %).

ІV стадія — домінування ДБО. Усі основні банківські продукти обслуговуються й продаються через ДБО. Передбачається високотехнологічне обслуговування існуючих клієнтів з переведенням на 100 % трансакції дистанційно і 30 % — продаж через віддалені канали. Відділення банку обслуговують лише складні банківські продукти, наприклад іпотеку.

Для банків освоєння віртуального простору дає багато переваг, передусім за рахунок економії витрат. Дистанційне обслуговування дозволяє суттєво скоротити витрати на оренду та обслуговування приміщень, зменшити чисельність персоналу, і відповідно витрати на заробітну плату. Завдяки економному онлайн-обслуговуванню банк може пропонувати більш вигідні умови, водночас прискорюючи процес обробки банківської інформації, що сприяє залученню нових клієнтів та освоєнню нових ринків без відкриття додаткових офісів продажу.

Міжнародний валютний фонд підрахував, що вартість ручної обробки трансакції у філії банку в середньому становить близько 1 дол., а вартість трансакції через Інтернет — лише 1 цент. Ураховуючи значне здешевлення послуг з надання доступу до глобальної мережі, на сьогодні витрати на проведення банківських операцій через Інтернет коштують іще менше¹.

Щодо України, то ринок ДБО наразі відстає від Європи та США, і перебуває на рівні другої стадії та переходу до третьої стадії розвитку ДБО. Водночас вітчизняні банки мають значний потенціал зростання для послуг ДБО. За даними досліджень шведської компанії Business Unit Networks Ericsson, в Україні 5,4 млн користувачів Інтернет, і 70 % населення великих міст України мають доступ до мережі.

¹ Ревенков П. В. Дистанционное банковское обслуживание: актуальные направления регулирования // Банковское дело. — 2012. — № 9. — С. 57—62. — С. 57.

За допомогою систем дистанційного обслуговування клієнти можуть здійснювати оперативне ведення власних рахунків у банку та обмін технологічною інформацією, визначеною в договорі між банком і клієнтом. Дистанційне обслуговування рахунка клієнт може здійснювати за допомогою систем «клієнт-банк», «клієнт-Інтернет-банк», телефонний банкінг із використанням електронних розрахункових документів.

На сьогодні значна кількість українських банків надають послуги електронного банкінгу. Клієнти можуть не тільки переводити гроші з одного рахунка на інший (у т. ч. поповнювати депозитні й карткові рахунки), але й переказувати через мережу гроші в інші банки, конвертувати кошти, відкривати й закривати вклади, надавати додаткові послуги. В Україні запущено банк без відділень BitBank — це ІТ-компанія, що буде продавати банківські послуги за моделлю, подібною до російського банку Олега Тінкова ТКС.

І хоча варіантів дистанційного банківського обслуговування в українській практиці багато, але при цьому частка користувачів ще не значна. У Західній Європі, за оцінками експертів, до 2020 р. частка клієнтури ДБО становитиме близько 60 %, а в Росії — не вище 7—10 %¹. Існують різні причини, які негативно впливають на розвиток дистанційного обслуговування. Одна з них — це висока вартість надійних систем, які мають широкі можливості, реалізують різні канали інформаційної взаємодії (Інтернет, мобільний зв'язок, телефонне обслуговування і тощо) і добре захищені від несанкціонованого доступу. Сьогодні багато банків витрачають на розвиток обслуговування через інтернет, самообслуговування і мобільного банківського обслуговування майже п'яту частину своїх інвестицій².

Щодо четвертої стадії розвитку ДБО, то їх представниками є онлайн-банки. Спеціалізовані онлайнів банки — це невеликі банки, які мають значні переваги перед традиційними, оскільки їм не потрібно утримувати відділення. Так, активи найбільш старого онлайнів банку в США Bank of Internet USA становлять 2 млрд дол., онлайнів банку First Internet Bank of Indiana, в якому працюють 32 співробітники, активи становлять

¹ 1. Лямин Л. В. Проблемы управления рисками, связанными с электронным банкингом / Л. В. Лямин // Банковское дело. — 2010. — № 10. — С. 74—78.

² 2. Тысячникова Н. А. Риски интернет-банкинга: принципы и организация надзора / Н. А. Тысячникова // Банковское дело. — 2010. — № 10. — С. 79—82.

500 млн дол.¹. За своєю суттю онлайніві банки в прямому розумінні не є банками, а створюються на партнерських засадах з фінансовими організаціями, які управляють депозитами і надають кредити. При цьому прогнозується досить оптимістичне майбутнє онлайнівих банків, оскільки вони можуть надавати дешевші якісні послуги порівняно з традиційними банками.

У США і Європі налічується значна кількість онлайнівих банків і спостерігається нова хвиля їх зростання. Онлайніві банки за інноваційною спрямованістю орієнтуються на піонерну стратегію, здійснення радикальних нововведень і розвиток попиту на принципово нові продукти. При веденні електронних банківських операцій вони активно використовують переваги інноваційних технологій і успішно конкурують з традиційними банками в технологічному плані. Клієнти таких банків стають ті, хто розуміє переваги ведення бізнесу в онлайнівому режимі. Головними користувачами послуг інтернет-банкінгу є високоосвічені й підготовлені в технічному плані індивідуальні споживачі, які мають достатній рівень доходів.

На сьогодні банки пропонують досить широкий спектр послуг з використанням технологій ДБО. Таких послуг для населення є близько десяти, з них найбільш поширені:

- Інтернет-банкінг — надання послуг ДБО на основі банківської системи платежів через інтернет;
- мобільний банкінг — надання послуг ДБО з використанням мобільних технологій. Уважається, що в найближчі роки мобільні сервіси забезпечать максимальний приріст клієнтської бази банків.

Надання послуг «Інтернет-банкінгу» дозволяє клієнтам дистанційно управляти власними коштами, а саме:

- отримувати інформацію про залишки на рахунках у будь-який час;
- отримувати виписки по рахунках;
- підключатися до послуги «SMS-повідомлень»;
- погашати кредити в банку;
- отримувати інформацію про мінімальний платіж для кредитних карт у банку;
- переводити платежі з картки на картку;
- здійснювати платежі на користь третіх осіб та ін.

¹ Растущий потенциал онлайнівых банков. Независимые специализированные интернет-банки находят свою нишу на рынке финансовых услуг // Банковская практика. — № 2011. — С. 40—46.

Мобільні платежі включають низку послуг, що базуються на використанні мобільного телефону, серед них переказим, що здійснюються шляхом SMS-повідомлення, платежі в торгових автоматах за рахунок авансу коштів, внесених оператору зв'язку, платежі з використанням банківських карт, а також платежі через системи мобільного банкінгу. Загалом за наявності бізнес-моделі належного рівня і використання технічних рішень, що відповідають інтересам користувачів, мобільні платежі володіють потенціалом замінити собою більшість традиційних платіжних інструментів (наприклад, чеки, банківські карти, і головне — готівкові кошти). Пристрої мобільного зв'язку дійсно є достатньо багатопільовим мікрокомп'ютером, у розпорядженні якого знаходиться кілька каналів зв'язку, досить великий обсяг пам'яті та великий потенціал щодо обробки операцій. Порівняно з банківськими картками і чеками, пристрої мобільного зв'язку здатні забезпечити появу дійсно нових платіжних послуг. І хоча мобільні платежі ще тільки завойовують ринок платіжних послуг, однак вважається вже сьогодні, що мобільні платежі як засіб здійснення платежів у майбутньому стане домінуючим.

До переваг мобільних платежів відносять¹:

- зникнення географічних і часових перешкод, можливість здійснювати платежі в будь-якому місці та в будь-який час;
- зростання безпеки здійснення платежів завдяки технічним рішенням, передбаченим виробниками мобільних телефонів, а також за рахунок розширення можливостей ідентифікації користувачів;
- прискорення процесу здійснення платежів завдяки вбудованим у мобільний телефон інтерфейсам передачі даних, у т. ч. за технологією NFC;
- можливість отримання додаткових послуг, у т. ч. миттєвого доступу до балансу рахунка, створення архіву транзакцій, оновлення інформації за допомогою каналів мобільного зв'язку або створення резервної копії платіжної інформації, що дозволяє одразу після передачі на інший телефон використовувати його для здійснення платежів;
- різноманітні синергетичні сервіси, що використовують механізми ідентифікації для контролю доступу.

Потенційні обсяги мобільних платежів настільки великі, що їх вартість знизиться найближчим часом. Повністю електронні

¹ Харрі Лейнон, Обаєва А. С., Сумбулов П. В. Мобильные платежи: что нового, а что из хорошо забытого старого? // Деньги и кредит. — 2012. — № 3. — С. 39—48.

транзакції, що здійснюються клієнтом у режимі самообслуговування і які мають високий рівень безпеки, значно знизять витрати емітентів і еквайерів на обробку операцій. Крім того, заміщення значної частини готівкових платежів мобільними платежами значно знизить витрати на обслуговування грошової маси. Знизяться потреби в банкоматах, сховищах, перевезенні готівкових грошей, їх сортуванні, упакуванні та ін.

На сьогодні існують два основних тренди у сфері мобільних платежів: прості перекази грошових коштів за допомогою мобільних телефонів і технологічно більш розвинуті платежі з використанням мережі Інтернет і технології NFC, здійснювані переважно з використанням смартфонів. Тренди мають різну цільову аудиторію і різні концепції ведення бізнесу.

Прості перекази за допомогою мобільних телефонів швидко зміцнили свої позиції й досить широко використовуються в країнах, що розвиваються, тим самим розширивши доступ населення до фінансових послуг. Другий тренд розвитку мобільних платежів виник завдяки використанню електронних платежів через мережу Інтернет з використанням більш складних пристроїв мобільного зв'язку, так званих смартфонів. Зазначені платежі мають іншу цільову аудиторію — громадяни розвинених індустріальних країн, що користуються банківськими послугами. Цей вид мобільних платежів був створений для підтримки електронної і мобільної комерції. Таким чином, мобільний телефон став мініатюрним web-терміналом.

Безумовно, мобільні платежі мають високу ефективність і низку синергетичних переваг, що дозволяє їм конкурувати з готівковими коштами, але в цілому суть послуги залишається як і раніше — це переведення коштів від платника до отримувача.

На сьогодні перспективним напрямом для банків є організація банківського бізнесу через соціальні мережі з використанням інструментів CRM — системи управління взаємовідносинами з клієнтами, що означає перехід від продуктоорієнтованої до клієнтоорієнтованої моделі ведення бізнесу.

За умов зростаючої конкуренції посилення вимог регулятора, постійних зовнішніх і внутрішніх загроз банки мають постійно реалізовувати нові стратегії розвитку та просування на ринку, які б забезпечили конкурентні переваги, стабільність і зростання. Посилення боротьби за клієнта зумовили в банківській сфері перехід від моделі бізнесу «produkt-based» до «relationship-oriented». Ці якісні зрушення стали основою поняття «Банк 2.0». У моделі «produkt-based» (продуктоорієнтований підхід) основною цінніс-

тю було для банку «гарний продукт», наприклад, кредити з низькими процентними ставками, кращі умови за депозитами тощо.

У моделі «relationship-oriented» «гарний продукт» також потрібний, але набагато важливішим є побудова стійких, довгострокових і довірливих відносин з клієнтом, що ґрунтуються на розумінні потреб клієнта, наданні йому якісного та своєчасного обслуговування. Конкурентну боротьбу виграє той, хто зможе побудувати з клієнтом більш міцні, довгострокові й довірчі відносини, тобто завоює його лояльність.

А досягнути цих цілей без використання соціальних мереж банкам практично неможливо. На сьогодні технології використання соціальних мереж і соціальних медіа — один з найбільш важливих інструментів, який, за правильного використання, дає змогу вибудувати довірчі відносини завдяки зручній інтерактивній взаємодії з клієнтом. Спілкуючись із клієнтами через соціальну мережу, банк стає ближчим, доступнішим, прозорішим для клієнта. Створюється враження, що кожен клієнт є важливим для банку. Таке спілкування висуває підвищені вимоги до банку з погляду відкритості, гнучкості, швидкості реагування, однак дозволяє отримати дуже якісний і швидкий зворотний зв'язок від клієнта з будь-якого питання, а також значно підвищити їх лояльність.

Якщо банк не зможе забезпечити таке спілкування через соціальні мережі, то ефект буде негативним. Проаналізувавши ситуацію, що склалася на сьогодні, слід зазначити, що далеко не всі банки усвідомлюють важливість і перспективність соціальних мереж. Багато банків сприймають соціальні мережі, як інструмент маркетингу, а не як вирішення завдання щодо підвищення якості сервісу, боротьби за клієнта. Багатьом банкам бракує системної роботи з клієнтом через соціальні мережі, немає контролю за своєчасністю та якістю наданих відповідей.

Крім забезпечення безпосереднього зв'язку з клієнтом, соціальні мережі є потужним інструментом маркетингу, вони поступово замінюють такі популярні раніше інтернет-технології, як електронна пошта, месенджери, форуми, а такі як голосовий і відео інтернет-зв'язок, блоги поступово інтегруються в соціальні мережі.

За сучасних умов соціальна мережа стає важливим каналом продажу банківських продуктів. Інформація, що її розміщує клієнт у соціальній мережі, є відображенням його інтересів, статусу, здійснюючи постійний моніторинг, збір, аналіз інформації про клієнта, її можна використати під час продажу банківських продуктів. За персоналізацією продажу майбутнє, яке залежить від

ефективності роботи банків із соціальними мережами вже сьогодні. Використання такого інструменту, як соціальний CRM, надає банку можливості ведення ефективного і конкурентоспроможного бізнесу через соціальні мережі та соціал-медіа. Соціальний CRM дозволяє¹:

1) організувати відстежування та аналіз значного обсягу інформації, пов'язаного з брендом, іміджем, репутацією банку, продуктами та послугами, що надає змогу оцінити поточну ситуацію, тенденції та покращити тактичне і стратегічне управління в банку;

2) об'єднати інформацію, якою володіє банк, з інформацією, яка міститься в соціальних мережах, що дозволить покращити результати продажу і маркетингу;

3) збільшити обсяги продажу за рахунок використання нового, дешевого, масового каналу продажу;

4) забезпечити якісну підтримку клієнтів у соціальній мережі за рахунок чіткого контролю та оцінки їх діяльності;

5) знизити витрати на підтримку клієнтів за рахунок залучення до процесу підтримки сегмента «prosumers» («продвинутих» клієнтів).

Головною рисою банку майбутнього є орієнтація на розвиток високотехнологічних продуктів і послуг, інноваційна інтернет-спрямованість і активна робота через соціальні мережі, зокрема через Facebook або інші соціальні мережі в режимі online з використанням відео-зв'язку, мати можливість відкрити розрахунковий рахунок, залишити заявку на кредит, звернутися з питанням чи проблемою. Усе це дозволить вийти банкам на новий рівень взаємодії з клієнтами.

Отже, еволюція у поведінці споживачів та їх підходах до ведення бізнесу, нові технології і боротьба за онлайн-клієнтів свідчать про зміцнення позицій банків, які надають онлайн-послуги, наявності конкурентних переваг і підвищення ефективності завдяки стратегії лідерства за витратами — прагнення надавати клієнтам найбільш дешеві і привабливі послуги завдяки впровадженню фінансових та технологічних інновацій, що забезпечують конкурентні переваги внаслідок більш низької вартості та підвищення якості, розширення асортименту банківських послуг, зростання ефективності маркетингової діяльності. Найближчим часом на онлайн-банкінг чекають суттєві зміни, значно розширяться

¹Банк 2.0. Организация банковского бизнеса через социальные сети с использованием инструментов CRM [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ibusiness.ru/blogs/19618>

його частка на ринку банківських послуг. Інтернет-банкінг стане більш доступним для масового споживача, тож дедалі більше клієнтів будуть користуватися онлайн-послугами.

Основні проблеми, що стримують розвиток технологій ДБО, — це відсутність відповідних законодавчих актів, які регулювали б цей вид діяльності, рівень кібершахрайства, який стрімко зростає в процесі розвитку електронних технологій, розширення функціоналу платіжних карт і каналів дистанційного банківського обслуговування.

Нині відбувається зародження банку нового типу — «Банк 2.0», який «завжди готовий»: він завжди на зв'язку, завжди доступний, завжди на висоті, завжди готовий до обслуговування клієнта¹. Майбутнє банкінгу пов'язують, насамперед, з новітніми технологіями в галузі радіочастотної ідентифікації (RFID), технології комунікації в ближній зоні (NFC), біометрії, Internet 2, безпроводного зв'язку WiMAX, зі змінами в організації та інфраструктурі бек-офісу роздрібного банку, а також з реалізацією концепції Web 2.0 з позиції як клієнта, так і банку. Як таку інновації вплинуть на розвиток банків з урахуванням ризиків та ефективності? Відповісти на ці питання складно і практично неможливо без впровадження нових підходів до статистичної звітності, які дозволять отримати необхідну інформацію для об'єктивної оцінки ситуації в банках та в цілому по банківській системі.

3. 2. ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДИСТАНЦІЙНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ КЛІЄНТІВ БАНКІВ

Інноваційна орієнтація діяльності банку передбачає фокусування його зусиль і можливостей на технологічних, організаційних та облікових аспектах при виявленні ним реальних і потенційних запитів клієнтів і пошуку способів їх найкращого задоволення, виходячи з фінансових, кадрових, організаційних, технологічних, законодавчих та інших обмежень. За умов жорсткої конкуренції банки просто змушені не тільки розширювати пере-

¹ Spath Diter, Bauer Wilhelm, Engstler Martin. Innovationen und Konzepte für die Bank der Zukunft. — Gabler, Wiesbaden. — 2008. — 294 с.

Скіннер Крис. Будущее банкинга. Мировые тенденции в отрасли / Перевод с английского. — Минск: Гревцов Паблишер. — 2009.

лік своїх фінансових та інформаційних продуктів і послуг, але й активно освоювати нові перспективні сервіси, що дозволяють швидко і якісно їх надавати, зробити максимально простими й доступними для клієнтів.

Банківські інновації класифікуємо за сферами їх застосування:

- процесні інновації (технології, управління, процедури);
- продуктові інновації (створення нових продуктів та послуг);
- маркетингові інновації (нові сфери застосування та просування продукту);
- організаційні інновації.

Стратегія всебічної присутності та доступності відповідає впровадженню процесних інновацій у діяльність банківських установ, а саме дистанційному обслуговуванню клієнтів. Якщо банк зацікавлений у залученні більшої кількості клієнтів та отриманні максимального прибутку, він мусить надати обслуговування в будь-який час і в будь-якому місці. Головною метою використання засобів і прийомів дистанційного обслуговування в банківській діяльності є надання рівних можливостей оперування фінансовими інструментами в будь-яких регіонах країни та за її межами. Це забезпечує принципово новий рівень доступності банківського бізнесу за збереженні чи підвищення його якості за рахунок створення мобільного інформаційного середовища та скорочення витрат на одного клієнта, порівняно з традиційними системами обслуговування.

Дистанційна форма обслуговування клієнтів банків не залежить від відстані та часу, оскільки електронні канали працюють цілодобово та у будь-якій точці земної кулі, там, де є система телекомунікації. Для клієнта зникають поняття «операційний день», «технічна перерва», а головне — змінюється характер його взаємодії з банком. Клієнт отримує можливість вільного вибору каналів доставки для себе залежно від власного стилю життя, розміру доходів, місця перебування, терміновості операції. Відповідно змінюється економічна поведінка клієнта: він може переходити від самообслуговування до користування послугами консультанта залежно від свого рівня освіти, довіри та лояльності до банку. Розглянемо можливості та переваги різних форм ДБО.

1) Інтернет-банкінг — один із видів дистанційного банківського обслуговування, засобами якого доступ до рахунків та операцій за рахунками забезпечується в будь-який час і з будь-якого

пристрою за допомогою мережі Інтернет (протоколи передачі даних HTTP, HTTPS, SSL, XMPP тощо)¹.

По суті, можливість Інтернет-банкінгу є якісно новим етапом розвитку системи «клієнт-банк», завдяки якій через мережу Інтернет клієнт дістає можливість віддаленого доступу до послуг банку. Принциповою перевагою Інтернет-банкінгу є відсутність прив'язки клієнта до конкретного робочого місця чи програмного забезпечення. Для власників кількох рахунків у різних банках при використанні Інтернет-банкінгу немає необхідності користуватися спеціальним програмним забезпеченням на робочому місці. Практично з будь-якої частини світу, маючи комп'ютер і підключення до мережі Інтернет, клієнт отримує захищений доступ до інформації про стан своїх рахунків у різних банках і можливість виконувати більшість стандартних банківських операцій.

Стандартний перелік послуг, що надаються банком за допомогою цього каналу дистрибуції, зазвичай включає:

- надання банківської інформації загального користування, зокрема, щодо умов вкладів і видання позик, курсів валют тощо;
- купівля та продаж валюти;
- відкриття депозитів;
- надання авторизованої інформації про стан рахунків клієнта (залишки, обороти, виконання виписок за певний період);
- оплата товарів, страхових полісів, комунальних послуг;
- платежі в межах банку;
- платежі в національній та іноземній валютах у межах країни;
- платежі в національній та іноземній валютах закордон;
- оформлення заяв на підключення до інших послуг (sms-банкінг, картки, депозити, кредити тощо).

Цей різновид віддаленого банкінгу є найбільш прогресивним, зручним і перспективним. Клієнту немає потреби купувати чи встановлювати спеціальне програмне забезпечення, оскільки для виконання операцій використовується стандартний браузер (Google Chrome, Internet Explorer, Opera, Mozilla тощо).

Для Інтернет-банкінгу доцільно використовувати методику оцінювання аналітичного агентства Markswebb Rank & Report та «Mobile Banking Evaluation Framework», або MoBEF («Система оцінювання рішень мобільного банкінгу»). Ця методика базується на тому, що зручність користування інтерфейсом Інтернет-

¹ Інтернет-банкінг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Інтернет-банкінг>. — Назва з екрана.

банкінгу прямо пропорційно залежить від його функціональних можливостей, відповідно до цього побудована шкала оцінювання (рис. 3.1).

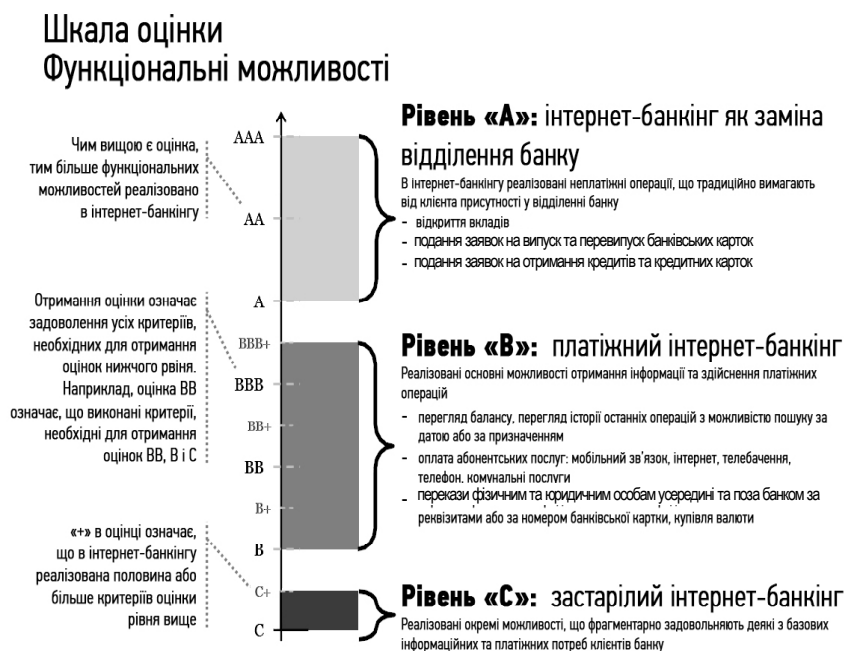

Рис. 3.1. Шкала оцінювання Інтернет-банкінгу за методикою агентства Marksw Webb Rank & Report, виходячи з його функціонального наповнення¹

У системі оцінювання Інтернет і мобільних рішень банківського обслуговування (Mobile Banking Evaluation Framework MoBEF), розроблений М. Заріфополусом та А. Економідесом у рамках дослідження «Evaluating Mobile Banking Portals» («Оцінка мобільних банківських порталів»), запропоновано шість категорій оцінювання: інтерфейс; навігація; контент; послуги що пропонуються; надійність; технічні аспекти функціонування (табл. 3.1).

¹ Шкала рейтинга, Marksw Webb Rank & Report [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://marksw Webb.ru/e-finance/mobile-banking-rank/scale/>. — Назва з екрана.

Таблиця 3.1

**СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ІНТЕРНЕТ
І МОБІЛЬНИХ РІШЕНЬ БАНКІВСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ
MOBILE BANKING EVALUATION FRAMEWORK MOBEF**

Критерій	Зміст критерію
1) за категорією інтерфейс	Інтернет-сторінка лаконічна та не перевантажена інформацією
	Ефективне використання вільного місця на сторінці
	Ефективне та лаконічне поєднання кольору та графічних рішень
	Веб-сайт є візуально привабливим
	Мультимедійне наповнення та графіка допомагають орієнтуватися на сайті
	Зазначена інформація лаконічна та актуальна
	Веб-сайт однаково добре відображається на всіх пристроях
	Є можливість вибору мови
	Передбачені можливості для людей з особливими потребами
2) за категорією навігація	Інтуїтивність у користуванні
	Рациональна організація наповнення
	Меню є зрозумілим та лаконічним
	Доступна мапа сайту
	Простота навігації
	Сайт легко знайти в мережі Інтернет
	Можливість здійснення користувацьких налаштувань
	Розподіл між корпоративними клієнтами та клієнтами — фізичними особами
	Доступний пошук по сайту
	Чітке відображення та робота посилань
3) за категорією контент:	Доступна повна інформація про наявні послуги
	Доступна повна інформація про вартість послуг
	Доступна повна інформація про умови здійснення обслуговування

Продовження табл. 3.1

Критерій	Зміст критерію
	Доступна повна інформація про рівень захищеності та безпеки
	Доступна повна інформація про технічні вимоги для використання сервісу
	Наявні ознайомчі та демо-матеріали
	Наявна інформація про банк та його діяльність
	Є можливість оперативно зв'язатися зі спеціалістом банку
	Доступні різні канали зв'язку зі спеціалістами банку
	Відсутні інші рекламні матеріали, крім банківських
	Цілодобова підтримка
	Якість здійснення підтримки
	Інструктивні матеріали для здійснення окремих послуг
4) за категорією послуги	Легкість використання послуг, що пропонуються
	Можливість зміни персональних даних
	Наявність механізму підтвердження транзакцій
	Наявність необхідних інструментів для аналізу пропозицій (кредитний/депозитний калькулятор тощо)
	Регулярні оновлення системи
	Наповненість послугами
	Управління рахунками
	Управління депозитами
	Можливість сплати за послуги
	Можливості для корпоративних клієнтів
	Можливість цілодобового обслуговування
	Додаткові послуги
	Наявність спеціальних пропозицій
5) за категорією надійність	Легкість реєстрації в системі
	Легкість авторизації

Критерій	Зміст критерію
	Можливість налаштування профілю
	Можливість реєстрації телефоном чи у відділенні
	Інформування за допомогою електронної пошти
	Підтримка іноземних мов
	Відображення історії транзакції
	Доступність у вихідні та святкові дні
	Швидкість обслуговування
	Швидкість реагування на проблеми
6) за категорією технічні аспекти функціонування	Швидкість завантаження
	Ефективність використання кешу
	Забезпечення схоронності персональної інформації
	Шифрування передачі даних
	Наявність файєрволу
	Наявність сертифікатів безпеки
	Авторизація за допомогою телефону
	Наявність кількох варіантів аутентифікації
	Автоматичне завершення сесії
	Використання цифрового сертифіката та ЕЦП (електронний цифровий підпис)

Система «Клієнт-банк» — це програмно-технічний комплекс, який дозволяє клієнту керувати своїм рахунком за допомогою програмного забезпечення, встановленого на комп'ютері, через яке здійснюється зв'язок із сервером банку. Банки розробляють програми «Клієнт-Банк» самостійно, або купують уже готову програму в організації, що володіє правами на неї, і пристосовують до власної автоматизованої банківської системи¹.

Оскільки зв'язок між комп'ютером клієнта і комп'ютерною мережею банку здійснюється за допомогою комунікаційних

¹ Дистанционное банковское обслуживание [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki>

ліній загального користування, система «Клієнт-Банк» має відповідати вимогам НБУ щодо захисту електронних банківських розрахунків. Кожний програмний комплекс «Клієнт-Банк» проходить в НБУ перевірку на відповідність вимогам безпеки передачі інформації та іншим технічним вимогам, при успішному результаті якої розробник отримує сертифікат відповідності¹.

Функціонал системи «Клієнт-Банк» та Інтернет-банкінгу по суті є майже однаковим. Основними відмінностями між ними є технологія аутентифікації та технологія зв'язку між пристроєм клієнта та банківським сервером. У системі «Клієнт-Банк» потрібне програмне забезпечення встановлюється та використовується на пристрої клієнта, надсилаючи прямі вказівки на банківський сервер, натомість в Інтернет-банкінгу використовується лише програмне забезпечення встановлене на сервері банку, а доступ до нього клієнт отримує за допомогою захищеного Інтернет-протоколу, використовуючи звичайний браузер.

Загалом, система «Клієнт-Банк» має більше недоліків, ніж переваг, порівнянно з Інтернет-банкінгом, а саме:

- оскільки «Клієнт-Банк» установлюється на чітко визначеному пристрої, то переказ коштів з використанням системи потребує присутності в цьому місці керівних осіб підприємства, які наділені правом першого і другого підпису. Інакше керівники підприємства мусять відкрити електронний підпис іншим особам, що збільшує небезпеку несанкціонованого використання коштів на поточному рахунку;

- якщо програмне забезпечення на стороні банку (сервері) змінюється розробниками, у більшості випадків змін потребує і програмне забезпечення на стороні клієнта, створюючи додаткові витрати на підтримку та незручності для кінцевих користувачів;

- для банку виникають технологічні ризики, що їх він не в змозі контролювати, а саме ризики пошкодження чи порушення роботи оригінального програмного забезпечення іншими програмами, установленими на пристрої клієнта, що трапляється дуже часто і може призвести до незручностей, або навіть прямих збитків для користувача. Це також створює додаткові витрати на програмну підтримку, та може негативно вплинути на ставлення клі-

¹ Практична бухгалтерія - Система «Клієнт-Банк» [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://dtki.com.ua/automation/kl-bank/ukr/47_bank1.html. — Назва з екрана.

єнта до банку, програмне забезпечення якого виявилось ненадійним¹.

Та найбільшим недоліком системи «Клієнт-Банк» є те, що її використання обмежене у просторі місцем знаходження пристрою, на якому встановлене відповідне програмне забезпечення.

3) Смс-банкінг, або мобільний банкінг, — один із видів дистанційного обслуговування клієнтів банків, за допомогою якого доступ до рахунків та операцій за рахунками забезпечується в будь-який час з використанням номера мобільного телефону клієнта, що зареєстрований у банку. Для виконання операцій використовуються SMS-повідомлення. Тож немає потреби встановлення додаткового програмного забезпечення на мобільний телефон (зокрема JAVA програми) чи використання каналів мобільного Інтернет-зв'язку.

Як правило, послуги SMS-банкінгу включають:

- підтвердження виконання операцій, що змінили доступний залишок за рахунком (списання або зарахування коштів, блокування коштів);

- запит інформації про рахунок (доступний залишок, баланс, кредитний ліміт, заблокована сума);

- запит інформації про останні операції за рахунком;

- тимчасове блокування платіжної картки;

- розблокування платіжної картки;

- тимчасове скасування лімітів з використання платіжної картки;

- нагадування про закінчення терміну дії картки;

- нагадування про обов'язкові платежі клієнта (зокрема, погашення заборгованості за кредитом);

- оплата рахунків про надані небанківські послуги (зокрема комунальні, зв'язок);

- придбання ваучерів передплатених послуг (мобільні оператори, Інтернет);

- пряме поповнення балансу SIM (USIM, R-UI-M)-карти за вказаним номером телефону².

4) Еквайринг (англ. Acquiring) — діяльність щодо технологічного й інформаційного обслуговування торговців і виконання розрахунків з ними за операції, здійснені із застосуванням спеці-

¹ Практична бухгалтерія - Система «Клієнт-Банк» [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://dtkr.com.ua/automation/kl-bank/ukr/47_bank1.html. — Назва з екрана.

² SMS-банкінг, стаття з вікіпедії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/SMS-банкінг>. — Назва з екрана.

альних платіжних засобів (банківських карток). Як один із видів дистанційного обслуговування клієнтів банків, еквайринг дає змогу здійснювати розрахунки між підприємствами торгівлі (надання послуг) та споживачами за допомогою використання так званих POS-терміналів (від англ. Point Of Sale — точка продажу) — електронних пристроїв, що зчитують дані пластикової картки з магнітної смуги або чіпа, розташованого на ній, і зв'язуються з банком по електронних каналах зв'язку для передачі вказівок на проведення оплати з рахунка власника картки на рахунок продавця, крім того він використовується для ідентифікації її держателя, для способу фіксації інформації та як аналог платіжних засобів.

Сума операції вводиться із клавіатури (якщо це POS-термінал, інтегрований у касу, то сума береться з даних каси до оплати). Усі дані операції друкуються на чеку терміналом і синхронізуються з реєстраторами розрахункових операцій.

Наявність POS-терміналу дозволяє приймати до оплати всі типи міжнародних банківських карт, включаючи найпоширеніші електронні карти «Visa» та «Master Card», що значно прискорює проведення операції оплати і скорочує термін відшкодування грошових коштів за проведеними операціями¹.

Крім того, існує й Інтернет-еквайринг — прийом до сплати платіжних карт через Інтернет з використанням спеціально розробленого web-інтерфейсу, що дозволяє провести розрахунки в Інтернет-магазинах і сплатити на спеціальних електронних платіжних системах за різні послуги (мобільний зв'язок, комунальні послуги, Інтернет, фіксований телефонний зв'язок тощо).

5) Банкомат — електронний програмно-технічний комплекс, призначений для здійснення автоматизованих операцій видачі грошових коштів, зокрема з використанням платіжних карт, передачі розпоряджень банку про перерахування грошових коштів з банківського рахунка клієнта та виконання інших операцій: оплати товарів, комунальних послуг, послуг мобільного зв'язку тощо; для автоматизованого складання документів, що підтверджують відповідні операції (видача паперових касових чеків).

Важливо зазначити, що використання банкоматів уніфіковано єдиними платіжними системами (Visa, Mastercard, American Express, НСМЕП та ін.), що дає змогу утримувачам банківських карток користуватися банкоматами, котрі обслуговують відповід-

¹ Еквайринг, стаття з вікіпедії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Еквайринг>. — Назва з екрана.

ні платіжні системи, незалежно від приналежності тому чи іншому банку. Завдяки цьому географія використання банківських карток, а отже, й можливість скористатися відповідними послугами банку є майже необмеженою, оскільки сьогодні банкомат можна знайти майже у будь-якій точці світу, а всього їх налічується понад 2,2 млн одиниць. У більшості випадків за користування банкоматами одного банку клієнтами інших банків стягується додаткова комісія.

Окрім простих банкоматів, за допомогою яких у клієнтів банку є змога отримати кошти не відвідуючи відділення, існують також і депозитні банкомати — програмно-технічні комплекси, що надають можливість держателю платіжної картки вносити кошти в готівковій формі для зарахування на відповідний рахунок і виконувати інші операції, зокрема, одержувати кошти в готівковій формі, одержувати інформацію щодо стану рахунка, оплачувати товари та послуги, роздруковувати документи про підтвердження виконання операцій.

Депозитні банкомати працюють так: після ідентифікації карткодержателя з використанням ПІН-коду та вибору операції поповнення рахунка, лоток для внесення готівки автоматично відкривається і клієнту пропонується внести готівку. Внесені банкноти автоматично розпізнаються, після чого сума розпізнаних грошей відображається карткодержателю для підтвердження операції. У разі підтвердження операції баланс рахунка поповнюється на підтверджену суму, а банкноти переміщуються в сейф банкомата.

Важливо зауважити, що правила внесення готівки до банкомата відрізняються від правил отримання готівки. Основною відмінністю є те, що готівку можна отримати у будь-якому з банкоматів, що підтримують відповідну платіжну систему (Visa, Mastercard, American Express, НСМЕП тощо), але внесення готівки можна виконати лише в депозитному банкоматі, установленому банком, якому належить картка¹.

6) Кіоски самообслуговування — інформаційно-транзакційні термінали, що дозволяють здійснювати операції із внесення готівки, готівкові та безготівкові операції з використанням платіжних карток.

Основне їх призначення — автоматизувати обслуговування в банках, позбавити клієнтів від вистоювання в чергах до кас і за-

¹ Банкомат, стаття з вікіпедії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Банкомат>. — Назва з екрана.

безпечити можливість надання послуг у неробочий час. За допомогою кіоску самообслуговування клієнти можуть отримати майже весь спектр послуг без звернення до персоналу банківської організації, і найголовніше — можуть отримати його цілодобово.

Як правило, кіоски самообслуговування надають змогу клієнтам виконувати досить широкий набір операцій, а саме:

- оплата електронних товарів і послуг;
- оплата комунальних послуг і здійснення регулярних платежів;
- покупка кодів передплачених послуг;
- безготівковий платіж на користь одержувача;
- погашення заборгованості (кредиту);
- перегляд залишку рахунка/картки;
- поповнення рахунка картки готівковими коштами, без звернення до каси банку;
- запит залишку на картковому рахунку;
- отримання виписки про рух коштів;
- переказ коштів з картки на картку;
- переказ коштів з конвертацією валют;
- управління депозитними рахунками та ін.¹

7) Телебанкінг — це автоматична система інформування клієнтів банку, яка дозволяє оперативно й цілодобово управляти рахунком за допомогою будь-якого телефону з тональним набором.

Для впровадження телебанкінгу фінансова установа (банк) створює інформаційно-довідкову систему, яка складається з комп'ютера (з відповідним програмним і технічним забезпеченням), підключеного до АТС банку. На сервері банку зберігається інформація про стан поточних рахунків клієнтів. Коли до такої системи звертається клієнт (за допомогою телефону), то він фактично пересилає цифровий код. Техніка розшифровує код і перетворює його на запит до бази даних банку, отримує на неї відповідь і трансформуючи його у голосову форму, пересилає по телефонній лінії.

Як правило, використання системи телебанкінгу дає клієнтам можливість здійснювати такі операції:

- дізнаватися про залишок за картковим рахунком;
- заблокувати картку;
- змінити ліміти за платіжною картою;
- скористатися послугами інформаційно-довідкової системи;

¹ Банківські кіоски самообслуговування [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2008/03/23/121572>. — Назва з екрана.

— скористатись послугами автоматичного факсимільного розсилання інформації;

— отримати по телефону (голосову) та/або на факс інформацію про стан рахунка).

Основними перевагами цієї послуги є інформованість, оскільки клієнт має можливість через телефон мати доступ до інформації про банк (реквізити, адресу, контактні телефони), стан рахунка (-ів), загальну інформацію, курси валют. До переваг слід віднести оперативність, адже доступ до каналу зв'язку з банком цілодобовий, а також простоту використання, оскільки цей вид обслуговування не потребує програмного забезпечення та додаткових знань чи навичок, щоб отримувати інформацію¹.

8) Мобільні додатки (мобільний Інтернет банкінг). За допомогою мобільних рішень дистанційного банкінгу можна здійснювати операції за рахунками, не відвідуючи відділення банку. Сьогодні найбільш інноваційні банки пропонують цілий набір додатків, які дозволяють здійснювати велику кількість операцій — від оплати комунальних послуг до надсилання або одержання міжнародного переказу. Цей вид дистанційного обслуговування клієнтів банку дає змогу значно економити час і мати доступ до свого рахунка у будь-який час та в будь-якому місці за допомогою мобільного пристрою з бездротовим доступом до мережі Інтернет.

Використання мобільних додатків для управління банківським рахунком дуже подібне до системи клієнт-банк, але з використанням не звичайного комп'ютера, а мобільних пристроїв, на яких встановлено необхідне програмне забезпечення. Сьогодні переважна більшість таких додатків поширюються безкоштовно і не потребують жодних втручань спеціалістів.

Як правило, за допомогою мобільних додатків можна виконувати такі операції:

- надання банківської інформації загального користування, зокрема, щодо умов вкладів і видання позик, курсів валют тощо;
- купівля та продаж валюти;
- відкриття депозитів;
- надання авторизованої інформації про стан рахунків клієнта (залишки, обороти, виконання виписок за певний період);
- оплата товарів, страхових полісів, комунальних послуг;
- платежі в межах банку;
- платежі в національній та іноземній валютах у межах країни;

¹ Телебанкінг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://industrialbank.ua/ru/yslygi/1175/>. — Назва з екрана.

- платежі в національній та іноземній валютах закордон;
- оформлення заяв на підключення до інших послуг (sms-банкінг, картки, депозити, кредити, ін.).

Серед основних переваг використання мобільних додатків:

- безпечність здійснення операцій;
- можливість обслуговування цілодобово, без вихідних;
- тарифи за здійснення операцій зазвичай нижчі від тарифів за здійснення аналогічних операцій у відділенні банку;
- здійснення кожної операції з використанням додатків, як правило, підтверджується SMS-повідомленням;
- фінансові операції з використанням додатків підтверджуються одноразовими паролями.

Використання дистанційних каналів для збуту банківських продуктів та послуг має вирішувати спектр завдань, тому й оцінювати їх потрібно комплексно, за різними групами параметрів, ураховуючи, зокрема, економічний, організаційний та маркетинговий напрями діяльності з дистанційного обслуговування (рис. 3.2).

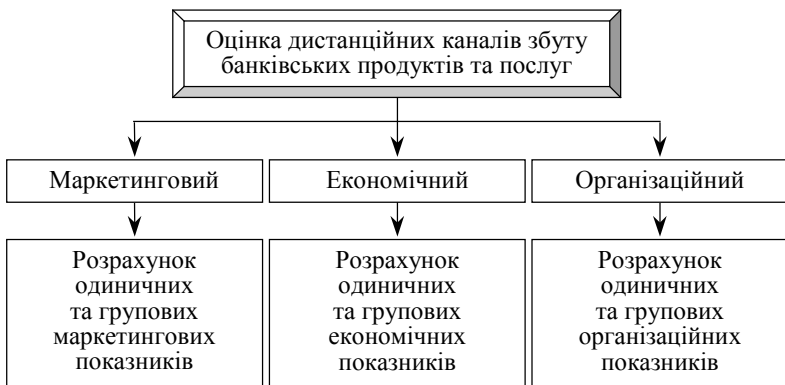

Рис. 3.2. Складові оцінки дистанційних каналів збуту банківських продуктів та послуг¹

Маркетинговий зріз відображає ефективність реалізації маркетингової програми із просування банківських продуктів і послуг дистанційними каналами збуту. Головною метою аналізу дистанційного обслуговування є виявлення найбільш привабливих банківських продуктів і послуг на основі вивчення ефективності їх позицій щодо інших продуктів і послуг асортименту. Та-

¹ Методика оцінки дистанційних каналів збуту банківських продуктів та послуг / В. Г. Прущівський, Г. В. Козицька // Економіка пром-сті. — 2010. — № 4. — С. 203—209.

кий аналіз доцільно проводити, застосовуючи модифіковану матрицю Бостонської консалтингової групи (БКГ), де як параметри використовуються темп приросту (зниження) обсягів збуту продукту чи послуги та частка відповідного продукту чи послуги в загальному обсязі збуту дистанційного каналу. А для визначення найбільш прибуткових продуктів та послуг, що реалізуються через дистанційні канали збуту, банку доцільно використовувати ABC-аналіз, який передбачає групування проранжованих об'єктів щодо значущості їх впливу на формування аналізованого показника.

Економічний зріз передбачає оцінку економічної ефективності дистанційного каналу, зокрема за допомогою визначення показника відносної економічної ефективності дистанційних каналів збуту ($ВЕФ_{\text{дкз}}$), що розраховується співвідношенням ефективності дистанційних каналів збуту до ефективності традиційних стаціонарних каналів збуту продуктів та послуг банку:

$$ВЕФ_{\text{дкз}} = ВЕФ_{\text{дкз}} / ЕФ_{\text{ткз}}, \quad (3.1)$$

де $ЕФ_{\text{дкз}}$ — економічна ефективність дистанційних каналів збуту;
 $ЕФ_{\text{ткз}}$ — економічна ефективність традиційних каналів збуту.

Для оцінки організаційного зрізу розраховуються показники ступеня інтегрованості дистанційних каналів збуту в діяльність банку (ІН); продуктивність праці персоналу, що обслуговує дистанційні канали збуту ($ПП_{\text{дкз}}$); точність виконання замовлень (ТВЗ);

За даними звіту дослідницької компанії у сфері бізнесу та технологій Forrester Research «Continuous Improvement: The Mobile Banking strategy Playbook» («Постійний розвиток: збірник правил стратегії мобільного банківництва»), створення та функціонування успішних інтернет- і мобільного банкінгу вимагають структурованого та аналітичного підходу¹. Для цього банки мають здійснювати моніторинг ефективності надання послуг ДБО та запровадити виконання спеціальних аналітичних процедур:

1) Проводити оцінку основних елементів дизайну власних рішень. Для оптимізації користувацького досвіду під конкретний форм-фактор необхідно проводити оцінку основних елементів дизайну, таких як наповнення та функціональність. Розмір контенту має бути розрахований так чином, щоб не відбувалося перерантаження мобільної чи Інтернет мережі під час з'єднання.

¹ «Continuous Improvement: The Mobile Banking strategy Playbook» by Joe Stanhope and Peter Sheldon with Tiffani Montez, Benjamin Ensor and Myriam da Costa, series of research for Ebusiness & channel strategy professionals. Forrester research, September 10, 2012., с. 7.

2) Фокусувати зусилля на зручності використання. Тестування зручності використання (Usability) є гарантією того, що користувачі можуть швидко знайти необхідний контент і скористатись відповідною функціональністю. Для цього необхідно забезпечити розміщення найбільш популярних і критичних елементів взаємодії на головній сторінці, провести тестування макетів сторінок з різними варіантами розміщення елементів, збалансувати обсяг текстових і графічних елементів.

3) Здійснювати сегментацію користувачів і визначення цільових груп. Важливо проводити контроль трафіка за різними каналами дистанційного обслуговування клієнтів для здійснення їх сегментації на основі активності, особливих характеристик у ролі користувачів і здійснювати обслуговування виходячи з такої сегментації, пропонуючи цільовий контент і функціональність для конкретних цільових груп.

4) Забезпечувати відповідність рішень дистанційного обслуговування загальностратегічним цілям банку. Незважаючи на необхідність концентрації уваги спеціалістів банку на традиційних метриках ефективності дистанційного обслуговування, таких як трафік, рівень задоволеності клієнтів та обсяг операцій, для оптимізації дистанційного обслуговування їм необхідно впроваджувати використання метрик, які дають змогу оцінювати взаємодію між різними каналами (крос-канальної взаємодії) та забезпечувати впровадження отриманих результатів.

5) Постійно проводити оптимізацію для досягнення стратегічних цілей. Нині за активного використання мобільних пристроїв обов'язковою умовою успіху є адаптація функціональності Інтернет-банкінгу для мобільних пристроїв.

Крім того, банківські спеціалісти не мають права втрачати можливості покращання існуючого користувацького досвіду в рамках дистанційного обслуговування своїх клієнтів, оскільки в перспективі це може призвести до значних втрат. Окрім базового використання каналів дистанційного обслуговування для здійснення транзакційних операцій, більшість банків недостатньо повно використовують наявні можливості, тому оптимізація існуючих можливостей має відбуватися з урахуванням загальної банківської стратегії та необхідності інтеграції різних каналів.

Елементами успіху в розробленні та впровадженні інновацій дистанційного обслуговування є:

1) Відмова від упереджень, сформованих навколо обслуговування за допомогою комп'ютера. Прорив ринку мобільних технологій і використання мобільних інтерфейсів перекидає більшість

проблемних аспектів дистанційного обслуговування за допомогою комп'ютера. Банки мають здійснювати оптимізацію можливостей обслуговування за допомогою мобільних технологій, мислячи поза вже традиційними моделями взаємодії користувачів із комп'ютерами та з розумінням можливостей апаратного та програмного наповнення мобільних платформ.

2) Тестування нових потенційно успішних технологій на ранньому етапі. З появою нових мобільних пристроїв та аксесуарів на ринку фахівці електронного банківського бізнесу мають якнайшвидше розглянути можливість використання нових або таких, що розвиваються, технологій у рамках дистанційного обслуговування клієнтів. З високою ймовірністю можна стверджувати, що такі технології, як NFC, HTML5, доповнена реальність, розпізнавання голосу, 4G, або навіть використання «Retina display» (дисплей з роздільною здатністю 2560x1800) на новому iPad, будуть визначати завтрашній успіх дистанційного обслуговування клієнтів. І хоча чисельність споживачів, які готові використовувати перелічені технології вже сьогодні, наразі доволі мала, тестування цих технологій серед груп ранніх користувачів, так званих «early adopters», дозволить банкам провести випробування можливих концептів серед найвимогливішої аудиторії та вдосконалити користувацький досвід до того моменту, коли ці технології стануть масовими.

3) Зосередження уваги на унікальних атрибутах мобільних платформ. Існуючі дані доводять, що користувачі iPhone та Android багато в чому відрізняються. Для банків є помилковим припущення, що рішення, котрі мають ефект на одній мобільній платформі, обов'язково будуть так само ефективно працювати й на іншій. Тестування різноманітних рішень на різних платформах, перевірка їх на різних пристроях і різними користувачами є обов'язковою.

4) Створення інноваційної групи всередині банку. Для того щоб не відставати від темпів змін у технологічному середовищі, керівництво банку має розглядати інноваційні ініціативи не тільки за участі власних розробників, але й користувачів. Крім того важливо організувати відкритий доступ своїх мобільних додатків для зовнішніх розробників з метою забезпечення нових джерел інноваційності, критики стосовно власних помилок або вразливих місць.

5) Баланс між якісним і кількісним тестуванням. Найуспішніші банки для втілення стратегії оптимізації власних рішень дистанційного обслуговування значною мірою покладаються на якісні характеристики зворотного зв'язку від користувачів. Хоча кількісні оцінки, зокрема, рейтинги в магазинах додатків на різних платфор-

мах, дані Інтернет-аналітики і є критичними для оцінки, банківським спеціалістам необхідно дуже уважно ставитись до негативних відгуків користувачів. Банки—лідери індустрії регулярно проводять формалізовані тестування з користувачами у лабораторних умовах та бета-випробування з кінцевими користувачами.

Ринок банківських послуг в Україні нині представлений банками з традиційними бізнес-моделями надання послуг, які здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення. До них, зокрема, належать усі банки I та II груп за класифікацією НБУ. Схожа ситуація з банківським бізнесом, що надає роздрібні послуги, склалася і в США. За даними дослідження «Banking 2020» («Банківництво 2020») консалтингової компанії Accenture, американський ринок на сьогодні представлений здебільшого традиційними універсальними банками, та значно менше вузькоспеціалізованими та малими/локальними банками¹.

За прогнозами компанії Accenture, у найближчому майбутньому ситуація зміниться завдяки появі нових можливостей в окремих нішах ринку та більш вузької спеціалізації окремих банків. На думку спеціалістів компанії Accenture, виникнуть три нові моделі ведення банківського бізнесу, і всі вони будуть пов'язані з використанням нових технологій, а їхні послуги будуть максимально зорієнтовані на дистанційне обслуговування клієнтів:

- «Нішевий Цифровий Провайдер» (Niche Digital Provider);
- «Цифровий банк» (Digital Bank);
- «Велика Коробка» (Big Box Bank).

«Нішевий Цифровий Провайдер» (Niche Digital Provider) — банк із гнучкою політикою управління, котрий пропонує переважно спеціалізовані, масштабовані продукти. Такі гравці зможуть отримати перевагу за рахунок гнучкої інфраструктури та значної уваги соціальним медіа і мобільним технологіям. Основою їх конкурентоспроможності будуть глибока взаємодія зі споживачами та надзвичайно сильна індивідуалізація послуг, у тому числі консультаційного характеру.

«Цифровий банк» (Digital Bank) — такий, що надаватиме весь спектр банківських послуг, маючи при цьому вкрай гнучку структуру та повністю покладаючись на технологічні рішення для надання послуг. Такі банки будуть лідерами у сфері цифрового ко-

¹ Wayne Busch, Andre Garcia — «Banking 2020: A New Course to Capture Emerging Opportunities». [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.accenture.com/microsites/banking-2020/Pages/index.aspx?group=intro/>. — Назва з екрана., с.10

ристувацького досвіду, пропонуючи широку продуктову лінійку, схожу на ту, що сьогодні пропонують традиційні універсальні банки. Дану модель можуть адаптувати під себе як існуючі банки універсального типу, значно збільшивши рівень інвестування у розвиток дистанційних каналів обслуговування клієнтів і цифрові платформи, так і нові гравці (наприклад технологічні чи телекомунікаційні компанії, які виходять на банківських ринок).

«Велика Коробка» (Big Box Bank) — банк, що акцентує основну увагу на конкурентоспроможності цін і пропонує банківські продукти масовому споживачеві. Важливо те, що такі банки можуть оперувати тільки за широкого використання технологій дистанційного обслуговування клієнтів, але за різної міри організаційної гнучкості. До прийняття такої моделі ведення бізнесу будуть схильні найбільші гравці роздрібного ринку та нові учасники (наприклад великі роздрібні мережі). В обох випадках вони матимуть перевагу за рахунок наявної частки ринку та низьких цін на основні продукти¹.

Нові учасники ринку замість орієнтації на великі мережі відділень і філіалів будуть орієнтуватись на гнучкість і стратегії розвитку дистанційних (онлайн) каналів дистрибуції. Основою для нових моделей буде орієнтація на клієнта та організація бізнесу навколо споживчих сегментів, на протизагони нинішній орієнтації банків на банківські продукти та продуктові категорії. Замість здійснення власних інвестицій банківські установи будуть співпрацювати з іншими компаніями як банківського, так і небанківського сектору, для забезпечення вищого рівня інноваційності та якості послуг.

За прогнозами компанії Accenture, у США банки з традиційними моделями бізнесу до 2020 року можуть втратити близько 25 % ринку на користь банків — партнерів технологічних компаній, які активно виходять на ринок фінансових послуг (таких як Amazon, Apple чи Google), чи «приспосованців» — традиційних банків, які адаптуються до нових реалій ринку.

На основі моделі, наведеної у дослідженні компанії Accenture, побудуємо модель-схему позиціонування банків роздрібного ринку України відповідно до рівня їх гнучкості та спеціалізації за даними про ринок на 2013 рік і зробимо прогноз ситуації на 2020 рік (рис. 3.3).

¹ Wayne Busch, Andre Garcia — «Banking 2020: A New Course to Capture Emerging Opportunities». [Електронний ресурс] — Режим доступу :

<http://www.accenture.com/microsites/banking-2020/Pages/index.aspx?group=intro/>. — Назва з екрана. С. 11.

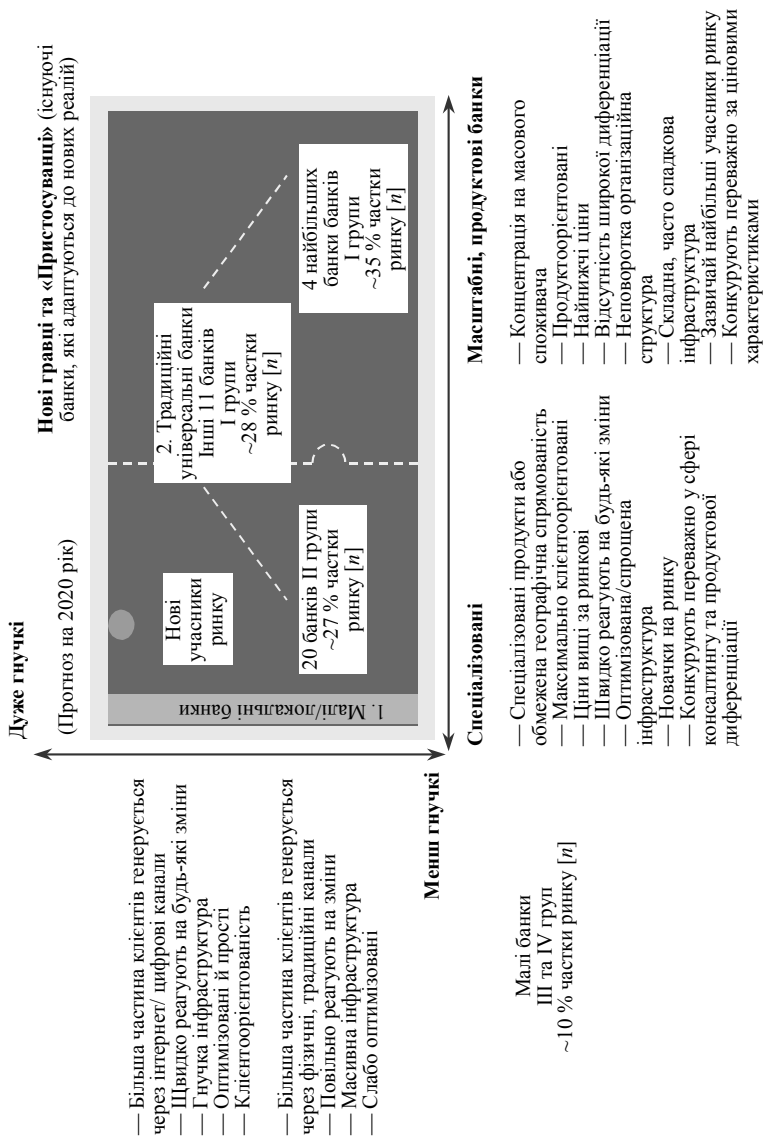

Рис. 3.3. Поточна схема позиціонування банківського ринку України та прогноз на 2020 рік

У процесі побудови її графіка визначимо вісь абсцис (x) як ступінь гнучкості організаційної структури банку, а вісь ординат (y) — як ступінь спеціалізації установи та відповідно частка ринку. Виходячи з цього, відносимо 4 найбільші банки України І групи за ранжуванням НБУ (Приватбанк, Ощадбанк, Укрексімбанк та Райффайзен банк Аваль) до групи масштабних продуктових банків; інші 11 банків І групи відносимо до універсальних банків, які загалом зберігають баланс між певним рівнем спеціалізації та часткою ринку; 20 банків ІІ групи — до більш спеціалізованих та/або географічно обмежених банків; малі банки ІІІ та ІV груп — до вузькоспеціалізованих та/або географічно обмежених банків з найменшою часткою ринку. Вважаємо, що новими можливостями для ринку банківських послуг загалом і дистанційного обслуговування клієнтів зокрема будуть: вузька спеціалізація навколо певного сегмента клієнтів; використання Інтернет/цифрових каналів обслуговування та їх оптимізація; широке використання дистанційних каналів обслуговування «продуктовими» банками з концентрацією на масовому клієнті.

3.3. ЕФЕКТИВНІСТЬ ДИСТАНЦІЙНИХ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

Головною проблемою будь-яких банківських інновацій, у т. ч. й упровадження технологій ДБО, є забезпечення їх ефективності. Вважається, що ефективність інновацій — це здатність зекономити певну кількість праці, часу, ресурсів і грошових коштів у розрахунку на одиницю всіх необхідних і передбачуваних корисних ефектів від створюваних продуктів, технічних систем, структур¹. У банківській діяльності ефективність інновацій — це не тільки здатність зекономити певну кількість праці, часу, ресурсів і грошових коштів, але й отримати додатковий дохід за рахунок збільшення кількості клієнтів, ресурсів у розрахунку не тільки на одиницю витрат, але й на одного клієнта, одиницю активів і капіталу, що сприяє створенню умов для стабільного розвитку і зміцнення конкурентної позиції.

Керуючись принципом системності та розглядаючи ефективність як міру якості інноваційної діяльності банків, що сприяє покращанню фінансового стану та стабільному розвитку банку,

¹ Гафурова Д. И. Развитие инновационных технологий в российском банковском секторе. — М. : Анкил, 2009. — 160 с.

підвищенню його конкурентоспроможності, ефективність технологій ДБО пропонуємо оцінювати з трьох позицій: впливу на діяльність банку, функціонування банківської системи та економіки (рис. 3.4).

Щодо ефективності діяльності банків і банківської інноваційної системи дистанційного банківського обслуговування, то вона виявляється в таких чотирьох аспектах:

1) продуктовому, пов'язаному з підвищенням якості й різноманітності банківських послуг, розширенні продуктової лінії;

2) технологічному, що сприяє підвищенню продуктивності праці, віддачі вкладених коштів, економії часу, зручності отримання послуг;

3) організаційно-управлінському, пов'язаному з підвищенням ефективності роботи менеджменту банку;

4) соціальному, що стосується ринку, поведінки і цінностей споживача тощо.

Успішна інновація завжди має бути спрямована на завоювання лідируючих позицій, інакше сприятливими можливостями можуть скористатися конкуренти, а також передбачати досягнення економічного, соціального і стратегічного ефектів. Для цього можуть використовуватися найрізноманітніші стратегії, як орієнтовані на лідерство на ринку, у певній галузі, так і на пошук відносно невеликої «екологічної ніші» у певному процесі або на ринку, що забезпечать досягнення економічного ефекту, який ми пов'язуємо з підвищенням віддачі на одиницю вкладених ресурсів, зміцненням ринкової позиції, зростанням рентабельності діяльності, зниженням ризиків і підвищенням стабільності. Важливим є також отримання соціального і стратегічного ефектів. Соціальний ефект виявляється в підвищенні корисності та доступності банківських послуг, зниженні їх вартості для клієнта, зручності отримання послуг. Стратегічний ефект оцінюється успішністю реалізації інноваційних стратегій, конкурентними перевагами, лідерством на ринку, досягненням поставлених стратегічних цілей.

Ефективність інноваційної діяльності банків значною мірою визначається потенціалом інноваційного розвитку банків, який залежить від таких факторів: можливостей банків та їх ресурсного потенціалу, що обумовлено макроекономічною ситуацією, станом ринків і субринків, які беруть участь у формуванні довгострокових і короткострокових банківських ресурсів, необхідних для забезпечення ефективної інноваційної діяльності банків; ємності ринку та потенціалу зростання; необхідних ресурсів для

розширення ринку; дохідності субринків, конкуренції¹. Наведений перелік факторів слід доповнити наявністю людського потенціалу, їх знань, надзвичайної винахідливості й наполегливості, таланту. Після того, як ідея прийнята, інноваційна діяльність перетворюється на наполегливу, цілеспрямовану працю, яка залежить від професійності, компетентності, наполегливості працівників.

Ефективна інноваційна діяльність банків можлива лише за умови оптимальної організації інноваційного процесу, який має бути відповідно формалізованим, видимим і документованим. Однак навіть у провідних банках України тільки починається інституціоналізація інноваційної діяльності, тобто створення відповідних структур, які цілеспрямовано займаються організацією інноваційних процесів, розробленням правил, регламентів, схем взаємодії, механізмів реалізації, контролю, моніторингу інноваційних процесів.

Ефективність інноваційної системи дистанційного банківського обслуговування передбачає досягнення не тільки внутрішньої (ендогенної) ефективності, але й зовнішньої, екзогенної, пов'язаної зі впливом на економіку та фінансові потоки, що виявляється у:

- зростанні доступності бізнесу до глобальної фінансової інфраструктури;
- підвищенні оборотності грошових потоків;
- зростанні гнучкості управління фінансовими потоками;
- підвищенні рівня ліквідності економіки;
- посиленні контролю держави за податками та валютними операціями;
- підвищенні потенціалу розвитку економіки.

Ураховуючи складність інноваційної діяльності та суперечливість процесів, що відбуваються при впровадженні та використанні інновацій, пов'язаних з ДБО, пропонуються різні підходи до оцінки їх ефективності:

1) використання системи показників для оцінки ефективності впровадження системи дистанційного обслуговування клієнтів і розширення видів ДБО, а саме: чиста приведена вартість (чистий дисконтований потік) — NPV (NetPresentValue); індекс рентабельності інвестицій — PI (Profitability Index); термін окупності інвестицій — PP (PaybackPeriod); дисконтований термін окуп-

¹ Зверев О. А. Банки и организационно-управленческие инновации / О. А. Зверев // Банковское дело. — 2007. — № 12. — С. 64—67.

ності інвестицій — DPP (Discounted Payback Period) тощо, тобто оцінка здійснюється аналогічно інвестиційним проектам і враховує, як правило, ефективність упровадження. Порівняння зазначених показників для різних видів ДБО дозволить визначити, який з них є ефективніший.

2) Результативно-витратний підхід, який є одним з найбільш поширених підходів до оцінки ефективності, за яким економічна ефективність розглядається як відношення економічного ефекту (результату — чистого доходу, прибутку) до витрат ресурсів, що зумовили отримання такого результату.

Саме результативно-витратний підхід використовує К. А. Антонов¹ в оцінці економічної ефективності впровадження й використання дистанційного банківського обслуговування. Порівняння доходів і витрат у розрахунку на одного клієнта за традиційним і дистанційним обслуговуванням підтверджують більшу ефективність обслуговування з використанням технологій ДБО. За розрахунками К. А. Антонова, ефективність систем ДБО становить у середньому 7,1 %. Зауважимо, що такі оцінки отримані за даними вибіркового спостереження, оскільки на сьогодні відсутня звітність банків щодо впровадження ними інновацій, обсягів послуг, що надаються з використанням інноваційних технологій; кількості клієнтів, що ними користуються, витрат і доходів, що їх отримують банки від упровадження інновацій. Брак такої інформації не дозволяє виробити ефективні інструменти нагляду та контролю за інноваційними ризиками, що виникають при цьому.

3) На основі порівняльного аналізу ефективності дистанційного і традиційного банківського обслуговування клієнтів, використовуючи концепцію постатейного дослідження дохідних і витратних статей, що дозволяє визначити чинники економії витрат і збільшення доходів. Методику порівняльного аналізу використовує К. Антонов² і Т. С. Шалига³. Відмінність їх підходів полягає в тому, що К. Антонов здійснює розрахунки доходів і витрат на одного клієнта за традиційним і дистанційним обслуговуван-

¹ Антонов К. А. Экономическая эффективность внедрения и использования систем дистанционного банковского обслуживания в российских банках // Банковские услуги. — № 6. — 2011. — С. 27—32.

² Там само.

³ Шалига Т. С. Дистанційне банківське обслуговування роздрібних клієнтів : монографія / Т. С. Шалига; за заг. ред. Н. В. Циганової. — Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-поліграф», 2013. — 412 с.

ням і проводить порівняння в грошових одиницях. Т. С. Шалига скористалася методикою розрахунку споживчого кошика для забезпечення обох видів систем обслуговування, взявши рівний обсяг клієнтів та однаковий період їх обслуговування, та використовуючи бальну систему оцінки. Шкала від 1 до 3 визначає умовний сукупний обсяг параметра (1 — мало; 2 — середнє або варіюється; 3 — багато). Такий підхід дозволив отримати якісну оцінку, яка засвідчила, що дистанційне банківське обслуговування сукупно оптимальніше за статтями видатків і вдвічі прибутковіше за традиційне банківське обслуговування.

4) Використання показника Х-ефективності, котрий відображає відхилення від граничного рівня ефективності банку¹. Так, за Х-ефективності інноваційна діяльність банку вважається ефективною, якщо за наявних ресурсів і найкращих із доступних технологій надано максимально можливий обсяг банківських послуг. Складність застосування показника Х-ефективності для банків України обумовлена відсутністю необхідної інформації для розрахунків. Ні банки, ні НБУ не оприлюднюють інформації про дані, що включаються до рівняння регресії, зокрема, про ціну залучених ресурсів, ціну праці та ціну розвитку, а також дані, на підставі яких можна розрахувати ці показники.

5) Використання теорії транзакційних витрат. Основним змістом упровадження та використання систем ДБО є боротьба за отримання конкурентних переваг, а основна стратегічна мета — зниження транзакційних витрат (і, як додаткова ціль, в окремих випадках — отримання вигідних каналів дистрибуції), основний засіб — упровадження інноваційних технологій, спрямованих на отримання інноваційної ренти за чотирма конкретними напрямками: мобільність, зниження готівкового обігу, підвищення лояльності споживача, інтероперабельність (англ. *interoperability* — здатність до взаємодії) — це здатність продукту або системи, інтерфейси яких повністю відкриті, взаємодіяти і функціонувати з іншими продуктами чи системами без будь-яких обмежень доступу й реалізації.

Освоєння віртуального простору надає багато переваг для банків, передусім за рахунок економії витрат. Завдяки економному онлайн-обслуговуванню банк може пропонувати більш вигідні умови, одночасно прискорюючи процес обробки банківської інформації, що сприяє залученню нових клієнтів та освоєнню но-

¹ Галайко Н. Р. Ефективність діяльності банківської установи : монографія / Н. Р. Галайко, Р. Ф. Турко ; ЛІБС УБС НБУ. — Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2012. — 255 с.

вих ринків без відкриття додаткових офісів продажу. Усе це сприяє зниженню трансакційних витрат банків, як основного фактора конкурентоспроможності, за рахунок отримання:

- мультиплікативного ефекту від використання нової технології або продукції;
- мережевого ефекту — корисність нових продуктів і попит на них зростає з розширенням кола користувачів;
- ефекту швидкої та масштабної комерціалізації нововведень унаслідок включення до процесу банків, які володіють значними фінансовими можливостями.

Проаналізуємо, чи впливає використання систем ДБО на рівень трансакційних витрат банків України. Для цього розрахуємо рівень трансакційних витрат за кожною групою банків і за системою банківського сектору. Проведені розрахунки показали позитивну тенденцію зниження трансакційних витрат у цілому за банківською системою та за банками I—III груп. Так, порівняно з 2010 роком трансакційні витрати загалом за банківською системою зменшилися з 4,2 до 4,1 % до активів, по банках I групи — з 3,8 до 3,6 %; II групи — з 4,7 до 3,9 %; III групи — з 5,1 до 4,3 %. І тільки в IV групі вони стрімко зросли з 5 до 7,2 %, що свідчить про зниження ефективності діяльності банків цієї групи (рис. 3.4). Одна з можливих причин високого рівня трансакційних витрат банків IV групи — низький рівень упровадження технологій дистанційного обслуговування, зокрема через високу вартість надійних систем, які мають широкі можливості, реалізують різні канали інформаційної взаємодії (Інтернет, мобільний зв'язок, телефонне обслуговування тощо) і добре захищені від несанкціонованого доступу.

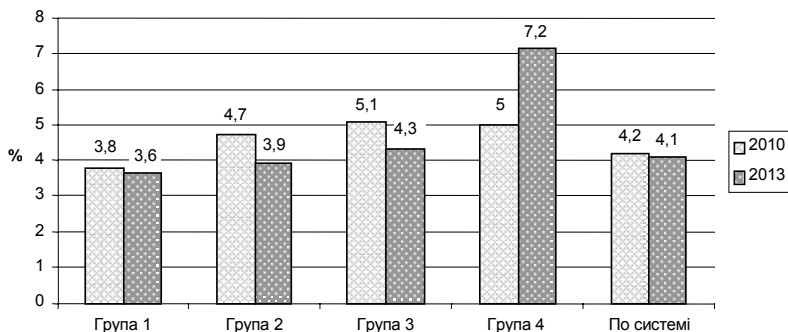

Рис. 3.4. Рівень трансакційних витрат банків України в розрізі груп за 2010 і 2013 рр.

6) У концепції використання єдиного інтегрального показника ефективність модельованої системи дистанційного обслуговування розглядається як проекція збільшення випадків комунікацій з клієнтами та потенційними клієнтами, скорельована на одиницю операційних вкладень з алокацією інвестицій на період окупності. Рівень операційної ефективності системи ДБО пропонується визначати за формулою:

$$E_{operational} = \frac{Q_{cl} \cdot P_{avr}}{C_{staff} + C_{traffic} + C_{property}}, \quad (3.2)$$

де C_{staff} — сукупна сума витрат на персонал: заробітна плата, мотивація та бонуси, витрати на навчання, відрядження тощо; $C_{traffic}$ — сукупні витрати на зв'язок, амортизація програмного забезпечення та нестатичного обладнання (робочих місць тощо); $C_{property}$ — витрати на нерухомість, що має відношення до офісів дистанційного обслуговування, поточні видаткові матеріали; Q_{cl} — загальний обсяг клієнтів, які фактично скористалися послугами дистанційного банкінгу в періоді; P_{avr} — середня прибутковість на одного клієнта, що корегується у періоді.

На нашу думку, при оцінці ефективності за формулою (3.1) у чисельнику слід відображати чисті суми (ефекти) та вимірювати у процентах, а не в грошових одиницях, оскільки автор оцінює ефективність, а не ефект.

Також заслуговує на увагу підхід до оцінки ефективності з використанням моделі динамічного нормативу ефективності, що дає змогу реалізувати системний підхід до визначення ефективності та описати у формалізованому вигляді не лише стан (статичний аналіз), але й зміни в часі (динамічний аналіз)¹. Використання єдиного інтегрального показника має здійснюватись у поєднанні з іншими підходами до оцінки ефективності інноваційної діяльності банків, які дозволять визначити фактори підвищення ефективності дистанційного банкінгу.

7) На основі аналізу співвідношення «прибуток-ризик» як за кожною інновацією, так і їх сукупністю. Розвиток банків на новій інноваційній основі передбачає високий ступінь застосування банківських інформаційних технологій (автоматизації), що дозволить підвищити конкурентоспроможність, досягнути максималь-

¹ Регулювання діяльності банків в умовах глобальних викликів : монографія / [Л. О. Примостка, М.І. Диба, О. О. Чуб та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф.. Л. О. Примостки. — К. : КНЕУ. 2012. — 459 с.

них темпів оновлення інноваційних технологій, збільшити обсяги високотехнологічних банківських послуг і отримати додаткові доходи. Разом з тим інноваційна діяльність більшою мірою, ніж інші види діяльності, пов'язана з ризиками. Тому в оцінці ефективності важливого значення набуває правильна кількісна оцінка ризиків у діяльності банків та зіставлення з отриманими доходами. Досить поширеним є визначення впливу ризиків на реальну дохідність проекту за формулою¹:

$$I = B \div C \cdot P_t \cdot P_c, \quad (3.3)$$

де I — реальна дохідність проекту; B — прибуток, що його планується отримати; C — витрати на проект; P_t — імовірність технологічного успіху; P_c — імовірність комерційного успіху. Ризик, властивий проекту, оцінюється як $1 - P_t \cdot P_c$.

8) Застосування економіко-математичних методів, розв'язання задачі лінійного програмування, побудови економетричних моделей. У літературі досить часто наводяться економіко-математичні методи і моделі та обґрунтовується доцільність їх використання для визначення межі ефективності, однак відсутні реальні обчислення й аналіз результатів, отриманих за допомогою цих методів. Розглядаючи ефективність як міру якості будь-якого процесу, основний критерій якого вимірюється на основі використання певних показників, нами запропоновано підхід до оцінки ефективності систем дистанційного обслуговування банків за даними фінансової звітності з використанням кореляційно-регресійного аналізу, побудови економетричної моделі, базуючись на гіпотезі (припущенні), що розвиток систем ДБО супроводжується скороченням трансакційних витрат через непотрібність підтримання високозатратних відділень і скорочення працюючих. Крім скорочення трансакційних витрат, розвиток систем ДБО дозволяє збільшити комісійні доходи, кількість клієнтів і відповідно ресурси банків, які вони використовують для нарощування активних операцій, що дозволяє банкам покращити фінансові результати та конкурентну позицію.

При побудові регресійної моделі за результативну ознаку взято показник «адміністративні та інші операційні витрати банків» (Y), факторними показниками є «комісійні доходи банків» (X_1), «фінансовий результат банків» (X_2), «кошти клієнтів банків» (X_3),

¹ Гафурова Д. И. Развитие инновационных технологий в российском банковском секторе. — М. : Анкил, 2009. — 160 с.

«активи банків» (X_4). Регресійна модель, побудована за даними генеральної сукупності банків України, має такий вигляд:

$$Y = -0,67X_1 + 0,38X_2 - 0,02X_3 - 0,01X_4 - 52337,2 \quad (3.4) \\ R^2 = 0,88,$$

де: R^2 — коефіцієнт детермінації.

Відповідно до моделі (3.3) зростання комісійних доходів банків на 1000 грн супроводжується зниженням адміністративних та інших операційних витрат на 670 грн і це підтверджує нашу гіпотезу, що впровадження дистанційного обслуговування в банках сприяє зростанню комісійних доходів і зниженню їх адміністративних витрат.

9) Використання експертних методів і бальної системи. «Інвестгазета» визначила рейтинги банків за рівнем розвитку електронних сервісів і онлайн-банкінгу за 10 критеріями оцінки (клієнтська база, її динаміка, наявність спеціальних мобільних додатків, інтерактивність, оперативність, представленість у соціальних мережах, функціонал інтернет-банкінгу, потенціал зростання). За результатами проведеного дослідження найвищий рейтинг дістав ПУМБ (17,49), на другому місці — ПриватБанк (16,74), на третьому — «Альфа-банк» (15,66) і т. д. (табл. 3.2).

ПриватБанк поступається ПУМБу за такими критеріями, як інтерактивність (ПУМБ — 5 балів, ПриватБанк — 3 бали), представленість у соціальних мережах і взаємодія через соціальні мережі (ПУМБ — 5 балів, ПриватБанк — 3 бали), потенціал зростання (ПУМБ — 4 балів, ПриватБанк — 2 бали)¹. Розглянемо, як упровадження банківських інновацій вплинуло і результативні показники діяльності, рівень трансакційних витрат та комісійних доходів, клієнтську базу та її динаміку лідерів — банків «Приватбанк» і ПУМБ (табл. 3.2).

Проведені розрахунки результативних показників за ТОП-10 банками за даними публічної звітності станом на 01.01.2014 р. показали, що банки з найвищим рейтингом за рівнем розвитку електронних сервісів і онлайн-банкінгу — Приватбанк і ПУМБ — дійсно мають найнижчий рівень трансакційних витрат і найвищу рентабельність активів, що може свідчити про позитивний вплив розвитку електронних сервісів і онлайн-банкінгу на ефективність діяльності цих банків. Водночас банки-лідери поступаються ін-

¹ 13. Названи ТОП-10 українських банків по розвитку інтернет-услуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ain.ua/2012/10/17/98439>.

шим банкам з ТОП-10 за рівнем комісійних доходів і темпами зростання клієнтської бази. Слід звернути увагу, що в ТОП-10 входять банки, які мають рівень трансакційних витрат у 2—3 рази вищий порівняно з Приватбанком і ПУМБ. Такі результати можуть бути обумовлені або неточністю методики, що використовувалася в оцінці розвитку електронних сервісів банків, а може тим, що в окремих банках ще тільки розпочинається створення електронних сервісів і вони не використовуються на повну потужність. А як відомо, упровадження та розвиток інтернет-банкінгу потребує значних витрат.

Таблиця 3.2

**ТОП-10 УКРАЇНСЬКИХ БАНКІВ
ЗА РІВНЕМ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННИХ СЕРВІСІВ І ОНЛАЙН-БАНКІНГУ**

№ з/п	Банки	Сумарний бал (рейтинг Інвест-Газети)	01.01.2014, %			
			Рівень транс-акційних витрат	Рівень комісійних доходів	Темп зростання коштів клієнтів	ROA
1	ПУМБ	17,49	3,05	2,23	1,171	1,380
2	Приватбанк	16,74	3,11	1,68	1,256	0,980
3	АльфаБанк	15,66	4,81	1,89	1,101	0,047
4	Платинум Банк	14,51	13,8	0,32	1,626	0,770
5	Піреус Банк	14,18	10,40	1,35	1,101	-6,177
6	ВТБ Банк	13,95	4,48	2,04	0,920	-0,823
7	Фінанси і кредит	13,77	3,78	1,59	1,334	0,030
8	Банк Кредит Дніпро	13,73	5,48	1,87	0,790	0,000
9	Дельта Банк	13,68	3,55	5,50	2,101	0,709
10	УкрСиббанк	13,39	8,16	3,22	0,961	0,090
	По банківській системі		4,10	1,81	1,151	0,120

Розглянуті теоретико-методологічні підходи дають змогу обґрунтовано оцінити ефективність упровадження та використання

дистанційного банківського обслуговування. Доведено, що для отримання об'єктивної оцінки ефективності розвитку та використання дистанційного банкінгу мають комплексно використовуватися різні підходи і проводитися системний аналіз отриманих результатів.

Перспективним є використання економіко-статистичних методів і теорії трансакційних витрат. Побудована регресійна модель та розраховані трансакційні витрати в цілому по банківській системі та в розрізі груп банків підтвердили наявність позитивного впливу використання дистанційного обслуговування на ефективність та розвиток банків.

Водночас упровадження систем дистанційного обслуговування не завжди можна оцінити за допомогою прямих економічних і фінансових показників. Часто впровадження нових електронних сервісів і онлайн-банкінгу сприяє якісним змінам самого банку, що позначається на лояльності клієнтів, більшою задоволеністю отриманими послугами та сервісом. Для оцінки таких змін потрібні не тільки кількісні оцінки прямого ефекту, але й якісні оцінки непрямого ефекту впровадження банківських інновацій (рис. 3.5).

3.4. ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ХЕДЖУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ

Глобальна нестабільність світової економіки змушує банки постійно шукати інноваційні методи та ефективні інструменти зниження ризиків. Міжнародний досвід свідчить, що найефективнішим інструментарієм мінімізації фінансових ризиків є хеджування, що здійснюється за допомогою похідних інструментів на строковому ринку. Бурхливому розвитку строкового ринку сприяло широке використання деривативів в умовах лібералізації міжнародних валютних відносин і глобалізації фінансових ринків. Загальні перспективи розвитку ринку деривативів зумовлені розширенням біржової торгівлі. Це пов'язано з двома основними причинами: по-перше, біржа — це найбільш підконтрольний владі фінансовий інститут, а по-друге, торгівля нестандартизованими інструментами позабіржового ринку відповідно до нових законодавчих актів США та Євросоюзу має здійснюватися на біржах або спеціальних свопових майданчиках.

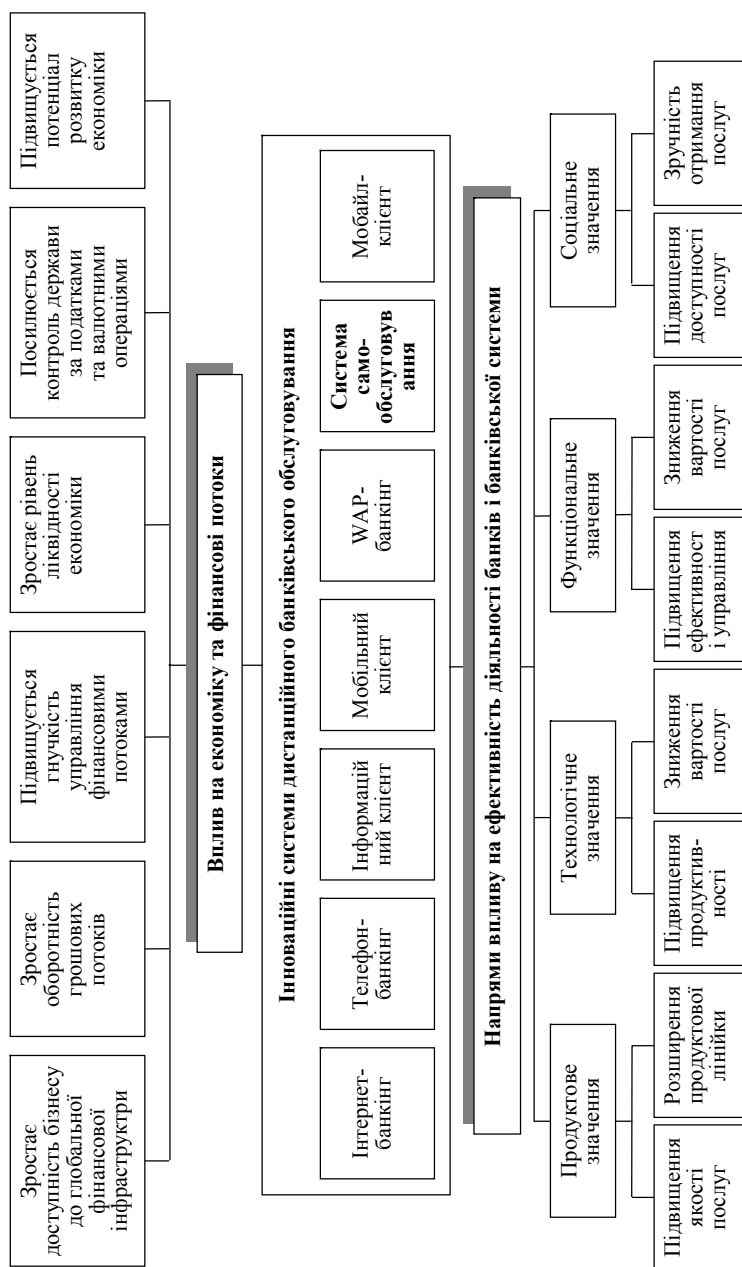

Рис. 3.5. Напрями впливу систем ДБО на ефективність банківської діяльності

За умов посилення процесів глобалізації та міжнародної інтеграції еволюція міжнародного строкового ринку виявилася особливо стрімкою. За даними міжнародних організацій, саме на строковому ринку відбувається переважна більшість усіх фінансових операцій як на міжнародному, так і на національних рівнях. Успіх розвитку глобальних строкових ринків на сучасному етапі пояснюється насамперед можливістю трансферту фінансових ризиків окремо від тих реальних активів, у зв'язку з якими цей ризик виникає. Отже, за своїм економічним змістом строковий ринок є сукупністю економічних відносин з приводу трансферту (перерозподілу) ризиків, що виникають у процесі проведення операцій з фінансовими інструментами чи товарами.

Предметною основою строкового ринку є похідні фінансові інструменти (деривативи). Оскільки в структурі строкового ринку операції з деривативами займають найбільшу питому вагу, тому його часто називають ринком деривативів. Призначення та основна функція строкового ринку полягає у формуванні механізмів хеджування (мінімізації) цінових ризиків, що не виключає можливості проведення операцій спекулятивного характеру. Ринок строкових контрактів — це складний і розвинений механізм. Інфраструктура ринку включає провідні біржі світу, міжнародні системи позабіржової торгівлі на базі електронних засобів зв'язку та широкий спектр організацій, які виконують клірингові, брокерські й дилерські функції. Найактивнішими й безпосередніми учасниками строкового ринку є банки, що здійснюють операції як за рахунок власних коштів, так і з коштами клієнтів за їхнім дорученням.

Нині у міжнародній практиці набули поширення різноманітні похідні фінансові інструменти — від традиційних, таких як форвардні і ф'ючерсні контракти, опціони, своп-контракти, до складних фінансових конструкцій, таких як свопціони, опціонні форвардні угоди, опціони на купівлю (продаж) ф'ючерсів, кредитні деривативи, фондові варанти, своп-спреди та ін. З огляду на широке розмаїття похідних інструментів доцільно їх систематизувати, виокремивши дві групи: традиційні (класичні) інструменти хеджування (форварди, ф'ючерси, опціони, своп-контракти) та інноваційні, до яких належать гібридні похідні фінансові інструменти. У фінансових угодах строкового характеру найбільш поширеними базовими активами є грошові кошти, валюта, цінні папери та дорогоцінні метали. Однак фондові та товарні деривативи займають незначну частку в

структурі загального обсягу угод строкового ринку — 0,5 та 1,1 % відповідно (2010 р.).

На міжнародних ринках найпопулярнішими деривативами залишаються ф'ючерсні угоди (табл. 3.3). Ринок ф'ючерсів нині є тим сегментом фінансового ринку, що найбільш успішно й динамічно розвивається. На ньому виникають і поширюються нові типи контрактів, організуються нові біржі, і процес цей не припиняється. Причини такої популярності ф'ючерсної торгівлі полягають насамперед у тому, що ф'ючерсні контракти виконують дві важливі функції. По-перше, торгівля ф'ючерсами створює механізм для проведення операцій хеджування ризику, пов'язаного з несприятливими змінами цін на спотовому ринку. По-друге, ф'ючерси дозволяють біржовим спекулянтам гарантувати свої прогнози і здійснювати спекулятивні операції з метою отримання доходу від різниці в цінах.

Таблиця 3.3

КЛАСИФІКАЦІЯ ФІНАНСОВИХ Ф'ЮЧЕРСІВ

Вид фінансового ф'ючерсу	Базові активи
Валютні ф'ючерси	Swiss frank, Jap. Yen, GBP, FRF.
Короткострокові ф'ючерси на процентні ставки (Short-term interest rate futures)	Казначейські векселі (U.S. T-Bill); євродолари (Eurodollars); короткострокові стерлінгові папери (Short-term sterling); депозитні сертифікати США (U.S. Certificates of Deposit); LIBOR; депозити в євро (Euro Deposits); 3-місячні єнові депозити (3-month Yen Deposits).
Довгострокові ф'ючерси за процентними ставками (Long-term interest rate futures)	Облігації Казначейства США (U.S. T-bonds); казначейські ноти (T-Notes); англійські першокласні папери (U.K. Gilts); французькі облігації (French Bonds); JGB's; Bunds.
Ф'ючерси на індекси акцій (stock index futures rate futures)	Індекси: S+P 500; FTSE-100; Hang Seng index; Sydney all-share; NIKKEI; DOW; TOPIX; CAC-40.

Нині на міжнародних ринках запропоновано кілька модифікацій форвардних валютних контрактів, які дозволяють

уникнути незручностей, пов'язаних з обов'язковістю виконання форвардних контрактів. Це, зокрема, форвардний опціон з відкритим терміном виконання, форвардний контракт з валютним контокоррентом, непрямий форвардний валютний контракт, форвардний контракт з опціоном анулювання. До групи гібридних похідних інструментів належить брейк-форвард, який є комбінацією форвардного валютного контракту та опціону на продаж однієї валюти і купівлю іншої валюти за додатково визначеним валютним курсом. До цієї самої групи належать свопціони, якими надається можливість дострокового виходу з угоди своп за умови попередньої виплати певного відшкодування (опціонної премії) як плати за ризик дострокового розірвання угоди.

Найбільш значущою інновацією строкового ринку за останні роки стало розроблення та запровадження кредитних деривативів. Кредитні деривативи — це структуровані позабіржові фінансові інструменти, що дозволяють одній стороні (бенефіціару) перекласти кредитний ризик за активом на іншу сторону (гаранта), при цьому право володіння базовим активом залишається за бенефіціаром. Поява ринку кредитних деривативів пов'язана з виокремленням кредитного ризику як самостійного предмета строкової угоди.

Ринок кредитних деривативів є системою економічних відносин з приводу перерозподілу (трансферту) кредитних ризиків відокремлено від базового активу. За характером угод ринок кредитних деривативів є позабіржовим, тому група кредитних деривативів представлена позабіржовими інструментами — форвардами, свопами та опціонами, причому частка останніх становить 72 %. Кредитні деривативи мають строковий характер, оскільки їх виконання передбачається в конкретний момент у майбутньому і платежі за такими інструментами залежать від зміни майбутньої вартості кредиту. Кредитні деривативи поділяють на незабезпечені та забезпечені (табл. 3.4).

До незабезпечених кредитних деривативів належать кредитні опціони та свопи, найпоширенішими серед яких є кредитно-дефолтні свопи (CDS). Умовами CDS передбачається, що продавець зобов'язується повернути виданий покупцем третій стороні кредит у разі дефолту позичальника (третьої сторони), за що покупець свопу сплачує премію продавцеві. У структурі ринку кредитних деривативів CDS займають 98 % загального обсягу операцій, що пояснюється нескладним механізмом їх функціонування.

Таблиця 3.4

ВИДИ КРЕДИТНИХ ДЕРИВАТИВІВ

Незабезпечені кредитні деривативи		Забезпечені кредитні деривативи	
CDS	кредитно-дефолтні свопи	CLO	позичками
TRS	свопи на сукупний дохід	CBO	цінними паперами
BDS	кошикові свопи на невиконання	CSO	кредитними деривативами
DDS	дискретні дефолтні свопи	CFCDO	структурованими інструментами
RDS	дефолтні свопи на відношення	CIO	страховими контрактами
CSS	кредитні спредові свопи	CRECDO	комерційною нерухомістю
CMCDS	CDS із плаваючим свопом	CDOⁿ	траншами інших CDO
		CLN	кредитами — кредитні ноти

Складнішу схему функціонування мають забезпечені кредитні деривативи, проте вона є більш надійною (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Принципи функціонування CDO

Особливо активно розвивався сегмент ринку незабезпечених деривативів напередодні та безпосередньо під час світової фінансової кризи. У 2008 році обсяг ринку незабезпечених кредитних деривативів майже зрівнявся з ринком забезпе-

них кредитних деривативів, а 2009 року ринок CDS перевищив ринок CDO у 13 разів, хоча ще у 2006 році співвідношення було зворотним — ринок забезпечених кредитних деривативів у 15 разів перевищував ринок CDS (рис. 3.7, 3.8).

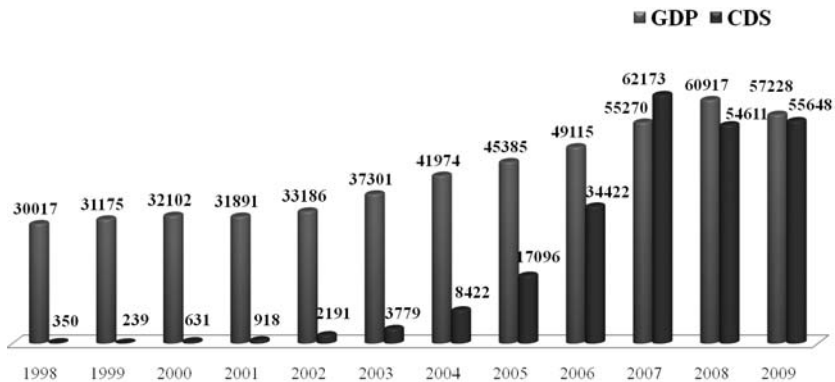

Рис. 3.7. Динаміка ринку незабезпечених кредитних деривативів

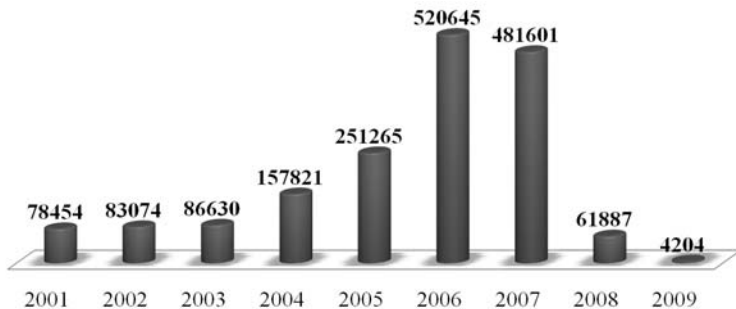

Рис. 3.8. Динаміка ринку забезпечених кредитних деривативів(CDO)

Слід звернути увагу на таку інновацію строкового ринку, як структурована сек'юритизація, котра надала інвесторам великий спектр принципово нових деривативних інструментів, що реалізують синергетичний ефект, і стала універсальною схемою диверсифікації ризику, прискорення фінансового обороту і швидкого отримання прибутку.

До похідних інструментів належать й інші угоди фінансового характеру, укладені на строк, зокрема фондові варранти. Фондові варранти — це угоди, що засвідчують право їх власника на придбання цінних паперів у емітента за ціною виконання у будь-який час до закінчення строку дії цього варранта.

Емітентом фондових варрантів виступає той самий суб'єкт, який випускає цінні папери, що є предметом угоди.

Серед найбільш екзотичних інновацій — строкові контракти на погоду. Так, на Чиказькій товарній біржі торгують погодними ф'ючерсами з 1999 року, а на Лондонській біржі з 2001 року перебувають в обігу ф'ючерси на середньодобову температуру в районах міжнародних аеропортів Лондона, Берліна і Парижа, а місячний контракт на зміну температури на один градус у районі Хітроу оцінюється в три тисячі фунтів стерлінгів. Очевидно, що ринок погодних деривативів має величезний потенціал зростання, адже такі контракти потрібні компаніям, які працюють у сфері енергетики, харчової промисловості чи сільського господарства, котрі займаються туристичним бізнесом або сезонним виробництвом. Отже, кожен із розглянутих похідних інструментів може бути використаний банками для хеджування ризиків зміни процентних ставок, обмінних валютних курсів, а також ризиків, пов'язаних зі зміною вартості цінних паперів.

В Україні банки завжди були найактивнішими учасниками строкової торгівлі. Активізація торгівлі деривативами відбулася у 2003 році, коли після п'ятирічної перерви на Українській міжбанківській валютній біржі була відновлена торгівля валютними ф'ючерсами, а також активізувалася біржова торгівля опціонами на акції деяких підприємств. Загалом строковий ринок в Україні наразі відіграє незначну роль, оскільки частка деривативів становить лише близько 1 % від загального обсягу торгів на ринку цінних паперів (рис. 3.9).

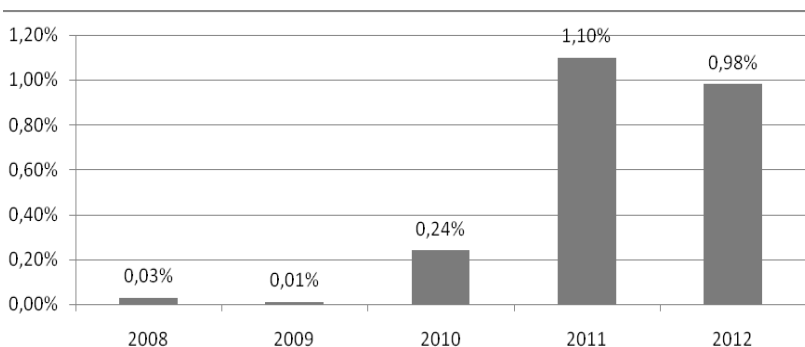

Рис. 3.9. Частка обсягів торгів деривативами на фондовому ринку України у 2008—2012 рр. (Побудовано за даними річного звіту ДКЦПФР)

Разом з тим аналіз обсягів строкового ринку свідчить про його динамічне зростання, зокрема у 2011 році обсяг ринку збільшився майже в п'ять разів порівняно з попереднім роком. Як це не парадоксально, але фінансова криза стала дієвим стимулом для активізації біржового сегмента строкового ринку, який у посткризовий період характеризується постійним зростанням обсягів емісій і торгів з похідними інструментами.

Аналіз динаміки цих показників у 2007—2013 рр. дозволяє виокремити два періоди з різними трендами (рис. 5). Для періоду напередодні кризи характерна нестабільна ситуація в динаміці обсягів емісії та незначні, майже стійкі, обсяги торгів, що свідчило про фактично відсутній інтерес до деривативів. Натомість, посткризовий період характеризується інтенсивним зростанням обсягів торгів, і, як наслідок, обсягів емісій на строковому ринку. За останні три роки обсяги укладених строкових контрактів помітно зросли: з 3,75 млрд грн у 2010 році до 24,91 млрд грн у 2012 році (рис. 3.10).

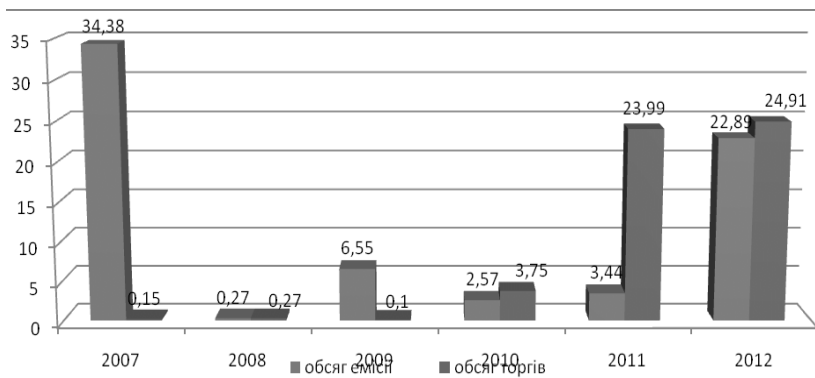

Рис. 3.10. Обсяги зареєстрованих випусків емісії (млн грн) та торгів деривативами на строковому ринку у 2007—2012 роках, (млрд грн)

Побудовано за даними річного звіту ДКЦПФР

Таке стрімке зростання ринку відбулося завдяки тому, що у 2010 році фондові біржі — лідери торгів почали робити серйозні кроки щодо запровадження торгівлі похідними фінансовими інструментами. Основними організаторами торгів на вітчизняному строковому ринку виступили дві біржі: Українська фондова біржа, якій належить 53,4 % обсягів строкової торгівлі, та фондова біржа «Перспектива» з часткою ринку 46,6 %.

Національною Комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) були зареєстровані правила торгівлі строковим майданчиком Української біржі (УБ) та зразок ф'ючерсного контракту на індекс УБ. Того самого року відбулося відкриття строкової секції на УБ, де відбувалася торгівля фондовими деривативами. Нині УБ проводить торги розрахунковими ф'ючерсними контрактами на Індекс українських акцій (UX) та опціонними контрактами на ф'ючерс на Індекс українських акцій. Інноваційні інструменти швидко здобули популярність серед учасників торгівлі, у результаті чого торги у 2011 році зросли у 5,6 разу, а частка їх на організованому строковому ринку склала понад 99 % (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**ОБСЯГИ ТОРГІВ НА СТРОКОВОМУ МАЙДАНЧИКУ УКРАЇНСЬКОЇ БІРЖІ,
млн грн**

Інструменти строкового ринку	2010	2011	2012	2013	2014, 1 півріччя
ф'ючерси	3593,9	23 319,5	11 941,3	2511,0	471,7
опціони	0,0	387,9	1165,4	616,9	78,5
Усього	3 593,9	23 707,5	13 106,7	3127,9	550,2

До розбудови строкового ринку в Україні приєдналася фондова біржа «Перспектива», яка працює з 2006 року. У 2011 році ДКЦПФР було зареєстровано Правила строкового ринку біржі «Перспектива» та специфікації строкових контрактів: 1) Український індекс ставок за депозитами фізичних осіб (Індекс UIRD); 2) на індекс Українських облігацій (Індекс UB); 3) на поставку ОВДП. У травні 2012 року було запроваджено торги процентним деривативом — ф'ючерсом на Український індекс. Це стало першою спробою біржових торгів процентними строковими контрактами (Interest Rate Future — IRF) на вітчизняному строковому ринку. Такі процентні деривативи дозволяють ефективно хеджувати ризики зміни процентних ставок на фінансовому ринку, тому саме ці базові активи покладено в основу переважної більшості строкових фінансових інструментів у світі.

Станом на 01.07.2013 року біржею «Перспектива» зареєстровано 3 специфікації ф'ючерсних контрактів і 3 специфікації опціонів, базовим активом яких є процентна ставка. Біржа

першою в Україні реалізувала ринок заявок, self-listing (2010 р.), модель централізованого клірингу та розрахунків через спеціалізовану небанківську платіжну систему (2009 р.), зареєструвала специфікації (2011 р.) і випустила в обіг процентні деривативи (2012 р.). Членами біржі є 125 торговців цінними паперами (на 28.02.2013 р.), що становить 18,2 % їх загальної кількості. Завдяки запровадженню нових строкових інструментів починаючи з 2010 року обсяги торгів деривативами почали переважати над обсягом їх емісії, а це свідчить, що поступово строковий ринок із незначного сегмента перетворюється на більш функціональну та повноцінну складову фінансового ринку, на якому обертаються значні обсяги похідних інструментів.

На вітчизняному строковому ринку в обігу перебувають опіони та ф'ючерси. Починаючи з 2003 року НКЦПФР було зареєстровано 26 випусків опціонів, однак їх обсяги були незначними порівняно з обсягами опціонних ринків розвинених країн. У 2009 році торги опціонами проводилися на Придніпровській фондовій біржі (ПФБ) — 264,3 млн грн, Українській біржі (УБ) — 252 млн грн, Українській міжбанківській валютній біржі (УМВБ) — 157 млн грн, Першій фондовій торговельній системі (ПФТС) — 0,03 млн грн. На початку 2010 року кількість майданчиків, які проводять аукціони з продажу опціонів, скоротилася до двох (УМВБ і ПФБ).

Серед похідних інструментів, що їх випускали впродовж 2007—2009 рр., були опіони на товари та послуги. У пропонованих опціонних контрактах базовими активами найчастіше ставали не традиційні для розвинених ринків інструменти або товари (валюта, акції, нафта чи зерно), а екзотичні. Так, базовим активом опціонів ВАТ «Укртелеком» стали послуги телефонних мереж зв'язку. Також були зареєстровані випуски опціонів, базовими активами яких є житлові приміщення. Той факт, що фінансові інструменти наразі не стали найпоширенішими базовими активами при укладанні строкових контрактів, пояснюється, насамперед, недостатнім розвитком фондового ринку та його низькою активністю.

У 2012 році НКЦПФР було зареєстровано дев'ять випусків опціонів на суму 22,89 млн грн, і порівняно з кризовим 2009 роком обсяг випуску опціонів збільшився у 3,5 раза (табл. 3.6). У 2013 року спостерігалася потужне зростання обсягів емісії, яка збільшилася в 6,7 разу, або на 19,45 млн грн порівняно з 2011 роком. На українському фондовому ринку наразі існує

тільки квартальний опціон, базовим активом якого є ф'ючерсний контракт на індекс Української Біржі ф'ючерс з різними датами виконання. Це опціон американського типу, його виконання можливе достроково. У систему введені 15 страйків у діапазоні 1900—3500 пунктів. В останній день строку дії опціону відбувається автоматичне виконання опціону «у грошах». При виконанні опціону укладається ф'ючерс, що є базовим активом опціону, за ціною, що дорівнює ціні виконання опціону. Власник опціону стає покупцем ф'ючерсу, передплатник опціону стає продавцем ф'ючерсу.

Таблиця 3.6

ОБСЯГИ БІРЖОВИХ ТОРГІВ ПОХІДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ІНСТРУМЕНТАМИ В УКРАЇНІ у 2010—2012 рр., (млрд грн)

Обсяг торгів	2010	2011	2012	Приріст	
				2011	2012
Усього, у тому числі:	3,73	23,82	24,41	+538,6 %	2,48 %
ф'ючерси UX та опціони на них	3,59	23,71	13,04	+560,4 %	–54 %
ф'ючерси UIRD	—	—	11,37	—	100 %

Для ф'ючерсів, які обертаються на Українській біржі, базовим активом є індекс на акції УБ, тобто це фондові ф'ючерси. Для ф'ючерсів, що обертаються на біржі «Перспектива», базовим активом є процентні ставки, тобто вони є процентними ф'ючерсами. Значні перспективи мають ф'ючерси на Український індекс ставок за депозитами фізичних осіб (UIRD) з огляду на те, що депозити та ОВДП в Україні є досить зрозумілими базовими активами, а їх вартість формується у достатньо конкурентних умовах. Відсутність у структурі вітчизняного біржового обороту товарних деривативів (ф'ючерсних контрактів та опціонів) свідчить, що на сучасному етапі товарні біржі в Україні практично не виконують цінової та стабілізаційної функцій. Наразі в Україні розвивається лише ринок фондових деривативів, а саме індексних ф'ючерсів та опціонів.

Динаміка обсягів торгів характеризує вітчизняний ринок як доволі пасивний щодо використання деривативів (табл. 3.7). Починаючи з 2012 року, на обсяг торгів суттєвий вплив мали зміни у податковому законодавстві України та зниження капіталізації українського біржового ринку.

Таблиця 3.7

**ОБСЯГИ ТОРГІВ ДЕРИВАТИВАМИ НА БІРЖОВОМУ
ТА ПОЗАБІРЖОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ, млрд грн**

Вид ринку	2009	2010	2011	2012	2013
Позабіржовий	0,05	0,02	0,17	0,13	0,00
Біржовий	0,05	3,73	23,82	24,78	18,01
Усього	0,10	3,75	23,99	24,91	18,01

Порівняльний аналіз тенденцій розвитку глобального ринку похідних фінансових інструментів з вітчизняним свідчить про низьку розвиненість цього сегмента в Україні. Частка вітчизняного строкового ринку в структурі глобального ринку фондових строкових контрактів займає 0,03 % (табл. 3.8). Це пояснюється початковим етапом розвитку цього сегмента. Не створено й спеціалізованого регулятивного органу, який має здійснювати координацію, контроль та організаційне забезпечення системи біржової торгівлі. За браком у цій сфері державної регуляторної політики біржовий ринок фактично розвивається стихійно. Чинне законодавство чітко не забезпечує неоспорюваність, дійсність і гарантії виконання правочинів із деривативами. Такий стан законодавчої та правової бази призводить до неможливості використання деривативів в Україні за їх безпосереднім призначенням.

Активізувати строковий ринок можуть тільки банки, які мають відігравати роль каталізатора процесів популяризації та впровадження фінансових деривативів у повсякденну діяльність суб'єктів ринкових відносин. Для банків діяльність, пов'язана з фінансовими деривативами, створює низку привабливих можливостей. Крім механізмів хеджування, строковий ринок дозволяє значно розширити спектр банківських продуктів і послуг. Можливостями, наданими фінансовими деривативами, банки можуть скористатись як для проведення власних операцій, так і для виконання посередницьких функцій між клієнтами та ринком, що сприятиме підвищенню банківських доходів. Для забезпечення ефективного регулювання та нагляду за дотриманням правил торгівлі доцільно створити Координаційну раду з питань біржового ринку на чолі з НБУ, що сприятиме створенню гарантій і сприятливого інвестиційного клімату для залучення вільного капіталу до сфери біржової торгівлі.

Таблиця 3.8

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ РИНКУ ДЕРИВАТИВІВ
У СВІТІ ТА УКРАЇНІ, 2009—2013 роки, млн контрактів**

Вид контракту	Період									
	2009	2010		2011		2012		2013		
	ВФБ*	ВФБ	УБ**	ВФБ	УБ	ВФБ	УБ	ВФБ	УБ	
Опціони на акції звичайні	3636	3632	—	3930	—	3850	—	3785	—	
Ф'ючерси на акції звичайні	640	786	—	751	—	1 019	—	896	—	
Опціони на індекси	4154	5027	—	5767	0,2	3740	1,1	2850	0,7	
Ф'ючерси на індекси	1820	1881	1,8	2036	11,8	2158	10,7	2234	3,0	
Опціони на ETF-фонди	н/д	892	—	1 661	—	1324	—	1408	—	
Загальний обсяг торгів деривативами фондового ринку	10 250	12 218	1,8	14 145	12,1	12 091	11,8	11 173	3,7	
Опціони на процентні ставки	232	254	—	653	—	535	—	517	—	
Ф'ючерси на процентні ставки	828	1029	—	2576	—	2226	—	2474	—	
Загальний обсяг торгів деривативами грошового ринку	1060	1283	—	3230	—	2 761	—	2992	—	
Товарні опціони	72	123	—	175	—	178	—	166	—	
Товарні ф'ючерси	1744	2222	—	2207	—	2536	—	2938	—	
Загальний обсяг торгів деривативами товарного ринку	1816	2345	—	2382	—	2714	—	3103	—	

* Члени Всесвітньої федерації бірж

** Українські біржи

3.5. ФІНАНСОВИЙ ІНЖИНІРИНГ У БАНКАХ УКРАЇНИ

Інновації у сфері сучасних фінансово-кредитних технологій ототожнюють з поняттям «фінансового інжинірингу». Фінансовий інжиніринг (від англ. *financial engineering*) — новий напрям досліджень, що сформувався під впливом активізації строкових ринків, які потребували пошуку дедалі досконаліших фінансових конструкцій та інноваційних рішень. Фінансовий інжиніринг включає в себе проектування, розроблення та реалізацію інноваційних фінансових інструментів і процесів, а також творчий пошук нових підходів до розв'язання проблем у сфері фінансів¹.

Розвиток фінансового інжинірингу був зумовлений насамперед практичними вимогами та новими обставинами, що склалися на світових фінансових і товарних ринках у 1980—1990-х роках. Такі фактори, як підвищення волатильності валютних курсів, процентних ставок і товарних цін, глобалізація ринків і посилення конкуренції одночасно в промисловому і фінансовому секторах, вимагали пошуку адекватних засобів управління, котрі запропонував фінансовий інжиніринг.

Пошук інноваційних рішень у сфері фінансів відбувався паралельно з розвитком інформаційних технологій, які дозволяли не тільки фіксувати та обробляти дані, але й проводити аналіз і прогнозувати кон'юнктуру ринків. Поява засобів передачі, обробки та аналізу інформації в режимі реального часу значно розширила можливості проведення різноманітних фінансових операцій і збільшила їх доступність. Це дозволило суттєво скоротити час, необхідний для розроблення і впровадження нових фінансових інструментів та ухвалення обґрунтованих управлінських рішень.

Слід зазначити, що загалом фінансовий інжиніринг охоплює багато різних галузей науки та практики, але значна сфера її застосування пов'язана саме з похідними фінансовими інструментами та управлінням ризиками. Досягнення фінансового інжинірингу сприяли подальшому розробленню та вдосконаленню методології оцінювання похідних інструментів. Якщо раніше основна увага приділялася вивченню формальних взаємозв'язків і побудові теоретичних моделей ціноутворення деривативів, то успіхи фінансового інжинірингу дозво-

¹ Маршалл Дж. Ф., Бансал Випул К. Финансовая инженерия: Полное руководство по финансовым нововведениям / пер. с англ. — М. : Инфра-М, 1998. — 784 с.

лили реалізувати обчислювальні процедури для найбільш трудомістких задач і зробити їх розв'язання дійсно реальним. У подальшому це дало змогу оцінювати складні похідні фінансові інструменти, що розкладалися на сукупність простіших інструментів, методики оцінювання яких уже були відпрацьовані. Збільшення кількості та різноманітності похідних фінансових інструментів, зумовлене появою такого напряму досліджень, як фінансовий інжиніринг, характеризується фахівцями як лавиноподібне.

У 1991 р. було засновано перше професійне товариство фінансових інженерів, нині відоме як Міжнародна асоціація фінансових інженерів. Значний внесок фінансові інженери зробили у розвиток похідних фінансових інструментів, адже одним із наслідків процесів фінансової глобалізації, що відбуваються в сучасному світі, є зростання фінансових ризиків, потреба у зниженні яких з часом загострюється. Звичайно, за таких умов розроблення досконалих стратегій і методів хеджування ризиків розглядається як одне з головних завдань фінансового інжинірингу.

Перехід суспільства на якісно новий етап розвитку, де визначальну роль відіграє інформація, створило сприятливі умови для поширення інноваційних фінансово-кредитних технологій, які є результатом розробок у сфері фінансового інжинірингу. У розробленні та використанні продуктів фінансового інжинірингу особливо зацікавлені банки, адже це надає їм конкурентні переваги та рішення, котрі допомагають ефективніше використовувати банківські активи. Саме тому такі гіганти, як «JPMorgan Chase», «Bank of America», «Goldman Sachs», «Citigroup», «Wells Fargo», «Morgan Stanley» «Bank of New York Mellon», «State Street Financial», «HSBC» мають у своєму портфелі загальні деривативні зобов'язання в розмірі 228,72 трильйона доларів США, що приблизно в три рази більше всієї світової економіки¹. Продукти фінансового інжинірингу дозволяють банкам оптимізувати рух фінансових ресурсів, розширити горизонти фінансової політики.

У міжнародній практиці фінансовий інжиніринг охоплює різні сфери: фінанси акціонерних компаній; торгівля; управління довгостроковими і короткостроковими вкладеннями

¹ Визуалізація глобального ринка деривативов[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mixednews.ru/archives/17115>

грошових коштів; управління ризиками. Для інвесторів фінансовий інжиніринг створює інструментарій хеджування інвестиційних ризиків та умови для більш ефективного вкладання коштів. Фінансовий інжиніринг дозволяє ефективно розв'язувати складні проблеми у разі проведення фінансових операцій, розроблення варіантів інвестиційних програм, модернізації інструментарію залучення акціонерного капіталу.

Отже, призначення фінансового інжинірингу полягає у створенні нових фінансових продуктів і послуг, які використовуються фінансовими інститутами для перерозподілу грошових потоків, ризиків, ліквідності, доходів та інформації відповідно до фінансових потреб клієнтів і змін у макро- та мікроекономічній ситуації (рис. 3.11).

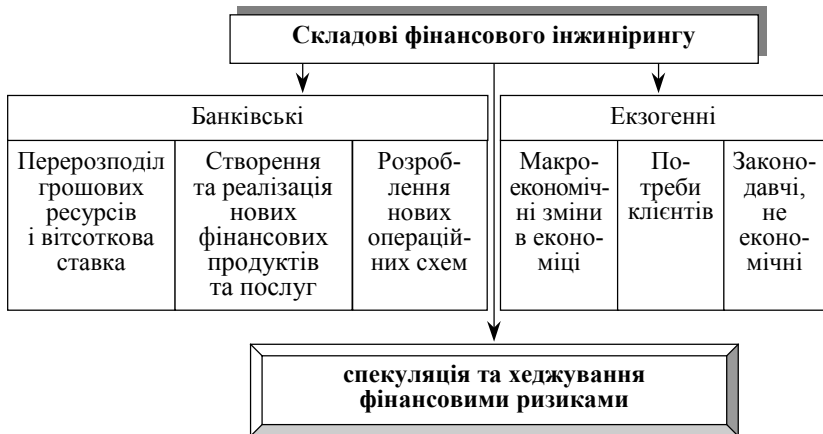

Рис. 3.11. Складові фінансового інжинірингу

За допомогою продуктів і рішень фінансового інжинірингу банки можуть досягати різних цілей, зокрема таких як: створення найсприятливіших умов для вільного руху фінансового капіталу як банківського, так і його клієнтів; створення інноваційних банківських продуктів для отримання додаткового прибутку; диверсифікація банківських ризиків; проведення спекулятивних операцій для отримання додаткового прибутку за прийняттого ризику. У банківській діяльності фінансовий інжиніринг спрямований на оптимізацію функціонування фінансових інструментів, управління фінансовими ризиками банку та клієнтів за допомогою традиційних фінансових інструментів, їх комбінації та спеціально створених нових фінансо-

вих інструментів, розроблення фінансової стратегії банку з урахуванням нових інструментальних можливостей. Банки створюють нові фінансові інструменти для подолання дефіциту грошей в економічних суб'єктів та у відповідь на спекулятивний попит на високодохідні фінансові інструменти. Банківські продукти фінансового інжинірингу досить різноманітні, тому класифікуємо їх за такими ознаками, як цілі, технології та види інструментів (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНСТРУМЕНТІВ ФІНАНСОВОГО ІНЖИНІРИНГУ*

Ознака класифікації	Фінансовий інструмент
Базові права на будь-які види ресурсів	фінансові інструменти, що знижують вартість запозичення при перерозподілі грошових ресурсів
	боргові інструменти (облігації, депозитні сертифікати), або інструменти участі у капіталі (акції, майнові права), що задовольняють потребу в інвестиціях (ліквідності)
Фінансові цілі	фінансові інструменти, що перерозподіляють ринкові та фінансові ризики
	фінансові інструменти, які перерозподіляють прибутковість, що виникає, у тому числі від володіння інформацією (банківські цінні папери з мультивалютним номіналом)
Базова технологія	фінансові інструменти створені на базі опціонних технологій
	фінансові інструменти, що базуються на технології форвардів та свопів (тверді угоди)
	фінансові продукти — результат сек'юритизації активів

* Складено авторами

Активізація розвитку фінансового інжинірингу в банках України була зумовлена посиленням процесів міжнародної інтеграції, глобалізацією світового фінансового ринку, зростанням волатильності фінансових ринків, посиленням нерівномірності економічного розвитку різних країн. У вітчизняній практиці використання інструментів фінансового інжинірингу є відносно новим, адже інтеграція вітчизняного фінансового ринку у світовий відбувається з певними особливостями. Однак, слід відзначити, що пропонувані на вітчизняному ринку

фінансові продукти не будуть копіювати вже існуючий західний аналог, оскільки фінансові інновації залежать від особливостей середовища. Ті продукти фінансового інжинірингу, які вже перебувають в обігу на міжнародних ринках, потребують адаптації і тільки починають застосовуватися на вітчизняному ринку.

У міжнародній практиці фінансовий інжиніринг охоплює практично всі напрями фінансової діяльності, тоді як у вітчизняних банках розвиваються лише окремі з них. Одним із напрямів фінансового інжинірингу є емісія та розміщення облігаційних займів. Світова криза ліквідності найбільше відбилася саме на ринку випуску єврооблігацій. У середині липня 2007 року індекс ЕМВІ+Україна¹ різко підскочив і до другої половини вересня перевищував 200 базових пунктів. Єврооблігації виявилися найменш вигідним інструментом залучення ресурсів для українських позичальників. Прибутковість деяких цінних паперів, що перебувають в обігу, зросла з 8 % до 10—11 % річних. Є кілька факторів, що впливають на вартість зовнішніх запозичень України.

Єврооблігації як беззаставний інструмент найбільше залежать від коливань на фінансових ринках. Готовність інвесторів купити довгострокові папери базується, насамперед, на довірі до позичальника. Щоб завоювати цю довіру, емітент повинен надати підтверджений міжнародним аудитором звіт за останні два роки і рейтинг мінімум двох міжнародних агентств. Але якщо врахувати, що криза ліквідності почалася з гучних скандалів навколо великої трійки рейтингових агентств (Standard & Poor's, Moody's Investors Service і Fitch Ratings), то не дивно, що інвестори засумнівалися в цьому інструменті. Масовий продаж євробондів інвесторами автоматично знизив їх ціну, а отже, підвищив прибутковість. Найбільше це позначилося на компаніях з ринків, що розвиваються (emerging markets), оскільки інвестиційні банки найперше знизили ліміти розміщення цінних паперів з країн цієї групи (рис. 3.2).

Доступними для вітчизняних банків і компаній залишилися такі інструменти зовнішніх запозичень, як синдиговані та двосторонні кредити. Нині синдиговані кредити — найвигідніший вид запозичень, оскільки за ними ставки на 1—2 процентних пункти нижче, ніж за облігаціями. Двосторонні кредити,

¹ Різниця між прибутковістю вітчизняних та американських казначейських облігацій

які раніше вважалися найпростішим способом виходу на зовнішній ринок запозичень, після фінансової кризи стали прерогативою великих компаній і банків.

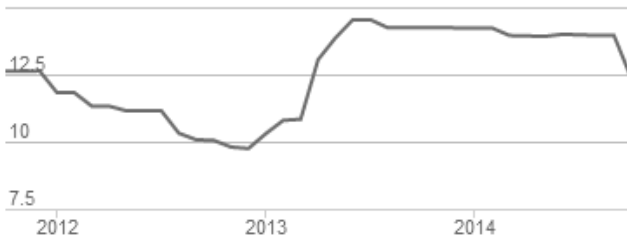

Рис. 3.12. Динаміка вартості корпоративних єврооблігацій, емітованих українськими емітентами (2012—2014 роки)

Основною формою інституційного інвестування на ринку синдікованих кредитів є облігації, забезпечені позиками (*англ. Collateralized loan obligations, CLO*). Вони виступають частиною ринку облігацій, забезпечених борговими зобов'язаннями (*англ. Collateralized debt obligation, CDO*). CLO стали домінуючою формою інституційного інвестування на ринку левирджевих кредитів до 2007 р., зайнявши близько 60 % первинного ринку. Однак у зв'язку з обвалом ринку структурованого фінансування наприкінці 2007 р їх частка знизилася до середини 2010 р. до 30 % (рис. 3.13).

Загалом сучасний етап розвитку ринку синдікованих кредитів регіону країн Європи характеризувався тенденціями, які свідчать про його екстенсивний розвиток: укрупнення середньої суми угоди; зростання обсягу рефінансування, оскільки у 2012 році 34,5 % залучених синдікованих кредитів було призначено для рефінансування попередніх кредитів; збільшення кількості угод інвестиційного класу; подовження середнього терміну угоди до 5,1 року.

У вітчизняній практиці до кризи це був один з найпоширеніших способів залучення короткострокових валютних коштів, яким користувалися банки, котрі залучали ресурси на рік, зазвичай з можливістю пролонгації ще на рік. Це менше, ніж термін залучення коштів за єврооблігаціями (5—7 років), нижчими є і транзакційні витрати. У посткризовий період першим синдікованим кредитом став річний синдікований кредит, залучений Альфа-Банком (Україна) на суму 72,5 млн дол. США.

Кошти планувалося направити на торгове фінансування і загальні корпоративні цілі.

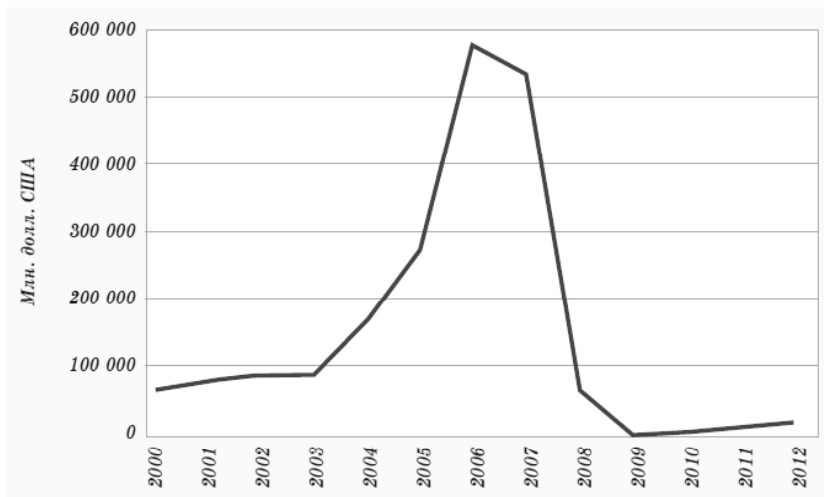

Рис. 3.13. Динаміка світового ринку CDO

Слід звернути увагу на особливості, які ускладнюють процес використання синдикуваного кредитування. Це, насамперед, відсутність уніфікованих процедур кредитування, існуючий дефіцит взаємної довіри в банківській сфері, специфічні ризики, властиві цьому виду кредитування, та недосконалість вітчизняного законодавства. Також існують труднощі залучення синдикуваних кредитів, пов'язані з невідпрацьованістю спеціальних схем їх організації для фінансування проектів розширеного відтворення та практикою формування зовнішнього середовища ринку синдикуваного кредитування України, яка відображала б роль і місце країни в системі міжнародних відносин.

Одним з актуальних напрямів фінансового інжинірингу є сек'юритизація. Сучасне тлумачення сек'юритизації активів визначає її як інноваційну техніку фінансування та/або передавання фінансових ризиків, за допомогою якої оригінатор трансформує неліквідні активи у високоліквідні цінні папери з метою залучення додаткових джерел фінансування та/або мінімізації ризиків, пов'язаних з цими активами.

Класичний вид сек'юритизації характеризується тим, що активи оригінатора продаються спеціально створеному для та-

ких цілей посереднику (SPV) і повністю списуються з балансу. У разі проведення синтетичної сек'юритизації активи, як правило, залишаються на балансі компанії-оригінатора, однак відбувається передання ризиків інвесторам за допомогою специфічних сек'юритизаційних цінних паперів. У банківській сфері можуть використовуватись кредитні дефолтові свопи, кредитні зв'язані ноти, іпотечні облігації тощо. У такий спосіб відбувається процес перерозподілу ризиків за сек'юритизованими активами між оригінатором та інвестором.

Світовий досвід використання інструментів сек'юритизації свідчить про швидкі темпи їх поширення як у США, так і в Європі (табл. 3.10). Варто зазначити, що розвиток ринку сек'юритизації активів почався у США, тому обсяги випуску забезпечених цінних паперів у США протягом аналізованого періоду в 3—14 разів перевищували обсяги випуску в Європі.

Таблиця 3.10

**ВИПУСК ЗАБЕЗПЕЧЕНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У ЄВРОПІ ТА США,
млрд євро**

Роки	Європа					США
	1-й квартал	2-й квартал	3-й квартал	4-й квартал	Загальна сума за рік	Загальна сума за рік
2000	14,1	16,4	21,4	26,3	78,2	1088,0
2001	20,5	43,2	22,7	66,2	152,6	2308,4
2002	24,3	42,6	35,7	55,1	157,7	2592,7
2003	43,3	51,9	39,7	82,4	217,3	2914,5
2004	55,8	59,0	53,2	75,5	243,5	1956,6
2005	47,8	94,4	41,5	143,3	327,0	2650,6
2006	69,0	114,3	112,8	184,9	481,0	2455,8
2007	128,7	152,0	98,3	74,7	453,7	2147,1
2008	40,0	169,5	134,1	367,6	711,1	933,6
2009	123,2	81,2	114,7	94,9	414,1	1358,9
2010	75,5	32,2	111,5	160,6	379,9	1276,7
2011	114,6	67,1	53,8	136,4	372,0	1013,7
2012	59,3	67,7	60,1	63,9	251,0	1550,2
2013	32,7	54,4	37,4	56,3	180,8	1511,8
2014	19,2	9	5,1		114,3	448,4

У структурі випущених у Європі забезпечених цінних паперів протягом 2007—2014 років переважають RMBS (цінні папери, забезпечені житловими іпотеками), причому у 2007—2008 роках спостерігалась тенденція до збільшення обсягів їх випуску з 259,7 млрд євро до 585,3 млрд євро, а у 2009 році відбулося падіння обсягів випуску таких інструментів більш, як на 50 % (табл. 3.11). Проте протягом 2014 року поступово відновлюється зростаюча тенденція. За два квартали 2014 року обсяг операцій уже перевищив річні показники 2013 року.

Протягом цього періоду питома вага RMBS у структурі інструментів сек'юритизації активів була найбільшою, адже вони є найменш ризиковими порівняно з іншими інструментами. RMBS забезпечені виплатами за іпотечними кредитами, які, у свою чергу, забезпечені житловою нерухомістю. Позичальниками за такими іпотечними кредитами є фізичні особи, які відповідають за зобов'язаннями усім своїм майном. У разі CMBS позичальниками є юридичні особи, які відповідають за зобов'язаннями лише майном компанії та можуть бути визнані банкрутом.

Таблиця 3.11

**ВИПУСК ЗАБЕЗПЕЧЕНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У ЄВРОПІ
ЗА ВИДАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, млрд євро**

Роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014, 2 кв.
ABS ¹	57,8	73,0	52,5	31,3	73,5	52,3	71,6	17,3
CDO	88,7	48,1	107,1	29,5	9,6	0,8	9,2	5,6
CMBS	47,6	4,9	15,5	6,1	2,3	18,4	9,5	1,7
RMBS	259,7	585,3	239,0	271,7	223,7	119,2	64,9	71,8
SME	—	—	—	36,9	60,6	45,2	20,2	15,0
WBS	—	—	—	4,5	2,2	2,1	5,4	2,8
Разом	453,8	711,3	414,1	380	372,0	238,1	180,8	114,3

Більшість українських банків не поспішає реалізовувати сек'юритизацію своїх активів, що пояснюється низкою причин.

¹ Європейські ABS (Asset-backed securities) включають надходження за автокредитами, кредитними картками, лізингом, іншими кредитами, дебіторську заборгованість тощо.

1. Відсутність відповідного законодавства. Нині операції сек'юритизації не є суб'єктом спеціалізованого українського законодавства, тому не розроблено уніфікованої документації оформлення таких операцій, не встановлено правовий статус SPV, не розглянуто специфіку оподатковування.

2. Обмежена кількість кредитоспроможних учасників фінансового ринку. В Україні практично відсутні пенсійні фонди та страхові компанії, котрі виконують роль корпоративних інвесторів.

3. Низький рівень стандартизації кредитів.

4. Низький суверенний рейтинг України.

5. Брак єдиних стандартів формування кредитних пулів, не-ефективний державний контроль за їх якістю.

6. Незадовільний рівень системи ризик-менеджменту у фінансових установах.

У вітчизняній практиці найбільш перспективним з погляду можливостей розроблення продуктів фінансового інжинірингу є ринок цінних паперів. З огляду на високі ризики української економіки за дефіциту інвестицій фінансовий інжиніринг найбільш продуктивно міг би розвиватися на ринку цінних паперів, сприяти посиленню його інвестиційного потенціалу, введенню на ринок інноваційних фінансових продуктів. Однак наразі не створено інституційних передумов, які дозволили б використовувати продукти фінансового інжинірингу на фондовому ринку.

Найпоширеніші продукти фінансового інжинірингу — деривативи — займають важливе місце у фінансовому світі. Власне деривативи — це вкрай потрібний і корисний інструмент хеджування ризиків, а їх наявність відрізняє розвинений ринок від такого, що розвивається. За даними Банку міжнародних розрахунків (БМР), кількість деривативів у світі на кінець 2013 року досягла астрономічної суми в 710 трлн дол. США (710,000,000,000,000 дол. США). Для порівняння — розмір ВВП США за той самий період склав 16 трлн дол США, тобто в 44 рази менше. Даний обсяг деривативів на 20 % більше попереднього рекорду, поставленого напередодні кризи 2008 року.

Дериватив використовується або для захисту від коливань ціни або процентної ставки, або для спекуляції. Ще один тип деривативів — кредитно-дефолтні свопи (CDS (Credit Default Swap)), використовується для захисту від дефолту позичальника, — держави чи бізнесу. Більшість із цих договорів укладається індивідуально, а не на відкритому ринку. Значна час-

тина цих продуктів у США перебуває у власності лише чотирьох банків (JP Morgan, CitiBank, Goldman Sachs і Bank of America). У Європі також спостерігається їх дуже висока концентрація, особливо у Дойче банку та у французьких банків. Обсяги торгів деривативами дуже великі, однак операції проводяться серед незначної кількості учасників. Як правило, великі банки продають деривативи один одному, що пояснює монополістичну концентрацію, і означає, що якщо один з них оголосить дефолт, усі інші також зазнають збитків.

Найвідоміші з таких продуктів — це CDS, але вони лише мала частина цілого. Основна частка (82 % за даними БМР) припадає на деривативи за процентними ставками в США і Європі. Проте фундаментально розмір процентних ставок у США і Європі не визначається ринковими чинниками — ФРС і ЄЦБ знижують їх до максимального низьких значень, використовуючи всі доступні засоби. Будь-які зміни їх кредитно-грошової політики заявляються заздалегідь, що дає всім можливість відповідно змінити власні позиції. Таким чином, вони надають учасникам ринку неправдиву страховку, а ті, у свою чергу, беруть участь у все більш ризикованих операціях. Якщо центральні банки коли-небудь втратять контроль над ситуацією, а криза чи крах виявиться некерованим, викликавши втрату довіри до цих інститутів, процентні ставки можуть стрімко зрости. І тоді ринок деривативів обрушиться, а наслідки цього буде складно уявити.

Слід зауважити, що фінансові інновації тісно прив'язані до національного ринку. Те, що в західному світі давно перебуває в обігу, ще тільки приходить на український ринок. Український фінансовий ринок відстає від розвинутих країн за рівнем розвитку інноваційних інструментів і технологій. Однак це створює додаткові спонукальні мотиви для українських фахівців з фінансового інжинірингу.

Вітчизняні банки прагнуть запроваджувати інноваційні технології біржової торгівлі (табл. 3.12).

Важливим кроком у розвитку фондового ринку України було впровадження технологій ринку РЕПО (англ. — repurchase offer, REPO), що дозволило учасникам продавати цінні папери із зобов'язанням їх викупу в контрагента через певний строк. Угоди РЕПО стали найпростішим засобом для кредитування під заставу цінних паперів, а також, навпаки, — для кредитування цінними паперами під заставу грошових коштів. Ринок РЕПО дав початок розвитку маржинальної торгівлі на

ринку цінних паперів. Незалежно від того, знижуються ціни на активи чи зростають, можливість швидко і без проблем купити або продати актив забезпечує постійний інтерес інвесторів до цих інструментів.

Таблиця 3.12

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ БІРЖ

Інновація	Характеристика	Дата запуску технології	Фондова біржа
Ринок заявок	Система прямого електронного доступу до торгів цінними паперами	березень 2009 р.	Українська біржа
		квітень 2009 р.	ПФТС
		квітень 2007 р.	ВАТ «Фондова біржа «Перспектива»
Індекс акцій	Онлайн розрахунок індексу українських акцій	квітень 2009 р.	Українська біржа
		травень 2009 р.	ПФТС
Ринок РЕПО	Продаж цінних паперів з обов'язковим їх викупом у майбутньому. Система маржинальної торгівлі цінними паперами	травень 2009 р.	Українська біржа
		вересень 2009 р. (частково на ринку ОВДП)	ПФТС
		2008 р.	ВАТ «Фондова біржа «Перспектива»
Центральний контрагент	Посередник між покупцем і продавцем цінних паперів, який виступає покупцем для продавця цінних паперів, і навпаки	вересень 2009 р.	Українська біржа
		березень 2011 р.	ПФТС
		червень 2009 р.	ВАТ «Фондова біржа «Перспектива»
Строковий ринок. Ф'ючерс на Індекс	Технологія укладення угод ф'ючерсними контрактами на фондовій біржі	травень 2010 р.	Українська біржа

Закінчення табл. 3.12

Інновація	Характеристика	Дата запуску технології	Фондова біржа
Ринок ОВДП (розрахунковий)	Розрахункова система прямого доступу до ринку облігацій внутрішньої державної позики	серпень 2010 р.	Українська біржа
		грудень 2010 р.	ПФТС
		березень 2010 р.	ВАТ «Фондова біржа «Перспектива»
Строковий ринок. Опціон на ф'ючерс на Індекс	Технологія укладення угод опціонними контрактами на фондовій біржі	квітень 2011 р. (квартальні опціони)	Українська біржа
		липень 2011 р. (місячні опціони)	Українська біржа
Строковий ринок. Ф'ючерс на Український індекс депозитних ставок за депозитами фізичних осіб (індекс UIRD)	Технологія укладення угод ф'ючерсними контрактами на фондовій біржі	травень 2012 р.	ВАТ «Фондова біржа «Перспектива»
Строковий ринок. Ф'ючерс на індекс KievPrime	Технологія укладення угод ф'ючерсними контрактами на фондовій біржі	квітень 2013 р.	ВАТ «Фондова біржа «Перспектива»
Сроковий ринок. Опціон на ф'ючерс на ставку	Технологія укладення угод опціонними контрактами на фондовій біржі	травень 2012 р.	ВАТ «Фондова біржа «Перспектива»

Наявність надійної та ефективної системи забезпечення виконання укладених угод на фондових біржах є однією з основних проблем організації діяльності на строковому ринку. Найбільш поширеним способом вирішення цього завдання у сві-

товій практиці останнім часом стало використання послуг центрального контрагента (англ. — central counterparty, ССР). Центральний контрагент дозволяє не тільки знизити трансакційні витрати при укладенні контрактів, але й, що не менш важливо, управляти ризиками невиконання зобов'язань. У Європі та США всі ринки цінних паперів, що побудовані за технологією ринку заявок, проводять розрахунки через ССР. Необхідність розподілу ризиків на ринку цінних паперів і похідних інструментів привело до того, що депозитарії, як правило, не займаються клірингом і не виконують функцій ССР. У країнах з розвиненим ринком цінних паперів (Великобританія, Німеччина, Франція, Італія, Іспанія та ін.) клірингом займаються переважно центральні контрагенти, адже саме такий спосіб його організації є найбільш ефективним на даний момент.

Упровадження сучасних технологій на біржах передбачало оперування новими для вітчизняного ринку фінансовими інструментами. До нових продуктів можна віднести ф'ючерс на Індекс «Української біржі», опціон на ф'ючерс, запровадження індексного біржового фонду (ETF), ф'ючерсу на процентні ставки та секції з торгівлі опціонами на ф'ючерс на процентні ставки на ВАТ «Фондова біржа «Перспектива». Для хеджування банківських ризиків найбільш актуальні процентні інструменти фінансового інжинірингу. Відповідно, банки є активними учасниками торгів на біржі «Перспектива» та поступово нарощують обсяг операцій на ній. Серед акціонерів біржі такі банки, як ПАТ «ІНГ банк Україна», ПАТ «Альфа-банк». Уже у 2012 р. обсяг строкових контрактів на біржі «Перспектива» зайняв 7,9 % у загальному обсягу оборотів і становив 11,5 млрд грн. Унаслідок поступового зростання обсягів торгів та, навпаки, значного скорочення ліквідності строкового ринку на Українській біржі, частка біржі «Перспектива» в загальному обсязі торгівлі строковими контрактами на фондових біржах України сягнула на кінець 2013 р. 85,1 % і становила 17,9 млрд грн.

Використання банком інструментів фінансового інжинірингу для власних потреб реалізується саме на строковому ринку з процентними базовими інструментами. Щодо операцій і продуктів фінансового інжинірингу для клієнтів, то вони стримуються як несприятливою фінансово-економічною ситуацією в країні, так і невизначеністю законодавства. Позабіржовий ринок похідних фінансових інструментів фактично

припинив свою діяльність. Закон «Про похідні фінансові інструменти (деривативи)» так і знаходиться на етапі проекту і вірогідність його прийняття найближчим часом вважається незначною.

Торгівлю опціонами можна використовувати залежно від зміни ситуації на ринку, завжди є можливість зробити кроки з регулювання позиції на свою користь. У торгівлі опціонами є можливість додатково купити і продати як call-, так і put-опціони з різними термінами обігу і цінами виконання, тим самим підкоригувати свою поточну позицію згідно з умовами, що сформувалися на ринку (рис. 3.14). За торгівлі ф'ючерсами або акціями помічниками є «стоп-лосс» або «тейк профіт», але вони, на відміну від опціонів, дають можливість діяти лише прямолінійно. Також величезною перевагою опціонів є можливість заробляти, не прогножуючи напрямку руху ринку.

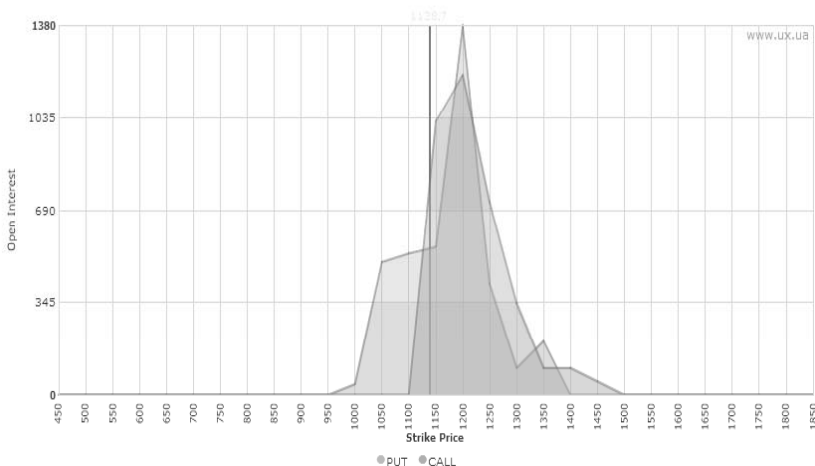

Рис. 3.14. Відкриті позиції станом на 10.10.2014
за опціонними контрактами за базовим активом UX-12.14
з датою виконання 15.10.2014 року

Перевага опціонної торгівлі полягає в тому, що банк може вибрати оптимальну для себе стратегію і сконструювати її самостійно. Практично будь-яку стратегію, яку банк використовує у торгівлі базовими активами, можна зробити ефективнішою завдяки використанню опціонів. Можна збільшити по-

тенційні доходи (у разі руху ціни в потрібному напрямку), зменшити ризики (у разі руху ціни проти позиції банку), а також зменшити кількість коштів, що використовуються під угоду.

Що більше віддалений строк виконання опціону, тим більш відчутна різниця в обсягах відкритих позицій за опціонами call і put, про що свідчить статистика відкритих позицій за опціонами контрактами по базовому активу UX-12.14 з датою виконання 15.12.2014 року — це 65 днів від 09.10.2014 р. до виконання контракту (рис. 3.15).

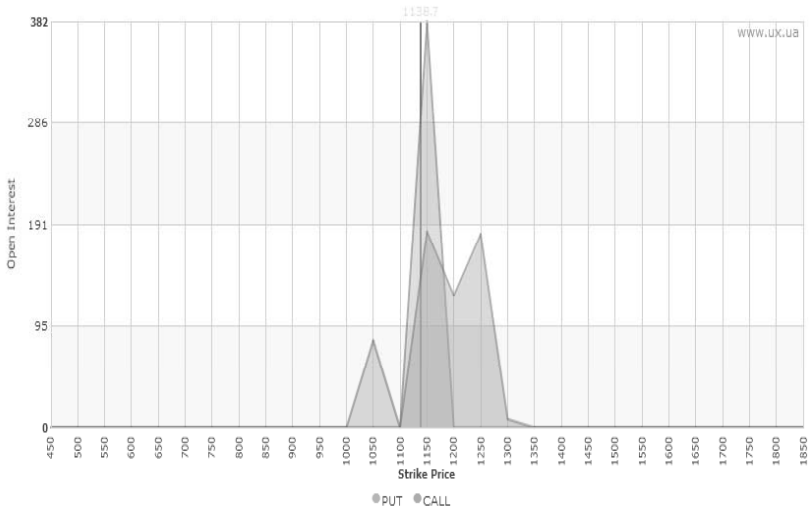

Рис. 3.15. Відкриті позиції станом на 10.10.2014 за опціонними контрактами по базовому активу UX-12.14у з датою виконання 15.12.2014 року

Вітчизняному фінансовому ринку властива досить висока волатильність як валютних курсів, так і процентних ставок. Це формує додаткові стимули для розвитку банками фінансового інжинірингу та відкриває додаткові можливості для конструювання фінансових стратегій для роботи на строковому ринку з біржовими інструментами. Слід відзначити, що кожен вид деривативів відповідає інтересам тієї чи іншої групи учасників ринку. Так, з боку банків основний попит спостерігається на ф'ючерсні контракти на ціну золота, валютну пару долар-гривня та волатильність ринку. Для забезпечення раціонально-

го механізму зниження ризику несподіваних валютних коливань, забезпечення захисту іноземних інвестицій в економіці України, а також розвитку банківського кредитування та спрямування доларових накопичень населення в економіку потребує впровадження ф'ючерсного контракту на валютну пару гривня-долар.

Загальновідомо, що для хеджування валютних ризиків біржові валютні ф'ючерси є заміником міжбанківських валютних форвардних угод. До того ж, ринку ф'ючерсних контрактів властива більш висока ліквідність, ніж форвардному. Незважаючи на високий попит на валютні ф'ючерси у світі, економічні суб'єкти в Україні практично не мають можливості хеджування валютних ризиків. Головна причина цього явища — існування обмежувального законодавства, за якого розвиток ринку похідних інструментів неможливий. Так, згідно з чинним законодавством України суб'єкти ринку мають право проводити операції з валютними деривативами, а також операції в іноземній валюті з іншими похідними фінансовими інструментами, базовим активом яких є валютні цінності, курси валют, процентні ставки або індекси, тільки на умовах форвардної угоди.

Тому в Україні найбільш поширеним інструментом хеджування валютних ризиків банками та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності є використання форвардних контрактів без поставки на міжнародному грошовому ринку (англ. — *Non-deliverable forwards* або *NDF*). Інвестори-нерезиденти також надають перевагу цій формі торгівлі, оскільки вони мають обмежений доступ до національної валюти в умовах недостатньо вільних потоків капіталу. Національна валюта в таких форвардах не поставляється, а за настання строку погашення (наприклад, через 1 місяць, 3 місяці або 12 місяців, хоч інші строки також можуть бути предметом обговорення між укладачами контракту) розрахунок здійснюється в дол. США, виходячи з діючого валютного курсу.

Основною перевагою валютних ф'ючерсів є те, що операції проводяться з одним контрагентом (біржею), відповідно ризики мінімальні або взагалі відсутні. До того ж, обсяг відкритої позиції банку за валютними деривативами регулюється НБУ, що забезпечує контроль за строковими валютними операціями. В Україні, крім законодавчих обмежень, існує

ще одна особливість обігу валютних фінансових інструментів, яка виражена у низькій ліквідності гривні на міжнародному ринку капіталу.

Серед перспективних інноваційних продуктів фінансового інжинірингу, який може бути запроваджений на вітчизняному ринку, — розрахунковий ф'ючерс на ціну золота. У розвинених країнах існує багато способів вкладення коштів у золото, українському ж інвестору доступні лише окремі види такого інвестування. Ф'ючерсний контракт на золото — це унікальний фінансовий інструмент, який забезпечує всім охочим доступ на ринок золота. Фактично — це найкращий спосіб торгівлі золотом за світовими цінами, доступна та зручна альтернатива традиційним інвестиціям у дорогоцінний метал, таким як: злитки, монети, акції золотодобувних компаній чи банківські металеві рахунки. Ф'ючерси на золото є водночас об'єктом вкладення коштів, засобом нагромадження та спекулятивним інструментом. До того ж, за зручністю купівлі та продажу, а також за рівнем транзакційних витрат, ф'ючерсні контракти кращі за інші способи інвестування в золото.

Загалом в українського інвестора, зацікавленого в інвестуванні у золото, є можливість відкрити такий рахунок у банку в готівковій чи безготівковій формі. Однак у разі готівкового рахунка маржа, що встановлюється банком між ціною купівлі та продажу золота, відбирає більшу частину прибутку. У разі відкриття безготівкового рахунка в золоті основною проблемою є низька процентна ставка за депозитом, а також незначна кількість банків, що пропонують таку послугу. При цьому слід урахувати схильність банків до встановлення високої плати за обслуговування, а також приховані комісії за такими депозитами.

Для вітчизняного ринку ф'ючерсний контракт на золото — це інноваційний фінансовий інструмент, який дозволить усім бажаючим брати участь у зростанні вартості базового активу, хеджувати як традиційні виробничі ризики, так і ризики світових фінансових криз. Обсяги торгів ф'ючерсом на золото на зарубіжних торгових майданчиках указують на попит учасників ринку на його можливості. Запровадження таких контрактів дозволить залучити частину спекулятивного капіталу з готівкового та неорганізованого (форекс) валютних ринків на фондову біржу, що створить додаткову ліквідність інструмен-

ту; створити фінансовий інструмент для хеджування валютного ризику, який виникає при здійсненні експортно-імпортних операцій українськими підприємствами в умовах фінансової нестабільності¹; досягти досить високої прогнозованості валютних коливань у середньостроковій перспективі шляхом підтримки ліквідності строкових контрактів, що дасть можливість залучення значних обсягів іноземних інвестицій у національну економіку на відносно тривалий термін і зменшить валютні ризики нерезидентів з інвестиціями в Україні. У перспективі та за умови участі НБУ в обігу ф'ючерсу на валютну пару долар-гривня дозволить створити бенчмарк для офіційного готівкового курсу національної валюти стосовно до долара США.

Як свідчить зарубіжний досвід, за умов високого спекулятивного попиту на валюту з боку населення та проблем з ліквідністю у банківській системі перехід до більш гнучкого валютного режиму і зниження спекулятивної активності учасників валютного ринку приводить до скорочення валютних інтервенцій і стабілізації оборотів біржового ринку².

Отже, на вітчизняному ринку продукти фінансового інжинірингу представлені фрагментарно порівняно з розвиненими країнами. Головною причиною залишається недосконалість базових фінансових інструментів, на основі яких конструюються інновації у сфері інжинірингу. Так, передбачені законодавством види цінних паперів не доведені до рівня деталізації їхніх характеристик, передбачених міжнародними стандартами класифікації фінансових інструментів. Цінні папери, що перебувають в обігу на фондовому ринку, не підкріплені належними механізмами хеджування ризиків інвесторів. Вважаємо, що ініціаторами активізації такого напрямку інноваційної діяльності, як фінансовий інжиніринг, мають стати банки. Сфера їх інтересів має фокусуватися на виявленні зарубіжного досвіду в галузі фінансового інжинірингу, придатного до впровадження на вітчизняному ринку, з урахуванням його реалій.

¹ Стукало Н. В. Розвиток фінансового ринку України: роль валютних деривативів // Механізм регулювання економіки. — 2005. — № 3. — С. 188—192.

² Арутюнянц А., Мишина В. Биржевой валютный рынок: тренды современного развития // Депозитариум. — 2011. — № 6 (100). — С. 12—17.

3.6. ІННОВАЦІЇ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО МАРКЕТИНГУ

Фундаментальні завдання вдосконалення банківської діяльності все більшою мірою пов'язуються з інноваційними змінами у сфері маркетингу і організації збуту банківських продуктів. Розширення частки банку на ринку все більше залежить від маркетингових інновацій, які безпосередньо базуються на маркетингових дослідженнях ринку. Банківські інновації у сфері маркетингу багатопланові (табл. 3.13). Успішні інноваційно-фінансові технології ґрунтуються на поєднанні фінансової та ринкової компетенції, тому перетворення винаходів у комерційний продукт є завданням ринку інноваційно-фінансових технологій. Розгляд функціональної схеми циклів інновацій у руслі концепції маркетингу дозволяє знизити ризик невідповідності вимогам ринку.

Таблиця 3.13

ІННОВАЦІЇ БАНКІВ У СФЕРІ МАРКЕТИНГУ

Інструмент маркетингу	Відображення інструменту маркетингу	Інновація в маркетингу
Продукт	<ol style="list-style-type: none"> 1. Новий для України зарубіжний продукт 2. Новий український банківський продукт, який раніше не мав аналогів на вітчизняному ринку банківських послуг 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Банк онлайн з лояльністю для кожного клієнта — створення власного фінансового консультанта з доходів і витрат з використанням соціальних мереж. 2. Сервіс групових покупок — оплата таксі, купівля подарунка 3. Мовне управління своїми рахунками 4. Біометричне визначення особистості 5. Фінансування освіти закордоном 6. Мобільний банкінг 7. Іпотека он-лайн. 8. Продукти для мігрантів
Ціноутворення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Методика пакування продуктів 2. Методика перехресного продажу 3. Система цінових бонусів 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Отримання зарплатної і кредитної картки за 1 річну оплату на обслуговування 2. Для постійних клієнтів річну ставку за кредитом зменшено 3. Коригування ціни залежно від якості його застави

Закінчення табл. 3.13

Інструмент маркетингу	Відображення інструменту маркетингу	Інновація в маркетингу
Просування	<ol style="list-style-type: none"> 1. Через банкомати 2. Через відділення 3. Через інтернет 4. Через мобільний 5. Через соціальні мережі 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Банкомати з додатковими банківськими та небанківськими функціями 2. Мобільний банкінг із системою скорингу та біометричним розпізнаванням 3. Банкомати для людей з обмеженими можливостями 4. Створення в соціальних мережах віртуального відділення банку з консультаційним центром на постійному зв'язку
Комунікація	<ol style="list-style-type: none"> 1. Прямий продаж 2. Мобільна комунікація 3. Інтернеткомунікація 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Удосконалення обслуговування клієнта 2. Смс-банкінг 3. Вірусний маркетинг 4. SEO-просування 5. Комплексна робота сайту 6. CRM-комунікація

До основних тенденцій інноваційного розвитку банківського ринку України належать:

— трансформація філій мережі на основі впровадження Web 2.0 та Інтернету третього покоління «веблайф», що буде вимагати повної реконструкції структури банку, бек-офісу та штату;

— створення єдиного інвестиційного ринку в режимі 24*7*365 з прямим доступом і переглядом підходу до ролі посередників на цьому ринку;

— повернення до принципу прямого обслуговування, але на основі новітніх технологій відеобанкінгу за допомогою Інтернет-протоколу і бездротового доступу до мережі Інтернет;

— перехід клієнтів до системи електронних платежів. Частина мобільних, інтернет- і мікроплатежів буде зростати і розвиватись не на базі платіжних карт і готівки, а за рахунок технології мобільних безконтактних платежів з використанням вбудованих чіпів у ювелірні прикраси, обручки, браслети, годинники чи телефони;

— ідентифікація і верифікація клієнтів на основі біометричних засобів;

— ширше запровадження принципів ісламського банкінгу, який традиційно орієнтований на реальну економіку, а не на

накачування економіки грошима (в умовах глобальної фінансової кризи жодний ісламський банк не оголосив про банкрутство)¹.

Для аналізу доцільності запровадження інноваційних продуктів на банківському ринку запропоновано методику «CPAES» (5-С, 12-Р, 5-А, 4-Е, 2-S), яка включає п'ять блоків аналізу діяльності банку і поведінки споживача на ринку в процесі впровадження інновацій (рис. 3.16)².

Рис. 3.16. Методика «CPAES»
для аналізу інноваційного продукту банку

Оцінка інноваційного продукту проводиться з трьох позицій:

- з боку банку для досконалого створення банківського продукту та послуги;
- з боку клієнта для точного визначення потреб клієнта та їх задоволення;
- з боку банку і клієнта, що розглядається з обох сторін дослідження як точки прийняття кінцевого рішення.

¹ Ткачук В. О. Інноваційна політика банків наринку банківських послуг // Економічний аналіз. — 2013. — Том 14 № 2. — С. 43—51.

² Безуг К. А. Банки на іпотечному ринку : дис. канд. екон. наук. Спеціальність 08.00.08 — Гроші, фінанси та кредит. — К., 2012. — 208 с.

Процедура починається з визначення потреб і побажань клієнта. Тому блок «5-С» є першим. У процесі аналізу необхідно оцінити такі параметри продукту:

- необхідність і потреби покупця (Customer needs and wants) — визначається потреба в інноваційному банківському продукті, чи потреби збігаються з необхідністю придбання даного продукту;

- витрати покупця (Cost to the customer) — визначається оптимальний рівень витрат споживача на використання інноваційного продукту;

- інформаційний обмін (Communication) — визначення, в якій установі є схожі послуги та де найвигідніші умови надання даної інноваційної послуги;

- зручність (Convenience) — визначаються параметри використання інноваційного продукту, наприклад, зручність використання, вдало організований бізнес-процес;

- обслуговування споживачів (Customer Service) — визначається рівень обслуговування клієнта співробітником банку, або автоматизованою системою.

Другим блоком є «12-Р», тобто оцінка того, який продукт/послугу має створити банк, де кожен елемент має свою особливість:

- ✓ продукт (Product) — розглядається продуктова політика банку щодо інноваційного продукту/послуги, а саме особливості його створення, специфіка для кожного клієнта, можливість надання супутникових послуг, можливість пакетування тощо;

- ✓ ціна (Price) — розглядається цінова політика банку на інноваційні продукти та послуги з умовами ризику;

- ✓ дистрибуція/місце (Place) — розглядаються провідні засоби поширення або дистрибуції інноваційних продуктів і послуг (відділення банку, інтернет-банкінг, мобільний банкінг тощо);

- ✓ просування (Promotion) — продаж інноваційних продуктів із супутніми послугами за різними каналами (особистий продаж, реклама, пропаганда, сайт тощо);

- ✓ персонал (Personnel) — навчання персоналу для відповідного рівня обслуговування різної категорії клієнтів;

- ✓ зв'язки з громадськістю (Public Relations) — зв'язок зі своїми клієнтами через прес-конференції, брифінги, засоби масової інформації для створення позитивного іміджу банку та інноваційного продукту;

- ✓ процес (Process) — установлення бізнес-процесу надання інноваційної послуги, який би створював сприятливі умови для виконання правомірних процедур та зручності для клієнта;

✓ люди (People) — усі люди, прямо або побічно залучені до процесу надання послуги, наприклад співробітники та інші клієнти.

✓ купівля (Purchases) — при купівлі інноваційного продукту клієнт отримує деякі послуги банку безкоштовно або із знижками;

✓ навколишнє середовище (Physical Premises) — умови, створювані продавцем з метою більш ефективної реалізації банківського продукту/послуги;

✓ персоналізація (Personalisation) — фундаментальна концепція персоналізації як частина комплексу маркетингу, яка полягає у необхідності визнання, ідентифікації визначеного клієнта з метою встановлення. Дуже важливо ідентифікувати клієнта на індивідуальному рівні та зібрати всю необхідну інформацію про нього для подальшого вигідного співробітництва.

✓ приватність (Privacy) — конфіденційність є важливою складовою та обов'язком кожної банківської установи. Коли банк не поширює інформацію про своїх клієнтів, рівень його надійності зростає.

Третім є блок «5-А», який розглядає загальну прийнятність продукту для споживача:

✓ прийнятність (Acceptability) — визначається рівень загального задоволення споживача;

✓ можливість придбання (Affordability) — приймається рішення про придбання продукту, враховуються всі негативні та позитивні сторони;

✓ наявність (Availability) — визначається можливістю надання даного продукту чи послуги (наявність грошей на даний кредит, відсутність мораторію на дані операції тощо);

✓ обізнаність (Awareness) — визначається обсягом інформації за всіма процедурами надання інноваційного продукту/послуги;

✓ доступ (Access) — визначається відповідністю характеристик клієнта з очікуваними характеристиками банку.

Четвертий блок «4-Е» характеризує атмосферну складову при виборі банку:

✓ етика (Ethics) — визначається поведінкою співробітників до клієнта;

✓ естетика (Esthetics) — визначається тим, як одягнені співробітники банку, наскільки виглядає відділення банку, наскільки чисто в приміщенні, що відповідає організаційному рівню установи;

- ✓ емоції (Emotions) — визначається характерними емоціями при обслуговуванні в даній організації (позитивні, негативні);
- ✓ відданість (Eternities) — визначається клієнтами, які вже в даному банку обслуговуються і мають вже один продукт, велика ймовірність того, що інноваційний продукт безпосередньо їх зацікавить саме у своєму банку.

І останній блок «2-S» характеризує фінальні показники, без яких надання інноваційної послуги неможливе:

- рішення (Solution) — визначається фінальними перевірками банку (про надання інноваційного продукту) і клієнтом (про користування визначеним інноваційним продуктом);
- безпека (Security) — визначається правомірність майбутніх взаємовідносин клієнта і банку та відсутність шахрайства.

Методика «CPAES» дозволяє всебічно оцінити доцільність створення нового банківського продукту і послуги, досконало вивчає можливість банківської установи, визначає потреби клієнта, його пріоритети та забезпечення супутніх складових послуги. Показники інноваційного продукту можуть порівнюватися з показниками традиційних продуктів на основі рангової кореляції. За допомогою такого інструменту можна визначити, наскільки інноваційний продукт ефективніший за традиційний, або різницю ефективності різних інноваційних продуктів.

Цей підхід характеризує адаптивні стратегії, які формуються поетапно, при домінуючих імпульсах з боку навколишнього маркетингового середовища. Така стратегія створюється управлінським персоналом, який має бути чутливим до середовища, адаптуватися до його змін. У такому разі стратегія може формуватись як спонтанно, так і плановано. Здебільшого такі маркетингові дослідження базуються на минулому досвіді або на експрес-дослідженнях теперішнього стану ринку. Використовуючи методику «CPAES» для оцінки інноваційного продукту, досягнути гармонії у взаємовідносинах клієнт-банк буде набагато легше за рахунок максимального врахування всіх побажань клієнта і можливостей банку.

Практика розвитку світового ринку інноваційних банківських послуг підтверджує, що одним із найважливіших напрямів інновацій у банківській сфері є запровадження дистанційного обслуговування. Так, кількість користувачів Інтернет-банкінгу як найпоширенішого виду дистанційного банківництва, щороку збільшується. Зокрема, у Європейському Союзі кількість клієнтів, які користуються зазначеними послугами, зросла з 16 % у 2004 р. до 40 % на початок 2013 р. Однак від-

соток інтернет-користувачів інтернет-банкінгом варіюється залежно від регіону (рис. 3.17).

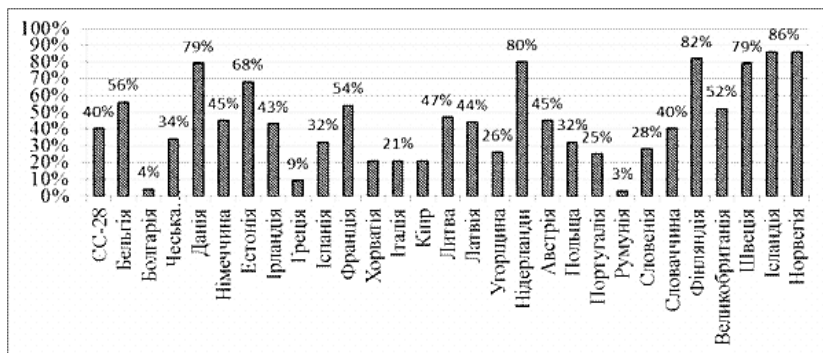

Рис. 3.17. Використання інтернет-банкінгу в країнах Європи у 2013 р., на початок року, у %¹

Зокрема, найвищий рівень використання онлайн-банківських послуг спостерігається в скандинавських країнах. Наприклад, у Данії на початку 2013 р. серед загальної кількості користувачів банківськими послугами 79 % використовували для таких цілей інтернет (у 2004 р. — лише 45 %), у Фінляндії — 82 %, Швеції — 79 %, Ісландії та Норвегії — 86 %. У країнах Центральної Європи використання інтернет-банкінгу спостерігається на рівні 40—60 %, на Кіпрі, в Італії, Португалії та Хорватії — близько 20 %, а найменше користувачів послугами інтернет-банкінгу зафіксовано в Греції (лише 9 %), Болгарії та Румунії (4 та 3 % відповідно).

Однак упровадження інновацій у банківський бізнес має й негативні сторони, зокрема такі, як гарантування безпеки переказу он-лайн грошей; гарантування безпеки пристроїв, якими буде розраховуватись клієнт; коригування законодавства для застосування он-лайн банкінгу; формування єдиного клієнтського реєстру — бюро кредитних історій на обов'язковій основі в межах прямої конкуренції між банківськими установами. Імовірно, залишиться 50 % клієнтів, які будуть обслуговуватись у відділенні банку традиційним способом; необхідно буде розробляти концепції співробітництва з партнерами в умовах

¹ Top Banks in the World 2013 [Електронний ресурс] / Banks around the World. — Електрон. дані. — Режим доступу : <http://www.relbanks.com/worlds-top-banks/market-cap>.

мінливості економіки, якщо компанія партнер збанкрутіла та на її місце має прийти нова.

Упровадження інновацій на ринку має дворівневу структуру (рис. 3.18). Перший рівень характеризується створенням і впровадженням інновацій на кредитному ринку. А другий рівень характеризується фінансуванням з кредитного ринку компаній, які виробляють, продають інноваційні продукти. Синергетичним ефектом цих двох рівнів є створення інноваційного продукту для компанії кредитного ринку, де інвестор і споживач будуть однією і тією самою особою.

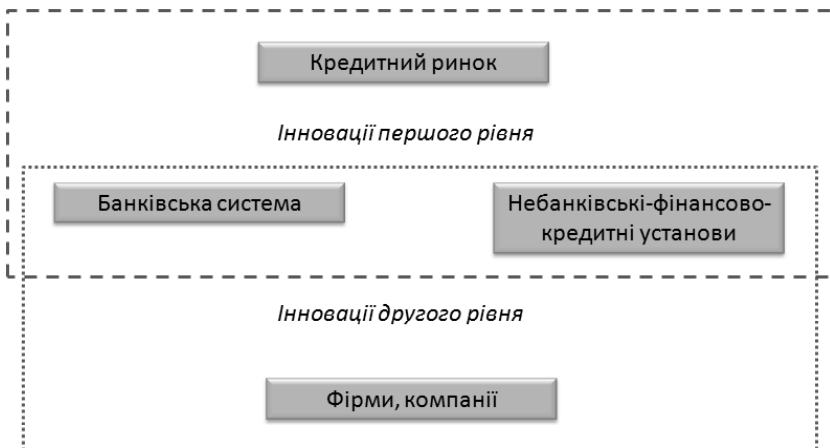
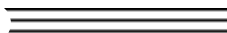
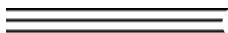

Рис. 3.18. Дворівнева структура впровадження інновацій

Для ринку України необхідне постійне уявлення про значення і місце інновацій у діяльності організацій до формулювання їх цілей, цінностей і стратегічного бачення. У результаті здійснення таких цілей, ґрунтовного аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища організації банківського ринку відбувається створення сукупності альтернатив стратегічних інновацій, які мають відповідати таким вимогам, як послідовність, гнучкість, забезпечення переваг і здійсненність.

Розділ 4

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ

4.1. СИСТЕМА МОНЕТАРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ІНСТИТУЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У процесі інституціоналізації суспільства актуалізуються питання щодо ролі державних інститутів у регулюванні економіки. Нині спостерігається активне втручання держави у функціонування усіх сфер економічного життя, що має на меті згладжування дисбалансів їх розвитку. Дискусійним залишається питання щодо ступеня державного впливу на економічні процеси та засоби його реалізації. У цій площині знаходиться й питання вибору моделі монетарного регулювання в інституційній економіці.

На сьогодні існують розбіжності у розумінні того, як монетарне регулювання впливає на економічний розвиток країн. Доктрина ринкової соціальної економіки ґрунтується і на кейнсіанській доктрині, і на неокласичній, у тому числі монетаризмі, оскільки визнається, що ключове значення у сучасній економіці має кількість грошей. Пропозиція грошей є потужним важелем, проте він дає переважно короткостроковий ефект, оскільки не має прямого впливу на структурні макроекономічні параметри, від яких залежать довгострокові темпи економічного зростання і, водночас, накладає на економіку інфляційний податок. Однак повністю ігнорувати довгострокові ефекти від монетарного регулювання також було б неправильно¹.

Монетарне регулювання є складовою системи економічного регулювання та здійснюється відповідно до основних цілей монетарної політики країни. Його варто розглядати, як цілеспрямований вплив на обсяги пропозиції грошей в економіці для забезпечення економічного зростання, високого рівня зайнятості,

¹ Горюнов, Е. Л., Трунин, П. В. Банк России на перепутье: нужно ли смягчать денежно-кредитную политику / Е. Л. Горюнов, П. В. Трунин. – М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2013. — С. 7.

стабільності цін, стабільності процентних ставок, стабільності фінансових ринків. Однак досягнути усіх зазначених цілей одночасно неможливо, тому залежно від впливу на макроекономічні змінні держава може проводити або стимулюючу монетарну політику — політику «дешевих грошей», або стримувальну — політику «дорогих грошей».

Стримувальна монетарна політика спрямована на обмеження зростання цін і передбачає, що центральні банки будуть підвищувати процентні ставки, збільшувати норму резервування, продавати державні цінні папери на відкритому ринку, тобто зменшувати пропозицію грошей в економіці країни. Для подолання рецесії, центральні банки змушені проводити експансійну політику, тобто збільшувати пропозицію грошей з метою збільшення сукупних витрат і залучення незайнятих ресурсів.

Незважаючи на те, що різні країни при реалізації монетарної політики ставлять різні цілі та використовують різні методи, можна виокремити дві основні риси у практиці її здійснення: перша — центральні банки, переважно країн з розвинутою економікою, використовують короткострокові процентні ставки, як поточні завдання на шляху досягнення поставлених основних цілей, друга — центральні банки зосереджують увагу переважно на загальних цілях, таких як низький рівень інфляції, не визначаючи при цьому проміжних завдань.¹

У реалізації монетарної політики значна увага приділяється як макроекономічним параметрам, так і поведінковим аспектам, звичай інфляційним очікуванням². Тому важливого значення набуває відкритість і транспарентність монетарної політики. Якою має бути комунікаційна монетарна політика центрального банку сьогодні, доволі гостро обговорюється, оскільки існують різні, без перебільшення полярні, погляди щодо оптимальності її здійснення — від максимальної відкритості інформації щодо здійснення монетарної політики, до значної обмеженості поширення інформації — так званої політики конструктивної невизначеності.

Проведення монетарної політики за встановленими правилами — правилами Тейлора, МакКалама, передбачає вибір інструментів монетарного регулювання, які залежать від макроекономічних індикаторів економічного зростання, зайнятості, інфляції.

¹ Габбард, Р. Глен. Гроші, фінансова система та економіка : підручник \пер. з англ. ; наук. ред. пер. М. Савлук, Д. Олесневич. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 595—596.

² Michael Woodford. Monetary Policy in the Information Economy □Department of Economics Princeton University Princeton, NJ 08544 USA. Revised September 2001. 70p. [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://www.columbia.edu/~mw2230/JHole01.pdf>. □

Такий підхід до здійснення монетарного регулювання передбачає реалізацію монетарної політики у максимально відкритій формі, оскільки економічні агенти набувають знань щодо побудови власних оцінок очікуваних заходів монетарної політики і у центрального банку немає потреби у секретних діях¹.

Монетарне регулювання при реалізації дискреційної монетарної політики передбачає неоприлюднення інформації щодо дій центрального банку, але така практика себе не виправдала². Звичайно, що вибір того чи іншого підходу до здійснення монетарної політики залежить від цілої низки факторів, проте альтернативи проведенню монетарної політики, яка ґрунтується на прозорих і зрозумілих засадах (правилах), немає. Ще у 1970-х роках Ф. Кідленд та І. Прескотт доводили, що ефективність монетарної політики вища за умов її здійснення на основі відкритих моделей. Крім того, короткострокові інструменти монетарного регулювання не завжди дають оптимальний ефект з погляду досягнення довгострокових цілей³.

Різкі зміни в очікуваннях доволі часто унеможливають ефективне монетарне регулювання. Тому з'явилися різні підходи до оцінки транспарентності центральних банків. Одна із концепцій транспарентності спирається на гіпотезу Роберта Лукаса, яка дістала назву «раціональних очікувань» і передбачає, що очікування економічних суб'єктів спираються на дії влади. Водночас частина науковців піддала критиці дану гіпотезу, на основі якої виникла теорія «критики Лукаса». Ця теорія базувалась на тому, що економічні суб'єкти можуть передбачати дії влади і у відповідь проводити такі дії, у результаті яких монетарне регулювання не даватиме запланованого ефекту.

Подальшого розвитку теорія очікувань і теорія «критики Лукаса», набула у працях Ф. Кідленда та Е. Прескот, які розробили на їх основі модель передбачливої поведінки, що демонструвала здатність монетарного регулювання у короткостроковій перспективі давати позитивний ефект лише за умови, що дії монетарної

¹ Айдарова. А, Дөөлөталиев Ч. Коммуникационная политика в Национальном банке Кыргызской Республики как элемент денежно-кредитной политики. Национальный банк Кыргызской Республики. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

www.nbkr.kg..

² Vinogradov D. Destructive Effects of Constructive Ambiguity in Times. Presented at the Conference on «Monetary policy and financial stability — what role for central bank communication?». Amsterdam, 15—16 November 2010. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

www.ecb.europa.eu/events/conferences/shared/pdf/joint_dnb/Vinogradov

³ Kydland F., Prescott E. Rules Rather than Discretion: the Inconsistency of Optimal Plans. The Journal of Political Economy. Volume 85, Issue 3(June 1977), 473—492.

влади будуть неочікуваними та несистематичними. Згодом ці твердження були доповнені працею Р. Берроу та Д. Гордона. Вони розробили модель тимчасової неузгодженості монетарної політики, яка передбачала, що несиметрична політика стане несподіваною і, як наслідок, стимулюватиме інфляцію. Отже, як підсумовує С. Моїсєєв, гіпотеза раціональних очікувань, ураховуючи критику Лукаса, передбачає, що якщо економічні агенти довіряють грошово-кредитній політиці завдяки відкритості та транспарентності центрального банку, їхні дії будуть сприяти ефективному та легкому досягненню монетарними органами своїх довгострокових цілей, зокрема, стабільності цін¹.

Однак криза 2008—2009 років продемонструвала неадекватність підходів, що ґрунтувалися на припущенні раціональних очікувань. Зокрема, криза показала, що стабільність цін не обов'язково гарантує фінансову стабільність, хоча до цього часу вважалося, що стабільність цін посилює фінансову стабільність. Фінансова стабільність є одним із ключових факторів успішного розвитку сучасної економіки будь-якої країни. Фінансові та економічні кризи, які повторюються з усе меншою амплітудою змушують ретельно переглянути загальновизнані підходи до основ макро-економічного аналізу. Тому державі необхідно виважено підходити до монетарного регулювання, і важливим питанням сьогодення стає ступінь втручання держави в економічні процеси.

За сучасних умов дедалі нагальнішим є питання — вирішенням яких завдань має займатися центральний банк і банківська система загалом? Чи мають ці завдання зосереджуватися лише на вирішенні фінансових завдань, таких як забезпечення стабільності курсу національної валюти та контролю за рівнем інфляції? Чи виникла нагальна потреба розширення функцій центрального банку шляхом забезпечення зайнятості населення та економічного зростання? Практика країн з розвинутою економікою дає доволі однозначну відповідь: за умов фінансової глобалізації центральні банки мають розширювати сферу своїх завдань.

Центральні банки у сфері монетарного регулювання, окрім забезпечення стабільності цін, мають попереджувати здуття цін на активи та забезпечувати фінансову стабільність, оскільки встановлення та забезпечення лише цільових показників інфляції — таргетування інфляції — не достатньо ефективне. Нині все переконливішим видається, що регулювання цін на активи має входити

¹ Моїсєєв С. Р. Открытость и транспарентность денежно-кредитной политики // Банковское дело. — 2001. — № 5. — С. 3.

до компетенції саме центральних банків і розглядатись як одне із ключових його завдань. Проте за допомогою яких саме засобів, чи то монетарного регулювання, чи нормативного, цього можна досягнути, однозначного погляду ще не склалося¹. Не склалося однозначного бачення і щодо необхідності забезпечення фінансової стабільності з боку центрального банку. Зокрема, Банк Англії у переліку своїх завдань чітко відзначає забезпечення стабільності фінансової системи². Банк Японії спрямовує свою діяльність для забезпечення цінової стабільності³, а Федеральна резервна система США у формальному переліку завдань окремо не виділяє таку ціль, так само, як і Європейський центральний банк. Таку розбіжність у підходах можна пояснити тим, що фінансова стабільність є важливою, однак не обов'язковою умовою досягнення традиційних цілей центрального банку, таких як зайнятість, контроль за інфляцією тощо.

Ще одним проблемним аспектом є суперечність між цілями досягнення фінансової стабільності чи/та забезпеченням економічного зростання, оскільки засоби досягнення фінансової стабільності можуть стримувати економічне зростання. У зв'язку з цим потребує розгляду ще одна дилема — транспарентність центрального банку. Незважаючи на те що транспарентність, відкритість центрального банку переважно сприймається як факт, що позитивно впливає на економічні процеси, зокрема, знижує асиметричність інформаційного простору, зниження невизначеності економічного середовища та поліпшення репутації центрального банку, однак існують і протилежні погляди з підтримкою нерозголошення інформації щодо дій центрального банку, передусім це стосується тих випадків, коли цілями монетарної політики стає економічне зростання, а не цінова стабільність.

Криза 2008—2009 років виявила достатньо широкі емпіричні дані в доволі багатьох сферах, насамперед для аналізу впливу монетарної політики на передумови виникнення кризи та оцінки ефективності монетарного регулювання. Взаємовплив циклічності економіки, стану глобального фінансового ринку та монетарної політики може спричинити значний дестабілізуючий вплив. Лібералізація руху капіталу суттєво ускладнює здійснення монетарного

¹ Суббарао Д. Новое определение роли центрального банка / Д. Суббарао // Финансы и развитие. — Июнь 2010. — С. 26.

² Promoting the good of the people of the United Kingdom by maintaining monetary and financial stability. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bankofengland.co.uk/about/Pages/onemission/default.aspx>.

³ Background Note regarding the Bank's Thinking on Price Stability. Bank of Japan. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.boj.or.jp/en/announcements/release_2013/rel130123a.htm.

регулювання. Перш за все це стосується країн, що розвиваються. Одні з них обирають режим гнучкого валютного курсу та таргетування інфляції, інші схилиються до фіксованого валютного курсу. І перший, і другий варіанти мають як свої переваги, так і вади¹.

Для забезпечення соціально-економічного розвитку країни необхідна модернізація її економіки, у першу чергу зміна структури економіки у напрямку збільшення виробництва продукції з підвищеною доданою вартістю, зосередження уваги на стимулюванні наукоємних галузей, технологічного оновлення матеріально-технічної бази ключових галузей економіки. Цілком очевидно, що такі реформи потребують значних обсягів фінансових ресурсів і основним джерелом можуть стати самоокупні інвестиційні кредити. Однак за реалізації цих планів слід особливо ретельно стежити за зовнішніми запозиченнями.

Збільшення зовнішньої заборгованості країни переважно спричинене посиленням фінансової глобалізації та лібералізації фінансових ринків. Однак потрібно брати до уваги, що економічна політика переважної більшості країн, як з розвиненою економікою, так і з економікою, що розвивається, базувалася на стимулюванні економічного зростання, а також забезпечення макроекономічної стабільності через джерела зовнішнього фінансування.

Лідерами за обсягами зовнішнього боргу протягом останніх двох десятиліть продовжують залишатися США та Німеччина. Проте слід відзначити і зміни, які відбулися у загальному рейтингу країн-боржників. Якщо у 1990-х роках до десяти найбільших країн-боржників окрім США та Німеччини належали Бразилія, Мексика, Індія, Аргентина, Індонезія, Росія, Китай, то у 2000-х роках у «десятці лідерів» перебували виключно країни з розвинутою економікою². Зростання зовнішньої заборгованості країн з розвиненою економікою обумовлено необхідністю покриття дефіциту держбюджету, погашенням накопичених зобов'язань і врівноваження платіжних балансів. Крім того, зростання зовнішньої заборгованості цих країн також спричинене «поверненням» капіталів з ринків, що розвиваються.

Усвідомлення урядами країн необхідності розширення функцій держави у регулюванні соціально-економічних процесів спонукало до розширення та диверсифікації важелів впливу. Центральні банки запровадили новий принцип монетарної політики, який передбачає прив'язку зміни відсоткових ставок з рівнем

¹ *Боришкевич О. В.* Режими валютного курсу: пошук оптимальності / *О. В. Боришкевич* // Банківська справа. — 2014. — № 3—4. — С. 66—73.

² *Боришкевич О.* Міжнародний рух капіталу та проблеми зовнішньої заборгованості. // Вісник Національного банку України. — 2012. — № 10. — С. 44.

безробіття та інфляції. У 2012 році ФРС повідомила про наміри утримувати відсоткові ставки на низькому рівні допоки рівень безробіття не знизиться до 6,5 %, та за умови, що прогнози стосовно інфляції не будуть перевищувати 2,5 %. Услід за США Банк Англії запровадив новий комунікаційний інструмент монетарної політики, прив'язавши зміни процентної ставки до рівня безробіття. Комітетом з монетарної політики Банку Англії було заявлено, що він не має намірів підвищувати облікову ставку з поточного рівня в 0,5 % принаймні до тих пір, поки рівень безробіття не знизиться до порогового значення 7 %¹. Такий підхід буде використовуватися доти, поки прогноз на 18—24 місяці комітету з монетарної політики щодо рівня інфляції не досягне, або не перевищить 2,5 %. З 2009 року ФРС тримає безпрецедентно низькі процентні ставки (рис. 4.1).

Крім США, політику низьких процентних ставок запровадили Японія, Великобританія, ЄС та ін. Скоординоване зниження відсоткових ставок, стало одним із ключових заходів, спрямованих на зменшення наслідків світової фінансової кризи. Зниження відсоткових ставок було спрямоване на стимулювання економіки, підтримку банківської системи та подолання дисбалансів глобальних потоків капіталу.

Залежно від економічної та політичної ситуації в країні пріоритетними можуть бути різні цілі. В основному проблема вибору зводиться до того, що монетарне регулювання переважно спрямоване на забезпечення економічного зростання шляхом забезпечення зростаючого попиту на гроші, з одного боку, а з другого боку — монетарне регулювання має забезпечувати контроль за темпами інфляції. Досягнення зазначених цілей є надзвичайно складним завданням, оскільки дії, спрямовані на досягнення низького рівня інфляції, мають протилежний вплив на економічне зростання. Тобто інструменти монетарного регулювання дозволяють вирішувати обмежене коло економічних завдань і в жодному разі не можуть замінити реалізацію фундаментальних економічних перетворень. Більш логічним вибором мала би стати стабілізація цін (обмеження інфляції), оскільки саме вона найбільше відповідає головному призначенню центрального банку — підтримувати стабільність національних грошей. І через вирішення цього завдання центральний банк сприятиме досягненню інших стратегічних цілей.

¹ News Release — Bank of England provides explicit guidance regarding the future conduct of monetary policy [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://www.bankofengland.co.uk/publications/Pages/news/2013/096.aspx>

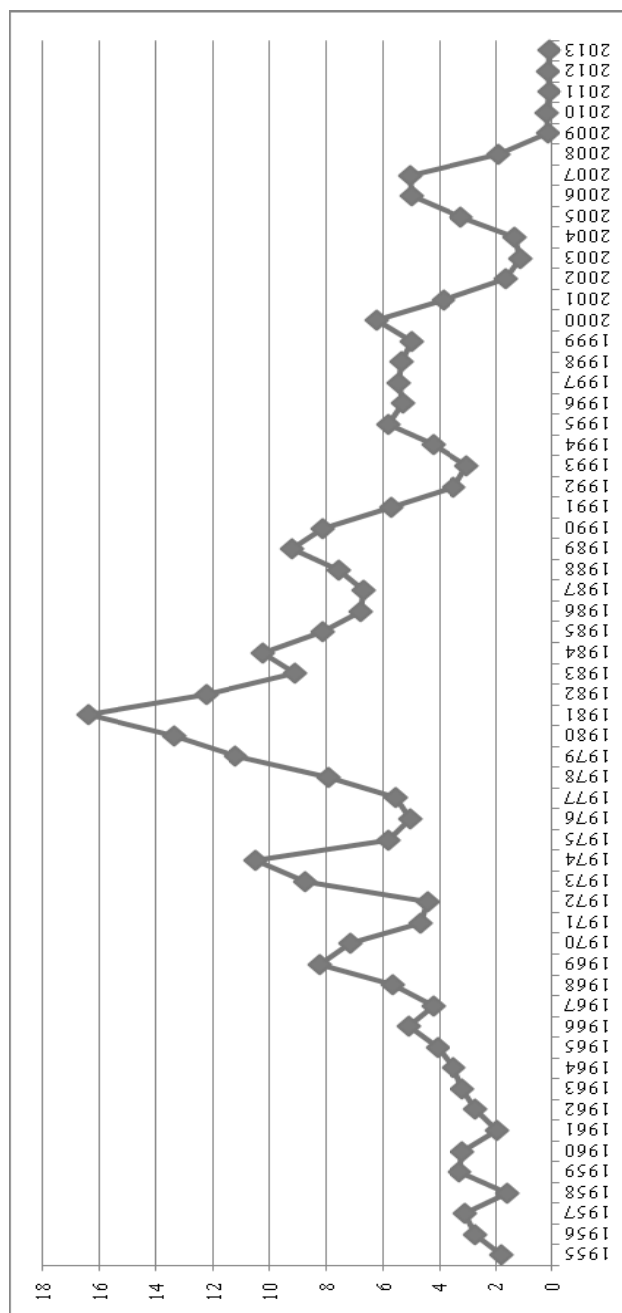

Рис. 4.1. Ставка по федеральным фондам ФРС, %¹

¹ Federal funds effective rate. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.federalreserve.gov/releases/h15/data.htm>.

Разом з тим для максимального досягнення стратегічних цілей монетарні органи розробляють проміжні цілі, оскільки наявні монетарні інструменти не спроможні безпосередньо впливати на процеси, що відбуваються в реальному секторі економіки (зростання виробництва, зайнятість тощо). Проміжними цілями монетарної політики є вибір певних базових показників, за допомогою яких створюються можливості змінювати стан грошово-кредитного ринку відповідно до стратегічних цілей. Визначення проміжних цілей передусім спричинене необхідністю визначення таких показників, на які мають можливість впливати монетарні органи для забезпечення впливу на показники щодо яких можливість впливу відсутня.

Залежно від проміжних цілей центральні банки можуть обирати такі монетарні режими, як монетарне таргетування, таргетування інфляції, курсове таргетування. Кожен із цих режимів має як позитивні, так і негативні сторони, і успішність їх запровадження у різних країнах також є різною.

Заінтересованість реалізацією монетарної політики та здійснення монетарного регулювання розпочалося з 1950-х років та активізувалося після розпаду Бреттон-Вудської системи, коли країни перейшли від політики таргетування валютного курсу до монетарного таргетування. Так, у 1970-х роках ФРС США як проміжну мету обрала агрегат M1 та M2, а як тактичну мету — процентну ставку по федеральних фондах¹. Такий самий підхід до здійснення монетарної політики обрали й інші країни — Великобританія, Німеччина, Франція. Прийнято вважати, що недостатня ефективність впливу центрального банку на цінову стабільність за допомогою таргетування проміжних показників призвела до запровадження центральними банками на початку 1990-х років режиму таргетування інфляції².

Станом на квітень 2013 року режим інфляційного таргетування використовували 34 країни, монетарне таргетування — 26 країн, таргетування валютного курсу — 91 країна, з них прив'язку до долара США використовували 44 країни, до євро — 27, до інших валют — 8 країн і до кошика валют — 13 країн. Інші монетарні режими запроваджували 39 країн³. Останнім часом значно

¹ Габбард, Р. Глен. Гроші, фінансова система та економіка : підручник / пер. з англ.; наук. ред. пер. М. Савлук, Д. Олесевич. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 586.

² Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В. С. Стельмаха. — К. : Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. — С. 184.

³ Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2013. International Monetary Fund. October 2013. P. 5

зросла кількість країн, які запроваджують інші монетарні режими, котрі передбачають, що країна не заявляє про номінальний якір, а здійснює моніторинг різних індикаторів при здійсненні монетарної політики. Якщо у 2008 році частка таких країн становила 6,4 %, то у 2013 — 20,4 %. Дещо зросла частка країн, які запровадили монетарне таргетування, з 11,75 % у 2008 році до 13,6 % у 2013 році.

Після кризи 2008 року стрімко скоротилася частка країн, що використовували інфляційне таргетування. Якщо у 2008 році вона становила майже 23 %, то вже у 2009 році знизилася до 15,4 % і дещо зросла у 2013 році — склавши трохи більше 17,8 %. Частка країн, що запроваджують курсове таргетування, мала чітку тенденцію до зменшення, проте у 2013 році їх кількість збільшилася (рис. 4.2). За нинішніх умов нерівномірного економічного зростання у різних країнах відбуваються маніпуляції валютними курсами, тому вибір оптимального режиму валютного курсу є одним із пріоритетних завдань для ефективного функціонування як економіки окремої країни, так і глобальної економіки.

У різні періоди визначалися пріоритетними то режими фіксованих валютних курсів, то режими плаваючих курсів¹. Загальна класифікація валютних режимів передбачає існування трьох категорій: режим плаваючих валютних курсів, — до якого входять режими плаваючого курсу і режим вільно плаваючого курсу, режими жорсткої валютної прив'язки, який включає в себе режим без окремого законного засобу платежу та режим валютної ради, та найбільш чисельні, так звані проміжні режими — режими м'якої прив'язки. Різноманіття проміжних режимів валютних курсів обумовлене, насамперед, міркуваннями економічної ефективності. Плаваючий валютний курс, без сумніву, є режимом, який краще пристосований до ситуації масштабного руху капіталу, проте у довгостроковій перспективі переваги плаваючих курсів нівелюються, оскільки ринок не забезпечує ні короткострокового регулювання валютних курсів, ні автоматичного вирівнювання платіжних балансів і не захищає економіки країн від зовнішніх негативних впливів².

¹ *Боришкевич О. В.* Режими валютного курсу: пошук оптимальності // Банківська справа. — 2014. — № 3—4. — С. 66—73.

² *Боришкевич О.* Міжнародний рух капіталу та проблеми зовнішньої заборгованості / О. Боришкевич // Вісник Національного банку України. — 2012. — № 10. — С. 44.

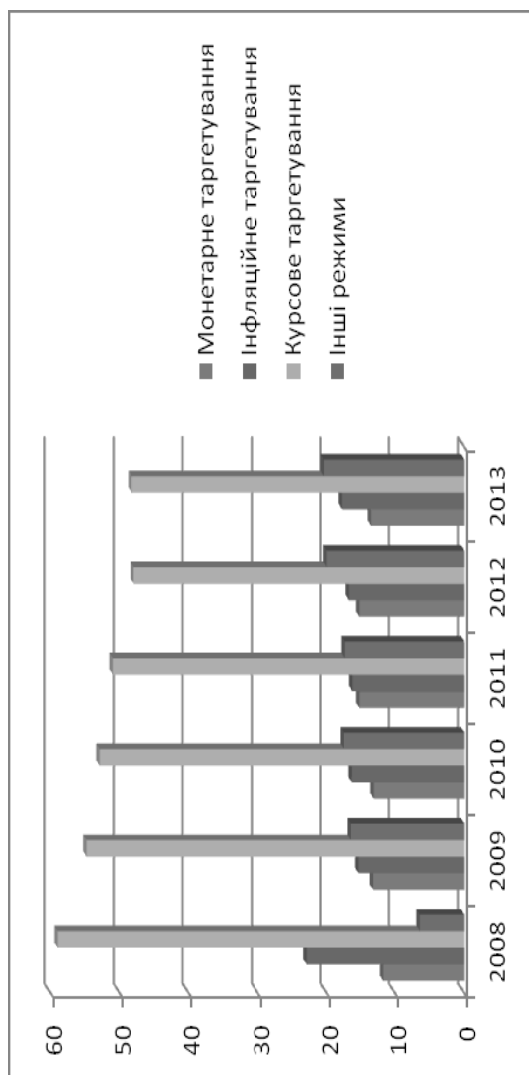

Рис. 4.2. Режими монетарної політики
(відсоток від кількості країн—членів МВФ)¹

¹ Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2013. International Monetary Fund. — October 2013. — P. 15.

На початку 2000-х років спостерігалася доволі чітка тенденція до зменшення кількості країн, які використовували проміжні режими — режими нежорсткої прив'язки (рис. 4.3). Головними причинами відходу від такої практики стала низка валютних криз у 1990-х роках, зокрема криза у Мексиці 1994 року, Азійська криза 1997 року, криза у Росії та Бразилії у 1998 році. Усі ці країни використовували режими м'якої прив'язки і цей факт спонукав до появи розуміння того, що проміжні режими не можуть бути ефективними, особливо що стосується країн з відкритими економіками. У цьому зв'язку варто згадати і кризу Європейського валютного механізму у 1992—1993 роках, що змусило Великобританію у 1992 році вийти з цієї системи після падіння курсу фунту стерлінгів унаслідок спекулятивних операцій.

Якщо у 2004—2007 роках режими плаваючих валютних курсів використовували понад 80 країн, то у 2013 році лише 65 країн підтвердили використання таких режимів і відповідно збільшилася кількість країн, які перейшли до використання проміжних режимів валютних курсів. Якщо у 2004 році режими нежорсткої прив'язки використовували у 49 країнах, то у 2013 їх кількість зросла до 101 країни. Як зазначає Де Лароз'єр, директор-розпорядник МВФ у 1978—1987 рр., міжнародна валютна система «зісковзує» у напрямку системи напівфіксованих валютних курсів «на замовлення», за якої деякі країни обирають власний режим курсової прив'язки (часто із заниженням курсу), з тим щоб максимально використовувати свій експортний потенціал¹.

Прив'язка режимів монетарного регулювання до стадій економічного циклу на сьогодні має, без перебільшення, ключове значення. На теперішній час саме монетарний вплив розглядається як головний інструмент боротьби з циклом². Оскільки активна політика процентних ставок дозволяє стимулювати через їх зниження економічне зростання під час періоду рецесії і стримувати зростання через збільшення значення процентних ставок.

¹ Каким образом следует изменить деятельность МВФ? // Финансы и развитие. — Сентябрь 2004. — С. 27.

² Горюнов, Е. Л., Трунин, П. В. Банк России на перепутье: нужно ли смягчать денежно-кредитную политику / Е. Л. Горюнов, П. В. Трунин. — М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2013. — С. 8.

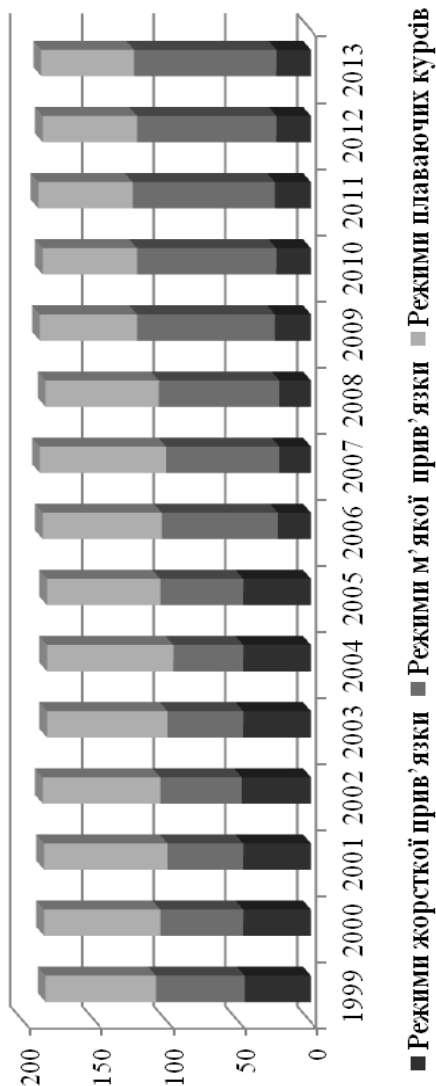

Рис. 4.3. Динаміка режимів валютних курсів (кількість країн)¹

¹ Побудовано за даними AREAER database. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://imfareaer.org>.

Національний банк України (НБУ) на підставі аналізу чинників, що впливають на коливання вартості грошей, також розглядає та вивчає тенденції розвитку економічних процесів у державі та визначає систему своїх тактичних і проміжних цілей у грошово-кредитній політиці для збалансування попиту і пропозиції на гроші¹. Монетарне регулювання в Україні здійснюється відповідно до ЗУ «Про національний банк України» та «Основних засад грошово-кредитної політики» на певний період.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси. НБУ для таких цілей використовує доволі широкий перелік інструментів: визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; процентну політику; рефінансування комерційних банків; управління золотовалютними резервами; операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; регулювання імпорту та експорту капіталу; запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті; зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів; емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними; надання кредитів для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи².

Як указано в «Основних засадах грошово-кредитної політики на 2014 рік», пріоритетною метою грошово-кредитної політики відповідно до законодавства України є досягнення та підтримка цінової стабільності в державі³. Режим цінової стабільності передбачає визначення його пріоритетним орієнтиром грошово-кредитної політики та підпорядкованість інших цілей цінової стабільності. Засоби та методи монетарної політики використовуватимуться насамперед для контролю за монетарними чинниками впливу на стабільність грошової одиниці шляхом регулювання обсягу монетарної бази, яка розглядається як операційний орієнтир грошово-кредитної політики (рис. 4.4).

¹ Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України. Постанова НБУ від 18.08.2004. № 389. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1092-04>.

² Закон України Про Національний банк України. від 04.07.2013, № 399-VII // ВВР. — 2014. — № 14. — Ст. 255.

³ Основні засади грошово-кредитної політики 2014. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=7466694.

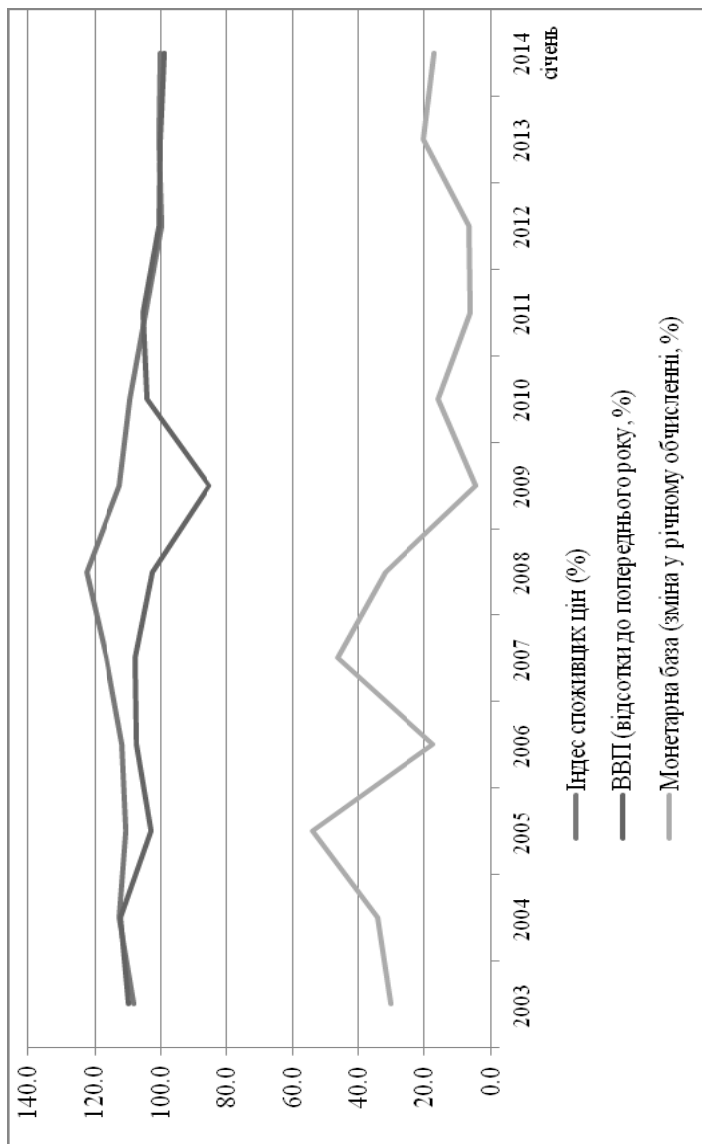

Рис. 4.4. Динаміка основних макроекономічних індикаторів в Україні, %

Приріст монетарної бази у 2014 році може бути в межах до 21%¹. Цей показник ураховує як очікувану зміну попиту на гроші для здійснення господарських трансакцій (обчислену на підставі прогнозних макроекономічних показників Уряду), так і необхідність підтримки ліквідності банків за допомогою інструментів Національного банку в умовах тимчасового погіршення ринкових очікувань і зумовленого цим відпливу частини заощаджень з банківських рахунків. Позитивним моментом при здійсненні монетарного регулювання в Україні є намір НБУ відмовитися від застосування тимчасових механізмів та переходити до стандартних процедур монетарного регулювання за умови стабілізації ситуації на грошово-кредитному ринку та набуття стійкого характеру відновлення депозитної бази банків.

Крім того, варто зазначити, що основним інструментом регулювання ліквідності банків стають щотижневі тендери з рефінансування замість здійснення операцій РЕПО, які ініціювалися банками і часто не завжди обґрунтовано. Таким чином, НБУ почав здійснювати практичні кроки у започаткуванні відкритої політики та створення єдиних і зрозумілих відносин на банківському ринку². Оскільки тендери проводилися без оголошення обсягів і ставок, це забезпечує визначення об'єктивного обсягу попиту та ринкову вартість ресурсів, що у свою чергу, дозволить поставити всі банки в рівні умови та надати поштовх розвитку ринку. Також позитивним кроком можна вважати запровадження практики нівелювання структурних дисбалансів ліквідності за рахунок переважного використання механізмів довгострокової дії (обов'язкові резерви) та невідновних операцій (купівля-продаж державних цінних паперів), а за умов рівноважного стану ліквідності — надання переваги короткостроковим інструментам.

Національний банк з метою ефективного управління грошово-кредитним ринком, обсягами грошової маси в обігу, виконання функції кредитора останньої інстанції встановлює за своїми операціями такі процентні ставки: облікову; за кредитами овернайт; рефінансування; за стабілізаційними кредитами; за депозитами овернайт; залучення тимчасово вільних коштів банків³.

¹ Основні засади грошово-кредитної політики 2014. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=7466694.

² Національний банк підвищує прозорість під час надання доступу до рефінансування банків. Прес-реліз [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=6281243

³ Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України: Постанова НБУ 18.08.2004 № 389. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1092-04>.

Попит і пропонування ліквідних коштів на ринку має регулюватися переважно через вплив на вартість ресурсів з використанням інструментів процентної політики, однак визначення кількісних та якісних параметрів монетарних операцій також може відбуватися шляхом обмеження обсягів регулярних операцій, регулювання переліку прийнятної застави, установлення додаткових вимог до банків, що матимуть намір підтримувати ліквідність за допомогою інструментів рефінансування, проведенням позачергових тендерів тощо.

Облікова ставка має стати базовою ставкою, за якою слід визначатися вартість ресурсів під час здійснення основних операцій з рефінансування. Водночас вартість розміщення ресурсів може відрізнятися від облікової ставки у разі проведення процентних тендерів або різкої зміни ситуації на грошово-кредитному ринку. Для посилення дієвості процентних важелів впливу також доречним буде встановлення коридору процентних ставок за щоденними механізмами постійної дії, нижньою межею якого буде ставка за депозитним сертифікатом овернайт, а верхньою — ставка за кредитом рефінансування овернайт (рис. 4.5).

Цілі грошово-кредитної політики мають змінюватися залежно від стану економіки країни. Тривалий час основним завданням грошово-кредитної політики України була підтримка стабільності гривні, оскільки вважалося, що саме стійкість гривні дає змогу значною мірою нейтралізувати негативний вплив зовнішніх та внутрішніх шоків на економіку країни¹. У 2007 році в структурі емісії грошей знову почав домінувати валютний канал. Емісія через валютний ринок є звичним явищем для України, однак таке інтенсивне наповнення економіки грошима за умов значного дефіциту торговельного балансу трапилося вперше. Монетарна база у 2007 році зросла більш ніж на 40 % (див. рис. 3.4).

¹ Основні засади грошово-кредитної політики на 2007 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=44375

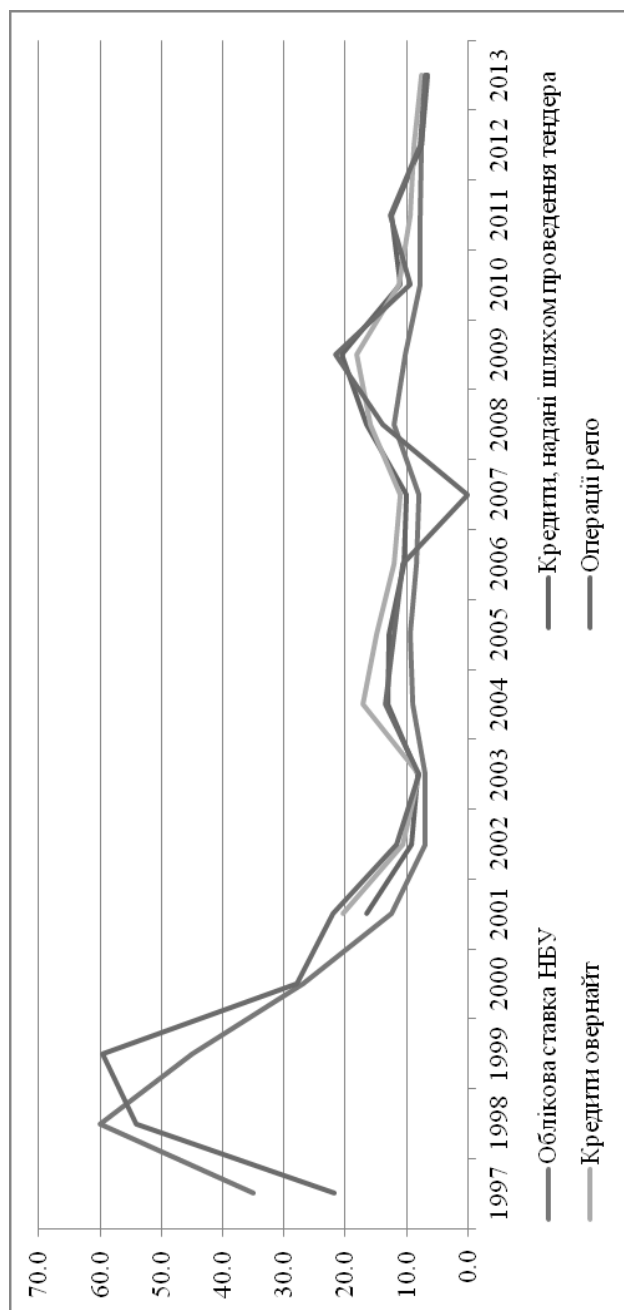

Рис. 4.5. Динаміка процентних ставок рефінансування НБУ, %

Проте НБУ вже у 2008 році змінив пріоритети щодо здійснення монетарної політики, розпочавши перехід до монетарного режиму, що ґрунтується на цінovій стабільності та визнанні необхідності певного перехідного періоду до використання інфляційного орієнтиру як головної мети грошово-кредитної політики. Тобто пріоритет у грошово-кредитній політиці поступово наблизатиметься до забезпечення цінovої стабільності, якій підпорядковуватиметься політика валютного курсоутворення¹. Пріоритетність мети цінovої стабільності зазначалася в «Основних засадах грошово-кредитної політики» у 2005—2006, 2008, 2009, 2012—2013 роках, а у 2010 році пріоритетом грошово-кредитної політики стало забезпечення фінансової стійкості, що було зумовлено наслідками світової фінансової кризи².

У 2012 році НБУ знову повернувся до режиму цінovої стабільності, а у 2013 було вперше офіційно декларовано, що «реалізація грошово-кредитної політики в 2013 та подальших роках здійснюватиметься на засадах використання основних елементів монетарного режиму, що базується на цінovій стабільності»³.

Стратегія грошово-кредитної політики НБУ в середньостроковій перспективі, передбачатиме застосування режиму інфляційного таргетування, повне запровадження якого має відбутися в другій половині 2015 року. У цьому випадку, безумовним пріоритетом має стати забезпечення цінovої стабільності та підпорядкування їй усіх інших цілей і завдань грошово-кредитної політики.

Дедалі зростаюча відкритість економіки країн щодо фінансових потоків і торгівлі створює передумови для міжнародних потрясінь і вторинних ефектів. Фінансова глобалізація зробила вразливими до зовнішніх шоків як країни з економіками, що формуються, так і країни з розвинутими економіками. Монетарне регулювання перш за все має відповідати реальному стану економіки країни, бути системним, оскільки воно впливає на інтереси усіх економічних суб'єктів, і обов'язково враховувати зворотну реакцію. Структурна вразливість існуючої системи монетарного регулювання має негативний вплив на економіку країни, тому побудова ефективної системи монетарного регулювання в Україні має

¹ Основні засади грошово-кредитної політики на 2008 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-07>

² Основні засади грошово-кредитної політики на 2010 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010500-09>

³ Основні засади грошово-кредитної політики на 2013 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=127394.

стати одним із найважливіших напрямів фінансового регулювання, що дозволить створити передумови для стабільного притоку іноземного капіталу і передусім прямих іноземних інвестицій, стійкості банківської системи та макроекономічної стабільності в країні.

4.2. УПРАВЛІННЯ ЗОЛОТОВАЛЮТНИМИ РЕЗЕРВАМИ: МІЖНАРОДНА ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

В інституціональній економіці роль центрального банку як провідника монетарної політики набуває особливого значення. Забезпечення стабільності національної грошової одиниці як основної функції центральних банків можливе лише за умов наявності оптимального обсягу золотовалютних резервів. За таких умов формування ефективної структури міжнародних резервів країни та їх раціональне використання потребують детального аналізу.

Створення золотовалютних резервів країни є необхідною умовою існування та функціонування будь-якої держави, оскільки вони забезпечують виконання низки найважливіших функцій: дозволяють проводити незалежну від зовнішніх чинників грошово-кредитну політику шляхом стабілізації і регулювання курсу національної валюти, можуть бути спрямовані на погашення державою зовнішнього боргу, підтримуючи впевненість іноземних партнерів у здатності держави виконувати свої зобов'язання і створюючи умови для зовнішньої торгівлі.

Формування та управління золотовалютними резервами країни є органічною складовою діяльності центрального банку. Необхідним елементом валютної політики, пов'язаної з формуванням та управлінням офіційними золотовалютними резервами країни, є визначення їх оптимальної структури. Актуальність цього питання особливо зростає у зв'язку з останніми тенденціями розвитку провідних світових економік, нестабільністю фінансових ринків, значних коливань валютних курсів, що значно погіршило економічну ситуацію в Україні. Саме тому важливим завданням Національного банку є визначення оптимального співвідношення золотовалютних резервів країни¹.

З початку 90-х років минулого століття відбулися значні зміни як загального обсягу золотовалютних резервів, так і їх розподілу в окремих країнах (табл. 4.1).

¹ Яременко А. А. Теоретические аспекты золотовалютных резервов // Экономика и государство. — 2011. — № 11.

Таблиця 4.1
РЕЙТИНГ КРАЇН ЗА ОБСЯГОМ ОФІЦІЙНИХ ЗОЛОТОВАЛЮТНИХ РЕЗЕРВІВ (в млрд дол) у РІЗНІ РОКИ

1993					1997					2000					2004					2008					2013				
1. Німеччина	103,9	1. Японія	218,3	1. Японія	330	1. Японія	838	1. Китай	1966	1. Китай	1966	1. Китай	1966	1. Китай	1966	1. Китай	1966	1. Китай	1966	1. Китай	1966	1. Китай	1966	1. Китай	1966	1. Китай	1966	1. Китай	1966
2. Японія	98,4	2. Китай	105,5	2. Китай	158	2. Китай	514	2. Тайвань	1030	2. Тайвань	1030	2. Тайвань	1030	2. Тайвань	1030	2. Тайвань	1030	2. Тайвань	1030	2. Тайвань	1030	2. Тайвань	1030	2. Тайвань	1030	2. Тайвань	1030	2. Тайвань	1030
3. Тайвань	82,8	3. Тайвань	88,4	3. Тайвань	110	3. Тайвань	239	3. Тайвань	451	3. Тайвань	451	3. Тайвань	451	3. Тайвань	451	3. Тайвань	451	3. Тайвань	451	3. Тайвань	451	3. Тайвань	451	3. Тайвань	451	3. Тайвань	451	3. Тайвань	451
4. США	64,2	4. Німеччина	83,2	4. Гонконг	99	4. Гонконг	199	4. Гонконг	426	4. Гонконг	426	4. Гонконг	426	4. Гонконг	426	4. Гонконг	426	4. Гонконг	426	4. Гонконг	426	4. Гонконг	426	4. Гонконг	426	4. Гонконг	426	4. Гонконг	426
5. Іспанія	45,2	5. Сингапур	75,2	5. Сингапур	83	5. Сингапур	189	5. Сингапур	303	5. Сингапур	303	5. Сингапур	303	5. Сингапур	303	5. Сингапур	303	5. Сингапур	303	5. Сингапур	303	5. Сингапур	303	5. Сингапур	303	5. Сингапур	303	5. Сингапур	303
6. Сингапур	43,7	6. США	64,0	6. США	78	6. США	131	6. США	294	6. США	294	6. США	294	6. США	294	6. США	294	6. США	294	6. США	294	6. США	294	6. США	294	6. США	294	6. США	294
7. Великобританія	37,1	7. Гонконг	62,1	7. Гонконг	50	7. Гонконг	126	7. Гонконг	257	7. Гонконг	257	7. Гонконг	257	7. Гонконг	257	7. Гонконг	257	7. Гонконг	257	7. Гонконг	257	7. Гонконг	257	7. Гонконг	257	7. Гонконг	257	7. Гонконг	257
8. Нідерланди	32,2	8. Бразилія	58,2	8. Бразилія	35	8. Бразилія	123	8. Бразилія	201	8. Бразилія	201	8. Бразилія	201	8. Бразилія	201	8. Бразилія	201	8. Бразилія	201	8. Бразилія	201	8. Бразилія	201	8. Бразилія	201	8. Бразилія	201	8. Бразилія	201
9. Іспанія	32,1	9. Іспанія	57,9	9. Іспанія	33	9. Іспанія	114	9. Іспанія	193	9. Іспанія	193	9. Іспанія	193	9. Іспанія	193	9. Іспанія	193	9. Іспанія	193	9. Іспанія	193	9. Іспанія	193	9. Іспанія	193	9. Іспанія	193	9. Іспанія	193
10. Франція	31,2	10. Італія	45,9	10. Італія	34	10. Італія	64,2	10. Італія	182	10. Італія	182	10. Італія	182	10. Італія	182	10. Італія	182	10. Італія	182	10. Італія	182	10. Італія	182	10. Італія	182	10. Італія	182	10. Італія	182
10. Швейцарія	25,7	11. Великобританія	40,7	11. Великобританія	33	11. Великобританія	52,9	11. Великобританія	177	11. Великобританія	177	11. Великобританія	177	11. Великобританія	177	11. Великобританія	177	11. Великобританія	177	11. Великобританія	177	11. Великобританія	177	11. Великобританія	177	11. Великобританія	177	11. Великобританія	177
11. Італія	22,6	12. Швейцарія	38,4	12. Швейцарія	32	12. Швейцарія	49,8	12. Швейцарія	148	12. Швейцарія	148	12. Швейцарія	148	12. Швейцарія	148	12. Швейцарія	148	12. Швейцарія	148	12. Швейцарія	148	12. Швейцарія	148	12. Швейцарія	148	12. Швейцарія	148	12. Швейцарія	148
12. Бразилія	22,6	13. Тайланд	37,7	13. Тайланд	31	13. Тайланд	45,7	13. Тайланд	138	13. Тайланд	138	13. Тайланд	138	13. Тайланд	138	13. Тайланд	138	13. Тайланд	138	13. Тайланд	138	13. Тайланд	138	13. Тайланд	138	13. Тайланд	138	13. Тайланд	138
13. Мексика	21,9	14. Республіка Корея	33,1	14. Республіка Корея	30	14. Республіка Корея	44,3	14. Республіка Корея	111	14. Республіка Корея	111	14. Республіка Корея	111	14. Республіка Корея	111	14. Республіка Корея	111	14. Республіка Корея	111	14. Республіка Корея	111	14. Республіка Корея	111	14. Республіка Корея	111	14. Республіка Корея	111	14. Республіка Корея	111
14. Швеція	20,1	15. Нідерланди	26,8	15. Нідерланди	27	15. Нідерланди	40	15. Нідерланди	105	15. Нідерланди	105	15. Нідерланди	105	15. Нідерланди	105	15. Нідерланди	105	15. Нідерланди	105	15. Нідерланди	105	15. Нідерланди	105	15. Нідерланди	105	15. Нідерланди	105	15. Нідерланди	105
15. Китай	19,8	16. Малайзія	26,8	16. Малайзія	25	16. Малайзія	37,3	16. Малайзія	96	16. Малайзія	96	16. Малайзія	96	16. Малайзія	96	16. Малайзія	96	16. Малайзія	96	16. Малайзія	96	16. Малайзія	96	16. Малайзія	96	16. Малайзія	96	16. Малайзія	96
16. Норвегія	18,9	17. Франція	22,4	17. Франція	22	17. Франція	36,9	17. Франція	95	17. Франція	95	17. Франція	95	17. Франція	95	17. Франція	95	17. Франція	95	17. Франція	95	17. Франція	95	17. Франція	95	17. Франція	95	17. Франція	95
17. Республіка Корея	15,4	18. Австрія	20,2	18. Австрія	22	18. Австрія	36,7	18. Австрія	92	18. Австрія	92	18. Австрія	92	18. Австрія	92	18. Австрія	92	18. Австрія	92	18. Австрія	92	18. Австрія	92	18. Австрія	92	18. Австрія	92	18. Австрія	92
18. Португалія	12,9	19. Канада	20,2	19. Канада	1,62	19. Канада	36,3	19. Канада	74	19. Канада	74	19. Канада	74	19. Канада	74	19. Канада	74	19. Канада	74	19. Канада	74	19. Канада	74	19. Канада	74	19. Канада	74	19. Канада	74
19. Малайзія	3,3	20. Росія	11,7	20. Росія	1,62	20. Росія	36,3	20. Росія	31	20. Росія	31	20. Росія	31	20. Росія	31	20. Росія	31	20. Росія	31	20. Росія	31	20. Росія	31	20. Росія	31	20. Росія	31	20. Росія	31
20. Австрія	3,3	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21	34. Росія	1,21
39. Росія		Україна		Україна		Україна		Україна		Україна		Україна		Україна		Україна		Україна		Україна		Україна		Україна		Україна		Україна	

Джерело: складено автором на основі International Financial Statistics (IFS) IMF [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://elibrary-data.imf.org/finddatareports.aspx?d=33061&e=169393>

¹ International Financial Statistics (IFS) IMF [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://elibrary-data.imf.org/finddatareports.aspx?d=33061&e=169393>

За статистикою Міжнародного валютного фонду, на кінець 2013 року загальна сума резервних активів світу оцінювалась у 12 184 632 млн дол. США (табл. 4.2). В останні роки значна частина валютних резервів концентрується в країнах Південно-Східної Азії. Вже з початку 2007 року близько 2,8 трлн дол. США, або 80 % усіх доларових резервів, концентрувались у центральних банках Азіатських країн: Китай — 1066 млрд дол., Японія — 884 млрд дол., Тайвань — 260 млрд дол., Південна Корея — 186 млрд дол., Індія — 124 млрд дол. Дана тенденція характерна і для 2013 року. На кінець року загальні резерви Китаю становили — 3880 млрд дол. США, Японії — 1266 млрд дол. США, Саудівської Аравії — 737 млрд. дол. США, Росії — 737 млрд дол. США, Швейцарії — 536 млрд дол. США.

Таблиця 4.2

ОФІЦІЙНІ РЕЗЕРВНІ АКТИВИ СВІТУ, млн дол. США

	2011	2012	2013	2014 (1 кв.)
Світ	10 708 333	11 460 526	12 184 632	12 356 471
Країни з розвинуеною економікою	3 750 866	4 049 048	4 160 992	4 215 236
Країни, що розвиваються	6 951 767	7 405 712	8 018 161	8 135 736
Азія	4 040 335	4 191 105	4 682 803	4 815 793
Європа	862 270	915 833	915 796	873 854
Близький Схід та Північна Африка	1 107 956	1 280 515	1 399 173	1 421 732
Тропічна Африка	179 885	202 262	204 342	202 976
Західна півкуля	741 375	799 623	804 300	808 380

Джерело: складено автором на основі International Financial Statistics (IFS) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://elibrary-data.imf.org/finddatareports.aspx?d=33061&e=169393>¹

Лідерами за обсягом міжнародних резервних активів залишаються Китай, Японія, Саудівська Аравія, Швейцарія, Росія (рис. 4.6). Серед промислово розвинених країн найбільш значні резервні активи мають Швейцарія, Росія, Німеччина, Італія, Великобританія. Слід зазначити, що більшість розвинених країн традиційно мали відносно значні обсяги золотовалютних резер-

¹ International Financial Statistics (IFS) IMF [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://elibrary-data.imf.org/finddatareports.aspx?d=33061&e=169393>

вів, тоді як нові країни-лідери — Китай, Тайвань, Республіка Корея, Гонконг — створили значні запаси резервів завдяки концепції експортної орієнтації економіки.

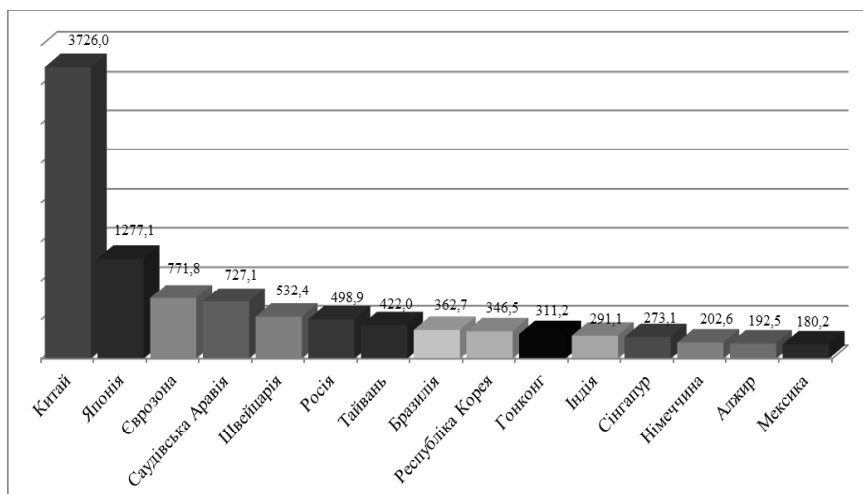

Рис. 4.6. Країни-лідери за обсягом міжнародних резервів на кінець 2013 року, млн. дол. США¹

Золотовалютні резерви — це високоліквідні фінансові активи органів грошово-кредитного регулювання, складовими яких, як правило, є: монетарне золото, активи в іноземній валюті, спеціальні права запозичень і резервна позиція в МВФ. Основними резервними валютами є: долар США, євро, фунт стерлінгів, японська єна, швейцарський франк, канадський долар, австралійський долар. Найбільшу питому вагу в міжнародних валютних резервах країн світу має долар США — 61,18 %. Другою за використанням, резервною валютою є євро — 24,45 %. Частка фунтів стерлінгів становить 4,02 %, японської єни — 3,94 % (рис. 4.7).

Протягом останнього десятиліття у структурі валютних резервів центральних банків спостерігається зменшення частки долара США (з 71 % до 61 %) на противагу зростанню частки євро (з 18 % до 28 %). Але така тенденція не характерна для країн Азії, де спостерігається низький рівень диверсифікації валютних резервів, а перевага надається американській валюті.

¹ International Financial Statistics (IFS) IMF [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://elibrary-data.imf.org/finddatareports.aspx?d=33061&e=169393>

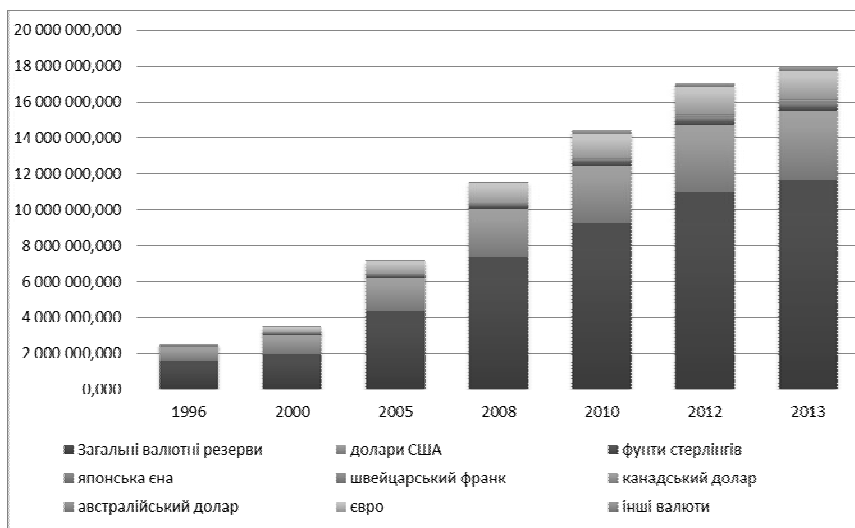

Рис. 4.7. Валютна структура міжнародних резервів країн світу, мільярд дол. США

Джерело: Побудовано автором на основі даних Currency composition of official foreign exchange reserves (COFER) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/sta/cofer/eng>.

Світова практика свідчить, що включення тієї чи іншої валюти до складу резервних активів може бути зумовлено різними факторами. Деякі країни практикують прив'язку структури активів до структури зовнішнього боргу (Бразилія, Республіка Корея, Чилі). Але більшість країн у формуванні оптимальної структури резервних активів керуються аналізом довгострокової дохідності та ризиковості валют.

Частка долара США протягом останнього десятиліття залишається досить стабільною, незважаючи на численні наміри центральних банків диверсифікувати структуру резервів (табл. 4.3).

Сучасні науковці виокремлюють низку причин, що зумовлюють таке співвідношення²:

— висока ліквідність і стабільність американського фінансового ринку в цілому;

¹ Currency composition of official foreign exchange reserves (COFER) — [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/sta/cofer/eng/>

² Адріанов В. Золотовалютные резервы: принципы формирования, структура и эффективность использования // Общество и экономика. — 2008. — № 5. — С. 23—53.

- провідна роль долара як валютних інтервенцій;
- можливість проводити операції на ринках інших іноземних валют опосередковано, через похідні фінансові інструменти.

Таблиця 4.3

ПИТОМА ВАГА РЕЗЕРВНИХ ВАЛЮТ У МІЖНАРОДНИХ АКТИВАХ, %

	1996	2000	2004	2008	2013
долари США	62,1	71,00	65,8	63,7	61
англійський фунт стерлінгів	2,7	2,80	3,4	4,2	4
японська єна	6,7	6,10	3,8	3,5	4
швейцарський франк	0,3	0,30	0,2	0,1	0
євро		18,40	25,2	26,2	24
інші валюти	4,3	1,5	1,8	2,2	2,87

Джерело: складено автором на основі Currency composition of official foreign exchange reserves (COFER) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/sta/cofer/eng/>.¹

У короткостроковому періоді можна виділити такі фактори утримання резервного статусу валюти³:

- можливості центрального банку-емітента резервної валюти «надавати послуги» глобального кредитування останньої інстанції;
- глибина фінансового ринку та доступність і ліквідність резервних активів;
- потенційні втрати від «виходу» з резервної валюти.

Іншим вагомим компонентом міжнародних резервів є золото. Незважаючи на демонетизацію золота, унаслідок прийняття другої поправки до Статуту МВФ, згідно з якою його переведено до групи товарів, золото продовжує залишатися важливим резервним активом для центральних банків. Головним фактором, що зумовив збереження за золотом функції резервного активу, стало те, що золото залишається відносно безризиковим активом, оскільки має фізичну захищеність. Водночас золото є достатньо ліквідним товаром, і крім того, високодохідним активом (принаймні у довгостроковій перспективі).

¹ Currency composition of official foreign exchange reserves (COFER) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/sta/cofer/eng/>

³ Козюк В. Резервний статус валюти в глобальній економіці: проблема темпоральних конфліктів // Вісник НБУ. — 2014. — № 4. — С. 30—36.

Попри постійне зменшення обсягів золота у золотовалютних резервах країн світу, останніми роками тенденція змінюється (див. табл. 4.1). Досягнувши свого мінімуму в 2007—2008 роках за останні майже 50 років, центральні банки почали нарощувати свої золоті резерви. Крім того, частка золота в загальній структурі резервів протягом останніх тринадцяти років продовжує залишатися незмінною і становить 13 % (рис. 4.8), незважаючи на стрімке зростання глобальних золотовалютних резервів¹.

Розподіл офіційних запасів золота є доволі нерівномірним (табл. 4.4). Найбільша частка золотих резервів належить країнам з розвинутою економікою — близько 83 % світових запасів золота. Найбільші запаси золота мають США (37 % авуарів розвинених країн), Німеччина (15,4 %), Італія (11,2 %) та Франція (11,1 %)².

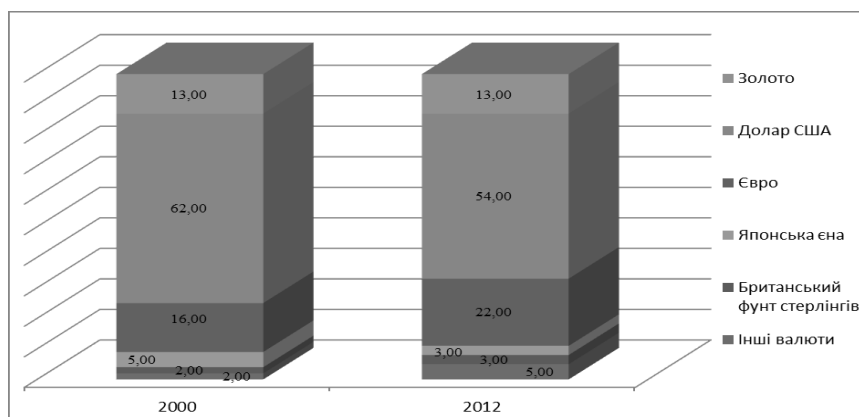

Рис. 4.8. Частка золота в золотовалютних резервах, %

Джерело: Побудовано автором за даними Central bank diversification strategies: Rebalancing from the dollar and euro. World Gold Council [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://www.gold.org/download/pub_archive/pdf/Central_bank_diversification_strategies_aper.pdf.

¹ Central bank diversification strategies: Rebalancing from the dollar and euro. World Gold Council [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://www.gold.org/download/pub_archive/pdf/Central_bank_diversification_strategies_aper.pdf

² Структура міжнародних резервів окремих країн на 1 січня 2013 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/res_str.htm

¹ Central bank diversification strategies: Rebalancing from the dollar and euro. World Gold Council. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://www.gold.org/download/pub_archive/pdf/Central_bank_diversification_strategies_aper.pdf

Як уже зазначалося, в останніми роками значна частка інвестиційного попиту забезпечувалася саме з боку центральних банків. Четвертий рік поспіль центральні банки є нетто-покупцями золота. Його чисті придбання у 2012 році склали 544,4 тонни. Обсяги придбання у 2013 році дещо зменшилися, за 6 місяців поточного року чисті придбання золота центральними банками склали 180,8 т порівняно з 279,7 т першого півріччя 2012 року². Найбільшими покупцями золота були центральні банки Туреччини, Росії та Казахстану. Слід зауважити, що Національний банк України також продовжує нарощувати обсяги монетарного золота. Частка золота у золотовалютних резервах України у 2013 році зросла до 7 % (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

ОБСЯГИ МОНЕТАРНОГО ЗОЛОТА ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ КРАЇН, т

Рейтинг	Країна	1970	1980	2000	2010	2013 червень	Частка золота у резервах країни (%)
1	США	9.839,2	8.221,2	8.136,9	8.133,5	8133,5	70
2	Німеччина	3.536,6	2.960,5	3.468,6	3.401,0	3390,6	66
3	МВФ	3.855,9	3.217,0	3.217,3	2.814,0	2814,0	-
4	Італія	2.565,3	2.073,7	2.451,8	2.451,8	2451,8	65
5	Франція	3.138,6	2.545,8	3.024,6	2.435,4	2435,4	65
6	Китай	...	398,1	395,0	1.054,1	1054,1	1
7	Швейцарія	2.427,0	2.590,3	2.419,4	1.040,1	1040,1	8
8	Росія	384,4	788,6	996,4	7
9	Японія	473,2	753,6	763,5	765,2	765,2	2
10	Голландія	1.588,2	1.366,7	911,8	612,5	612,5	52
11	Індія	216,3	267,3	357,8	557,7	557,7	7
12	ЄЦБ	747,4	501,4	502,1	27
...
51	Україна	14,1	27,5	36,4	7
	Світ	36.606,7	35.836,3	33.059,9	30.534,5	31.628,2	13

Джерело: Складено автором на основі даних Reserves. World Gold Council. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.gold.org/government_affairs/gold_reserves/¹

² Gold Demand Trend. World Gold Council. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.gold.org/investment/statistics/demand_and_supply_statistics

¹ Reserves. World Gold Council [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.gold.org/government_affairs/gold_reserves/

Розглядаючи склад і динаміку міжнародних резервів, важливо зупинитись на питанні їх оптимального рівня. У світовій практиці для оцінки достатності золотовалютних резервів використовуються кілька підходів. Крім того, існують погляди, що розмір золотовалютних резервів має становити не менше 8 % ВВП. Це дозволить виключити можливість дефолту за зовнішніми зобов'язаннями держави. Для цього мінімальний обсяг резервів має бути не менше суми, що складається із вартості покриття імпорту і розміру платежів за зовнішнім державним боргом.

Крім того, резерв має дозволяти обходитись без зовнішніх позик протягом одного року;

— бути достатнім для попередження різких коливань національної валюти. Для цього резерви мають перевищувати грошову базу;

— бути достатнім для покриття державою потреб приватного сектора у виплаті зовнішніх боргів (у випадку кризи)¹.

Для визначення необхідного обсягу резервів найчастіше у світовій практиці використовується коефіцієнт достатності золотовалютних резервів, який визначається як можливість покриття резервами середньомісячного імпорту країни. Достатнім вважається рівень резервів, який покриває три місяці імпорту.

Найбільш високий рівень достатності резервів зафіксовано у країнах, що розвиваються, Китай, Тайвань (Китай), Росія, Бразилія і Перу, а також Японія (табл. 4.5). У тому числі, офіційні резерви Китаю відповідають вартості імпорту товарів і послуг протягом двадцяти місяців. Рівень достатності резервів понад рік мають сім країн (Китай, Японія, Тайвань, Російська Федерація, Бразилія, Перу, Філіппіни), від півроку до року — двадцять країн (Швейцарія, Уругвай, Ізраїль, Йорданія, Таїланд, Малайзія, Румунія, Казахстан, Хорватія, Індонезія, Індія, Сінгапур, Данія, Аргентина, Гонконг, Колумбія, Марокко, Чилі, Болгарія), менше трьох місяців — дев'ятнадцять країн вибірки (Франція, США, Білорусь, Великобританія, Німеччина, Канада, Австрія, Кіпр, Іспанія, Фінляндія, Нідерланди, Греція, Бельгія, Мальта, Словаччина, Словенія, Люксембург, Естонія, Ірландія)².

¹ Адрианов В. Золотовалютные резервы: принципы формирования, структура и эффективность использования // Общество и экономика. — 2008. — № 5. — С. 23—53.

² Достатность международных резервов отдельных стран. Банк России: [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.cbr.ru

Таблиця 4.5

ДОСТАТНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ РЕЗЕРВІВ ОКРЕМИХ КРАЇН
(станом на початок 2013 р.)

Країна	Рівень достатності резервів, у місяцях імпорту	Міжнародні резерви станом на дату звіту, млрд дол. США	Середньомісячний імпорт товарів і послуг	Короткостроковий зовнішній борг (% міжнародних резервів)
Китай	20	3224,7	158,2	15,0
Японія	16	1259,8	80,9	—
Російська Федерація	14	498,6	34,5	—
Бразилія	14	352,0	25,2	8,7
Перу	13	48,4	3,6	13,3
Філіппіни	12	75,3	6,2	10,1
Швейцарія	11	332,0	30,4	—
Індія	7	298,3	45,0	31,1
Сінгапур	6	244,0	37,9	—
Україна	4	31,8	8,1	141,5

Джерело: Побудовано автором на основі даних Достаточность международных резервов отдельных стран Банк России: Электронный ресурс: www.cbr.ru та World bank/ Short term debt (%total reserves). — Електронний ресурс: <http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DSTC.IR.ZS>²

Розвинені країни володіють у середньому рівнем достатності резервів, які покривають чотири місяці імпорту. Найменший рівень достатності золотовалютних резервів у розвинених країн (Сполучені Штати Америки, Німеччина, Сполучене Королівство), що обумовлено особливим міжнародним статусом цих країн — емітентів резервних валют. У країн з ринками, що формуються і розвиваються, рівень достатності резервів становить 7 місяців. Резерви країн БРІКС у середньому оцінюються в еквіваленті 12 місяців імпорту.

Структура резервів розвинених країн відрізняється відносно великою часткою монетарного золота. Частка металу в офіційних авуарах країн Економічного валютного союзу, включаючи ЄЦБ,

² World bank/ Short term debt (%total reserves). — Електронний ресурс : <http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DSTC.IR.ZS>

оцінюється в середньому в 62,3 %, у тому числі: США — 70 %, Німеччини — 66 %, Італії — 65 %. Найбільшими запасами золота володіють США. У складі резервів країн, що розвиваються, частка золота невелика, у середньому лише 3,1 %.

Іншим показником, який використовується у світовій і вітчизняній практиці для оцінки адекватності золотовалютних резервів, є критерій покриття зовнішнього боргу. Цей показник, відомий під назвою «Критерій Грінспена», оцінює можливості золотовалютних резервів виконувати функцію обслуговування міжнародних розрахунків, у першу чергу державного зовнішнього боргу. За цим критерієм обсяг резервів вважається достатнім, якщо він дозволяє країні обходитись без зовнішніх запозичень протягом одного року. Економісти МВФ зазначають, що цей показник є одним з найважливіших у країнах із невизначеним доступом до ринку капіталів. Його нормативне значення становить не менше 100 % усіх виплат за зовнішнім боргом (обслуговування і погашення) протягом 12 місяців.

Проте слід зауважити, що вищезазначені показники дозволяють оцінити лише один з аспектів уразливості, можуть підлягати довільному трактуванню і давати різні результати адекватності резервів (за використання різних показників). Критерій адекватності міжнародних резервів у місяцях імпорту товарів і послуг слід використовувати лише в країнах, зовнішні шоки для яких породжуються нестабільністю надходжень і виплат за поточним рахунком платіжного балансу. Хоча правило Грінспена є основоположним у визначенні курсу валютної політики більшості центральних банків країн з ринками, що розвиваються, деякі вчені запропонували прийняти за базове правило покриття резервами сумарних зовнішніх зобов'язань країни, а не короткострокового зовнішнього боргу.

З огляду на вищезазначене, слід зосередити увагу на альтернативних показниках достатності золотовалютних резервів, які могли б охопити всі джерела ризиків, характерні для країн з ринками, що розвиваються. Фахівці МВФ пропонують різні підходи до оцінювання мінімально допустимих рівнів міжнародних резервів для країн з фіксованим та плаваючим обмінним курсом (рис. 4.9, 4.10).

На основі методики МВФ обчислимо мінімально допустимий розмір міжнародних резервів для України. На 01.01.2014 року фактичні значення відібраних показників становили: короткостроковий зовнішній борг за залишковим терміном погашення — 64 770 млн дол. США, грошовий агрегат M2 — 7 241 496 млн дол. США, портфельні інвестиції — 8787 млн дол. США, експорт

товарів і послуг — 85 312 млн дол. США. Ураховуючи фактичні значення відібраних показників, граничний рівень міжнародних резервів України становить 24,6 млрд дол. США. Тому логічно зробити висновок, що фактичний розмір золотовалютних резервів недостатній.

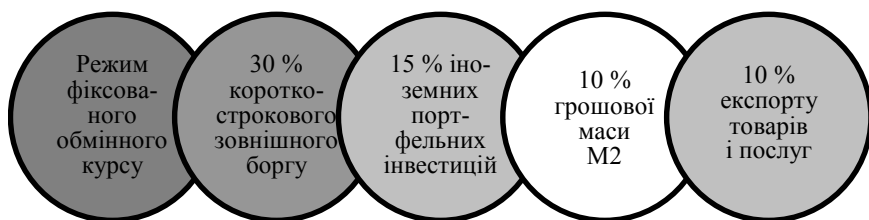

Рис 4. 9. Мінімально допустимий розмір міжнародних резервів для країн з фіксованим обмінним курсом

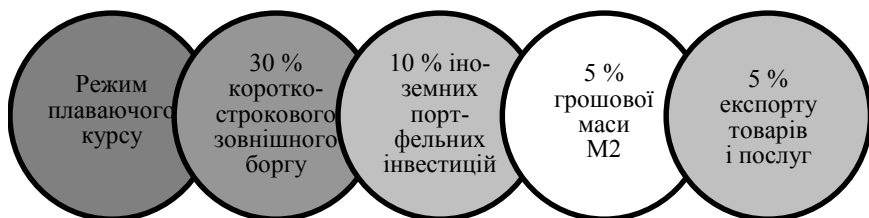

Рис 4.10. Мінімально допустимий розмір міжнародних резервів для країн з плаваючим обмінним курсом

Офіційні золотовалютні резерви України побудовані за класичною схемою і містять 4 складових. Слід зазначити, що на сьогоднішній правовий статус, склад і призначення золотовалютних резервів України не мають єдиного законодавчого регулювання, що породжує низку проблем, пов'язаних з визначенням їх оптимального обсягу, адекватного зовнішньоторговельній діяльності держави, набору їх валютного компонента і оптимального співвідношення складових резервів¹. Тому проаналізуємо динаміку зміни структури офіційних золотовалютних резервів, щоб визначити позитивні тенденції та негативні аспекти (табл. 4.6).

¹ Булкот О. В. Эффективность управления золотовалютными резервами Украины как одна из детерминант экономического роста // Формирование рыночных отношений в Украине. — № 4/2010.

Таблиця 4.6

ДИНАМІКА СТРУКТУРИ ЗОЛОТОВАЛЮТНИХ РЕЗЕРВІВ НБУ,
млн дол. США

Рік	Структура золотовалютних резервів			
	Монетарне золото, млн дол. США	Іноземна валюта, млн дол. США	СПЗ і резервна позиція в МВФ, млн дол. США	Всього золотовалютних резервів, млн дол. США
2002	264,00	4177	28.00	4469,00
2003	260,00	6662	21.00	6943,00
2004	224,10	9489,51	1.16	9714,78
2005	402,54	18 987,03	1.004	19 390,58
2006	513,46	21 843,16	1.484	22 358,10
2007	693,06	31 783,17	2.83	32 479,06
2008	742,72	30 791,85	8.63	31 543,20
2009	948,18	25 493,33	63.6	26 505,11
2010	1248,97	33 319,44	7.99	34 576,40
2011	1385,29	30 391,38	17.94	31 794,61
2012	1890,36	22 646,62	9,21	24 546,19
2013	1640,15	18 759,52	16,04	20 415,71
2014 (1 кв)	1777,15	12 420,59	28,53	14 226,27

Джерело: складено автором на основі Економічні та фінансові показники України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>

Аналіз структури офіційних резервів України свідчить, що протягом усього періоду резерви в іноземній валюті становили 89—98 %, у СПЗ 1—4 %, монетарного золота — 2—7 %. Отже, при формуванні міжнародних резервів НБУ надавав перевагу іноземним валютам. Однак світова криза показала вразливість іноземних валют, що наочно продемонструвало низьку якість існуючої структури МЗР. Водночас варто відзначити позитивну тенденцію щодо збільшення частки монетарного золота в структурі МЗР, яка протягом аналізованого періоду зросла з 2 до 7 % (рис. 4.11).

Отже, розглядаючи питання управління золотовалютними резервами, неможливо обійти увагою проблему оптимальної струк-

тури запасів золотовалютних резервів НБУ, яка є одним із найважливіших завдань валютної політики всіх центральних банків. Необхідно визначити цінність основних вільноконвертованих валют у середньостроковій перспективі на основі оцінки співвідношення «ризик-прибутковість», а також оцінити доцільність зміни частини монетарного золота в структурі золотовалютних резервів¹.

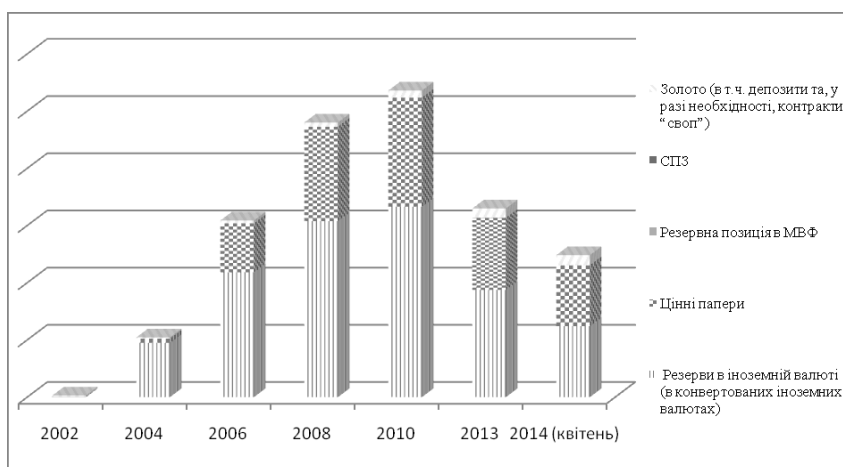

Рис. 4.11. Офіційні резервні активи НБУ 2002—2014, млн дол. США

Джерело: складено автором на основі Економічні та фінансові показники України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>²

Аналіз структури золотовалютних резервів НБУ за 2002—2013 рр. показав, що протягом цих років частина монетарного золота варіювала від 1,85 до 8 %. Якщо розглянути динаміку світових цін на золото протягом цього періоду, можна зробити висновок про значне зростання його вартості. Тому доречно збільшити частину монетарного золота в структурі МЗР не менше ніж у 2 рази (до 10 %), особливо з огляду на вразливість резервних валют.

¹ Булкот О. В. Эффективность управления золотовалютными резервами Украины как одна из детерминант экономического роста // Формирование рыночных отношений в Украине. — № 4/2010.

² Економічні та фінансові показники України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>

Саме такі структурні зрушення спостерігаються у резервних активах НБУ, починаючи з 2012 року, коли частка золота зросла до 8 %. Щодо іноземних валют у складі запасів золотовалютних резервів НБУ, то крім основних резервних валют (долар США, євро, швейцарський франк, японська єна), доцільно виокремити близько 6 % золотовалютних резервів НБУ в іноземних валютах, таких як канадський, австралійський долари і російський рубль. Необхідність запасів російського рубля пояснюється великим обсягом товарообігу з Росією та оплатою імпорту в російських рублях.

Отже, проведений аналіз свідчить про позитивну тенденцію нарощування міжнародних резервів НБУ, навіть у кризовий період 2008—2009 рр. Зменшення обсягів резервів у 2013 та 2014 роках спричинене погашенням зовнішньої заборгованості перед МВФ і кризовою ситуацією в країні на початку 2014 року.

Власниками найбільших золотовалютних резервів є Китай, Японія і Росія, на частку яких припадає більше половини міжнародних резервів. Основним фактором, що забезпечує зростання розмірів золотовалютних резервів є їх використання як певного страхового фонду з метою захисту національних валютних систем від спекулятивного переміщення капіталів на глобальному фінансовому ринку. Таким чином, основними завданнями центрального банку будь-якої країни залишається формування оптимальної структури офіційних золотовалютних резервів. Аналіз сучасної структури резервів України дозволяє зробити висновки, що вони не є достатніми і досконалими, а основною проблемою слід визначити недостатній рівень їх диверсифікації.

Формування ефективної структури золотовалютних резервів центральним банком дає можливість належним чином виконувати свої функції з регулювання валютних відносин, насамперед щодо підтримки зовнішньої стабільності національних грошей і платіжного балансу. Крім того, валютні резерви є важливою складовою емісійного механізму і виступають одним із видів забезпечення національних грошей у складі активів центрального банку. А тому оптимізацію структури валютних резервів слід розглядати як один із факторів забезпечення стабільності внутрішнього грошового обороту в країні. Перспективними напрямками вдосконалення структури золотовалютних резервів України є зменшення доларової залежності, збільшення обсягів операцій з цінними паперами, кількості золота як стабілізуючого активу. Усе це вимагає розроблення виваженої та ефективної політики НБУ щодо формування золотовалютних активів.

4.3. ІНСТИТУЦІЙНІ МОДЕЛІ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ

Моделі, норми і правила банківського регулювання та нагляду є однією з важливих інституцій, які суттєво впливають на розвиток усього суспільства. Саме тому цьому питанню приділяється посилена увага на міжнародному рівні. Однією з важливих умов здійснення ефективного банківського нагляду є побудова моделі його організації, яка відповідає рівню розвитку і потребам національного фінансового сектору. У світовій практиці існують різні моделі інституційної побудови системи банківського нагляду. Важливою передумовою для ефективного виконання регулятивно-наглядовими органами поставлених перед ними завдань є наділення їх необхідними повноваженнями, які мають бути передбачені на законодавчому рівні, та чітке визначення відповідальності й цілей органів регулювання та нагляду.

Незважаючи на все різноманіття методів та інструментів банківського регулювання та нагляду, триває постійний пошук організаційних рішень, націлених на підвищення ефективності й оптимізацію наглядових процедур. Нині в жодній країні світу немає моделі регулювання та нагляду, яку можна було б з упевненістю назвати панацеєю від фінансових криз. Жодна з моделей не ідеальна і не гарантує максимальної ефективності органу регулювання та нагляду, а отже, не може розглядатись як пріоритетна або оптимальна.

Світова практика наглядової роботи за банківською діяльністю налічує більше ста років. За цей час було відпрацьовано кілька моделей організації банківського регулювання та нагляду, вибір якої залежить від структури національної фінансової системи і визначається сукупністю чинників, різноманітність яких додає кожному з них неповторну національну специфіку.

Кожна система банківського регулювання та нагляду у світі має такі складові: орган, який виконує роль регулятора, функції і об'єкти регулювання. Ці три компоненти часто розглядаються як основні класифікаційні ознаки, за якими групують національні системи фінансового регулювання та нагляду. Класичним прикладом є групування національних систем фінансового регулювання та нагляду за ознакою «секторального охоплення», тобто з фокусуванням на об'єктах регулювання. Як відомо, фінансова система практично кожної країни включає банківський сектор, сектор страхування і фондовий сектор (інвестиційний), які поширюються з різним ступенем концентрації функцій національних

органів регулювання та нагляду. Відповідно до цього виокремлюють три основні моделі організації банківського регулювання та нагляду: секторну, на основі завдань (модель «двох вершин») і модель єдиного нагляду (мегарегулятор) (рис. 4.12.).

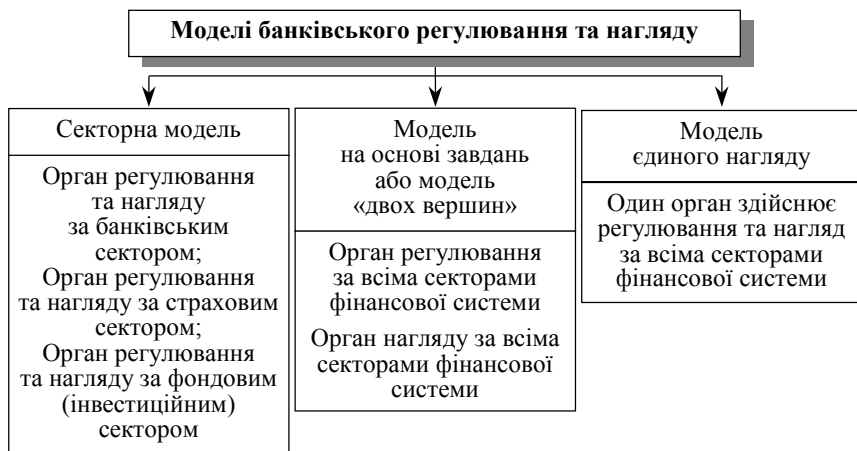

Рис. 4.12. Класифікація моделей банківського регулювання та нагляду

Відповідно до секторної моделі за здійснення нагляду в кожному конкретному фінансовому секторі — банківському, страховому та фондовому (інвестиційному) відповідає спеціальний орган. Для більшості країн така модель є базовою, оскільки становлення нагляду за діяльністю фінансового сектору починалося саме з неї. Це пояснюється тим, що окремі сектори історично з’явилися незалежно один від одного та розвивалися різними темпами на основі використання різного законодавства, інструментів і методів¹.

Перша модель ґрунтується на закріпленні в законодавчому порядку за центральним банком виключних повноважень у сфері регулювання та нагляду за банківською діяльністю. Названа модель була історично домінуючою і розглядалася як переважна в багатьох країнах світу з моменту виникнення банківської наглядової практики. З огляду на низку причин, з яких найбільш вагомими є можливий конфлікт інтересів між цілями грошово-кредитної політики і банківського нагляду, надмірна концентрація економічної влади тощо, ця модель уже втратила свої позиції,

¹ Науменкова С. В., Міщенко В. І. Система регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн : Навч. посіб. — К. : Центр наукових досліджень НБУ, Університет банківської справи НБУ, 2010. — С. 11.

хоча, як і раніше, є затребуваною. Центральний банк наділяють функціями регулятора банківської діяльності не тільки країни, що розвиваються, але й країни з розвинутою економікою, наприклад Греція, Португалія, Іспанія.

Модель на основі завдань (модель «двох вершин») передбачає розподіл обов'язків на основі завдань нагляду між двома різними органами влади у такий спосіб, що один із них забезпечує пруденційний нагляд, а другий — регулювання бізнесу у фінансовому секторі. Цю модель розглядають як перехідну від секторної до моделі єдиного нагляду.

Модель «двох вершин» є повністю прийнятою в Нідерландах, яка визначається спробою регулятора досягти, з одного боку, макро- і мікропруденційної стабільності, а з другого — захистити права інвесторів незалежно від виду їх діяльності. Окремі її елементи застосовуються у Франції, Італії та Португалії.

Згідно з моделлю єдиного нагляду регулювання і нагляд за всіма секторами національної фінансової системи, зокрема банківським, сектором страхування та фондовим (інвестиційним), здійснюється єдиним наглядовим органом. У деяких країнах ці функції виконує центральний банк (орган, який створено при центральному банку) (Чехія, Словаччина, Ірландія, Грузія, Казахстан), в інших — єдиний наглядовий орган відокремлено від центрального банку (Угорщина, Естонія, Латвія, Мальта, Польща та ін.).

Єдиний орган регулювання несе відповідальність за стійкість фінансової системи країни і забезпечує застосування уніфікованих підходів і механізмів банківського нагляду.

Суттєвий вплив на вибір моделі регулювання та нагляду має рівень концентрації фінансового сектору. Перевагу єдиному органу регулювання надають країни з високим і середнім рівнем концентрації фінансового капіталу. Відповідальність за прийняття рішення щодо вибору моделі регулювання та нагляду за фінансовим сектором покладається на уряд кожної країни, який має обрати модель, що найбільш повно відповідає політичній та фінансовій структурі країни, а також забезпечить максимальну дієвість і ефективність відповідної системи нагляду за діяльністю фінансового сектору¹.

Проведене дослідження засвідчило, що останнім часом дедалі рельєфніше простежується тенденція до концентрації регулятивно-наглядових функцій у мегарегулятора (табл. 4.7).

¹ Науменкова С. В., Міщенко В. І. Система регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн : Навч. посіб. — К. : Центр наукових досліджень НБУ, Університет банківської справи НБУ, 2010. — С. 13.

Таблиця 4.7

МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ
В КРАЇНАХ ЄС*

Країна	Центральний банк	Змішана модель (незалежний спеціаль- ний орган, міністер- ство фінансів і Центральний банк	Модель єдиного нагляду		Реформи інститутів регулювання з посилення ролі ЦБ	
На 01.01.2010 р.					2010 р.	2011 р.
			Мега- регулятор	Функції єдиного органу покладені на ЦБ		
Бельгія			+ (2003)		+	
Болгарія	+					
Греція	+					+
Данія			+ (1988)			
Німеччина			+ (2002)		+	
Естонія			+ (2000)			
Іспанія	+					
Франція	+	+			+	
Ірландія				+ (2000)		
Італія	+	+				
Кіпр	+					
Латвія			+ (2000)			
Литва	+					+
Люксембург	+					
Угорщина			+ (2000)			
Мальта			+ (2000)			
Нідерланди		+				
Австрія			+ (2002)			
Польща			+ (2003)			
Португалія	+	+				+
Румунія	+					
Словенія	+					
Словаччина				+ (2003)		
Фінляндія	+					
Швеція			+ (1991)			
Велика Британія			+ (1997)		+	
Чехія				+ (2003)		
ЄС-27	12	4	14	2		

* Джерело: складено за даними ЄЦБ

Важливою причиною цього є постійно зростаюча потреба в координації зусиль наглядових органів, що функціонують у різних фінансових секторах країни. Дана обставина є наслідком ускладнення банківського бізнесу і зростання тенденцій до створення фінансових конгломератів, діяльність яких охоплює крім ринку банківських послуг також і ринок страхування та ринок цінних паперів. Ці структурні зміни привели до посилення взаємозв'язку між колись розрізненими видами діяльності у сфері фінансових послуг, а отже, і до появи небезпеки, що проблеми в одному секторі можуть ослабити інший сектор або навіть усю фінансову систему держави. Прагнення до консолідації наглядових органів виявляються і на міжнародному рівні. Це пов'язано з тим, що діяльність банків з кожним роком дедалі більше виходить за межі окремої країни і набуває глобального характеру.

Щодо вибору тієї чи іншої моделі організації банківського регулювання в країнах світу, то останнім часом, як уже наголошувалося, дедалі більше простежується тенденція до концентрації регулятивно-наглядових функцій у руках мегарегулятора. Слід зауважити, що у світовій практиці не існує шаблону мегарегулятора — немає ні певних норм регулювання, ні стандартів побудови інституційної структури. Характер взаємодії між єдиним наглядовим органом і центральним банком також не має однозначного трактування й оцінки. В усіх країнах підходи до вирішення взаємодії цих органів управління мають свою специфіку.

Економічною основою для створення єдиного органу регулювання фінансового ринку є високий ступінь переплетення функцій і операцій на цьому ринку. На користь переходу до системи інтегрованого фінансового регулювання свідчать такі чинники:

- процес взаємного проникнення різних напрямів фінансового бізнесу, викликаний виникненням нових фінансових інститутів, в умовах якого значного поширення набуває комбіноване пропонування фінансових послуг;

- підвищення ролі небанківських фінансових інститутів і посилення їх кооперації з банками, унаслідок чого процедури ліцензування, нагляду і регулювання різних фінансових компаній стають дедалі складнішими;

- зміна якісних і кількісних характеристик ризиків, що приймаються фінансовими організаціями;

- консолідація бізнесу через процедури злиття і поглинань, створення на цій основі міжбанківських і мегафінансових структур.

Найбільш вагомим аргументом на користь створення загального системного бачення ситуації на фінансовому ринку є отри-

мання можливості об'єктивно оцінювати загрози фінансовій стабільності і вживання своєчасних і адекватних заходів щодо їх нейтралізації.

Забезпечення ефективного регулювання і нагляду на ринку фінансових послуг можливе не тільки за допомогою об'єднання органів фінансового регулювання під єдиним керівництвом, тобто створення мегарегулятора, але й через створення (виділення) спеціалізованих регуляторів і їх кооперацій. Головне питання тут полягає не в тому, за ким закріплений нагляд, а в тому, як ефективніше забезпечується взаємодія органів державної влади у фінансовому секторі. Наглядові органи повинні мати ефективну систему швидкого обміну інформацією один з одним для оцінювання сукупного ризику і вчасного вжиття відповідних заходів у разі виникнення проблем у будь-якого інституту, що входить до складу фінансового конгломерата, а також для виявлення та усунення недоліків регуляторної діяльності. Це завдання є одним з основоположних завдань, що стоять перед організацією моделі банківського нагляду.

Зауважимо, що саме місце і роль центрального банку в процесі банківського регулювання є ключовим аспектом характеристики будь-якої інституційної структури системи регулювання і нагляду. У більшості країн центральні банки несуть відповідальність за системну стабільність і здійснюють пруденційне регулювання та нагляд за банками. В окремих випадках центральні банки виконують наглядові функції стосовно небанківських інститутів. Навіть у тих країнах, де банківське регулювання та нагляд не є прерогативою центрального банку, він все одно в той чи інший спосіб бере участь у здійсненні регулювання та нагляду за банківським сектором через:

- призначення або рекомендації для призначення членів правління компетентних органів нагляду;
- участь представників центрального банку в наглядовій раді органів, відповідальних за нагляд;
- спільне використання центральним банком і компетентними органами фінансових ресурсів і персоналу.

Співробітництво та обмін інформацією між національними регуляторами на рівні ЄС установлюється переважно меморандумом про порозуміння, неформальними контактами, проведенням спеціальних нарад та роботою в регіональних групах (табл. 4.8).

Специфічною рисою сучасного процесу консолідації нагляду є посилення ролі та розширення наглядових функцій і повноважень центральних банків, що пов'язано з тим, що вони відігра-

ють ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності. Вважаємо за доцільне розглянути роль Європейського центрального банку (далі ЄЦБ) як особливої структури в банківській системі ЄС і його вплив на процеси банківського регулювання та нагляду.

Таблиця 4.8

**ВНУТРІШНІ УГОДИ ПРО СПІВПРАЦЮ
МІЖ НЕУРЯДОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ, ЦЕНТРАЛЬНИМИ БАНКАМИ
ТА НАГЛЯДОВИМИ ОРГАНАМИ В ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄС¹**

Країна	Механізм співпраці та обміну інформацією	Участь центрального банку в управлінні банківським наглядом	Спільне використання персоналу	Спільні ресурси фінансового бюджету	Інше спільне використання ресурсів	Здійснення ЦБ певних операційних завдань
Бельгія	MoU, C*	+	+	+	+	
Данія	MoU, C					
Естонія		+			+	
Франція		+	+	+	+	
Латвія	A**				+	+
Угорщина	MoU, C, A					+
Мальта	MoU, C					
Польща	MoU, C, A	+			+	
Фінляндія	MoU, A	+			+	
Швеція	MoU	+				
Велика Британія	MoU	+			+	

* Memoranda of Understanding (MoU) — меморандум про взаєморозуміння, committees for cooperation (C) — комітет співпраці

** cooperation agreements (A) — угода про співпрацю

ЄЦБ наділений статусом юридичної особи та має найширшу правоздатність у кожній із держав — членів ЄС. Європейська система центральних банків (далі ЄСЦБ) не наділена статусом юридичної особи, хоча національні центральні банки, які утво-

¹ Recent developments in supervisory structures in the EU member states (2007—2010) / Working paper of European Central Bank, October 2010 [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

http://www.ecb.int/pub/pdf/other/report_on_supervisory_structures2010en.pdf. — Назва з екрана.

рюють її, відповідно до ст. 28 (2) Статуту є єдиними підписниками і держателями капіталу ЄЦБ. Отже, у межах ЄСЦБ домінуюче становище по відношенню до рівня національних центральних банків займає ЄЦБ.

Згідно зі ст. 105 (5) Договору про створення ЄС ЄСЦБ робить свій внесок у поступову реалізацію політики уповноважених органів у сфері здійснення пруденційного нагляду за кредитними установами та забезпечення стабільності банківської системи. У ст. 25.1 Статуту ЄЦБ наділяється також правом давати рекомендації у сфері пруденційного регулювання. Таким чином, повноваження ЄЦБ щодо банківського нагляду обмежені. Стаття 105 (5) Договору про створення ЄС була предметом багатьох дискусій щодо повноважень і функцій ЄЦБ та ЄСЦБ у здійсненні нагляду за банками. У результаті було прийнято рішення, згідно з яким нагляд за банками залишається в компетенції національних наглядових органів, але поряд з тим у ст. 105 (6) Договору про створення ЄС сказано, що ЄС за пропозицією Єврокомісії і після консультації з ЄЦБ та за умови отримання погодження Європарламенту може покласти на ЄЦБ особливі завдання, пов'язані з політикою у сфері пруденційного нагляду за кредитними та іншими фінансовими організаціями, за винятком підприємств, які займаються страхуванням.

Погляди науковців, які вважали, що в недалекому майбутньому роль і функції ЄЦБ у сфері банківського регулювання та нагляду будуть значно посилені, підтвердилися розвитком європейської системи регулювання в напрямі створення єдиних органів нагляду за фінансовим ринком,^{1,2} що відбулося наприкінці 2012 року.

У вересні 2012 року Єврокомісією було висунуто пропозицію продовжити реформу системи регулювання фінансового ринку, наділивши Європейський центральний банк функціями щодо нагляду за банками в ЄС.

Голови держав і урядів 27 країн — членів Європейського Союзу ухвалили рішення про створення Європейського банківського союзу, яке набуває чинності з осені 2014 року, що знаменує собою поглиблення європейської фінансової інтеграції, револю-

¹ *Marauhn T., Weiss M.* The European Central Bank as Regulator and as Institutional Actor / T. Marauhn, M. Weiss // *The Regulation of Financial Services in the European Union. Se Regulation of International Financial Markets: Perspectives for Reform.* 2006. — P. 321.

² *Andenas M.* Who is Going to Supervise Europe's Financial Markets // *The European Central Bank as Regulator and as Institutional Actor // Financial Markets in Europe: Towards a Single Regulator?* Bodmin (Cornwall): Kluwer Law International, 2003. — P. 23—26.

ційну зміну архітектури європейської банківської системи, а також створення на базі ЄЦБ єдиного наглядового механізму (single supervisory mechanism, SSM), під контроль якого спочатку перейдуть усі найбільші банки Єврозони, а до 2014 року — усі банки блоку¹.

Запровадження єдиного наглядового механізму з осені 2014 року сприятиме становленню Європейського банківського союзу, спрямованого на захист фінансової стабільності, мінімізацію витрат і зменшення банкрутств банків. Безпрецедентне розширення повноважень Європейського центрального банку і його перетворення на найважливіший наддержавний фінансовий інститут дають змогу поліпшити механізми підтримки і зміцнення безпеки банківської діяльності країн — членів Європейського Союзу.

Ключовими складниками Європейського банківського союзу є такі п'ять елементів: єдине зведення правил для банків (регулювання); єдина структура банківського нагляду (нагляд); єдиний механізм рефінансування банків за рахунок зборів із самого банківського сектору; єдина система захисту депозитів; єдиний механізм тимчасової бюджетної підтримки. Європейський центральний банк буде відповідати за ефективне і послідовне функціонування єдиного наглядового механізму та співпрацювати з національними компетентними органами країн-учасниць².

За результатами вивчення, систематизації та узагальнення існуючих у міжнародній практиці моделей банківського регулювання та нагляду їх згруповано за двома класифікаційними ознаками: за суб'єктом та об'єктом регулювання (рис. 4.13).

Так, за об'єктом регулювання виокремлено три основні моделі: секторну, «двох вершин» та єдиного нагляду. Групу моделей, об'єднаних за ознакою «суб'єкт регулювання», утворюють чотири моделі: модель, за якою центральний банк здійснює банківське регулювання та надгляд; змішана модель (незалежний спеціальний орган, Міністерство фінансів та центральний банк); модель, за якою банківське регулювання і надгляд здійснює мегарегулятор (може бути створений на базі центрального банку або бути відокремленим від нього), та наднаціональна модель (наднаціональ-

¹ A new financial system for Europe. — Режим доступу :

http://ec.europa.eu/internal_market/publications/docs/financial-reform-for-growth_en.pdf

² Banking union: restoring financial stability in the Eurozone, Brussels, 15 April 2014. —

Режим доступу :

http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/banking-union/banking-union-memo_en.pdf

ні наглядові органи ЄС — Європейська рада з системних ризиків і Об’єднаний комітет європейських наглядових органів).

У наднаціональній моделі регулюючі та наглядові функції покладено на наднаціональні органи. Зокрема, в Євросоюзі такими органами стали Європейська рада з системних ризиків і Об’єднаний комітет європейських наглядових органів, які були створені 2011 року з метою подолання кризових явищ і забезпечення фінансової стабільності.

Рис. 4.13. Авторська класифікація сучасних інституційних моделей банківського регулювання та нагляду

Отже, до 2011 р. Євросоюз мав пріоритети в регулятивній діяльності, а наглядова практика перебувала в компетенції національних органів нагляду та була індивідуальною. Як наслідок,

кожна окрема країна — член ЄС залежала від ефективності нагляду в інших країнах Євросоюзу.

До основних недоліків попередньої системи можна віднести такі: відсутність адекватного макропруденційного аналізу та механізмів раннього попередження; недостатні відкритість і співпраця між наглядовими органами, остання була дещо формальною, а рішення спільних наглядових органів мали рекомендаційний характер; відсутність конструктивних наглядових правил, повноважень і санкцій у країнах — членах ЄС (повноваження наглядових органів і санкції, які вони могли застосовувати, у різних країнах були різними, наслідком чого стало використання «регулятивного арбітражу», за допомогою якого фінансові установи залежно від ситуації використовували регулятивні норми різних країн) та брак ресурсів третього рівня комітетів^{1, 2}.

Зростаюча інтеграція фінансових ринків і фінансова криза 2007—2008 рр. порушили важливі питання щодо необхідності створення системи Європейського банківського нагляду та здійснення наглядової практики на рівні ЄС. Удосконалення фінансової системи є необхідним для запобігання та пом'якшення системних ризиків. Посилення фінансової інтеграції як у Європі, так і в усьому світі, мало важливі наслідки для транскордонного поширення системного ризику. Оскільки фінансові ринки стали більш взаємопов'язані, структура банківського ринку та управління ним також істотно змінилася. Великі банківські групи були створені унаслідок зростання масштабів транскордонного злиття банків. Сьогодні багато банківських груп здійснюють свою діяльність у кількох країнах, де вони можуть представляти системний ризик для банківської системи.

Водночас протягом останнього десятиліття законодавство ЄС значно зростає за масштабами і охопленням для багатьох областей і сегментів фінансового ринку. Тим не менше, забезпечення дотримання цього законодавства в кінцевому підсумку було й залишається на розсуд і повноваження керівників у окремих державах-членах, що засновано на принципах контролю державою реєстрації та взаємного визнання. Недавня фінансова криза наочно ілюструє ці суттєві транскордонні наслідки і свідчить про по-

¹ *Jürgen Stark*. Member of the Executive Board of the ECB. Towards a safer financial system. At the Transatlantic Business Conference, organized by the American Chamber of Commerce, Frankfurt am Main, 9 November 2011 [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу : <http://www.ecb.int/press/key/date/2011/html/sp111109.en.html>

² *Науменкова С.* Нові тенденції в механізмі регулювання фінансового сектору / С. Науменкова // Вісник НБУ. — 2011. — № 12. — С. 4—11.

требу в надійному макропруденційному та мікропруденційному режимі нагляду.

З цією метою у 2011 р. було створено Європейську раду з системних ризиків (European Systemic Risk Board, ESRB)¹ та Об'єднаний комітет європейських наглядових органів (Joint Committee of the European Supervisory Authorities)², який включає три нові європейські наглядові органи: Європейська банківська адміністрація (European Banking Authority, EBA)³ за банківською діяльністю, Європейська страхова та пенсійна адміністрація (European Insurance and Occupational Pensions Authority, EIOPA)⁴ за страхуванням і Європейська ринкова та облігаційна адміністрація (European Securities and Markets Authority, ESMA)⁵ за ринком цінних паперів, робота яких спрямована на зміцнення мікропруденційного нагляду та Європейської ради з системних ризиків відповідальною за макропруденційний нагляд. Об'єднаний комітет європейських наглядових органів разом із національними регуляторами утворюють Європейську систему фінансового нагляду (European System of Financial Supervisors, ESFS) (рис. 4.14).

Основна функція Європейської ради з системних ризиків (European Systemic Risk Board, ESRB), що знаходиться у Франкфурті на Майні, — забезпечення макропруденційного нагляду за фінансовою системою ЄС. Завданнями Ради є моніторинг та оцінювання системного ризику та раннє виявлення проблем, розроблення рекомендацій для національних регуляторів, які не є обов'язковими, але базуються на принципі «дотримайся або поясни», підвищення ефективності механізмів раннього попередження, поліпшення взаємодії між мікро- і макропруденційним аналізом.

Ключову роль у Європейській раді із системного ризику відіграє ЄСЦБ. Головою Європейської ради з системного ризику є

¹ European Systemic Risk Board [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<http://www.esrb.europa.eu/home/html/index.en.html>. — Назва з екрана.

² Joint Committee of the European Supervisory Authorities [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<http://www.eba.europa.eu/Joint-Committee.aspx>. — Назва з екрана.

³ European Banking Authority [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

www.eba.europa.eu. — Назва з екрана.

⁴ European Insurance and Occupational Pensions Authority [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<https://eiopa.europa.eu/>. — Назва з екрана.

⁵ European Securities and Markets Authority [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<http://www.esma.europa.eu/>. — Назва з екрана.

голова ЄЦБ. Секретаріат Європейської ради з системного ризику знаходиться у ЄЦБ, але водночас Європейська рада з системного ризику є окремим органом, створення якого не вплине на мандат, функціонування і статутну роль ЄЦБ у грошово-кредитній політиці. ЄЦБ буде надавати аналітичну, статистичну, адміністративну та матеріально-технічну підтримку Європейській раді з системного ризику. Зокрема, ЄЦБ допоможе в розробленні і зборі нових статистичних даних, що мають відношення до Європейської ради з системного ризику на регулярній основі.

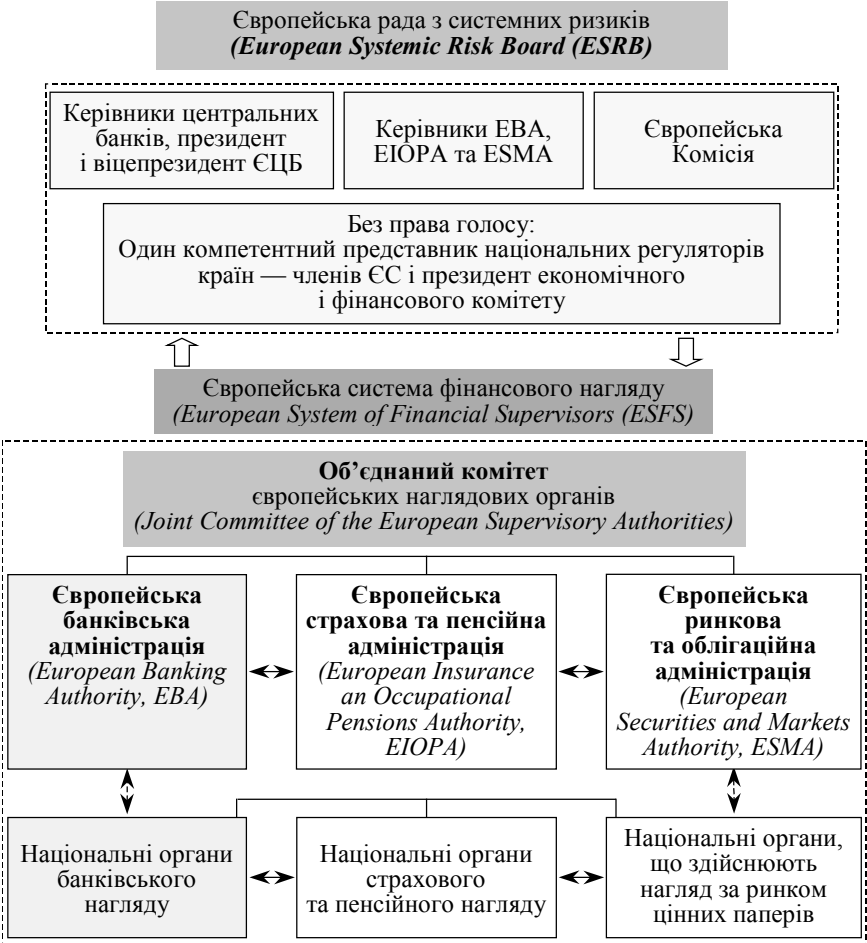

Рис. 4.14. Наднаціональна модель регулювання та нагляду за діяльністю фінансово-банківського сектору в ЄС

ЄЦБ також сприятиме розробленню й підтримці нових аналітичних інструментів і методик для виявлення й оцінювання системних ризиків і «раннього виявлення, попередження ризиків»¹.

Об'єднаний комітет європейських наглядових органів відіграє важливу роль в організації роботи щодо узагальнення правил нагляду, розроблення технічних стандартів, складання інструкцій та роз'яснень, які можуть використовуватися національними регуляторами й урядами при прийнятті рішень. У разі виникнення розбіжностей в оцінках на національному рівні комітет урегулює ці питання, враховуючи висновки та інтереси всіх залучених інспекторів²³.

Завданнями Об'єднаного комітету європейських наглядових органів (Joint Committee of the European Supervisory Authorities) є:

1) розроблення пропозицій щодо запровадження нових стандартів і правил нагляду в межах ЄС;

2) обмін інформацією та угодами між національними наглядовими органами, надання необхідних обґрунтувань і вдосконалення законодавства й нормативів;

3) визначення комплексного показника кредитоспроможності позичальника;

4) координація й ухвалення рішень у разі виникнення кризових ситуацій та ін⁴.

Отже, новостворені європейські органи нагляду отримали досить широкі повноваження щодо прямого нагляду за діяльніс-

¹ Peter Praet, Member of the Executive Board of the ECB. The (changing) role of central banks in financial stability policies. At the 14th Annual Internal Banking Conference, organised by the Federal Reserve Bank of Chicago and the European Central Bank, Chicago, 10 November 2011 [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<http://www.ecb.int/press/key/date/2011/html/sp111110.en.html>. — Назва з екрана.

² Jean-Claude Trichet, President of the ECB. Macro-prudential oversight and the future European Systemic Risk Board. at the European Banking Congress, Frankfurt am Main, 19 November 2010 [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

http://www.ecb.int/press/key/date/2010/html/sp101119_2.en.html. — Назва з екрана 16

³ Lucas Papademos, Vice-President of the ECB. Financial stability and macro-prudential supervision: objectives, instruments and the role of the ECB. At the conference «The ECB and Its Watchers XI» Frankfurt, 4 September 2009 [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

http://www.ecb.int/press/key/date/2009/html/sp090904_3.en.html. — Назва з екрана.

⁴ Joint Committee of the European Supervisory Authorities [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<http://www.eba.europa.eu/Joint-Committee.aspx>. — Назва з екрана.

тю фінансових установ, які працюють у країнах ЄС, а також право заборони чи обмеження діяльності на фінансових ринках окремим установам, дії яких загрожують фінансовій стабільності.

Проведене дослідження показало, що у світі існує кілька альтернативних систем організації банківського регулювання та нагляду, що різняться між собою ступенем і характером участі центральних банків у цьому процесі. Одна з них припускає зосередження регуляторних повноважень у центральному банку, друга — існування незалежного спеціального органу в тісному зв'язку з центральним банком і міністерством фінансів, третя модель передбачає створення мегарегулятора.

4.4. ВПЛИВ МОДЕЛІ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ НА СТАБІЛЬНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На стабільність банківської системи впливає значна кількість факторів, одним з яких є інституційна структура побудови нагляду за фінансовим сектором. Протягом останнього десятиліття спостерігається тенденція до трансформації моделей нагляду. Так, широкого розповсюдження набула ідея переходу від секторної моделі нагляду до моделей, які передбачають більш високий ступінь централізації наглядової діяльності. Прикладом країн, що здійснили такі реформи, можуть бути: Австрія, Бельгія, Німеччина, Фінляндія, Ірландія, Чеська Республіка, Словацька Республіка, Естонія, Латвія, Мальта, Угорщина, Польща, Колумбія, Казахстан, Корея, Японія та ін. Більшу частину заходів щодо здійснення реформ було проведено ще до початку фінансової кризи у 2007 році. Це дає підстави для сумнівів відносно доцільності злиття функцій і повноважень різних органів нагляду. У зв'язку з цим виникає необхідність не тільки якісного, але й кількісного обґрунтування доцільності таких заходів, у тому числі й для України.

Різні автори (Джуччі, Гудхарт, Балянт та ін.) виокремлюють перелік переваг і недоліків кожної інституційної моделі нагляду в країні (табл. 4.9).

Кожна країна, як правило, має власну унікальну модель, близьку до однієї з трьох основних. Це ускладнює завдання статистичного обґрунтування переваг тієї чи іншої моделі і зумовлює необхідність абстрагуватися від деяких ознак, притаманних унікальним моделям нагляду кожної країни.

Таблиця 4.9

**ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ ОСНОВНИХ ІНСТИТУЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ НАГЛЯДУ
ЗА ФІНАНСОВИМ СЕКТОРОМ**

Модель	Переваги	Недоліки
Секторна	<ul style="list-style-type: none"> • нагляд за діяльністю різних секторів фінансової системи з урахуванням їх специфіки 	<ul style="list-style-type: none"> • складність досягнення узгодженості в діяльності наглядових органів • імовірність виникнення конфліктів між наглядовими органами • ускладненість нагляду за фінансовими конгломератами
Двох вершин	<ul style="list-style-type: none"> • збереження за центральним банком (якщо він залучений до процесу нагляду) його історично сформованих функцій; • брак імовірності приділення недостатньої уваги одній із цілей (макроекономічної стабільності та захисту прав споживачів)³; • можливість ведення нагляду за діяльністю фінансових конгломератів; • посилення відповідальності; • урахування універсалізації діяльності фінансових посередників 	<ul style="list-style-type: none"> • часткове дублювання функцій; • імовірність виникнення конфліктів між наглядовими органами; • збільшення витрат учасників ринку¹
Єдиний регулятор	<ul style="list-style-type: none"> • можливість ведення нагляду за діяльністю фінансових конгломератів; • економія від масштабу; • посилення відповідальності²; • гнучкість; • урахування універсалізації діяльності фінансових посередників 	<ul style="list-style-type: none"> • складність балансування між різними цілями; • від'ємна економія від масштабу • можлива неспроможність проводити адекватну диференціацію між різними інституціями, за якими здійснюється нагляд; • небезпека зростання корупованості наглядового органа; • наявність альтернативних схем налагодження взаємодії між наглядовими органами без дорогих реформ²

¹Goodhart, C. A. E. The Organizational Structure of Banking Supervision // Economic Notes, Financial Stability Institute, Bank for International Settlements, Basel, 2002 — P. 13.

²Джуччі Р. Нагляд за діяльністю у фінансовому секторі України: чи допоможе об'єднання наглядових органів?: консультативна робота / Джуччі Р., Герасим Г. Лаксунд І. — Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Німецька Консультативна Група при Уряді України. — К., 2005. — С. 3.

З метою визначення характеру впливу інституційних моделей нагляду на стійкість банківського сектору країни було використано матеріали Світового банку, представлені результатами опитування центральних банків 143 країн, проведеного 2007 року, напередодні фінансової кризи. До країн, де існує модель єдиного наглядового органу, було віднесено ті, які підтвердили існування органу, відповідального за нагляд за всіма фінансовими організаціями і такого, що здійснює нагляд за всіма видами діяльності, які дозволено здійснювати комерційним банкам. Також було вибрано країни, які згадуються в науковій літературі як такі, що використовують модель «двох вершин».

Для визначення стану банківської системи використано Z -оцінку, яка часто застосовується в дослідженнях, присвячених проблемі стійкості банківської системи. Популярність цього показника пояснюється тим, що він характеризується простотою розрахунку та достатньо високою точністю отриманої оцінки ризику банкрутства банків. Z -оцінка розраховується як:

$$Z = \frac{RoAa + \frac{E}{A}}{\sigma RoA}, \quad (4.1)$$

де RoA — рентабельність активів банків, E — обсяг власного капіталу банків, A — обсяг активів, σRoA — стандартне відхилення рентабельності активів банків. Для розрахунків використано значення для 203 країн, опубліковані на сайті Світового банку³.

Для оцінки значущості відхилення середнього значення Z -оцінки в різних підвибірках застосовано непараметричний статистичний тест Манна-Уїтні, оскільки дані в підвибірках часто розподілені не за нормальним законом, що виключає можливість використання тесту Стюдента. В результаті тестів отримано значення імовірності того, що дві підвибірки мають однакові статистичні характеристики. Враховуючи те, що на стійкість банківської системи, крім моделі нагляду, впливає велика кількість інших, більш значущих факторів, імовірність нижче 0,2 вважається значимою. Порівняння було здійснено між країнами, які використовують од-

¹ Barth, James R., et al. A Cross-Country Analysis of the Bank Supervisory Framework and Bank Performance // Economic and Policy Analysis Working Paper — U.S. Department of the Treasury, Office of the Comptroller of the Currency, 2002. — Р. 7.

² Балянт Г. Р. Сучасні тенденції у сфері банківського регулювання / Р. Г. Балянт // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє: Щорічник. — Випуск 16 / За заг. ред. М. В. Лазаровича. — Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. — С. 23.

³ Сайт Світового банку — режим доступу: siteresources.worldbank.org

ну з моделей нагляду та країнами, які її не використовують. Розрахунки зроблено як для абсолютних значень Z-цінки, так і для темпів приросту за періоди з 2006 по 2007 рік і з 2007 по 2009 рік. Це дозволяє оцінити як вплив моделі нагляду на стійкість банківської системи на окремий момент часу, так і на її динаміку.

З метою врахування відмінностей економічних систем різних країн усю вибірку розподілено на три частини: країни з високим рівнем доходів, країни з середнім рівнем доходів і країни із низьким рівнем доходів. Оскільки рівень доходів населення відображає рівень ефективності функціонування економіки країни, такий розподіл дозволяє достатньо точно розділити країни за ступенем їх економічного розвитку. Це викликано тим, що країни кожної з підгруп характеризуються різним рівнем стійкості банківської системи, що може бути причиною викривлення результатів розрахунків. Підтверджує викладене наведена нижче діаграма, на якій відображено середнє значення Z-оцінки у відповідній групі країн за 2007 та 2009 роки (рис. 4.15).

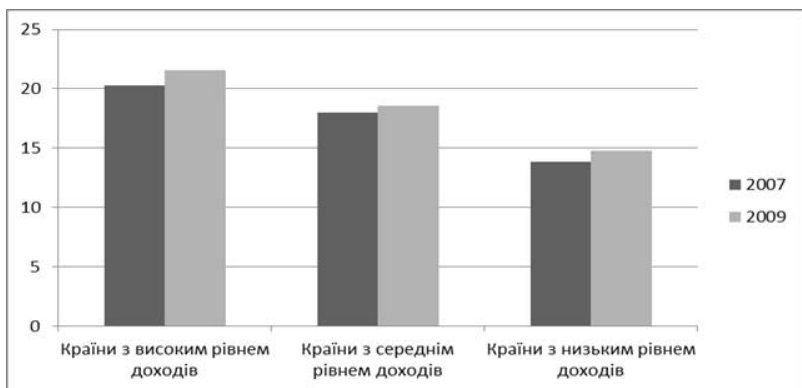

Рис. 4.15. Середні значення Z-оцінки для різних груп країн

Розглянемо результати проведених розрахунків з метою визначення характеру впливу на стійкість банківської системи моделі єдиного наглядового органу (табл. 4.10).

Аналіз інформації дає підстави стверджувати, що країни, які використовують модель єдиного органу нагляду, мають в умовах стабільної фінансової системи нижче значення Z-оцінки, ніж країни з іншими моделями нагляду. Однак необхідно враховувати, що обидва значення є досить високими і свідчать про низький ризик банкрутства банків. Пояснення причин цієї відмінності потребує проведення додаткових досліджень.

Таблиця 4.10

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЄДИНОГО НАГЛЯДОВОГО ОРГАНУ
НА СТІЙКІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Група країн	p-level	Середнє	
		Єдиний орган нагляду	Інші моделі нагляду
		2007/2006	
Країни з високим рівнем доходів	0,199	-0,14 %	-5,86 %
Країни з середнім рівнем доходів	0,033	4,53 %	-1,38 %
		2009/2007	
Країни із високим рівнем доходів	0,929	3,47 %	2,67 %
Країни із середнім рівнем доходів	0,777	1,67 %	2,49 %
		Абсолютні значення 2006 рік	
Країни із високим рівнем доходів	0,177	17,89	23,52
Країни із середнім рівнем доходів	0,153	13,71	18,65

Варто відзначити, що темпи приросту Z-оцінки в рік початку фінансової кризи в країнах з єдиним наглядовим органом були вищими, ніж в іншій підвибірці. Це свідчить про більшу стійкість їх банківських систем до кризових явищ і позитивну роль єдиного органу нагляду в її забезпеченні.

Динаміка Z-оцінки в період кризи з 2007 по 2009 рік не залежить від моделі нагляду, що свідчить про незначну роль моделі нагляду в забезпеченні швидкого відновлення нормального функціонування банківської системи.

Порівнюючи динаміку та абсолютні значення Z-оцінки країн, які використовують модель «двох вершин», не було виявлено суттєвих розбіжностей між ними та іншою частиною вибірки. Це дає підстави стверджувати, що ефективність даної моделі нагляду не відрізняється від інших, які діють у країнах з розвиненою економікою.

У рамках однієї моделі нагляду за ознакою об'єкта нагляду можливе існування різних моделей за суб'єктами нагляду. Вивчення доцільності участі різних установ у надгляді за банками та ефективності їх взаємодії є важливим для аналізу та розроблення моделі нагляду за фінансовим сектором. З метою проведення такого аналізу було виділено чотири групи країн відповідно до різних комбінацій органів банківського нагляду (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

**ГРУПИ КРАЇН ЗАЛЕЖНО ВІД СКЛАДУ ОРГАНІВ НАГЛЯДУ
ЗА БАНКІВСЬКИМ СЕКТОРОМ**

Наглядовий орган	Номер групи			
	1	2	3	4
Центральний банк	*	*	*	
Єдиний наглядовий орган		*		*
Декілька органів нагляду			*	

Темними прямокутниками позначено задіяні органи нагляду.

Розрахунки проведено окремо для кожної частини вибірки, залежно від рівня економічного розвитку країн. Розглянемо результати статистичних тестів, проведених для темпів приросту Z-показника в період 2006—2007 років, для країн з розвинуеною економікою (табл. 4.12).

Таблиця 4.12

**РЕЗУЛЬТАТИ СТАТИСТИЧНИХ ТЕСТІВ ДЛЯ КРАЇН
З РОЗВИНЕНОЮ ЕКОНОМІКОЮ**

Номер групи	Г1	Г2	Г3	Середнє
Г1	*			–0,012492
Г2	0,85	*		0,066837
Г3	0,026	0,11	*	–0,1516613
Г4	0,19	0,1	0,31	–0,0715182

Наведені дані демонструють, що ризик банкрутства банків у країнах третьої та четвертої груп зростає швидше, ніж у двох попередніх, що підкріплено достатньо низькими значеннями ймовірностей, отриманими в результаті тесту. Отже, розподіл функцій нагляду за банківським сектором між центральним банком та іншими органами нагляду (за винятком мегарегулятора) є небажаним. Імовірно, ефективність нагляду в цьому випадку знижується в результаті недостатнього рівня узгодженості дій між наглядовими органами, недоліків системи обміну інформацією між ними, можливих конфліктів інтересів чи конкуренції наглядових органів. Існування великої кількості організацій, що беруть участь у надгляді, потребує складної нормативної бази з раціональним, чіт-

ко окресленим розподілом повноважень, цілей і відповідальності кожної з них, а також порядку їх взаємодії і обміну інформацією.

Також негативно впливає на стійкість банківської системи відсутність участі центрального банку в наглядовому процесі. Так, у четвертій групі, де нагляд за банками здійснює виключно єдиний орган нагляду, середнє значення темпів приросту Z-оцінки також значно нижче, ніж у першій і другій групах. Результати аналогічних розрахунків, проведених для країн із середнім рівнем доходів, не дають можливості зробити науково обґрунтовані висновки, а відсутність залежностей у цій частині вибірки ймовірно зумовлена тим, що до неї входять різні за характеристиками фінансової системи країни.

Тим не менше, описані закономірності підтверджуються і в результаті розрахунків, проведених для країн з низькими доходами. Так, наведені дані свідчать про значне зниження стійкості банківських систем, в яких нагляд здійснює єдиний орган нагляду, без участі центрального банку (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

**РЕЗУЛЬТАТИ СТАТИСТИЧНИХ ТЕСТІВ ДЛЯ КРАЇН
З НИЗЬКИМ РІВНЕМ ДОХОДІВ**

Номер групи	Г1	Г2	Г3	Середнє
Г1	*			0,025045
Г2	0,630303	*		-0,01168
Г3	*	*	*	
Г4	0,015220	0,145455	*	-0,1096

Результати дослідження впливу складу органів нагляду на стійкість банківської системи узагальнено за допомогою діаграми (рис. 4.16). За даними діаграми видно, що незалежно від групи країн за рівнем доходів населення, перша та друга групи за складом наглядових органів зазнали меншого зниження стійкості банківської системи на початку фінансової кризи.

Розрахунки для періоду з 2007 по 2009 рік та абсолютних значень показали відсутність статистично значущої залежності між стійкістю банківської системи та складом органів нагляду. Це дозволяє зробити висновок, що даний фактор впливає, переважно, на чутливість банківської системи до потрясінь, у той час як швидкість відновлення її характеристик залежить від інших факторів.

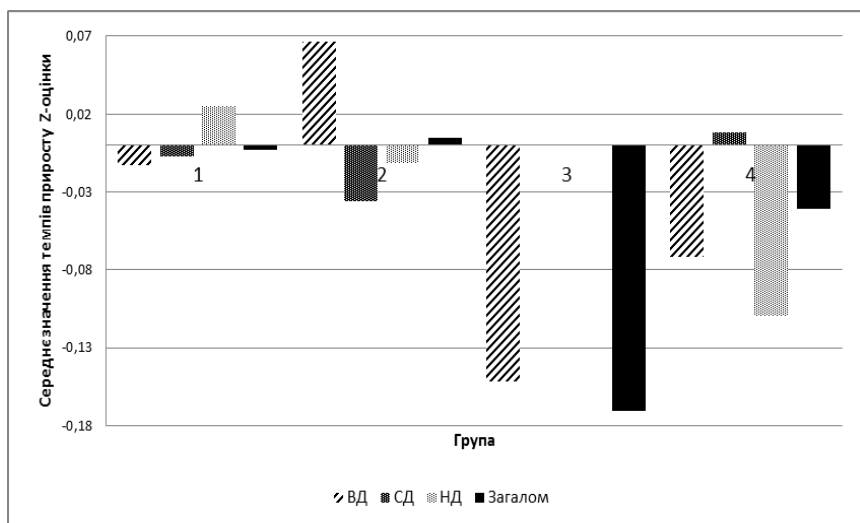

Рис. 4.16. Середні значення темпів приросту Z-оцінки в період з 2006 по 2007 рік

Результати дослідження дають підстави для висновку, що найбільш стійкими виявилися банківські системи, нагляд за якими здійснювався центральним банком як єдиним наглядовим органом чи у взаємодії із відокремленим єдиним наглядовим органом. Разом з тим поділ функцій нагляду між центральним банком і кількома окремими органами нагляду чи виключення центрального банку із процесу нагляду негативно впливають на стійкість банківської системи.

Виходячи з цього, зрозуміло, що Україна має поступово реформувати систему нагляду за фінансовим сектором шляхом концентрації наглядових функцій у межах єдиного органу нагляду, у ролі якого може виступати як НБУ, так і інша структура, але за умови активного залучення до процесу нагляду за банківською системою НБУ.

4.5. РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМНО ВАЖЛИВИХ БАНКІВ

З метою упередження виникнення системних ризиків і недопущення глобальних фінансових криз особлива увага приділяється вдосконаленню регулювання та нагляду системно важливих

банків, банкрутство яких може призвести до значних економічних і соціальних втрат. Про важливість і необхідність посилення нагляду за системними банками свідчить і те, що Базельський комітет розробив у 2012 р. окремий документ, який визначає порядок нагляду за системно важливими банками всередині країни¹, котрі можуть мати суттєвий вплив на стабільність фінансової системи країни.

У 2013 р. була опублікована нова версія Базельського комітету з виявлення і регулювання глобальних системно важливих фінансових установ², якою передбачено порядок створення кожної нової групи системно важливих банків з відповідним буфером капіталу. Вимоги до капіталу кожної наступної групи банків будуть збільшуватися на 1 %. Також визначено вимоги для всіх банків, активи яких перевищують 200 млрд євро, і банків, які визначені системно значущими в попередньому році, щодо розкриття інформації за всіма індикаторами, що використовуються в методиці оцінки системно важливих банків.

Створення переліку системно значущих банків — це вже діюча практика. У США після краху Lehman Brothers і подальшої банківської кризи законом Додда — Франка був установлений перелік банків too big to fail. До цього списку увійшли кредитні організації, проблеми яких можуть мати негативний системний вплив на економіку загалом. Рада фінансової стабільності (Financial Stability Board, FSB) включила 29 фінансових компаній, у т. ч. HSBC Holdings Plc, JPMorgan Chase & Co., Barclays Plc та інші, до списку системно важливих для глобальної економіки. До капіталу цих банків установлюються більш суворі вимоги, ніж до інших фінансових інститутів, у зв'язку із серйозними наслідками, які можуть спричинити крах системно важливих банків для глобальної економіки.

Зараз Національний банк України використовує до всіх банків однаковий (єдиний) підхід з точки зору пруденційних норм,

¹ A framework for dealing with domestic systemically important banks/ Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс] : <http://www/bis.org/publ>

² Global systemically important banks: updated assessment methodology and the hinger loss absorbency requirement. Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс] : <http://www/bis.org/publ>

не виділяючи системно важливі банки, тоді як міжнародний досвід свідчить, що великі системно важливі банки вимагають особливого режиму пруденційного регулювання і нагляду. Значущість системних банків, наявність проблем в їх функціонуванні свідчить про необхідність розроблення критеріїв віднесення банків України до системно важливих і використання спеціальних інструментів для регулювання і нагляду за цими банками.

Теоретичні і практичні питання формування критеріїв та індикаторів віднесення банків до системно важливих і необхідність посилення нагляду за ними досліджували такі вчені, як С. А. Айвазян, І. К. Андрієвська, Р. Конозі, В. Новікова, Г. І. Пенікас, Т. І. Петрова, Є. О. Сучкова, С. Ю. Хасянова, А. В. Шелепов та ін. Їхні дослідження переважно стосувалися конкретних банківських систем. Водночас питання визначення системно важливих банків в Україні з урахуванням міжнародних стандартів і особливостей розвитку банківської системи України та визначення інструментів нагляду за ними залишаються малодослідженими. У зв'язку з цим важливим є розроблення і апробація методики віднесення банків України до системно важливих і надання пропозицій щодо вдосконалення регулювання та нагляду за цими банками.

Зауважимо, що в літературі не існує єдиного визначення системно значущих фінансових організацій. Одним із найбільш поширених є таке визначення: «Фінансова компанія може вважатися системно значущою, якщо її банкрутство або порушення діяльності будуть мати суттєві негативні наслідки для фінансової системи»¹. З іншого боку, системна значущість фінансових установ має визначатися з урахуванням системного ризику, який МВФ визначає як порушення процесу надання фінансових послуг, який (i) викликаний порушенням всієї або частини фінансової системи і (ii) несе загрозу негативних наслідків для реального сектору економіки². Досить поширеним є визначення системного ризику як ризику колапсу усієї банківської системи або фінансового рин-

¹ Praet P. Macro-prudential and financial stability statistics to improve financial analysis of exposures and risk transfers. Fitch ECB Conference on Statistics on «Central Bank statistics: What did the financial crisis change»/ 2010/

² .Guidance to Assess the Systemic Importance of Financial Institutions. Markets and Instruments: Initial Considerations, IMF/BIS/FSB, 2009.

ку¹. При цьому виокремлюють такі канали розповсюдження системного ризику:

— масовий відплив вкладів з великого банку, що призводить до втрати банком ліквідності, неможливості своєчасно і в повному обсязі виконувати свої зобов'язання перед вкладниками і кредиторами. Крім того, це може призвести до зниження довіри до всієї банківської системи та спровокувати паніку і масовий відплив коштів з інших банків системи;

— погіршення ліквідності великого системного банку, що може спровокувати «ефект доміно» погіршення ліквідності, невиконання зобов'язань іншими банками, реалізацію у них кредитного ризику;

— збої в системі великого системного банку, що може призвести до реалізації операційного ризику в його контрагентів, коррахунки яких відкриті в цьому банку.

Для визначення системної значущості фінансових установ використовують різні підходи, серед яких виокремлюють якісні та кількісні, що включають індикативний, мережевий аналіз (network analysis) і оцінку внеску окремого банку в системний ризик². Індикативний підхід є найбільш поширеним. Саме на індикативному методі базується методика, запропонована Базельським комітетом, з виявлення системно важливих банків, яка передбачає виокремлення 5-ти груп банків за ступенем системної значущості й базується на 5 категоріях індикаторів, яким присвоюється однаковий коефіцієнт зважування (20 %), а саме: розмір банку, оцінка активності взаємодії банку з іншими інститутами, внутрішня взаємопов'язаність елементів у банку, взаємозамінність елементів у структурі банку та складність будови банку. Для кожної з 5-ти виділених груп банків Базельський комітет установлює мінімальні додаткові вимоги до достатності основного капіталу. Вимоги щодо капіталу кожної наступної групи банків збільшуються на 1 %. Передбачається, що вимоги до додаткового буфера капіталу для системно важливих банків будуть вводитися паралельно з новими стандартами Базеля III в частині контрциклічного буфера і буфера консервації в період з 2016-го

¹ Апостолик К., Дохохью К., Уент П. Основы банковского риска. Обзор банковского дела, банковских рисков и банковского регулирования на основе оценки рисков. — GARP. — 2011. — 302 с.

² Айвазян С. А. Выявление системно значимых финансовых организаций: обзор методологий / С. А. Айвазян, И. К. Андриевская, Р. Конноли, Г. И. Пеникас // Деньги и кредит. — 2011. — № 8. — С. 13—18.

по 2018 р. та повністю набудуть чинності з 1 січня 2019 р. (табл. 4.14).

Усі запропоновані Базельським комітетом категорії індикаторів мають прямий додатний зв'язок із ступенем системної важливості банку, а значення індикаторів для окремого банку розраховуються шляхом ділення відповідного індикатора банку на відповідний індикатор по банківському сектору в цілому. Інтегральний показник системної важливості визначається як сума добутку значень індикаторів системної важливості та їх питомих ваг, при цьому питоми ваги категорій індикаторів і окремих індикаторів усередині категорії однакові. З метою адаптації методики до особливостей національних банківських систем Базельський комітет пропонує використовувати низку додаткових індикаторів.

Таблиця 4.14

**ДОДАТКОВІ ВИМОГИ ДО КАПІТАЛУ БАНКІВ ЗАЛЕЖНО
ВІД СТУПЕНЯ СИСТЕМНОЇ ЗНАЧУЩОСТІ
(МЕТОДИКА БАЗЕЛЬСЬКОГО КОМІТЕТУ)**

Група	Граничне значення	Мінімальні додаткові вимоги до розміру основного капіталу, % до зважених за ризиком активами
5	D-	3,5
4	C-D	2,5
3	B-C	2,0
2	A-B	1,5
1	Граничне значення — А	1,0

Водночас Базельський комітет визнає, що моделі для виміру системної важливості банків перебувають на ранній стадії розвитку, що викликає сумнів стосовно їх надійності, тобто кількісні моделі не можуть урахувати всі параметри, які характеризують банк як системно значущий. У зв'язку з цим передбачається, що результати кількісного аналізу при виборі системно важливих банків можуть бути змінені на основі оціночного судження регулятивних органів. Тому пропонуються різні підходи до формування критеріїв системної важливості банків (табл. 4.15).

Таблиця 4.15

КРИТЕРІЇ ВІДНЕСЕННЯ БАНКІВ ДО СИСТЕМНО ВАЖЛИВИХ

Організації/автори	Критерії визначення системно важливих банків
Міжнародний валютний фонд ¹	1. Розмір (наприклад, сукупні активи в процентах до ВВП, ринкова частка філійної мережі, депозити в процентах до сукупних пасивів). 2. Взаємозалежність взаємопов'язаність (наприклад, частка дочірніх компаній у сукупних активах, частка внутрішньо групових операцій у сукупних активах, ринкова частка в платіжній системі). 3. Замінність (наприклад, показники концентрації, ступінь унікальності в наданні певних фінансових послуг)
Базельський комітет з банківського нагляду ²	1. Розмір банку. 2. Замінність банку. 3. Взаємозалежність. 4. Складність. 5. Міжнародна діяльність
ЄБРР	1. Розмір банку (активи, депозити населення і юридичних осіб). 2. Взаємопов'язаність (обсяг міжбанківських операцій та запозичення за кордоном)
Банк Росії ³	1. Розмір банку (активи). 2. Вклади населення 3. Обсяг залучених коштів на міжбанку. 4. Обсяг коштів, що розміщені в інших фінансових установах
Новікова В. ⁴	1. Величина активів (10 % від сукупних активів банківської системи) 2. Територіальна мережа (200 точок продажу). 3. Величина депозитного портфеля (10 %). 4. Величина кредитного портфеля (10 %). 5. Значущість банку (Банк у своїй діяльності не може бути замінений). 6. Взаємозалежність (більше 50 % усіх банків системи відкрили в даному банку кореспондентські рахунки)

¹ Айвазян С. А. Выявление системно значимых финансовых организаций: обзор методологий / ¹ С. А. Айвазян, И. К. Андриевская, Р. Конноли, Г. И. Пеникас // Деньги и кредит. — 2011. — № 8. — С. 13—18 (С. 14).

² A framework for dealing with domestic systemically important banks/ Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс] : <http://www/bis.org/publ/>;

³ Указ Банка России от 16 апреля 2014 г. «Об определении передня системно значимых кредитных организаций».

⁴ Новикова Н. Функционирование и регулирование системно значимых банков в Республике Беларусь / Н. Новикова // Банковский вестник. — 2013. — № 8. — С. 33—38.

Процес формування системно важливих банків здійснюється у кілька етапів:

а) визначення категорій і системи індикаторів, що характеризують діяльність банку з погляду можливого негативного впливу на стабільність фінансової системи;

б) визначення значущості категорій і індикаторів усередині категорій;

в) формування переліку банків, по яких визначається ступінь їх значущості;

г) розрахунок показника системної значущості для кожної категорії та визначення на їх основі інтегрального показника системної значущості для кожного банку;

д) обґрунтування граничного значення інтегрального показника системної значущості та формування переліку системно значущих банків;

ж) розподіл системно важливих банків на групи залежно від ступеня системної значущості.

з) визначення мінімальних додаткових вимог до достатності капіталу та ліквідності для системно значущих банків залежно від групи.

Розглянемо доцільність і можливість використання критеріїв системної важливості, визначених у методиці Базельського комітету, для банківської системи України з урахуванням її особливостей.

Розмір банку. Цей критерій лежить в основі принципу «занадто великий, щоб збанкрутувати» (too big to fail). Водночас існує й інша думка, що «абсолютний розмір банку» і «системний розмір банку» не завжди ідентичні, тобто не завжди великий за розміром банк є системно важливим¹, і навпаки. Доказом цього є те, що ранжування банків за активами, що їх здійснює Національний банк, збіглося з ранжуванням за розрахованим нами інтегральним показником системної важливості лише для 9 із 17 визначених нами системно важливих банків. Водночас, чим більші активи (зобов'язання) банку, тим більше шкоди може нанести банківській системі банкрутство банку. У зв'язку з цим розмір активів пропонується розглядати як основний критерій системної важливості. У Росії значущість цього критерію становить 50 %², в запропонованій нами методиці — 30 %.

¹ Zhou C. Are Banks Too Big to Fail? Measuring Systemic Importance of Financial Institutions. // *Internazional journal of Central Banking*, 2010/

² Указ Банка России от 16 апреля 2014 г. «Об определении перечня системно значимых кредитных организаций».

Слід зазначити, що починаючи з 2001 р. Національний банк України з метою проведення порівняльного аналізу діяльності банків і розподілу наглядових функцій і обов'язків між центральним апаратом і територіальними управліннями щороку окремим рішенням Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків здійснює розподіл банків на чотири групи за обсягом активів. Так, відповідно до рішення Комісії від 20.12.2013 р. № 975 визначено такі граничні межі розміру активів для окремих груп банків на 2014 р.:

група I: активи понад 21 000 млн грн (17 банків),
група II: активи понад 6000 млн грн (19 банків),
група III: активи понад 3000 млн грн (22 банки),
група IV: активи понад 3000 млн грн (117 банків).

Зауважимо, якщо для банків I та II груп граничні значення підвищуються щорічно, то для III і IV груп вони залишаються незмінними з 2011 року.

Варто зауважити, що розподіл банків на групи за обсягом активів є найбільш поширеним у міжнародній практиці. Зокрема, у Білорусії банки поділяють на 3 групи — великі, середні й малі. До великих належать банки, активи яких перевищують 5 % сукупних активів банківської системи. Ще їх називають системоутворюючі, й на сьогодні в Білорусії функціонує таких 4 банки, вони створені на базі республіканських контор радянських банків («АСБ Беларусбанк», «Белагропромбанк», «БПС-Сбербанк», «Белінвестбанк»)¹. Станом на 01.01.2014 р. в Україні лише в трьох банках активи становили більше 5 % від сукупних активів банківської системи України. За таким критерієм до групи найбільших банків в Україні були би включені лише 3 банки, а не 15, як це існує на сьогодні.

Вважається, що для банківських систем з високим рівнем концентрації при ідентифікації системно важливих банків особливо актуальним є показник обсягу активів. В Україні простежується висока концентрація активів за 1, 5, 20 банками (табл. 4.16).

Водночас за індексом ННІ (Hirfindahl-Hirschman Index) Херфіндаля—Хіршмана концентрації в банківському секторі України невисокі через значну кількість малих банків.

$$NNI = \sum_{n=1}^k m_n^2 \quad (4.2)$$

¹ Офіційний сайт Національного банку Республіки Білорусь [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <<http://www.nbrb.by>>.

де: m — частка банку на ринку, у %; n — порядковий номер на ринку; k — число банків на ринку.

Таблиця 4.16

**ЧАСТКА АКТИВІВ 1, 5 ТА 20 БАНКІВ
У СУКУПНИХ АКТИВАХ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ
за станом на 01.01.2014 р., %**

Концентрації за активами	Україна	Росія
1 найбільшого позичальника	16,78	29,02
5 найбільших банків	40,0	50,0
20 найбільших банків	71,8	70,0

Джерело: розраховано автором за даними офіційного сайту Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

Індекс концентрації ННІ змінюється від нуля (максимальна конкурентоспроможність ринку) до 10 000 (монопольне становище на ринку). Концентрація вважається низькою, якщо індекс ННІ набуває значення менше 1000 %, середньою — від 1000 до 1800 %; високою — від 1800 до 10 000 %¹. За станом на 01.01.2014 р. індекс ННІ за активами для банківської системи України становив 517 %, за зобов'язаннями — 545 %, за вкладами фізичних осіб — 782 %. Для Білорусії індекс ННІ становить 0,2472 (2472 %)².

Методика Базельського комітету також пропонує використовувати додаткові показники розміру банку — величину валового (або чистого) доходу та ринкової капіталізації. Використання останнього показника в Україні є практично неможливим, оскільки акції лише кількох банків котируються на ринку. Щодо використання показника валового або чистого доходу, то перш ніж його використовувати, необхідно детально проаналізувати, за рахунок яких джерел він був отриманий, щоб з'ясувати, чи дійсно цей показник залежить від розміру банку і характеризує системність банку.

Замінність (можливість заміни) банку. Суть показника полягає в тому, наскільки швидко і з найменшими втратами може бути замінений банк у разі його банкрутства іншими фінансовими

¹ Сердинов Э. М. Слияния и поглощения в банковской индустрии США / Э. М. Сердинов // Банковское дело. — № 9. — 2004. — С. 21 — 28.

² Новикова Н. Функционирование и регулирование системно значимых банков в Республике Беларусь / Н. Новикова // Банковский вестник. — 2013. — № 8. — С. 33—38.

установами. Для банківської системи України такими значущими банками можна вважати банки, які залучають у значних обсягах вклади фізичних осіб. Під час фінансової кризи при визначенні системних банків, які можуть звернутися до держави для участі в рекапіталізації, відповідно до нормативно-правових актів НБУ встановлювалися такі критерії: активи становлять не менше 2 % від активів банківської системи або вклади населення становлять не менше 1 % від загальної суми по банківській системі. Станом на 01.01.2014 р. для 21 банку вклади фізичних осіб становили більше 1 %, тобто за цим критерієм ці банки можуть вважатися системними, а в 13 банків активи становили більше 2 % від активів банківського сектору. Банки, що мають значний обсяг вкладів фізичних осіб, можна розглядати не тільки як системно важливі, але й соціально значущі — їх фінансові проблеми можуть призвести до фінансової паніки та масового відпливу коштів фізичних осіб і втрати банком ліквідності та платоспроможності, як це простежується під час фінансових криз в Україні. Важливим показником у цій категорії є обсяг платежів за допомогою платіжних систем.

В Україні через низький рівень розвитку ринків капіталу, банки є основними інвесторами реального сектору економіки. У зв'язку з цим до категорії системної значущості «замінність» пропонуємо включити обсяги кредитування реального сектору. Значні обсяги кредитування суб'єктів господарювання сприяють підвищенню системної значущості банку, що пояснюється неможливістю швидкого заміщення функцій одного банку іншим у конкретному ринковому сегменті. Станом на 01.01.2014 р. у 14 банків кредити, надані юридичним особам (не включаючи банки), становили більше 2 % від загальної суми по банківському сектору.

Взаємозалежність (взаємопов'язаність). Ця категорія базується на принципі «занадто взаємопов'язаний, щоб збанкрутувати» (too interconnected to fail), показує ступінь, за якого банкрутство одного або кількох банків може призвести до руйнації банківської системи та фінансових ринків. Чим більша залежність, вищі концентрації, тим більш залежним стає банк, зокрема від міжбанківських операцій, через які передаються ризики від одного банку до іншого і формується ланцюг невиконання зобов'язань, що призводить до ефекту доміно. Основними показниками є обсяг наданих і отриманих міжбанківських кредитів. За наданими і отриманими міжбанківськими кредитами найбільше значення має Ощадбанк — 14,8 % і 11,5 % відповідно.

Зауважимо, що Базельський комітет опублікував правила, відповідно до яких з 2019 року обсяг кредитування одним системно важливим банком іншого обмежується обсягом, що не перевищує 15 % капіталу кредитора¹. Такі ліміти мають сприяти скороченню системного ризику.

На нашу думку, до цієї категорії доцільно включити також показники залежності банку від найбільших кредиторів і найбільших позичальників, вилучення або неповернення коштів якими може призвести до зростання ризику ліквідності й виникнення загрози втрати платоспроможності.

Складність. Цей критерій лежить в основі принципу «занадто складний, щоб збанкрутувати» (too complex to fail). Одним із методів оцінки складності є оцінка диверсифікації бізнесу. Банк з добре диверсифікованими активами бере участь у значній кількості угод, сприяючи виникненню «ефекту зараження». Таким чином, створення портфелів активів, які знижують індивідуальний ризик, можуть спричинити переміщення (розсіювання) ризиків по всій системі. Деякі експерти вважають, що існує пряма залежність між ступенем диверсифікації бізнесу банку і його системною значущістю. Для банківської системи України при оцінці складності пропонуємо враховувати розгалуженість філійної мережі, входження банку до фінансової групи. Розвинута філійна мережа банку свідчить про значну роль банку в розвитку регіонів країни, тому банкрутство такого банку може суттєво вплинути на стан реального сектору. В той же час за умов активного використання технологій дистанційного обслуговування банків роль філійної мережі знижується.

Міжнародна діяльність. Банки, інтегровані в міжнародну фінансову систему, що активно працюють на зовнішніх ринках, несуть потенційну загрозу для стабільності не тільки на міжнародних, але й на національних фінансових ринках. Крім того, чим більш значущий банк у країні, тим більший вплив він має на внутрішній валютний ринок країни. Ураховуючи високий рівень доларизації балансів банків та з огляду на те, що дані про обсяги діяльності з нерезидентами не оприлюднюються банками, для оцінки рівня міжнародної діяльності банків пропонуємо використовувати показники обсягів активів і зобов'язань в іноземній валюті.

¹ Базельський комітет ужесточает правила взаимных операций системно значимых для мировой экономики банков [Електронний ресурс]. — Доступний з : <http://www.rcb.ru/news/258515/>.

Базуючись на рекомендаціях Базельського комітету та враховуючи особливості функціонування банківської системи України, пропонуємо такі індикатори для визначення системно значущих банків в Україні: сукупні активи, вклади фізичних осіб, обсяги кредитування юридичних осіб, кошти в інших банках та кошти, залучені від інших банків, активи і пасиви в іноземній валюті. Їх розподіл за критеріями значущості та коефіцієнти значущості наведено в табл. 4.17. Зауважимо, що у зв'язку з неможливістю визначити складність банку за даними фінансової звітності, що оприлюднюється банками, цей критерій поки що не розглядався.

Таблиця 4.17

КРИТЕРІЙ ТА ІНДИКАТОРИ ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМНО ВАЖЛИВИХ БАНКІВ

Категорії та їх значущість в системі оцінки, %	Індикатори	Значущість індикатора в категорії, %
Розмір банку, 30	Сукупні активи	30
Замінність банку, 30	Вклади фізичних осіб	20
	Кредити, надані юридичним особам	10
Взаємозалежність, 20	Кошти в інших банках	10
	Кошти, залучені від інших банків	10
Міжнародна діяльність, 20	Активи в іноземній валюті	10
	Пасиви в іноземній валюті	10

За цією методикою були здійснені експериментальні розрахунки за даними фінансової звітності станом на 01.01.2014 р. У разі, якщо критерієм віднесення банків до системно важливих вважати значення інтегрального показника системної важливості на рівні 1 % від сумарного показника по всіх банках, то до системно важливих належать 17 банків, якщо на рівні 2 % — 11 банків.

Відповідно до вимог Базельського комітету системно важливі банки (17 банків) було поділено на 5 груп¹. Для п'ятої групи з найвищим ступенем системної важливості визначено граничне значення інтегрального показника системної значущості на рівні понад 16,8 % і входить до цієї групи тільки «Приватбанк». Четверту групу за рівнем системної значущості створюють 2 дер-

¹ Петрова Т. И. Надзор за деятельностью системно значимых кредитных учреждений // Банковские услуги. — 2013. — № 11.

жавні банки «Ощадбанк» і «Укрексімбанк», граничне значення показника перевищує 6,7 %. До третьої і другої груп входять по 4 банки, до першої групи — 6 банків (табл. 4.18).

Таблиця 4.18

РОЗПОДІЛ СИСТЕМНО ВАЖЛИВИХ БАНКІВ УКРАЇНИ ЗА ГРУПАМИ

Групи банків	Інтервали значень інтегрального показника системної важливості, %	Банки
5	більше 16,8	1 банк (Приватбанк)
4	від 6,7 до 16,7	2 (банки) Ощадбанк, Укрексімбанк
3	від 3,0 до 6,7	4 банків
2	від 2,0 до 3,0	4 банків
1	від 1,0 до 2,0	6 банків

Наявність у банківській системі системно важливих банків передбачає розроблення концепції їх регулювання та нагляду з урахуванням системних ризиків, яка має включати:

— розроблення методики ідентифікації системно важливих банків у банківській системі України. За основу пропонуємо взяти документ, розроблений Базельським комітетом, «Підходи до регулювання системно значущих банків на національному рівні»¹ з урахуванням особливостей української банківської системи. Така методика дозволить виявити банки, діяльність яких має суттєвий вплив на загальний стан (стійкість) банківської системи країни;

— розроблення підходів до регулювання та нагляду за діяльністю системно важливих банків, які мають передбачати посилення нагляду до банків цієї категорії шляхом установлення підвищених вимог до капіталу та ліквідності з урахуванням стандартів Базеля II і III. Доцільно також передбачити введення нормативу адекватності базового капіталу, який на сьогодні відсутній, і підвищені вимоги до цього нормативу для системно важливих банків. Передбачити додатковий буфер капіталу для системно важливих банків на рівні 2 %. Тоді з урахування вимог Базеля III мінімальний рівень достатності базового капіталу для системно важливих банків становитиме 7,625 % у 2016 р., 8,25 % у 2017 р., 9,875 % у 2018 р. і 10,5 % у 2019 р;

¹ A framework for dealing with domestic systemically important banks/ Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс] : <http://www/bis.org/publ>

— установлення підвищених вимог до розкриття інформації для системно важливих банків, що сприятиме підвищенню їх транспарентності, а також відповідальності за здійснювані операції, зокрема передбачити більш повне розкриття інформації про систему управління ризиками, результати проведення стрес-тестів, якість активів банку тощо;

— удосконалення систем ризик-менеджменту в системно важливих банках. Останні мають розробляти власні методики визначення внутрішніх кредитних рейтингів з урахуванням вимог Базеля II;

— упровадження посиленого нагляду із застосуванням превентивних методів, включаючи прогнозування ситуації в банку та вчасне реагування на можливі загрози для стабільності банку та банківської системи. Прогнозування показників діяльності банку має бути обов'язковою складовою аналізу банківської діяльності з метою попередження виникнення кризової ситуації в системно важливих банках.

Отже, за сучасних умов для регулятора актуальним завданням є визначення системно важливих банків і забезпечення ефективного регулювання і нагляду за цими банками. Запропонована методика, розроблена з урахуванням вимог Базельського комітету та особливостей функціонування банківської системи України, дозволила визначити системно важливі банки та розподілити їх на групи за ступенем системної значущості. До системно значущих банків в Україні мають бути висунуті додаткові вимоги щодо підвищення капіталу та ліквідності з врахуванням системної значущості та ризиків у їх діяльності. Доцільним також є впровадження нормативу адекватності базового капіталу.

4.6. СИСТЕМИ ДІАГНОСТУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВ У МІЖНАРОДНІЙ ПРАКТИЦІ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ

Упродовж останніх років проблема збереження фінансової стабільності набуває все більшої гостроти. Через це у багатьох країнах саме центральні банки беруть на себе роль відповідального органу або координатора національних програм щодо оцінки та підтримання стабільності фінансово-кредитної системи¹. В усьому світі ефективна оцінка фінансової стійкості банків має

¹ Коваленко В. Науково-методологічні основи фінансової стабільності системи та індикатори її оцінки // Фінанси України. — 2008. — № 7. — С. 111—122.

особливе суспільне значення, вона визначає рівень відповідальності держави (в особі органів нагляду) перед суспільством, а також рівнем довіри суспільства до банків і банківської системи. У цьому зв'язку значно зростають вимоги до її об'єктивності та достовірності, що передбачає постійне вдосконалення методології та інструментарію такої оцінки. Ці вимоги обумовлені зміною зовнішніх факторів, у яких функціонують банки; ускладненням методів ведення банківського бізнесу, розширенням переліку операцій і послуг, що надаються.

Все більше уваги на сучасному етапі у зарубіжній і вітчизняній практиці приділяється розробкам методів і моделей діагностування банківської кризи на початковій стадії виникнення, що дає змогу зупинити її розвиток за допомогою реалізації відповідних антикризових заходів запобіжного характеру. У зарубіжній практиці рейтингові системи (CAMELS, BOPEC, ORAP, ROCA, CAMEO, PATROL) є найпоширенішими. За результатами таких рейтингових оцінок банк, що досліджується, відносять до певної групи. Системи коефіцієнтного аналізу та аналізу однорідних груп (Bank Monitoring Screens, BAKIS) дають змогу оперативно діагностувати фінансові проблеми, що можуть загрожувати стійкості, ліквідності та платоспроможності банку. Системи комплексної оцінки банківських ризиків (RATE, RAST) передбачають послідовну реалізацію сукупності процедур від аналізу фінансової звітності до розроблення антикризових заходів. Недоліком таких систем оцінки діяльності банку є визначення лише поточної фінансової стійкості банків на певну дату.

Для отримання прогностичної оцінки зміни фінансової стійкості банків використовують статистичні моделі систем раннього реагування (SEER, SCOR, Bank Calculator — OCC, SAABA), мікро- та макропруденційний аналіз. Як правило, мікро- та макропруденційний аналіз реалізується на підставі моніторингу та стрес-тестування фінансової стійкості банків і банківської системи в цілому. Для проведення моніторингу фінансової стабільності банківської системи використовують індикатори фінансової стійкості (ІФС БС), розраховані статистичними методами, і поєднують агреговані дані діяльності банків, а також індикатори, що характеризують фінансові ринки системи¹.

До основних загальних ознак фінансової стабільності банківської системи слід віднести: комплекс заходів щодо оцінки та за-

¹ Вовк В., Дмитрик Ю. Діагностування кризи з боку центральних банків: зарубіжний та вітчизняний досвід // Вісник НБУ. — 2013. — № 3. — С. 20—25.

безпечення її надійності й ефективності, наявність механізму та інструментарію впливу центрального банку на характер і величину ризиків у банківській сфері, прогресивність системи управління ризиками та застосовувані методи їх мінімізації (пруденційні вимоги Базеля II, Базеля III), зростання обсягів банківського бізнесу, капіталізацію банківської системи¹.

Застосовувані на практиці наглядовими органами системи оцінки діяльності комерційних банків у різних країнах мають суттєві особливості і відмінності, які залежать від низки факторів: системи дистанційного нагляду; можливості проведення перевірок на місцях, їх частоти і глибини охоплення; видів і складу звітності, що подається в рамках нагляду; доступності інших джерел інформації; ступеня технічної оснащеності, а також значною мірою від людського фактора.

На сьогодні міжнародній практиці розроблено та застосовується значна кількість методик оцінювання фінансової стійкості банків, а процес їх удосконалення та пошуку нових підходів до діагностування можливих проблем у діяльності банків не припиняється (табл. 4.19).

Таблиця 4.19

**СИСТЕМИ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВ,
ЗАСТОСОВУВАНІ В МІЖНАРОДНІЙ ПРАКТИЦІ**

Країни	Системи	Тип системи
Франція	<i>ORAP</i>	Дистанційна рейтингова система
	<i>SAABA</i>	Система раннього реагування — очікувані збитки
	<i>CHE method</i>	Система дистанційного моніторингу, аналіз окремих груп
Німеччина	<i>BAKIS</i>	Система дистанційного моніторингу фінансових коефіцієнтів, аналіз окремих груп банків
Італія	<i>PATROL</i>	Дистанційна рейтингова система
	<i>Система раннього реагування</i>	Система раннього реагування — прогноз погіршення ситуації
Нідерланди	<i>RAST</i>	Комплексна система оцінки банківських ризиків
	<i>Система фінансових коефіцієнтів</i>	Система дистанційного моніторингу фінансових коефіцієнтів

¹ Коваленко В., Гаркуша Ю. Теоретичні та методичні підходи до оцінювання фінансової стабільності банківської системи // Вісник НБУ. — 2013. — № 9. — С. 35—40.

Закінчення табл. 4.19

Країни	Системи	Тип системи
Англія	<i>RATE</i>	Комплексна система оцінки банківських ризиків
	<i>TRAM</i>	Система раннього реагування
США	<i>CAMELS</i>	Рейтингова система
	<i>Модель окремих банківських коефіцієнтів</i>	Система дистанційного моніторингу, аналіз фінансових коефіцієнтів
	<i>SEER Rating</i>	Система раннього реагування
	<i>SEER Risk Rating</i>	Система раннього реагування — прогноз погіршення ситуації
	<i>CAEL</i>	Дистанційна рейтингова система
	<i>GMS</i>	Система раннього реагування — вивчення швидкого росту
	<i>SCOR</i>	Система раннього реагування — оцінка рейтингів, які показують нисхідну динаміку
	<i>Bank Calculator</i>	Система раннього реагування — прогноз погіршення ситуації

Системи оцінки фінансової стійкості банків, які застосовуються в країнах з розвиненою банківською системою, мають як принципові відмінності, так і спільні риси. З метою систематизації існуючих у міжнародній практиці систем оцінювання фінансової стійкості банків пропонуємо їх групування:

- системи рейтингової оцінки банків (США, Італія, Франція);
- система дистанційного моніторингу (Франція, Німеччина, Нідерланди, США);
- системи комплексної оцінки ризиків (Нідерланди, Великобританія);
- статистичні моделі «системи раннього реагування» (США, Італія, Франція).

За єдиної спрямованості всіх використовуваних у зарубіжній практиці систем, спрямованих на оцінку ситуації в банках, вони відрізняються як за метою використання, так і за інструментарієм проведення процесу оцінювання. Рейтингові системи використовуються для оцінки поточного стану банку та виявлення вже існуючих проблем у його діяльності та наявних ризиків. Висновки, отримані в результаті встановлення рейтингу, безпосередньо ви-

користовують для визначення в подальшому заходів наглядового реагування на основі диференційованого підходу до комерційних банків. Основою проведення оцінки служить звітність комерційних банків і дані інспекційних перевірок. Головною перевагою є стандартизований метод розрахунку. Значення зведеного рейтингу використовується для визначення режиму нагляду.

Недоліком рейтингових систем є спосіб визначення зведеного рейтингу, тобто методика агрегації кількох показників до єдиного інтегрального значення. Здебільшого спосіб визначення зведеного рейтингу передбачає зважування складових рейтингу на коефіцієнт (вагу), який відображає їх значущість (ступінь впливу). Однак найчастіше такі коефіцієнти визначаються за методом експертних оцінок, тобто суб'єктивно, а в деяких випадках факторам різного ступеня впливу надається однакова значущість.

Системи дистанційного моніторингу спрямовані на визначення динамічних змін у діяльності банку, а також тенденцій у банківській сфері загалом. Такі системи базуються на розрахунках показників діяльності окремого банку та зіставленні їх із середніми показниками однорідної групи. Індикатором проблем вважається відхилення показників у негативний бік. Інформативність систем дистанційного моніторингу значною мірою залежить від ступеня достовірності вхідних даних та об'єктивності критеріїв визначення груп однорідних банків. Часто використовуються групування банків за обсягом активів, власного капіталу та ін. Системи дистанційного моніторингу найбільш ефективно функціонують як допоміжні до систем інспекційного (контактного) банківського нагляду.

Особливість комплексної системи оцінки ризиків полягає в тому, що у ній основна увага приділяється аналізу банківських ризиків з урахуванням ваги певного функціонального фактора — напрямів діяльності, структурного підрозділу (за часткою в доходах, потреби у ресурсах та ін.), організації управління ризиками. Оцінки кожного фактора агрегуються в оцінку групи більш високого рівня, а в подальшому — усього банку. Такий підхід включає в себе також етапи визначення заходів реагування; оцінки їх ефективності та коригування. Комплексний підхід дозволяє максимально ефективно будувати наглядову політику з погляду передбачення можливого зростання ризиків. Недоліком такої системи є висока трудомісткість і зростання витрат.

Системи раннього реагування — це моделі, що дозволяють на базі широкого комплексу статистичних і математичних розрахунків, які базуються на фактично досягнутих показниках, здійсню-

вати прогнозування майбутнього стану банків, виявляти ймовірні проблеми та ризики в їх діяльності.

Вивчення існуючих у зарубіжній практиці систем нагляду та оцінки фінансового стану банків показує, що вони мають суттєві відмінності у різних країнах, що пов'язано з історичними, структурними та інституційними особливостями розвитку банківських систем цих країн, законодавчим устроєм, а також з особливостями економічної політики держав. Одні з них існують на базі дистанційного нагляду (PATROL, ORAP, BAKIS), інші покладаються на інспекційні перевірки в банках (моделі оцінки, що використовуються в США).

Відрізняється і спектр досліджуваної та використовуваної в межах нагляду інформації. Наглядові органи США спираються переважно на звітність банків, у той час як в інших країнах спектр такої інформації розширений за рахунок зовнішніх джерел. Наприклад, використання бази даних BAFI і Fabin у Франції; звіти зовнішніх аудиторів і дані Центрального кредитного Регістру в Італії; макроекономічні індикатори в Нідерландах.

Наглядові органи зарубіжних країн використовують різні підходи й до рівня розкриття підсумкового рейтингу — в одних країнах, таких як США, вони офіційно публікуються, в інших обговорюються з керівництвом банку (PATROL, ORAP). Результати, отримані в рамках дистанційного моніторингу комерційних банків (BAKIS), а також у межах комплексних систем нагляду за ризиками (RATE, RAST), використовуються тільки як внутрішня інформація і не доводяться до відома керівництва банків.

Разом з тим сучасні підходи наглядових органів зарубіжних країн до оцінки фінансової стійкості комерційних банків мають і свої особливості, які об'єднують ці моделі. Вважаємо, можна виокремити п'ять найбільш істотних ознак, властивих системам оцінок фінансової стійкості банків, а саме:

1 — забезпечення взаємозв'язку між системами оцінки, які використовуються;

2 — використання чіткого інструментарію та практичних інструкцій оцінки фінансового стану банків;

3 — логічна побудова систем оцінки фінансової стійкості банків;

4 — наявність чітких цільових акцентів в існуючих системах оцінки;

5 — оцінка фінансової стійкості банків є підставою для застосування заходів впливу.

1. *Забезпечення взаємозв'язку між системами оцінки, які використовуються.* Перша ознака — забезпечення взаємозв'язку

між системами оцінки, пов'язана з тим, що у більшості країн наглядовими органами використовується одночасно кілька систем оцінки діяльності комерційних банків. Практика підтвердила, що така побудова системи нагляду дозволяє забезпечити постійний контроль над діяльністю банку, підібрати найбільш ефективні наглядові важелі впливу на проблемні сфери його діяльності. Після фінансової кризи 2008 р. значна увага у світі приділяється розробленню систем раннього реагування, котрі поєднуються або з рейтинговими системами, або із системами дистанційного моніторингу. Такий взаємозв'язок систем дозволяє формувати комплексний підхід до нагляду, надаючи цьому процесу постійно триваючий характер.

2. *Використання чіткого інструментарію та практичних інструкцій оцінки фінансового стану комерційних банків.* Так, в усіх країнах використовують чіткі критерії для оцінки діяльності банку, які прописані у відповідних Інструкціях з проведення такої оцінки (наприклад, «Інструкція з визначення рейтингу CAMELS» або «Основні підходи до нагляду за банками» у Великобританії). Це, у свою чергу, дає можливість формулювати чіткі висновки про значення і стан кожного елементу системи, про ситуацію в банку загалом, а також забезпечити необхідне розуміння усіма фахівцями наглядових органів результатів підготовлених матеріалів щодо аналізу діяльності.

Крім того, підходи до оцінки окремих елементів системи в більшості зарубіжних країн переважно будуються на вивченні стандартного набору показників і граничних (нормативних) значень, у тому числі й розроблених Базельським комітетом з банківського нагляду. Такі показники апробовані протягом тривалого часу, що довело ефективність їх використання для підготовки об'єктивної оцінки діяльності банку.

Методи оцінки елементів системи, підготовки зведеної оцінки та ранжування комерційних банків, прийняті в зарубіжній практиці, засновані на математичному алгоритмі розрахунку середніх (CAMELS, CAMEO, PATROL, ORAP) або середньо зважених (RAST, RATE). Разом з тим, у більшості систем розраховані показники можуть бути відкориговані, виходячи з професійної думки фахівця нагляду, що відповідає головній ролі наглядових органів у встановленні оцінки та визначенні адекватних наглядових дій.

3. *Логічна побудова систем оцінки фінансової стійкості комерційних банків.* Системи мають логічно витриманий структурований вигляд, де вивчення кожного елементу органічно включається в загальну систему і є сполучною ланкою для подаль-

шого розгляду наступного елементу. Так, більшість існуючих систем відправний момент використовують капітал і якість активів (CAMELS, PATROL, ORAP, RATE та ін.), що в подальшому надають можливість визначити ситуацію зі станом прибутковості, ліквідності та менеджменту.

4. *Наявність чітких цільових акцентів у існуючих системах оцінки.* Всі системи характеризуються все більшим акцентом на оцінку ризиків, що їх приймає банк у процесі практичної діяльності, та визначення якості менеджменту, а також на необхідність раннього виявлення проблем у їх діяльності.

5. *Оцінка фінансової стійкості банків є основою для застосування заходів впливу.* У практиці наглядових органів зарубіжних країн оцінка ситуації у банку є підставою для здійснення ефективних наглядових процедур і стартовим компонентом комплексної системи нагляду стосовно конкретних комерційних банків. При цьому з метою запобігання негативних соціальних наслідків акцент робиться не на примусових, а на попереджувальних заходах впливу.

З огляду на те, що системи оцінки фінансової стійкості банків пройшли апробацію в діяльності наглядових органів зарубіжних країн, підтвердили свою ефективність і практичну значущість, елементи цих систем з урахуванням української специфіки можуть бути орієнтиром для відпрацювання ефективних підходів до оцінки фінансової стійкості банків в Україні.

Нагляд за діяльністю банків в Україні ґрунтується на оцінках ризиків діяльності останніх, які визначаються за рейтинговою системою CAMELS¹. Метою нагляду є виявлення банків, які мають незадовільний фінансовий стан, операції або менеджмент мають недоліки, що можуть призвести до банкрутства банку та вимагають посиленого контролю з боку служби банківського нагляду Національного банку України і вжиття відповідних заходів для виправлення цих недоліків у діяльності банку та стабілізації його фінансового стану. На підставі рейтингових оцінок НБУ визначає загальний стан і стабільність банківської системи. Такий ретельний аналіз можна провести лише під час комплексної інспекційної перевірки, яка дає змогу повною мірою визначити, як керівництво банку ставиться до ризиків і як здійснює управління ними.

¹ Методичні вказівки щодо організації, проведення інспекційних перевірок та встановлення рейтингової оцінки банку: затв. пост. Правління Національного банку України від 31 серпня 2007 р. № 312 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

Рейтинг банку є власністю Національного банку і конфіденційною інформацією, призначеною тільки для внутрішнього використання, та не підлягає опублікуванню в засобах масової інформації. В Україні, незважаючи на вже визнані переваги рейтингового аналізу, наразі не опрацьовано єдиної методики, яка б давала змогу достовірно аналізувати фінансовий стан банківських установ і одночасно була б доступною та зрозумілою широкому колу користувачів. Тому пошук методики, яка б дозволяла достовірно оцінити фінансовий стан банку, продовжується. Певний інтерес становлять підходи до оцінювання банків, які за методом побудови є індексними і ґрунтуються на визначенні інтегрального показника надійності. Зазначимо, що кожна з методик рейтингового аналізу лише тоді здобуде визнання, коли її буде апробовано в процесі тривалого використання, а достовірність оцінок підтверджено практикою.

Заслугує на увагу методика визначення рейтингу Euromoney, яка була розроблена Асоціацією комерційних банків Латвії на базі методики розрахунку рейтингу ефективності банків Euromoney із заміною якісних факторів на показники достатності капіталу, величини балансового капіталу та активів. При складанні рейтингу за цією методикою виокремлюють об'єктивні та суб'єктивні показники. Об'єктивні показники: прибутковість капіталу ROE, прибутковість активів ROA, співвідношення доходів і витрат CIN (cost of income ratio), чиста процентна маржа NIM (net interest margin), поточний прибуток за вирахуванням податків NI (total net income). Суб'єктивні показники: середня величина банківських рейтингів Moody's Standard and Poor's і IBSA — CR (credit rating); середній бал, виставлений аналітиками при оцінці діяльності банку AR (analyst's rating)¹. Методика Euromoney більшою мірою класифікує банки залежно від їх розміру. Результати, отримані за цією методикою, залежать від розвинутості банку, зокрема від таких параметрів його діяльності, як величина капіталу банку та загальний обсяг активів. Зважаючи на незначну кількість показників у моделі, чим вищим у банку буде значення показників, тим, відповідно, вищим буде його рейтинг.

За умов глобальної фінансової нестабільності органи банківського нагляду доповнюють системи рейтингового оцінювання методиками стрес-тестування. Згідно з методичними рекомендаціями Національного банку України стрес-тестування — це ме-

¹ Мірошніченко О. В. Методи оцінки конкурентоспроможності банку // *Економіка Крима*. — 2009. — № 28. — С. 42—47.

тоді кількісного оцінювання ризику, який полягає у визначенні величини ризикової позиції банку та у визначенні шоків величини зміни зовнішнього фактора — валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк, якщо події розвиватимуться за зробленими припущеннями. Виокремлюють чотири типи стрес-тестів залежно від їх кінцевої мети.

1. Стрес-тестування як інструмент внутрішнього управління ризиками. Фінансові установи використовують стрес-тестування для оцінювання та управління ризиками власних інвестицій.

2. Мікропруденційний аналіз. Відповідно до вимог Базель II банки проводять стрес-тести ринкового ризику, кредитного ризику з метою визначення мінімального капіталу для їх покриття.

3. Макропруденційний аналіз. За допомогою стрес-тестування в багатьох країнах аналізуються системні ризики.

4. Стрес-тестування під час антикризового управління. Після кризових явищ за допомогою стрес-тестів оцінюється потреба фінансових установ щодо рекапіталізації та державної допомоги.

Узагальнюючи європейський досвід, виділимо чотири головні методи проведення стрес-тестів: метод еластичностей; метод оцінки втрат; метод сценаріїв; індексний метод¹. В Україні використовують такі методи стрес-тестування: сценарний аналіз та аналіз чутливості. Сценарій стрес-тестування — це модель можливого розвитку подій під впливом різних факторів ризику. Сценарії мають охоплювати всі передумови, виникнення яких може суттєво вплинути на фінансову стабільність банку. Ефективність сценарного аналізу також залежить від професіоналізму та підготовки експертів. У процесі вибору певного сценарію необхідно враховувати профіль і пріоритетні напрями діяльності банку. Сценарії стрес-тестування є ефективними, якщо вони²:

- передбачають тільки істотні зміни факторів;
- під час розрахунку результативних показників ураховують більшість базових факторів ризику;
- дають змогу отримати правдоподібні, на думку експертів, прогнозовані події із заданою ймовірністю їх виникнення.

Метод стрес-тестування чутливості полягає в дослідженні впливу на діяльність банку одного або кількох взаємопов'язаних

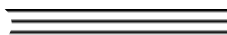
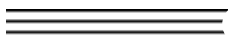
¹ Мірошніченко О. В. Методи оцінки конкурентоспроможності банку // *Економіка Крима*. — 2009. — № 28. — С. 42—47.

² Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України: затв. пост. Правління Національного банку України від 06 серпня 2009 р. № 460 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

факторів ризику. У разі застосування цього підходу здійснюється оцінка впливу миттєвої зміни одного фактора ризику, тоді як інші базові умови залишаються незмінними. Показник чутливості визначає ступінь впливу окремого фактора ризику на діяльність банку залежно від змін, спричинених цим фактором. Що вища чутливість, тим більший вплив цього фактора. Стрес-тестування чутливості здійснюється швидко і як перше припущення щодо впливу окремих чинників та змінних фінансового ринку¹. Прикладом стрес-тестування чутливості можуть бути негативні зміни процентних ставок за кредитами та/або депозитами на певну кількість базисних пунктів або зниження рівня доходності.

Специфічні риси методики стрес-тестування відповідно до вимог МВФ і Світового банку реконструкції та розвитку характеризуються застосуванням сценарію подій з низькою ймовірністю та значним впливом. Ситуація тісно пов'язується з індикаторами фінансової стабільності загалом по фінансовому сектору і використовується для аналізу фінансової системи. Стрес-тестування в ЄС проводиться за дорученням Ради міністрів ЄС з питань економіки й фінансів і координується Європейським комітетом органів банківського нагляду разом з Європейським центральним банком, а також за участі національних наглядових органів і Європейської комісії. Аналізується оцінка загальної стійкості європейського банківського сектору та здатність банків витримувати можливі потрясіння від кредитних, ринкових і суверенних ризиків.

Як бачимо, у побудові більшості рейтингових методик застосовуються змішані та аналітичні моделі. Варто зауважити, що загальним недоліком є суб'єктивне встановлення вагомості окремих показників, що суттєво залежить від мети аналізу та користувачів інформації. Отже, удосконалення існуючих методик рейтингового оцінювання діяльності банків полягають у поєднанні підходів до оцінки фінансової стійкості банків та діагностування (тестування) можливості їх банкрутства у статистичному вигляді для відбору найвагоміших коефіцієнтів і подальшого порівняльного аналізу результатів цих досліджень.

¹ Житній П. Є. Світова практика стрес-тестування у банках України / П. Є. Житній, С. М. Шаповалова, Г. М. Карамішева // Вісник Української академії банківської справи : наук.-практ. журнал. — 2011. — № 1 (30) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

НАДІЙНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСБАЛАНСІВ

5.1. ЕКОНОМІЧНІ ЦИКЛИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА БАНКІВСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Розвиток банківської системи країни нерозривно пов'язаний з розвитком усієї економічної системи, що потребує визначення характеру їх взаємного впливу. Розвиток світової фінансової системи і поглиблення взаємозв'язків між її елементами зумовили зростання вразливості банківських систем. Протягом останніх двадцяти років банківські кризи стали більш поширеними, ніж у будь-який інший період історії. Незважаючи на еволюцію методів управління ризиками, стандартів здійснення нагляду та уніфікацію підходів до нього, частота та глибина банківських криз зростає. Це зумовлює необхідність пошуку нових підходів до забезпечення стійкого функціонування банківської системи, спрямованих на врахування широкого кола факторів, які впливають на надійність банківських систем.

Функціонування банківської системи тісно пов'язане із циклічністю розвитку всієї економічної системи. Циклічність є найбільш загальною та важливою закономірністю економічного розвитку. Економічний цикл визначають як періодичні коливання загального рівня економічної активності, що виражаються в рівнях зайнятості, цін і виробництва¹.

Економічний цикл характеризується періодичним повторенням фаз економічного піднесення та спаду. Залежно від довжини циклу виокремлюють різну кількість фаз. Більшість досліджень, спрямованих на вирішення прикладних завдань, вивчає середні цикли, які в літературі називають діловими циклами. У науковій

¹ Енциклопедія Британіка онлайн. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.britannica.com>

літературі наводяться різні варіанти виокремлення фаз ділового циклу. Найчастіше до ділового циклу включають чотири або п'ять фаз¹, а саме: уповільнення (криза), депресія, відновлення (пожвавлення), зростання (підйом), пік (рис. 5.1). Часто пік не виділяють як окрему фазу, а розглядають як етап фази зростання (підйому)².

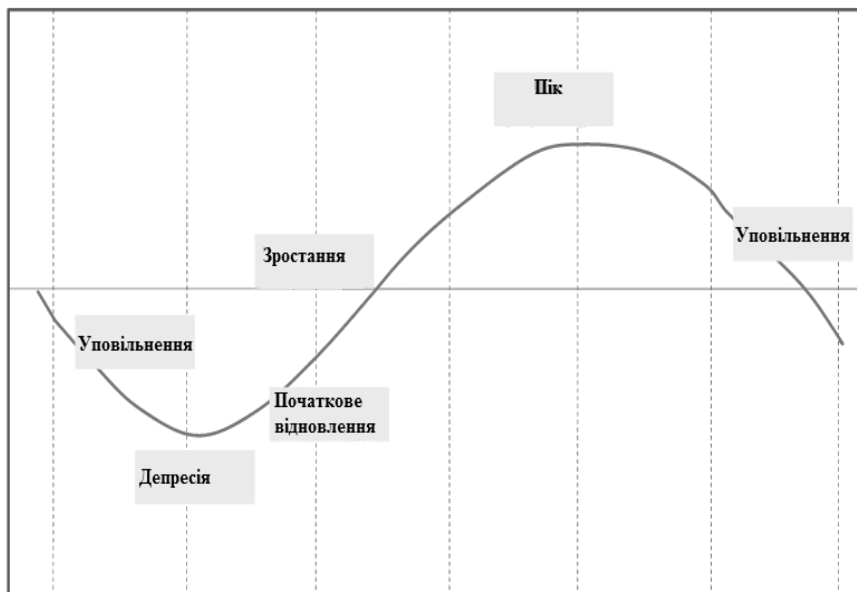

Рис. 5.1. Чотирифазна модель економічного циклу

Фаза пожвавлення характеризується поступовим відновленням економічного зростання, підвищенням обсягів інвестицій та зайнятості, що є результатом ліквідації під час фаз рецесії та депресії економічних диспропорцій, які виникли під час попередньої фази зростання. Для фази зростання (в яку включено підфазу перегріву) властиве відносно швидке покращання всіх макроекономічних показників і формування економічних диспропорцій, наявність яких призводить до негативних наслідків для економіки. Під час фази рецесії (кризи) відбувається різке

¹ Заостровцев А. П. Экономические циклы: анализ австрийской экономической школы / А. П. Заостровцев // Финансы и бизнес. — 2009. — № 3, — с. 9.

² Диба М. І. Генеза банківських криз : монографія / М. І. Диба, А. М. Мороз, Т. П. Остапшин та ін. ; за заг. ред. М. І. Диби, А. М. Мороза. — К. : КНЕУ, 2014. — С. 461.

погіршення всіх макроекономічних змінних, причиною якого є вплив сформованих під час попередньої фази економічних диспропорцій, а наслідком — основною їх часткове усунення. Для фази депресії характерне неповне використання наявних економічних ресурсів, які формують основу для початку фази поживлення, і поступова ліквідація сформованих на фазі зростання дисбалансів¹.

Виокремлюють також двофазну модель економічного циклу, яка включає лише дві основні фази: підйому та спаду. У межах цих фаз виокремлюють такі елементи, як пік, спад, дно та підйом (рис. 5.2).

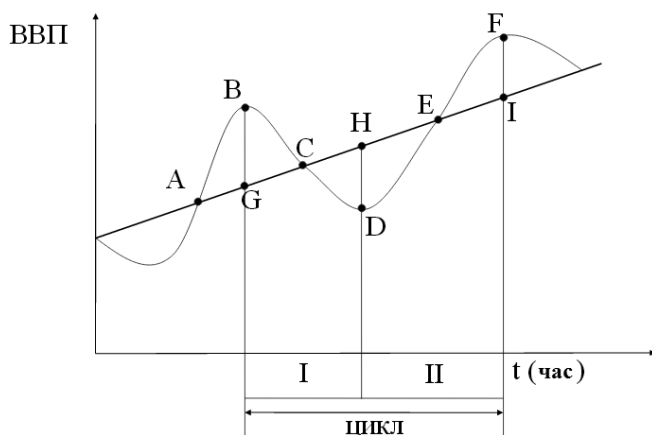

Рис. 5.2. Двофазна модель економічного циклу

Варто зауважити, що економічні цикли досліджувалися багатьма вченими з різних позицій, що дозволило виокремити економічні цикли різної довжини (табл. 5.1). Так, цикли Кітчина обумовлені наявністю часового лагу, з яким підприємства реагують на зміни економічної кон'юнктури. Зокрема, підприємства реагують на її поліпшення підвищенням обсягів виробництва та забезпеченням високого рівня зайнятості за незмінних обсягів основних засобів. У результаті цього пропозиція товарів на ринку поступово стає надлишковою, ціни знижуються, на складах накопичується-

¹ *Гринин, Л. Е.* Математическая модель среднесрочного экономического цикла и современный глобальный кризис. / Л. Е. Гринин, С. Ю. Малков, А. В. Коротаев // История и Математика: макроисторическая динамика общества и государства. 2-е изд. — 2009. — С. 289.

ся товар, що змушує підприємства знизити обсяги виробництва¹. Цикли Кітчина утворюються внаслідок впливу асиметрії ринкової інформації.

Таблиця 5.1

**КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ
ЗА ОЗНАКОЮ ТРИВАЛОСТІ²**

Назва циклу	Довжина (роки)
Цикли Кітчина (Kitchin cycles)	3—5
Цикли Жюгляра (Juglar cycles)	7—11
Цикли Кузнеця (Kuznets swings)	15—25
Цикли Кондратьєва (Kondratieff cycles)	45—60

Цикли Жюгляра мають більшу тривалість і протягом цих циклів спостерігаються зміни не тільки зайнятості та цін, але й обсягів інвестицій та основних засобів. Джозеф Шумпетер визнавав Клементу Жюгляра як засновника сучасного аналізу економічних циклів та автора їх морфології³. К. Жюгляр вважав, що економічний спад і депресія — це процес компенсації економічних дисбалансів, які виникають на фазі зростання. На фазі зростання економічні суб'єкти схильні до надмірного оптимізму стосовно майбутнього стану економіки, що, за умови доступності кредитних ресурсів, формує спекулятивну поведінку, яка виражається у надмірних обсягах інвестування.

Причому надмірний ентузіазм характеризує як інвесторів, які формують спекулятивний попит на фінансових ринках, так і економічних суб'єктів, які спрямовують надмірні обсяги ресурсів у розширення обсягів виробництва, що призводить до кризи перевиробництва. Одночасно відбувається зростання цін, що підживлює ентузіазм інвесторів і триває до моменту, коли подальше зростання цін призводить до зниження попиту, результатом чого є зниження цін, продажу підприємствами цінних паперів з дисконтом, нарощування обсягів кредитування своєї діяльності з метою розрахунку за зобов'язаннями. За таких умов бан-

¹ Korotaev A. A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008—2009 Economic Crisis / A. Korotaev, S. Tsirel // Structure and Dynamics, vol.4(1). — 2010. — P. 10.

² Bormotov M. Economic cycles: historical evidence, classification and explication / M. Bormotov // MPRA Paper No. 19616. — 2010. — P. 7.

³ Shumpeter J. A. History Of Economic Analysis / J. A. Shumpeter // London: Allen & Unwin (Publishers) Ltd. — 1954. — P. 1089.

ки змушені підвищувати ставки за кредитами та знижувати обсяги кредитування. Підприємства починають продавати активи, відбувається різке зниження рівня цін. На цій фазі, яку К. Жюгляр назвав «фазою ліквідації», відбуваються процеси, які компенсують різке зростання, що відбувалося раніше: масові банкрутства підприємств, зниження обсягів виробництва, зниження процентних ставок, реструктуризація портфелів активів банків та підприємств. Усе це закладає основу для початку нової фази зростання¹.

Особливу роль у процесі розвитку економіки К. Жюгляр відводив банкам. Зокрема, він вважав, що головною причиною наявності циклів є надмірні обсяги кредитування та надмірне зростання частки кредитних коштів у джерелах фінансування діяльності підприємств. Основною небезпекою він вважав неправильне розміщення кредитних коштів у проекти, які нездатні до самоокупності. Важливим результатом досліджень К. Жюглара стало розроблення теорії, котра пов'язувала спекулятивну поведінку та «ефект зараження» з циклічністю економічного розвитку.

Нобелівський лауреат Саймон Кузнець досліджував економічні цикли довжиною від 15 до 25 років. Він пов'язував їх з міграційними процесами та їх впливом на сектор будівництва². Цикли довжиною 45—60 років називають довгими. Одним із перших їх дослідників був Микола Дмитрович Кондратьєв, який виявив наявність циклічності економічного розвитку, досліджуючи часові ряди показників економічного розвитку європейських країн. Основною причиною наявності довгих хвиль він вважав зміни обсягів інвестування та темпів вибуття капіталу³. М. Кондратьєв був не єдиним дослідником довгих циклів (довгих хвиль економічної кон'юнктури). Існує значна кількість теорій, які пояснюють цей феномен (табл. 5.2).

Довгі, середні та короткі цикли не існують відокремлено один від одного. Й. Шумпетер створив модель економічного циклу, яка передбачала інтеграцію циклів Кітчина та Жюглара, у результаті чого утворюються хвилі Кондратьєва.

¹ *Legrand M. D. Business Cycles in Juglar and Schumpeter/ M. D. Legrand, H. Hagemann // The History of Economi Thought, № 1. — 2007. — P. 14.*

² *Korotaev A. A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008—2009 Economic Crisis/A. Korotaev, S. Tsirel//Structure and Dynamics, vol.4(1). — 2010. — P. 12.*

³ *Кондратьев Н. Д. Большие циклы экономической конъюнктуры // Кондратьев Н. Д., Опарин Д. И. — М., 1928. 36. Кондратьев Н. Д. Основные проблемы экономической статистики и динамики. — М.: Экономика, 1991. — С. 34.*

Таблиця 5.2

ТЕОРІЇ ДОВГИХ ЦИКЛІВ ЕКОНОМІЧНОЇ КОН'ЮНКТУРИ¹

Теорія циклу	Короткий опис	Головні зміни	Представники
Теорія капітальних інвестицій	Довгі хвилі виникають як результат спрямування значних обсягів інвестицій у капітальні активи та амортизації цих активів (залізниці, канали, фабрики). На висхідній фазі циклу спостерігаються надмірні обсяги інвестування, у результаті чого надлишковий капітал амортизується на фазі спаду. Амортизація капіталу на фазі спаду створює умови для нового періоду нарощування інвестицій	Обсяги капітальних інвестицій	М. Кондратьєв
Теорія інновацій	Довгі хвилі виникають у результаті появи пов'язаних між собою інновацій (кластерів інновацій) в одному чи кількох секторах економіки. Кластери інновації створюють новий провідний сектор економіки, який швидко зростає та стає основною рушійною силою зростання всієї економіки. Протягом фази зростання рівень мотивації щодо розроблення нових радикальних інновацій залишається низьким, що пояснюється високою мірою віддачі від існуючих технологій. Разом з тим існує ефект спадаючої корисності від інновацій, що призводить до поступового уповільнення економічного зростання та початку фази спаду. Спад мотивує до створення інновацій, але існує часовий лаг до моменту їх розробки і впровадження	Винаходи та інновації, обсяги виробництва та зайнятості	Й. Шумпетер
Теорія кризи капіталізму	Довгі хвилі виникають у результаті тенденції норми дохідності до зниження. Поновлення економічного зростання відбувається в результаті впливу зовнішніх факторів (розширення імперії, відкриття нових родовищ корисних копалин), які дозволяють відновити сприятливі умови для зростання. При цьому зростає ставка дохідності на інвестиції, але уникнути нової фази спаду неможливо	Ставка дохідності, обсяги виробництва, показники соціальної напруги	Л. Троцький

¹ Goldstein J. S. Prosperity and War in the Modern Age/J.S.Goldstein// New Haven: Yale University Press. — 1988. — 433 p.

Закінчення табл. 5.2

Теорія циклу	Короткий опис	Головні зміни	Представники
Теорія війни	Довгі хвилі є результатом впливу війни (переважно, інфляційного) на економічний розвиток. Довгі хвилі розглядаються як монетарне явище. Схожу теорію розробляли монетаристи, які також вважали основною рушійною силою циклів зміни рівня цін	Грошова маса, показники інфляції, обсяги виробництва	Дж. Акерман

К. Фрімен і Ф. Лука, які притримуються теорії інновацій, запропонували періодизацію довгих хвиль із визначенням їх основних рушійних сил (табл. 5.3). Цей підхід акцентує увагу на ролі технологічних та організаційних інновацій у контексті існування довгих хвиль економічної кон'юнктури.

Таблиця 5.3

**ПЕРІОДИЗАЦІЯ ДОВГИХ ХВИЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ КОН'ЮНКТУРИ
У XVIII—XX СТОЛІТТЯХ¹**

№ з/п	Технологія	Основні сектори економіки	Основні ресурси	Організаційні інновації	Роки буму (спад)
1	Водна механізація промисловості	Виробництво бавовни, виробів зі сталі, виробництво водних колес	Залізо, бавовна, вугілля	Фабричне виробництво, партнерства	1780—1815 (1815—1848)
2	Механізація промисловості на основі парового двигуна	Залізничний транспорт, виробництво парових двигунів, машинобудування	Залізо, вугілля	Акціонерні компанії, договори субпідряду	1848—1873 (1873—1895)
3	Електрифікація промисловості, транспорту та житлових будівель	Виробництво електричного обладнання, важке машинобудування, хімічна промисловість, виробництво сталі	Сталь, мідь, сплави	Професійні системи менеджменту	1895—1918 (1918—1940)

¹ Freeman C. As Time Goes by: From the Industrial Revolutions to the Information Revolution/ C. Freeman, F. Louca // The Academy of Management Review, Vol. 27, No. 2. — 2002. — P. 307.

Закінчення табл. 5.3

№ з/п	Технологія	Основні сектори економіки	Основні ресурси	Організаційні інновації	Роки буму (спаду)
4	Моторизація транспорту, цивільної економіки та військової техніки	Виробництво автомобілів, вантажівок, тракторів, танків, дизельних двигунів	Нафта, паливо, синтетичні матеріали	Масове виробництво та споживання, система Форда	1941—1973 (1973)
5	Комп'ютеризація економіки	Виробництво комп'ютерів, програмного забезпечення, телекомунікаційного обладнання, біотехнологій	Інтегральні схеми (електричні схеми)	Віртуальні мережі	1980 дотепер

Е. Тайлкоут наводить класифікацію циклів та опис їх механізмів, які поєднують у собі погляди прихильників теорії капітальних інвестицій і теорії інновацій. Крім того, такий погляд на природу економічних циклів дозволяє пояснити зв'язок між циклами різної довжини (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

**ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РІЗНИХ ТИПІВ
ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ**

Цикл	Механізм
Цикл Жюгляра	Перерозподіл активів у межах окремих секторів економіки. Надмірні обсяги інвестицій на фазі зростання утворюють надлишкові виробничі потужності. Фаза депресії — механізм компенсації впливу утворених наслідків цього дисбалансів
Цикли Кузнеця	Перерозподіл активів між секторами економіки та територіями, що вимагає значних обсягів інвестицій в інфраструктуру та будівництво.
Цикли Кондратьєва	Фундаментальний перерозподіл ресурсів у наслідок утворення нових секторів економіки та структурної трансформації всієї економічної системи на новій технологічній базі

¹ Bormotov M. Economic cycles: historical evidence, classification and explication/M. Bormotov// MPRA Paper No. 19616. — 2010. — P. 12.

За результатами проведених автором емпіричних досліджень динаміки світового ВВП виокремлено цикли довжиною 3—4 роки (цикли Кітчина), 7—9 років (цикли Жюгляра), 16—18 років (Цикли Кузнеця) та 45—55 років (цикли Кондратьєва) (рис. 5.3).

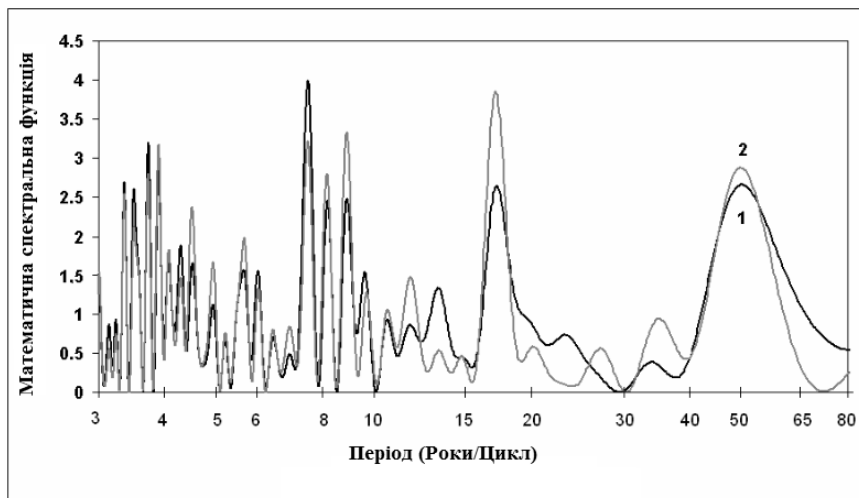

Рис. 5.3. Математична спектральна функція для світового ВВП в 1871—2007 роках (1 — дані за періоди 1914—1919 та 1939—1946 роки замінено на середню геометричну, 2 — на середнє по вибірці)¹

Аналіз динаміки річних приростів реального ВВП в Україні, проведений у процесі досліджень, дозволив виділити цикли довжиною ≈ 2 роки, ≈ 4 роки, ≈ 7 —11 років та ≈ 22 роки. Результати проведеного аналізу показали, що цикл Кузнеця (22 роки) в українській економіці найбільш виражений (рис. 5.4).

Проблему економічних циклів розглядали науковці, котрі належать до різних економічних шкіл. К. Маркс вважав основною причиною економічних криз невідповідність між темпами зростання обсягів промислового капіталу та попиту, що пояснюється нерівномірним розподілом доданої вартості між капіталістами та найманими працівниками². Також К. Маркс виділяв роль креди-

¹ Korotaev A. A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008—2009 Economic Crisis / A. Korotaev, S. Tsirel // Structure and Dynamics, vol. 4(1). — 2010. — P. 9.

² Андреев С. Ю. Экономические циклы в современной макроэкономической теории / С. Ю. Андреев // Научный журнал КубГАУ. — № 75(01). — 2012. [Электронный журнал]. Режим доступа : <http://ej.kubagro.ru/2012/01/pdf/20.pdf>

ту як фактора впливу на стабільність економічного розвитку. Причому дестабілізуючий вплив на економіку здійснює як комерційний кредит, так і банківський. Значну роль у процесі формування економічних циклів К. Маркс відводив суб'єктивним чинникам. Так, він писав, що на фазі депресії (яка настає безпосередньо за крахом) обсяги комерційного кредиту знижуються під впливом таких факторів, як неповне використання товарного капіталу, песимістичні очікування щодо можливостей безперебійного ходу виробничого процесу та зниження попиту на кредитні ресурси¹.

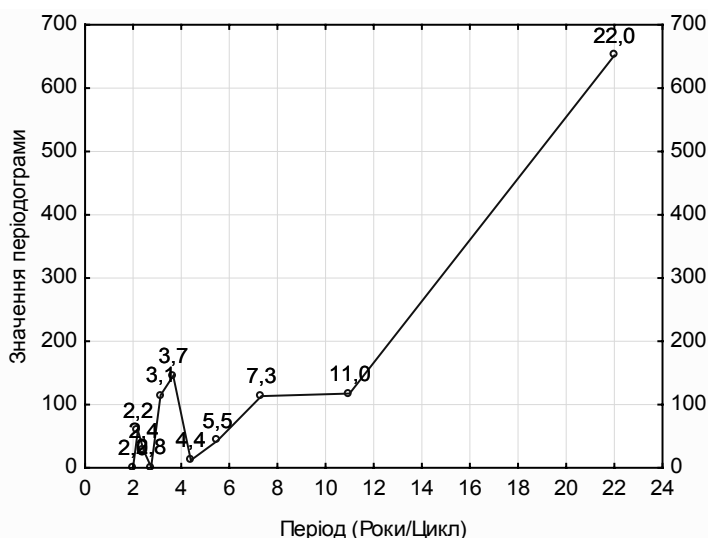

Рис. 5.4. Періодограма річних темпів приросту реального ВВП України у 1991—2013 роках (вилучено автокореляцію 1 порядку, побудовано автором на основі показників WDI²)

К. Маркс, як і К. Жюгляр та інші економісти, вважали фазу зростання етапом економічного циклу, на якому формуються економічні дисбаланси. Зокрема, зростають обсяги кредитування і інвестицій, що призводить до збільшення обсягів капітальних активів і товарного капіталу. Розширення виробництва та обсягів реальних активів супроводжується зростанням процентних ста-

¹ Маркс К. Капитал: критика политической экономии Т. 3., книга 1 — М. : Издательство политической литературы. — 1988. — С. 526.

² World Development Database (IMF). Режим доступу : <http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators>

вок і триває до моменту, коли ринок перенасичується товарами і відбувається зниження цін. Економіка входить до фази кризи, коли виникають значні обсяги незадіяних виробничих потужностей, товарних запасів на складах, різко знижується пропозиція кредитних ресурсів, знижуються ціни на фінансові активи. Після того, як на фазі кризи через банкрутства, списання боргів і продаж активів відбудеться компенсація впливу частини дисбалансів, економіка переходить до наступної фази циклу, для якої характерні наявність незадіяних виробничих потужностей, низькі ціни, низька процентна ставка. На цій фазі формується потенціал для нової фази зростання, коли поступово задіюють виробничі потужності, збільшують обсяги кредитування економіки, зростають процентні ставки. Подальше розширення виробництва, нарощування обсягів капітальних активів, зростання обсягів кредитування і процентних ставок характеризують фазу зростання.

Значну роль у формуванні циклів К. Маркс відводив глобалізаційним аспектам функціонування економіки. Зокрема, він вважав, що на висхідній фазі економічного циклу формуються дисбаланси в усіх пов'язаних економіках, у результаті — платіжний баланс стає несприятливим для всіх країн, але проявляється це поступово. Така ситуація пояснюється перевиробництвом у всіх країнах, яке відбулося внаслідок розширення кредитування і призвело до надмірних обсягів імпорту або експорту¹.

Дж. М. Кейнс дослідив проблему економічних циклів у праці «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей»². Він вважав, що економічний цикл — це не просто періодична зміна напрямку динаміки економічних показників, важливою його характеристикою є період кризи, різкого погіршення кон'юнктури. Основним завданням контрциклічної політики Дж. М. Кейнс вважав не боротьбу з проявами циклічності, а запобігання кризовим явищам.

Основним джерелом економічних циклів він вважав періодичну зміну граничної ефективності капіталу, яка розраховується за формулою:

$$K = \frac{\sum_{n=1}^i PR_t}{(1 + R)^t}, \quad (5.1)$$

¹ Маркс К Капитал: критика политической экономии Т. 3, книга 1. — М. : Издательство политической литературы. — 1988. — С. 526.

² Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Пер. проф. Н. Н. Любимова. — М. : Гелиос АРВ, 2012. — С. 272.

де K — вартість капітального майна; PR — чистий прибуток у періоді t ; R — гранична ефективність капіталу.

Кейнс вважав, що інвестиції робляться відповідно до уявлень суб'єктів економіки про майбутню їх дохідність. На фазі буму суб'єкти економіки схильні переоцінювати потенційну дохідність інвестицій, що призводить до «краху сподівань», коли реальна дохідність інвестицій виявляється нижчою за прогнозовану. На ринку починається паніка, обсяги інвестицій різко знижуються, оскільки гранична ефективність капіталу виявляється низькою або навіть від'ємною. Одночасно відбувається зниження цін на напівфабрикати, оскільки їх утримання на складах за умов низького попиту стає нерентабельним. На фазі кризи, а потім на фазі депресії відбувається зниження обсягів накопичених товарних запасів та оборотного капіталу. Також ці фази характеризуються зниженням сукупного попиту. Фаза відновлення починається після того, як почне зростати гранична ефективність капіталу. Серед контрциклічних заходів, запропонованих Дж. М. Кейнсом, — постійне підтримання фази «квазібуму» шляхом зниження процентних ставок і стимулювання сукупного попиту¹.

Австрійська теорія економічних циклів пояснює цей економічний феномен наявністю вад у будові сучасних банківських систем. Основною економічною причиною циклічності економічного розвитку вони вважають коливання грошової маси, які виникають у результаті дії кредитного мультиплікатора. Часткове резервування депозитів і їх використання для кредитування економіки сприяє нарощуванню грошової маси, що приводить до зниження процентних ставок. У результаті, підприємства нарощують обсяги інвестування, у тому числі й у такі проекти, які за більш високої ставки були б нерентабельними².

Разом з тим економічні суб'єкти схильні цінити блага, доступні в даний момент часу, більше ніж блага, віддалені у часі. Це призводить до того, що обсяги інвестицій і споживання зростають швидше, ніж обсяги заощаджень. Відсутність адекватного зростання обсягів заощаджень обумовлює неминуче припинення кредитної експансії і зростання процентних ставок під впливом попиту з боку підприємств, яким необхідно залучити кошти для завершення інвестиційних проектів. У результаті зростання вартості ресурсів значна частка проектів стає нерентабельною і еко-

¹ Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Пер. проф. Н. Н. Любимова. — М.: Гелиос АРВ, 2012. — С. 272.

² Заостровцев А. П. Экономические циклы: анализ австрийской экономической школы/ А. П. Заостровцев // Финансы и бизнес. — 2009. — № 3. — С. 8.

номіка входить у фазу рецесії, під час якої відбувається компенсація впливу описаних дисбалансів: наявності надмірних виробничих потужностей, надмірних обсягів товарів на складах, нерациональна структура виробництва¹.

Представники монетаризму вважають основною причиною економічних циклів дисбаланси у сфері грошового обігу, зокрема фактором, який зумовлює економічне стиснення, виступає дефляція. Монетаристи вважають, що прогнозоване повільне зростання цін і ліберальний підхід до регулювання економіки є запорукою економічної стабільності.

Значний внесок у розвиток теорії економічних циклів зробив Х. Мінські. Згідно з його теорією фінансової крихкості, економічні цикли тісно пов'язані з кредитними циклами, а їх причиною є зміни у способах фінансування інвестицій. Зокрема, на фазі пожвавлення економічні суб'єкти схильні до фінансування інвестицій таким чином, щоб бути здатними розраховуватися за зобов'язаннями за рахунок грошових потоків від інвестиційного проекту (забезпечене фінансування). Після початку розширення економіки оптимізм економічних суб'єктів зростає і вони схильні до більш широкого використання позичкових ресурсів, у результаті чого грошових потоків вистачає лише для того, щоб покривати процентні платежі, а для погашення основної суми боргу використовується рефінансування (спекулятивне фінансування). Саме такий тип фінансування характерний для фази зростання. Останньою формою фінансування, характерною для буму, є «понци фінансування», за якого грошових потоків не вистачає для покриття навіть процентних платежів і обсяги заборгованості суб'єктів економіки стрімко зростають. Фінансування діяльності підприємств за схемою «понци фінансування» неможливо підтримувати протягом тривалого періоду часу, у результаті стрімкого нарощування обсягів заборгованості настає момент, коли залучення додаткових ресурсів стає неможливим, починається хвиля банкрутств, зниження цін на активи і економіка входить до фази спаду².

Дослідження надійності банківської системи за умов існування циклів різної довжини потребує вивчення широкого кола проб-

¹ *Уэрто де Сото Х.* Деньги, банковский кредит и экономические циклы / Х. Уэрто де Сото; пер. сангл. под ред. А. В. Куряева. — Челябинск : Социум, 2008. — С. 279.

² *Розмаинский И. В.* Вклад Х. Ф. Мински в экономическую теорию и основные причины кризисов в позднеиндустриальной денежной экономике / И. В. Розмаинский // TERRA ECONOMICUS (Экономический вестник Ростовского государственного университета). — 2009. — Т. 7. — С. 34.

лем, значна частина яких лежить поза межами економіки як науки. Тому до предмета дослідження включено тільки середньострокові цикли (цикли Жюгляра). Далі під економічними циклами будемо розуміти коливання економічної кон'юнктури тривалістю 7—10 років.

К. Жюгляр вважав, що в суспільстві, де не існує кредитних відносин або вони знаходяться на низькому рівні розвитку, циклічність економічного розвитку проявляється меншою мірою, ніж у країнах з розвиненою фінансовою системою. Крім того, він відзначав наявність прямого зв'язку між рівнем економічного розвитку країни та схильністю економічних суб'єктів до надмірних обсягів інвестування¹. За такого погляду на природу циклів розглядається випадок закритої економіки, а це не дозволяє застосувати запропоновані моделі (модель RBC, модель Солоу) для пояснення економічних циклів у країнах з відкритою економікою, оскільки вони не враховують вплив зовнішнього середовища на стан економічної системи. Це потребує розроблення більш загального інструментарію аналізу економічних циклів.

Так, економічну кризу 2008 року в Україні не описують традиційні моделі економічних циклів. Розвиток передумов для її виникнення повністю пов'язаний із зовнішньоекономічними зв'язками України. Це зумовлює необхідність розширення кола об'єктів аналізу динаміки економічних циклів. Аналіз динаміки макроекономічних показників дозволив виділити закономірності, характерні для розвитку економіки України (рис. 5.5).

Зниження індексу реального ефективного валютного курсу в 1997—2004 роках зумовило поступове зростання обсягів експорту та імпорту, розрив між якими залишався незначним. Зростання реального ефективного валютного курсу в період з 2004 по 2007 рік зумовило зниження обсягів експорту в 2005 році та збереження розриву між темпами зростання експорту та імпорту в 2006—2007 роках. Випереджальні темпи зростання обсягів імпорту за умови уповільнення економічного зростання спричинили до виникнення економічного дисбалансу, який компенсувався за рахунок нарощування обсягів зовнішньоекономічної заборгованості (рис. 5.6).

¹ *Legrand M. D. Business Cycles in Juglar and Schumpeter/ M. D. Legrand, H. Hagemann // The History of Economic Thought, № 1. — 2007. — С. 12.*

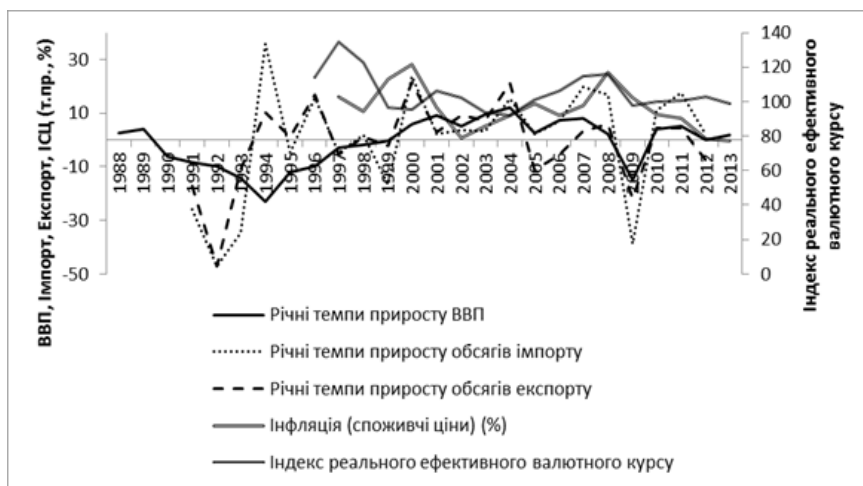

Рис. 5.5. Динаміка макроекономічних показників України за період 1988—2013 рр.

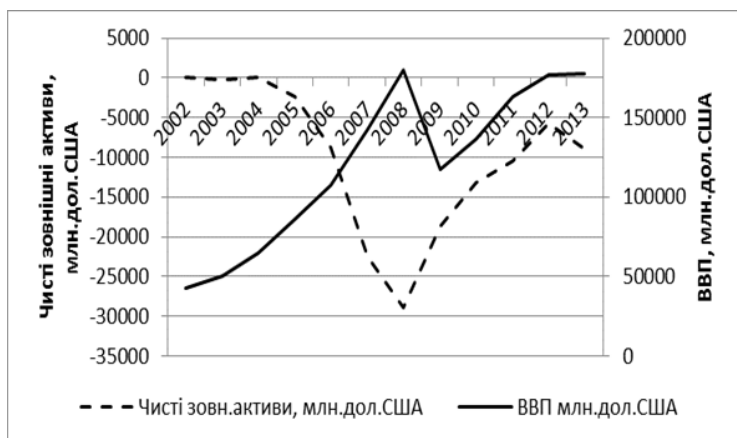

Рис. 5.6. Динаміка обсягу ВВП України та суми чистих зовнішніх активів банківської системи (млн дол. США)

Зміна напрямку динаміки обсягів експорту в 2008—2009 роках стала причиною неспроможності значної частини позичальників розрахуватися за валютними кредитами, що призвело до відпливу іноземного банківського капіталу з країни. Цей процес

супроводжувався стрімким зниженням обсягів імпорту внаслідок різкого зниження реального ефективного валютного курсу. Описані процеси спрямовані на усунення наявних економічних дисбалансів, які пов'язані з зовнішньоекономічною діяльністю більшою мірою, ніж з рухом капіталу всередині країни.

Необхідність урахування особливостей національних економічних систем під час аналізу економічних циклів є передумовою для розгляду іншого підходу до визначення причин циклічності розвитку економіки. Зокрема, основною причиною циклічності слід вважати накопичення економічних і фінансових дисбалансів, що виявляються у формі значної концентрації капіталу, джерелом якої виступає зовнішній і внутрішній позичковий капітал, у низьколіквідних активах або в активах, для яких характерний ризик втрати ліквідності.

Зв'язок між банківською діяльністю та економічними циклами є незаперечним і двостороннім. Зокрема, встановлено, що криза в банківській системі, незалежно від каналу зв'язку з реальною економікою, має значні наслідки для неї. Так, Г. Хоггарт, Р. Рейс і В. Сапорта підрахували, що втрати виробництва протягом банківської кризи варіюються від 15 до 20 % річного ВВП. Реальна економіка також має вплив на банківський сектор, що може виражатися через динаміку формування резервів під проблемні кредити, обсяги капітальних буферів та через інші характеристики діяльності банків¹.

Різні дослідники по-різному розкривають цей зв'язок. Х. Мінські розглядає банки та інші фінансові інститути **в економічному циклі як посередників, через яких пов'язані взаємним впливом з невизначеністю почуття ризику економічних суб'єктів**. Причому коливання економічного циклу трактуються як логічний наслідок цих очікувань². Інструментом трансляції відчуття ризику суб'єктів економіки є спосіб фінансування їх діяльності. Про вплив циклів на діяльність банків через формування їх очікувань ідеться і в принципах надійного стрес-тестування, сформулованих Базельським комітетом банківського нагляду. Зокрема, там зазначається, що в часи тривалої експансії банки схильні недооцінювати ризики³.

¹ *Hoggarth G. Costs of banking system instability: Some empirical evidence/G. Hoggarth, R. Reis, V. Saporta // Journal of Banking & Finance. — 2002, vol.26. — P. 3.*

² *Alves A. Banking strategy and credit expansion: a post-Keynesian approach / A. Alves, G. Dymnski, L. Paula // Cambridge Journal of Economics. — 2008; vol. 32(3). — P. 417.*

³ *Principles for Sound Stress Testing Practices and Supervision / Basel Committee on Banking Supervision, 2009. — 26 p.*

Це дозволяє зробити припущення про значну роль суб'єктивних факторів, які впливають на прийняття банками рішень і через них — на стан економіки. Так, деякі дослідники вважають, що на поведінку банків за умов невизначеності впливають два основні фактори: наявність стійких зв'язків із постійними клієнтами та поведінка інших банків. Схильність до дотримання загального тренду є прийнятним способом конкуренції з іншими банками, що забезпечує як стійку частку ринку, так і хорошу репутацію банку. Така поведінка банків посилює циклічні коливання економічного розвитку.

Це дозволяє зробити висновок, що ризики, пов'язані з циклічністю економіки, значною мірою обумовлені нездатністю економічних суб'єктів адекватно оцінити ризик та адекватно відреагувати на нього. Хоча в економічній теорії і поширене моделювання економічних процесів на основі припущення про раціональність поведінки економічних суб'єктів, така передумова не відповідає дійсності. Економічні суб'єкти можуть бачити економічну ситуацію по-різному, навіть якщо це не викликано існуючими умовами, через те що вони схильні надавати різної ваги подіям, які відбуваються.

Найбільш відомими зміщеннями відчуття ризику є «короткозорість бачення катастроф» (“distress myopia”) і «когнітивний дисонанс». Сутність короткозорості бачення катастроф полягає в тому, що психіка людини схильна надавати занадто великої ваги подіям недалекого минулого та занадто малої — тим, які, на її думку, є малоімовірними. Таким чином, суб'єкти економіки схильні недооцінювати можливість виникнення малоімовірних подій, що несуть великі збитки. Термін «когнітивний дисонанс», у свою чергу, у цьому контексті стосується схильності економічних агентів до викривленого сприйняття дійсності так, щоб підтримувати панівну думку, яку вони поділяють. Вплив таких викривлень сприйняття зумовлює проциклічність очікувань економічних агентів.

Крім неправильної оцінки ризику, додатковим поясненням надлишкової проциклічності способу діяльності є те, що навіть якщо на рівні окремих економічних суб'єктів ризик оцінено правильно і прийнято, відповідно до ситуації, правильне рішення, є ймовірність, що складені разом такі дії призведуть до небажаних наслідків на рівні системи. Такі наслідки можуть бути зумовлені неправильним передбаченням наслідків дій інших суб'єктів або просто тим, що витрати, на думку суб'єктів економіки, понесуть не вони, а інші групи суспільства. Наприклад, рішення банку зробити більш жорсткими умови кредитування

під час рецесії є абсолютно логічним. Інші банки, безумовно, зроблять те саме. Проте сумарним ефектом таких дій стане зниження пропозиції кредитних ресурсів, підвищення їх ціни та поглиблення рецесії.

Ефект описаних факторів посилюється так званою «стадною» поведінкою, коли економічні суб'єкти пристосовують свою поведінку до поведінки інших. Це зумовлено спільним джерелом помилкової інформації або бажанням уникнути осуду. Приклад такої поведінки — небажання менеджменту банків діяти інакше, ніж інші, виходячи з міркувань, що навіть якщо рішення неправильне та призведуть до понесення банком збитків, це не викличе осуду, якщо тенденція до понесення збитків буде загальною для галузі. Хвиля банкрутств банків буде ознакою приблизно однакового рівня менеджменту в галузі, а отже, означатиме неефективність вжиття таких заходів, як зміна складу керівництва банком. Крім того, центральні банки більш схильні надавати фінансову допомогу у разі широко розповсюджених фінансових ускладнень з метою обмеження поширення кризи¹.

Хоч описані вище фактори і є суб'єктивними, від їх впливу дуже складно абстрагуватися, що негативно впливає на об'єктивність оцінки реального ступеня ризику. Як впливає з аналізу методик дослідження надійності банківського сектору, викривлене сприйняття дійсності може ускладнити застосування значної частини аналітичних інструментів. Щоб уникнути цього, фахівці пропонують використання вбудованих стабілізаторів, тобто механізмів, які автоматично регулюватимуть діяльність банків з метою недопущення надмірного впливу циклічності на її результати.

Ф. Мендельман, досліджуючи зв'язок між конкуренцією, циклічністю економіки та діяльністю банків, виділив додаткові фактори впливу на поведінку банків протягом економічного циклу. Зокрема, зв'язок між економічними циклами та доходністю банківських операцій. За його теорією, фази циклу визначають обсяг внутрішнього ринку банківських послуг, а отже — імовірність входження на цей ринок іноземних банків. Входження іноземних банків під час рецесії є менш імовірним, ніж у фазу експансії. Це обумовлює поведінку місцевих банків, які схильні реалізувати свою монопольну владу під час рецесії та діяти максимально ефективно для захисту власних позицій під час експансії, що ви-

¹ **Lui C.** Herding Behavior in Bank Lending: Evidence from U.S. Commercial Banks/ 24-th NFA Annual Conference, Sep.28-30, 2012/Northern Finance Association, 2012. — P. 116.

ражається в динаміці процентної маржі. Така контрциклічна динаміка націнок посилює циклічні коливання, адже кредити є більш дорогими у фазу рецесії і економічні суб'єкти утримуються від інвестицій, що робить рецесію більш глибокою¹.

Відповідно до гіпотези фінансової крихкості Х. Мінські, динаміка економічного зростання пов'язана зі схильністю економічних суб'єктів до прийняття ризику². Спосіб фінансування інвестицій змінюється протягом циклу. На початку фази зростання підприємства фінансують їх так, щоб грошових потоків від проекту вистачало для погашення як процентів за кредитом, так і основної суми боргу. Чим довше триває фаза зростання, тим більш схильні економічні суб'єкти до спекулятивного фінансування, коли доходів від здійснених інвестицій не вистачає для погашення боргу або строки фінансування та здійснення інвестиційного проекту не збігаються. Така ситуація підштовхує економічні суб'єкти до рефінансування за рахунок залучення додаткових запозичень.

Описані вище явища призводять до того, що в певний момент часу суб'єкти економіки не мають можливості залучити додаткові кошти, в результаті чого вимушені продавати капітальні активи з метою вивільнення додаткових коштів. Як наслідок, відбувається зниження вартості активів. Таким чином, банки стикаються із підвищенням кредитного ризику, обумовленим як зниженням платоспроможності позичальників, так і зі зниженням вартості заставного майна. Яскравим підтвердженням цього стало зниження цін на нерухомість у США, яке склало 25—30 % протягом 2007—2009 років.

Такі події погіршують прогнози банків, як і інших економічних агентів. Результатом стає схильність банків до консервативної політики та надання ними переваги ліквідним і надійним активам, що у поєднанні з обережним ставленням потенційних позичальників до кредитування, веде до істотного зниження обсягів інвестицій та споживання, результатом чого є поглиблення рецесії².

Хоч очевидно, що описані явища негативно впливають на стійкість банківської системи, актуальним залишається питання щодо ступеня небезпеки, що супроводжує кредитний бум чи різ-

¹ *Mandelman F. S. Business Cycles: A role for Imperfect Competition in the Banking System/F.S.Mandelman. — Federal Reserve Bank of Atlanta Working Paper Series, November 2006. — 36 p.*

² *Tymoigne E. The Minskyan System, Part II: Dynamics of the Minskyan Analysis and the Financial Fragility Hypothesis/E.Tymoigne, — Levy Economics Institute, wp.№453, 2006. — p. 3, 19, 21.*

ке зростання цін на активи. К. Боріо та Ф. Лоу у своєму дослідженні стверджують, що різке збільшення обсягів кредитування саме по собі не несе значного ризику для фінансової системи, те саме стосується і зростання цін на активи або обсягів інвестування. Але комбінація цих подій пов'язана з серйозною небезпекою¹. Разом із тим ступінь загрози, що її несуть ці події, залежить від таких факторів, як темпи зростання згаданих показників та їх якісних характеристик.

Тим не менш, оскільки в період експансії неминуче зростають як співвідношення обсягу кредитування та ВВП, так і ціни на активи, викладені вище міркування про вплив кризи на фінансову систему правильні. Причому є підстави стверджувати, що процес зростання обсягів кредитування та процес зростання вартості активів підштовхують один одного, оскільки зі зростанням вартості активів зростає вартість потенційного забезпечення кредитів, а зі зростанням обсягу кредитування зростає попит на активи, що призводить до збільшення їх вартості². Цей процес посилюється зниженням вимог до позичальників з боку банків, які в період фази розширення вимагають меншої частки власних коштів позичальника для купівлі тих чи інших активів.

Важливо наголосити, що особливо агресивна політика одного чи кількох банків автоматично збільшує рівень ризику, який приймають на себе інші банки. Це може бути обумовлено двома причинами: по-перше, дією грошового мультиплікатора (частина коштів, отриманих позичальниками, осідає на рахунках інших банків, що стимулює їх розширити кредитування), а по-друге — суб'єктивними факторами, схильністю банків захищати свою частку ринку³.

Значну роль банківської системи у формуванні економічних циклів підкреслював і К. Жюгляр. Зокрема, він вважав, що економічні кризи неможливі без існування кредиту, він тісно пов'язував кредитні та економічні цикли. На фазі зростання суб'єкти економіки схильні до надмірного оптимізму щодо майбутньої динаміки економічного зростання. Розширення кредитування, зростання доходів приводять до зростання цін на активи. Результатом цього є зростання схильності до спекуляцій, причому під

¹ *Borio C. Asset prices, financial and monetary stability: exploring the nexus / C. Borio, P. Lowe, - Bank of International Settlements, 2002. — P. 11.*

² *Borio C. Procyclicality of the financial system and financial stability: issues and policy options/ C. Borio, P. Lowe. — Bank of International Settlements, 2001. — P. 11.*

³ *Alves A. Banking strategy and credit expansion: a post-Keynesian approach / A. Alves, G. Dymski, L. Paula // Cambridge Journal of Economics. — 2008; vol.32(3). — P:416.*

спекулятивною поведінкою К. Жюгляр розумів не тільки спекуляцію на фінансових ринках, але і надмірно ризикову поведінку суб'єктів економіки. Описані процеси тривають до моменту, коли зростання цін припиняється, динаміка економічних показників більше не відповідає прогнозам суб'єктів економіки і починається паніка, наслідки якої посилюються стисненням кредиту¹.

Банківська система у формуванні економічного циклу, за К. Жюгляр, відіграє подвійну роль: на фазі зростання забезпечує можливість спекулятивної поведінки, а на фазі кризи погіршує наслідки її реалізації через стиснення кредиту. Як випливає з дослідження теоретичних поглядів на причини виникнення криз у банківських системах, необхідно враховувати фактори, що характеризують стан самої банківської системи, економіки в цілому та середовища існування економічних суб'єктів у країні.

Отже, циклічність розвитку економіки та вразливість банківських систем значною мірою обумовлена не тільки об'єктивними, але й низкою суб'єктивних факторів, таких як короткозорість бачення катастроф (*distress myopia*), стадна поведінка (*herd mentality*), що необхідно враховувати в процесі оцінювання надійності та ризиків. Однак у більшості моделей не враховуються суворі шоки, що відбулись у далекому минулому, а це загрожує недооцінкою реального рівня ризику. Для уникнення недооцінки ризику необхідно проводити зворотне стрес-тестування та пошук найгірших сценаріїв. Уникнути стадної поведінки неможливо, але необхідно створити розвинену інформаційну інфраструктуру для пом'якшення впливу негативних наслідків.

5.2. Виявлення домінантних факторів впливу на надійність банківських систем країн світу

Під надійністю банківської системи пропонуємо розуміти її здатність виконувати свої функції на різних фазах економічного циклу, протистояти накопиченню ризиків, ефективно попереджати кризові явища та їх усувати. Крім того, при визначенні надійності необхідно враховувати чутливість банківської системи до зовнішнього впливу з метою нормалізації її функціонування, що зумовлює розширення кола об'єктів аналізу та включення до них інформаційної інфраструктури як адаптаційного механізму і нор-

¹ Juglar C. A Brief History Of Panics And Their Periodical Occurrence In The United States. III Edition/C.Juglar. — G.P.Putnam's Sons. — 1916. — P. 33.

мативного середовища з погляду забезпечення координації дій між державними установами та органами банківського нагляду. Надійність банківської діяльності тісно пов'язана зі стабільністю та стійкістю банківської діяльності (рис. 5.7). Ступінь надійності банківської системи неможливо оцінити без урахування особливостей її функціонування на різних стадіях економічного циклу, що зумовлює необхідність розгляду циклічності економічного розвитку та надійності банківських систем у тісному взаємозв'язку.

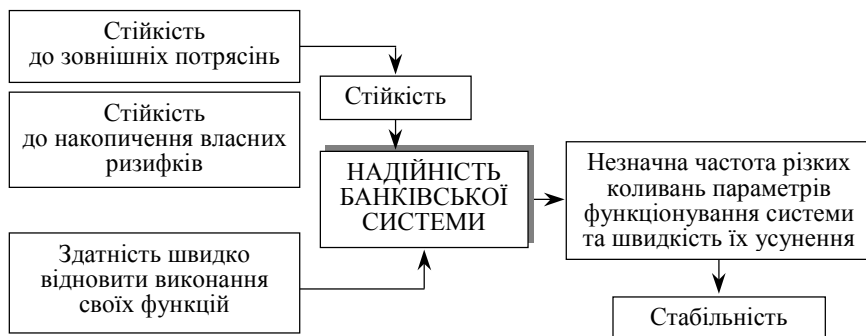

Рис. 5. 7. Взаємозв'язок таких понять, як надійність банківської системи, стійкість і стабільність

Складено автором.

З метою визначення показників, які впливають на ступінь вразливості банківських систем до кризових явищ, проаналізуємо статистичними методами дані, зібрані для значної кількості країн. Вибірку із 71 країни розбито на дві групи за рівнем розвитку економіки. До групи країн з розвинутою економікою включено ті, які за класифікацією Світового банку віднесено до країн з високим рівнем доходів (High-income:OECD, High Income: non-OECD). До групи країн, що розвиваються, — ті, що класифікуються як країни із середнім рівнем доходів (Upper Middle Income, Lower Middle Income). Кожну із груп, у свою чергу, розбито на дві підгрупи: країни, що зазнали системної банківської кризи та країни, в яких кризи не зафіксовано¹.

Показник, який характеризує стан банківської системи, розраховано Л. Лавеним і Ф. Валенсія. Це бінарна змінна, що приймає значення 0 у разі відсутності системної банківської кризи та 1 —

¹ World Development Database (IMF). Режим доступу :

<http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators>

за її наявності. Автори визначали кризовий стан як такий, за якого банківська система стикається з великою кількістю банкрутств, впливом депозитів, у той же час центральний банк змушений ужити антикризових заходів (депозитні канікули, великі обсяги рефінансування банків тощо). Додатковими вимогами є висока частка неповернених кредитів у кредитному портфелі та виснаження капіталу банківської системи¹.

Для аналізу відібрано змінні, взяті із Глобальної бази даних Світового банку з розвитку фінансової системи та показники, розраховані співробітниками МВФ². Зважаючи на тенденції розвитку світової фінансової системи, зокрема — глобалізації фінансових ринків, для аналізу обрано період останньої світової банківської кризи 2007—2011 років.

Проведення серії статистичних тестів цих показників для кожної групи надамо змогу визначити ті з них, які є статистично значущими предикторами для прогнозування кризи в банківській системі. Кожен показник було застосовано в кількох класифікаційних алгоритмах і відібрано ті змінні, які виявилися найбільш значущими, такими, що дозволяли найбільш точно класифікувати кожен випадок як кризовий чи ні. Цю процедуру проведено окремо для кожної групи країн. За результатами сформовано групу статистично значущих показників. Для країн з розвинутою економікою їх виявилось 14, для країн, що розвиваються, — 10.

Результати проведеного аналізу показників дозволили зробити висновок, що на здатність протистояти кризам банківських систем країн із розвинутою економікою впливають такі фактори, як ступінь заборгованості суб'єктів економіки, достатність ресурсів центрального банку, інтенсивність конкуренції між банками, ступінь зв'язку банківської системи з іншими банківськими системами та роль спекулятивних операцій у формуванні доходів банків (табл. 5.5). Також проведені дослідження дозволяють стверджувати, що, незалежно від рівня розвитку економіки, фактором, який впливає на стійкість і надійність банківської системи, є система банківського нагляду.

¹ Valencia F. Systemic Banking Crises: A New Database/F.Valencia, L. Laeven, IMF Working Paper, 2013, 32 p.

² Global Financial Development Database. Режим доступу : <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTGLOBALFINREPORT/0,,contentMDK:23269602~pagePK:64168182~piPK:64168060~theSitePK:8816097,00.html>

Таблиця 5.5

**ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА СТАН БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ КРАЇН
З РОЗВИНЕНОЮ ЕКОНОМІКОЮ**

№ з/п	Ступінь заборгованості суб'єктів економіки	Імовірність
1	Валовий зовнішній борг до ВВП (%)	0,012
2	Кредити нефінансовим корпораціям, надані банками до ВВП (%)	0,016
3	Обсяг емітованих на внутрішньому ринку корпоративних облігацій до ВВП	0,021
4	D_Кредити від банків-резидентів офшорних зон до ВВП (загальний обсяг) (%)	0,068
Достатність ресурсів центрального банку		
5	Активи комерційних банків до сукупного обсягу активів банків і центрального банку (%)	0,046
Інтенсивність конкуренції		
6	D_3 частковий індекс концентрації (%)	0,018
7	D_Спред між ставками за кредитами та депозитами (%)	0,042
Роль спекулятивних операцій у формуванні доходів банків		
8	D_Непроцентний дохід до валового доходу (%)	0,055
9	Загальний обсяг торгів на фондовому ринку до ВВП (%)	0,103
10	Непроцентний дохід до валового доходу (%)	0,138
Ступінь зв'язку банківської системи з іншими банківськими системами		
11	Центральність банківської системи за власним вектором з боку пасивів	
Зміна ступеня ефективності діяльності суб'єктів економіки		
12	D_ВВП на душу населення, дол. США	0,117
Ефективність діяльності банків		
13	D_Відношення витрат до доходів (%)	0,008
14	Рентабельність активів банків (%)	0,062

Приставка «D» перед назвою показника означає, що розглядається його темп приросту.

На здатність банківських систем країн із середнім рівнем доходів протистояти несприятливим явищам впливають такі фактори, як ступінь заборгованості суб'єктів економіки, зміна ступеня ефективності економіки, структура фінансування активних операцій банків, ступінь зв'язку банківської системи з іншими банківськими системами та інтенсивність конкуренції (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

**ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА СТАН БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ КРАЇН,
ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ**

	Ступінь заборгованості суб'єктів економіки	Імовірність
1	D_Активи комерційних банків до ВВП (%)	0,004627
2	D_Кредити нефінансовим корпораціям, надані банками до ВВП (%)	0,005304
3	D_Кредити нефінансовим корпораціям, надані банками та іншими фінансовими установами до ВВП (%)	0,005304
4	D_Обсяг емітованих на міжнародних ринках корпоративних облігацій до ВВП (%)	0,017944
5	Кредити від банків-резидентів офшорних зон до ВВП (загальний обсяг)	0,025019
	Зміна ступіню ефективності діяльності суб'єктів економіки	
6	D_ВВП на душу населення, дол.США	0,059188
	Структура фінансування активних операцій	
7	Відношення кредитів до депозитів (%)	0,097167
	Ступінь зв'язку банківської системи із іншими банківськими системами	
8	Центральність банківської системи за власним вектором з боку пасивів	0,119260
	Інтенсивність конкуренції	
9	D_Спред між ставками по кредитах та депозитам (%)	0,005778
10	Активи небанківських фінансових установ до ВВП (%)	0,015609

Приставка «D_» перед назвою показника означає, що розглядається його темп приросту.

Дослідження зміни середніх значень річного темпу приросту реального ВВП у кожній із груп країн дозволяє зробити висновок, що вплив темпів економічного зростання на вразливість банківської системи відрізняється для країн з високим рівнем дохо-

дів і країн із середнім рівнем доходів. Так, для країн із середнім рівнем доходів, у яких зафіксовано системну банківську кризу (MI_C1), характерні більш високі темпи зростання реального ВВП у передкризові роки, ніж для країн із середнім рівнем доходів, де системної кризи не зафіксовано (MI_C0). Для країн із високим рівнем доходів характерна обернена закономірність: темпи зростання реального ВВП країн, де не зафіксовано системної банківської кризи (HI_C0), перевищують темпи зростання ВВП країн, де кризу зафіксовано (HI_C1). Причому, у 2007 році відбулося зниження темпів економічного зростання країн з високим рівнем доходів, у яких зафіксовано системну банківську кризу (рис. 5.8).

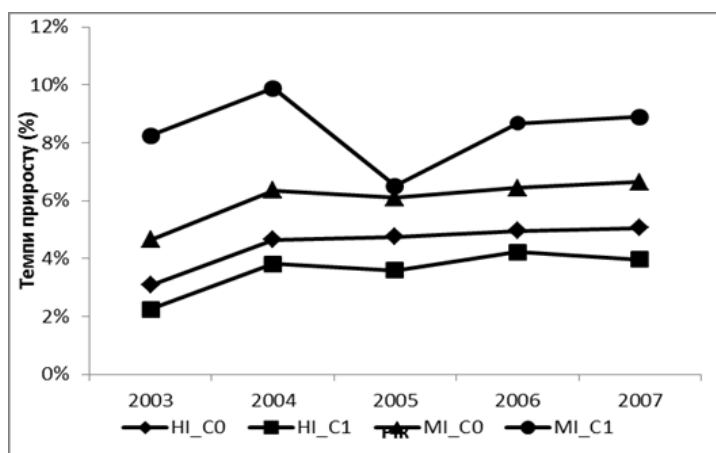

Рис. 5.8. Темпи приросту реального ВВП (%) у країнах, де відбулася фінансова криза у 2008 році, та в країнах, які уникнули системної кризи

Аналіз динаміки обсягів ВВП за паритетом купівельної спроможності у цінах 2005 року¹ показав, що для країн з високим рівнем доходів, де зафіксовано системну банківську кризу, середнє значення темпів приросту динаміки ВВП на душу населення є вищим за його середнє значення для країн із високим рівнем доходів, де кризи не зафіксовано. Відповідно до результатів аналізу середніх значень цього показника для країн з середнім рівнем доходів спостерігається зворотна тенденція (рис. 5.9).

¹ IMF Databank. Статистика ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності у цінах 2005 року. — Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD>

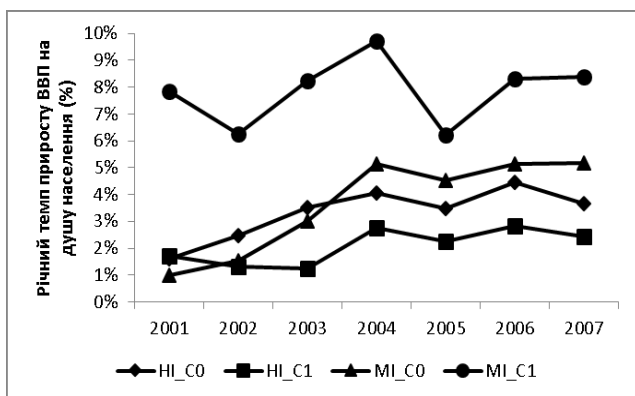

Рис. 5.9. Темпи приросту ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності у цінах 2005 року (%) у країнах, де відбулася фінансова криза 2008 року, та в країнах, що уникали системної кризи

Для виявлення взаємозв'язку темпів економічного зростання країни та вразливості банківської системи необхідно розглянути й обсяги кредитування економік. Аналіз динаміки відношення обсягу кредитів нефінансовим корпораціям до ВВП дозволяє зробити висновок, що значення цього показника впливає на вразливість банківських систем країн з високим рівнем доходів. Для країн із середнім рівнем доходів більше значення мають його темпи приросту (рис. 5.10).

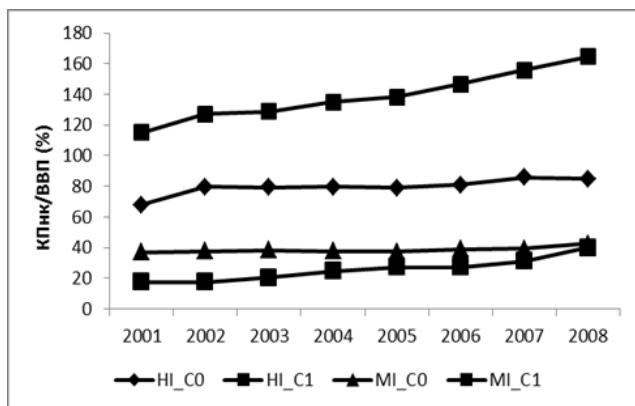

Рис. 5.10. Динаміка середніх значень відношення кредитів, наданих банками нефінансовим корпораціям, до ВВП

Для підтвердження цієї гіпотези розраховано середнє значення показника (відношення обсягу кредитів нефінансовим корпораціям до ВВП) та 5 % і 95 % квантилі для кожної групи країн (табл. 5.7). Для цього використано метод бутстрепінгу (bootstraping), який дозволяє розширити вибірку. Його сутність полягає у формуванні значної кількості вибірок із випадково обраних елементів числового ряду і розрахунку для кожної з них необхідного статистичного показника¹. Таким чином, маючи розподіл імовірностей для середнього та квантилів, стає можливим розрахунок математичного очікування статистичного показника та довірчого інтервалу. Оскільки група країн із середнім рівнем доходів, у яких зафіксовано системну банківську кризу, представлена лише чотирма країнами, розрахунок квантилів для країн із середнім рівнем доходів не здійснювався.

Таблиця 5.7

**СЕРЕДНЄ ТА КВАНТИЛІ ДЛЯ ЗНАЧЕНЬ ВІДНОШЕННЯ
ОБСЯГІВ КРЕДИТІВ НЕ ФІНАНСОВИМ КОРПОРАЦІЯМ,
НАДАНИХ БАНКАМИ, ДО ВВП ЗА ГРУПАМИ КРАЇН**

Група	Бінарна змінна	Середнє			5 % квантиль			95 % квантиль		
		5 %	Середнє	95 %	5 %	Середнє	95 %	5 %	Середнє	95 %
НІ	0	61,8	84,7	110,7	26,1	36,2	62,0	106,5	149,7	110,5
НІ	1	114,3	164,5	212,9	74,2	78,8	147,1	185,5	256,8	278,8
МІ	0	35,6	43,2	50,6						
МІ	1	26,3	39,9	55,6						

НІ — країни з високим рівнем доходів (з розвинутою економікою), МІ — країни із середнім рівнем доходів (що розвиваються)

Аналіз отриманих даних (табл. 5.7) дозволяє стверджувати, що гіпотеза, висунута під час аналізу динаміки зміни відношення обсягу кредитів нефінансовим організаціям до ВВП, є правильною. Середнє значення показника для країн з високим рівнем доходів, у яких зафіксовано системну банківську кризу значно перевищує середнє для країн з високим рівнем доходів, у яких

¹ 48. StatProb. Bootstrap Methods. Режим доступу : <http://statprob.com/encyclopedia/BootstrapMethods.html>

кризи не зафіксовано. У той же час різниця між середніми значеннями показника для підгруп країн із середнім рівнем доходів є незначною. Це підтверджується і результатами тесту Манна-Уїтні, який дозволяє визначити ймовірність того, що середні значення вибірок не відрізняються. Для середніх значень підгруп країн з високим рівнем доходів вона дорівнює 0.0154, а для підгруп країн із середнім рівнем доходів — 0.9005.

Аналогічний тест, проведений для темпів приросту показника у 2007 році, показав, що гіпотеза про значущість впливу темпів розширення кредитування економіки на ступінь вразливості банківських систем країн із середнім рівнем доходів також є правильною. Ймовірність того, що середні значення темпів приросту відношення обсягу кредитів нефінансовим корпораціям до ВВП для підгруп країн із середнім рівнем доходів не відрізняються дорівнюють 0,0484, а для підгруп країн з високим рівнем доходів — 0,6605. Результати аналізу середніх значень темпів приросту досліджуваного показника для країн із середнім рівнем доходів підтверджують достовірність зроблених висновків (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

**СЕРЕДНЄ ДЛЯ ТЕМПІВ ПРИРОСТУ ВІДНОШЕННЯ
ОБСЯГІВ КРЕДИТІВ НЕФІНАНСОВИМ КОРПОРАЦІЯМ,
НАДАНИХ БАНКАМИ, ДО ВВП ДЛЯ КРАЇН ІЗ СЕРЕДНІМ РІВНЕМ ДОХОДІВ**

Бінарна змінна	Середнє		
	5%	Середнє	95 %
0	6 %	12 %	18 %
1	21 %	28 %	39 %

Важливість динаміки цього показника відзначено й іншими дослідниками. Так, К. Лунд-Єнсен визначив межу приросту відношення наданих банками резидентам кредитів до ВВП на рівні 4,9 %, перевищення якої сигналізує про підвищення небезпеки виникнення банківської кризи, хоча й наголошує, що сам по собі кредитний бум не обов'язково призводить до банківської кризи¹.

Проведені розрахунки дозволяють зробити висновок, що для країн з високим рівнем доходів, де відбулася банківська криза, характерні елементи сценарію, описаного Х.Мінські в теорії фінансової крижкості: надмірні обсяги кредитування за умови від-

¹ *Lund-Jensen K. Monitoring Systemic Risk Based on Dinamic Thresholds / K. Lund-Jensen, IMF Working Paper, № 12/159, 2012. — P. 22.*

носно низьких темпів економічного зростання. Справедливою теорією Мінські є і для країн із середнім рівнем доходів, що підтверджується одночасно відносно високими темпами нарощування кредитування приватного сектору економіки та уповільненням економічного зростання у 2007 році.

Важливою характеристикою схильності банків до прийняття надмірного ризику, яка пов'язана і з темпами нарощування банківським сектором кредитного портфеля, є відношення кредитного портфеля банків до депозитів. Аналіз динаміки зміни значень цього показника дозволяє стверджувати, що для країн, в яких зафіксовано системну банківську кризу, вони є вищими, ніж для країн, у яких системної кризи не зафіксовано, незалежно від рівня розвитку економіки (рис. 5.11). Це підтверджується і аналізом середніх значень цього показника за 2007 рік. Незалежно від групи країн за рівнем доходів, значення показника в країнах, де зафіксовано системну банківську кризу, у середньому вище за його значення в країнах, де її не зафіксовано.

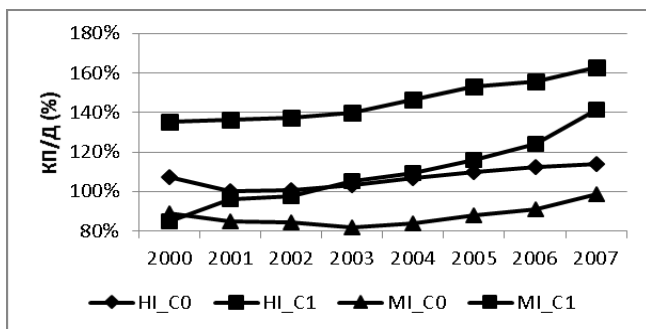

Рис. 5.11. Динаміка середнього значення відношення обсягу кредитного портфеля банків до депозитів за групами країн

Отже, виявлено, що занадто широке використання банками оптових джерел фінансових ресурсів негативно впливає на здатність банківської системи протистояти потрясінням. Імовірно, це пояснюється тим, що залучення значного обсягу фінансових ресурсів на фінансових ринках, особливо — міжнародних, призводить до викривлення сутності діяльності банківської системи на національному рівні як механізму перерозподілу тимчасово вільних ресурсів, у результаті чого економіка отримує занадто значні обсяги кредитування, що призводить до реалізації сценарію, описаного в теорії Х. Мінські. Це підтверджується результатами ана-

лізу зв'язку між відношенням кредитного портфеля банків до депозитів до загального обсягу кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, до ВВП (рис. 5.12).

Координати кожної точки на графіку — значення темпів приросту за 2007 рік досліджуваних показників для окремої країни. Лінії — лінійна опроксимация на основі побудованої простої регресії, де залежна змінна — темпи приросту відношення загального обсягу кредитів нефінансовому сектору до ВВП, а пояснювальна — відношення кредитного портфеля банків до загального обсягу депозитів. Нахил кривої лінії регресії на точковому графіку свідчить про наявність прямого зв'язку між темпами приросту показників в обох групах країн за рівнем доходів. Коефіцієнти кореляції свідчать про помірну силу зв'язку.

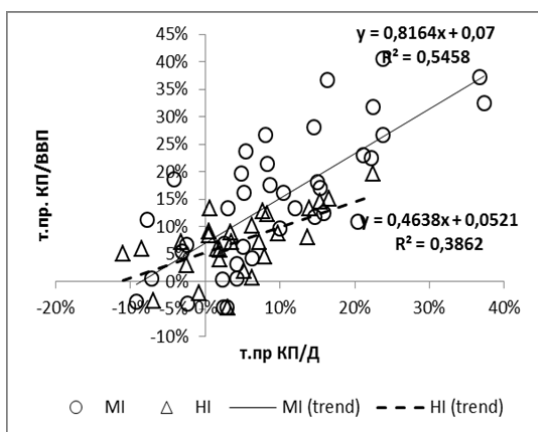

Рис. 5.11. Зв'язок між темпами приросту КП/ВВП та КП/Д за 2007 рік для країн із середнім рівнем доходів (МІ) і високим рівнем доходів (НІ)

Процес нарощування обсягів кредитування надмірно високими темпами свідчить про схильність банків до прийняття надмірного ризику в країнах, де зафіксована банківська криза. У розвинених країнах, де зафіксовано системну банківську кризу, про схильність до прийняття надмірного ризику свідчить також нарощування обсягів спекулятивних операцій на фінансових ринках. Аналіз динаміки середньої частки непроцентних доходів у валових доходах банків країн з розвинутою економікою показав, що для країн, в яких зафіксовано системну банківську кризу, цей показник вищий, ніж для іншої підгрупи країн (рис. 5.12).

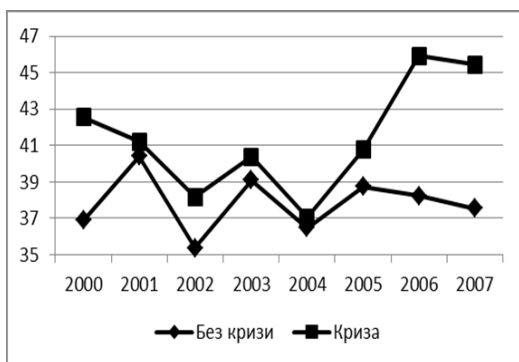

Рис. 5.12. Динаміка частки непроцентних доходів у валовому доході банків у країнах з високим рівнем доходів

Проте варіація значень у першій підгрупі є відносно високою, у результаті чого стандартна похибка середнього значення частки непроцентних доходів для країн, в яких зафіксовано системну банківську кризу, дорівнює 2,77 %. Крім того, значення 5 % квантилей підвибірок відрізняються несуттєво. Це свідчить про те, що реалізація системної банківської кризи можлива і за умови помірних обсягів спекулятивних операцій. Також, імовірно, доцільно розглядати 95 % квантиль підвибірки країн, де не зафіксовано системної банківської кризи, як граничного значення при розробленні систем раннього попередження, адже існує істотна різниця між 95 % квантилями підвибірок (табл. 5.9).

Таблиця 5.9

СЕРЕДНЄ ТА 5 % І 95 % КВАНТИЛІ ДЛЯ ЗНАЧЕНЬ ВІДНОШЕННЯ ОБСЯГІВ НЕПРОЦЕНТНИХ ДОХОДІВ БАНКІВ ДО ВАЛОВОГО ДОХОДУ ДЛЯ КРАЇН З ВИСОКИМ РІВНЕМ ДОХОДІВ

Бінарна змінна	Середнє			5 % квантиль			95 % квантиль		
	5 %	Середнє	95 %	5 %	Середнє	95 %	5 %	Середнє	95 %
0	34,30 %	36,96 %	39,64 %	28,57 %	28,82 %	33,54 %	40,72 %	44,15 %	45,72 %
1	38,40 %	43,66 %	49,26 %	25,23 %	29,11 %	37,70 %	50,90 %	61,71 %	65,85 %

Прийняття на себе банками надмірного ризику не завжди є наслідком некваліфікованих дій їх керівництва. Так, достатньо кіль-

ком банкам розширити кредитування, щоб інші банки також наросили обсяги балансу¹. У результаті жорсткої конкурентної боротьби найкращою стратегією поведінки для банку є наслідування тенденцій ринку з метою захисту власних позицій². Отже, доцільно дослідити вплив конкуренції на вразливість банківських систем.

Негативний вплив на здатність банківських систем країн з високим рівнем доходів протистояти потрясінням підтверджується тим, що країни, в яких зафіксовано системну банківську кризу, мали в середньому нижчий спред між ставками за кредитами і депозитами і за 2007 рік в їх банківських секторах зросла концентрація активів. Для вимірювання ступеня концентрації використано індекс концентрації ринку, розрахований як сумарна частка активів трьох найбільших банків у сукупному обсязі активів банківського сектору.

У країнах, в яких не зафіксовано банківську кризу, також знижувався спред між ставками за кредитами і депозитами, але темпи зміни значень цього показника значно нижчі, ніж у країнах, де зафіксовано банківську кризу (рис. 5.13).

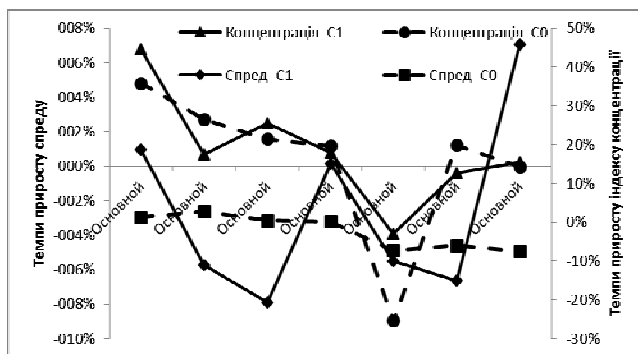

Рис. 5.13 Динаміка індексу концентрації та спреда між ставками по кредитам і депозитам для країн з високим рівнем доходів

Аналіз середніх значень темпів приросту індексу концентрації дозволяє зробити висновок, що середні значення для країн, де зафіксовано банківську кризу, і країн, де її не зафіксовано, суттєво відрізняються. Це справедливо і для квантилів. Як 5 %, так і

¹ *Alves A.* Banking strategy and credit expansion: a post-Keynesian approach / A. Alves, G. Dymski, L. Paula // *Cambridge Journal of Economics*. — 2008; vol.32(3). — P. 9.

² *Honohan P.* Banking System Failures in Developing and Transition Countries: Diagnosis and Prediction / P. Honohan, *Economic Notes*. — № 29. — 2000. — P. — 83.

95 % квантилі, розраховані для групи країн, в яких зафіксовано банківську кризу, суттєво перевищують значення квантилів, розрахованих для країн іншої підгрупи (табл. 5.10).

Таблиця 5.10

СЕРЕДНЄ ТА 5 % І 95 % КВАНТИЛІ ДЛЯ ТЕМПІВ ПРИРОСТУ ІНДЕКСУ КОНЦЕНТРАЦІЇ ДЛЯ КРАЇН З ВИСОКИМ РІВНЕМ ДОХОДІВ

Бінарна змінна	Середнє			5 % квантиль			95 % квантиль		
	5 %	Сер.	95 %	5 %	Сер.	95 %	5 %	Сер.	95 %
0	−5,00 %	−3,30 %	−1,60 %	−9,46 %	−8,11 %	−6,00 %	−0,73 %	1,04 %	1,69 %
1	2,26 %	3,57 %	4,95 %	0,08 %	0,28 %	2,28 %	4,61 %	7,32 %	8,20 %

Про вплив конкуренції на ступінь вразливості банківських систем країн із середнім рівнем доходів свідчать результати аналізу середніх значень темпів приросту спреду за 2007 рік (табл. 5.11). Те, що в країнах із середнім рівнем економіки, в яких зафіксовано системну банківську кризу, 2007 року спред знижувався значно швидшими темпами, ніж у країнах іншої підгрупи, імовірно свідчить про загострення конкуренції між банками.

Таблиця 5.11

СЕРЕДНЄ ДЛЯ ТЕМПІВ ПРИРОСТУ СПРЕДУ МІЖ СТАВКАМИ ПО КРЕДИТАХ І ДЕПОЗИТАХ ДЛЯ КРАЇН ІЗ СЕРЕДНІМ РІВНЕМ ДОХОДІВ

Бінарна змінна	5 %	Середнє	95 %
0	−5,99 %	−3,46 %	4,99 %
1	−52,55 %	−28,94 %	−5,34 %

Економічна глобалізація вимагає врахування впливу зовнішніх відносно національної економіки та фінансової системи факторів. Ступінь розвитку національної фінансової системи та сила її зв’язку із фінансовими системами інших країн, безумовно, є важливим фактором, який впливає на надійність банківської системи. Ці міркування підтверджуються тим, що лише чотири країни із середнім рівнем доходів класифіковано як такі, в яких зафіксовано системну банківську кризу. Це обумовило необхідність дослідження різниці між ступенем зв’язку банківських систем

країн з розвинуеною економікою та банківських систем країн, що розвиваються, з іншими банківськими системами.

Для характеристики ступеня такого зв'язку використано показник центральності за власним вектором, розрахований для банківських систем різних країн М. Чіхаком. Значення показника центральності банківської системи за власним вектором залежить від двох параметрів: кількості банківських систем інших країн, з якими пов'язана національна банківська система, та обсягів їх взаємних зобов'язань. Та банківська система, яка має вище значення центральності за власним вектором, прямо чи опосередковано пов'язана з більшою кількістю інших банківських систем і має більш тісні зв'язки з ними. Показник розраховано окремо з боку активів і з боку пасивів¹. Оскільки коефіцієнт кореляції між мірами центральності за власним вектором з боку пасивів і з боку активів наближується до одиниці, доцільно розглянути лише один з них.

Припущення стосовно того, що незначна кількість країн із середнім рівнем доходів, в яких у 2008 році зафіксовано банківську кризу, обумовлена відносно слабким їх зв'язком зі світовою фінансовою системою, підтверджується порівнянням значень показника центральності за власним вектором з боку пасивів для них і для країн з розвинуеною економікою. Результати розрахунків свідчать, що для банківських систем країн, які розвиваються, характерний значно нижчий ступінь зв'язку з іншими банківськими системами, ніж для країн з розвинуеною економікою (табл. 5.12)

Таблиця 5.12

**СЕРЕДНЄ ТА КВАНТИЛІ ДЛЯ ЗНАЧЕНЬ ПОКАЗНИКА ЦЕНТРАЛЬНОСТІ
ЗА ВЛАСНИМ ВЕКТОРОМ З БОКУ ПАСИВІВ ГРУП КРАЇН
ЗА РІВНЕМ ДОХОДІВ**

Група за рівнем доходів	Середнє			5 % квантиль			95 % квантиль		
	5 %	Середнє	95 %	5 %	Середнє	95 %	5 %	Середнє	95 %
НІ	0,076	0,130	0,189	0,000	0,001	0,004	0,273	0,440	0,474
МІ	0,0008	0,002	0,0025	0	0	0	0,0042	0,007	0,0074

НІ — країни з високим рівнем доходів (з розвинуеною економікою), МІ — країни із середнім рівнем доходів (що розвиваються)

¹ Muñoz S. The Bright and the Dark Side of Cross-Border Banking Linkages / S. Muñoz, R. Scuzzarella, M. Cihák, IMF Working Papers, 2013, No 11/186, 42 p.

Визначена закономірність підтверджується і проведенням розрахунків для країн з високим рівнем доходів. За результатами тесту Манна-Уїтні, імовірність того, що середнє значення центральності за власним вектором з боку пасивів для країн з високим рівнем доходів, в яких зафіксовано банківську кризу, не відрізняється від середнього для країн з високим рівнем доходів, де кризи не зафіксовано, дорівнює 0.02605.

Проведений аналіз показав, що середнє значення досліджуваного показника для країн з високим рівнем доходів, де зафіксовано банківську кризу, є значно вищим, ніж для країн з високим рівнем доходів, в яких кризи не зафіксовано (табл. 5.13). Розрахунок показників для країн із середнім рівнем доходів неможливий через недостатній обсяг вибірки та велику варіацію значень ступеня центральності за власним вектором.

Таблиця 5.13

**СЕРЕДНЄ ТА КВАНТИЛІ ДЛЯ ЗНАЧЕНЬ ПОКАЗНИКА ЦЕНТРАЛЬНОСТІ
ЗА ВЛАСНИМ ВЕКТОРОМ З БОКУ ПАСИВІВ КРАЇН
З ВИСОКИМ РІВНЕМ ДОХОДІВ**

Бінарна змінна	Середнє			5 % квантиль			95 % квантиль		
	5 %	Середнє	95 %	5 %	Середнє	95 %	5 %	Середнє	95%
0	0,031	0,080	0,137	0,000	0,001	0,005	0,129	0,256	0,326
1	0,165	0,317	0,488	0,002	0,004	0,047	0,474	0,984	1,023

Важливий вплив на надійність банківської системи здійснюють не тільки характеристики банківського сектору країни, але й здатність центрального банку підтримати банки у разі реалізації негативних впливів на їх діяльність. Однією з характеристик можливостей рефінансування центральним банком ділових банків є обсяг його активів порівняно з обсягом активів комерційних банків. Для виявлення впливу цього чинника проаналізовано відношення обсягу активів ділових банків до обсягу сукупних активів банківської системи (сума активів центрального та ділових банків) на кінець 2007 року (табл. 5.14).

Аналіз середніх значень показника свідчить про те, що для країн, в яких зафіксовано банківську кризу, характерні в середньому нижчі його значення, ніж для країн, де кризи не зафіксова-

но. Ця тенденція спостерігається як для країн із середнім рівнем доходів, так і для країн з високим рівнем доходів. Аналіз довірчих інтервалів для середніх дає підстави для того, щоб зробити висновок щодо високої імовірності того, що ця різниця не випадкова.

Таблиця 5.14

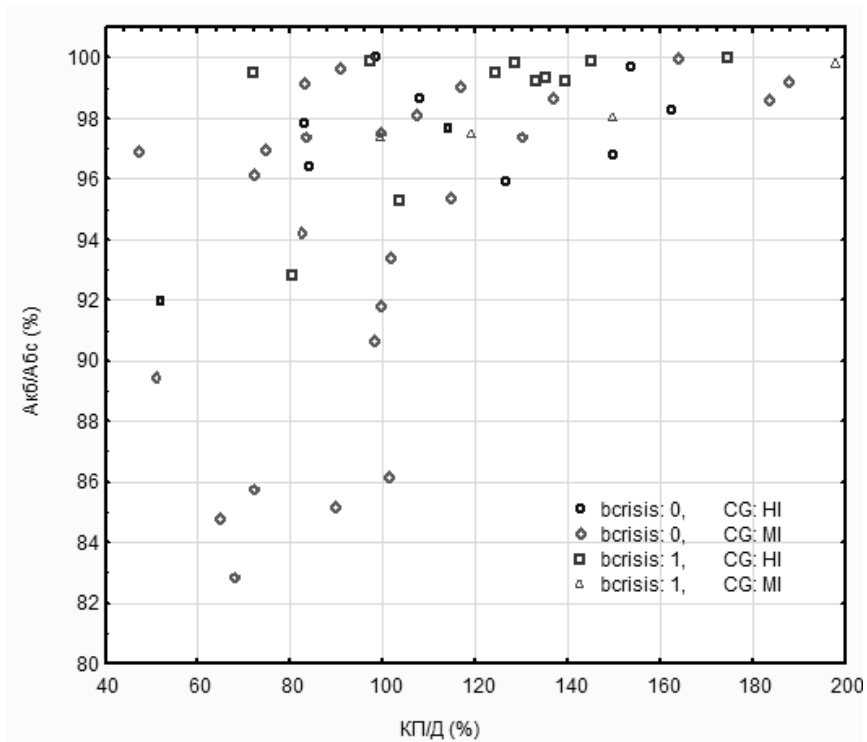
**СЕРЕДНЄ ТА КВАНТИЛІ ДЛЯ ЗНАЧЕНЬ ВІДНОШЕННЯ ОБСЯГУ АКТИВІВ
КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ ДО СУМИ ОБСЯГІВ АКТИВІВ
КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ І ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ**

Група за рівнем доходів	Бінарна змінна	Середнє			5 % квантиль			95 % квантиль		
		5 %	Сер.	95%	5 %	Сер.	95 %	5 %	Сер.	95 %
НІ	0	96,7	97,4	98,1	95,9	96,0	97,1	97,8	98,5	98,6
НІ	1	99,4	99,6	99,8	99,2	99,2	99,5	99,9	100,0	100,0
МІ	0	91,6	93,7	95,7						
МІ	1	97,5	99,6	99,8						

НІ — країни з високим рівнем доходів (з розвинуеною економікою), МІ — країни із середнім рівнем доходів (що розвиваються)

З метою визначення взаємозв’язку цього показника зі змінними, які характеризують ризик, що його беруть на себе банки, виявлено зв’язок частки активів ділових банків у активах банківської системи і обсягу кредитного портфеля до депозитів. Показник відношення обсягу кредитного портфеля до депозитів обрано тому, що він одночасно характеризує як масштаби кредитування економіки, так і схильність банків до залучення ресурсів на фінансових ринках (рис. 5.14).

Переважає кількість точок, які позначають значення показників для країн, де зафіксовано банківську кризу, знаходиться у правій верхній частині графіка. Відношення кредитів до депозитів у них перевищує 100 %, а частка комерційних банків у активах банківської системи перевищує 95 %. Крім того, відсутні точки в нижній правій частині графіка, що свідчить про відсутність країн, в яких обсяги кредитів значно перевищують обсяг депозитів, а частка центрального банку в активах банківської системи перевищує 5 %.

HI — країни з високим рівнем доходів, MI — країни із середнім рівнем доходів, bcrisis: 1 — кризи зафіксовано, bcrisis: 0 — кризи не зафіксовано

Рис. 5.14. Зв'язок між часткою активів комерційних банків в активах банківської системи та відношенням обсягу кредитного портфеля до депозитів

Це дозволяє зробити припущення, що процес розширення кредитування за рахунок запозичених на фінансових ринках коштів приводить до зниження частки активів центрального банку в активах банківської системи, і, як наслідок, — до зниження надійності банківської системи (як через зростання рівня ризику, з яким стикаються банки, так і через зниження здатності центрального банку до протидії кризовим явищам). Результати розрахунків для показників, які характеризують кожен із факторів впливу на стійкість банківської системи, узагальнено у табл. 5.15.

Таблиця 5.15

РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ СЕРЕДНІХ ЗНАЧЕНЬ ПОКАЗНИКІВ

Показник	Високий рівень доходів		Середній рівень доходів	
	Без кризи	Криза	Без кризи	Криза
Реальний ВВП (т. пр.)	>	<	<	>
Реальний ефективний валютний курс	>	<	=	
Власний капітал/Активи	>	<	<	>
Кредити нефінансовим корпораціям/ВВП	<	>	=	
Кредити нефінансовим корпораціям/ВВП (т. пр.)	=		<	>
Кредитний портфель/Депозити	<	>	<	>
Активи центрального банку/ВВП	>	<	>	<
Процентний спред	>	<	=	
Процентний спред (т. пр.)	1 — екстрем.високі та екстрем.низькі		>	<
Концентрація (т. пр.)	<	>	=	
ВВП на душу населення (дол. США, 2005 = 100 %) (т. пр.)	>	<	<	>
Непроцентні доходи/Валові доходи	<	>	=	
Ступінь взаємозв'язку	<	>	=	
Витрати/Доходи (т. пр.)	<	>	=	

Якщо середнє значення показника для однієї із груп країн за ознакою наявності кризи є вищим, ніж для іншої, в клітинці таблиці це позначено символом «<», якщо вищим — «>», якщо закономірність відсутня — «=».

Крім розглянутих кількісних факторів, на надійність банківської системи впливають якісні, що визначають умови її

функціонування. У процесі дослідження відібрано низку показників, які характеризують рівень розвитку фінансового ринку, корумпованості державних посадовців, освіти. Статистичний аналіз дозволив виділити найбільш впливові з них. Для країн з розвинутою економікою значущих предикторів не визначено. Імовірно, це пояснюється відносно високим рівнем розвитку цих країн за всіма розглянутими критеріями. Для країн із середнім рівнем доходів визначено низку значущих для класифікації, за ознакою наявності кризи в 2008 році, показників (табл. 5.16).

Таблиця 5.16

**НАЙБІЛЬШ ЗНАЧУЩІ
ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РИЗИКУ ВИНИКНЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ КРИЗИ
ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ**

Показник	XI-квадрат	Імовірність
Ефективність антикорупційної політики	27	0,000145
Обмеження на рух капіталу	13,12778	0,069056
Індекс доступності кредитної історії	7,83266	0,062386

Найбільш значущим, відповідно до результатів тесту, є показник ефективності антикорупційної політики. Цей показник отримано шляхом опитування експертів у кожній країні і є частиною розрахунку індексу трансформації Бертельсманна¹. Результати розрахунків свідчать, що ефективність антикорупційної політики в країнах, де відбулася криза, нижча за аналогічний показник у країнах, де її не зафіксовано (рис. 5.15).

Аналіз середніх значень також свідчить про значну різницю у значеннях показників у двох вибірках. Для країн, де кризи не відбулося, середнє значення показника склало 4,52, а для тих, де кризу зафіксовано — 2,333. Максимальне значення показника для країн, де зафіксовано системну банківську кризу, склало 3 (Російська Федерація), що дорівнює мінімальному його значенню для країн, де кризи не зафіксовано (В'єтнам).

¹ BTI transformation index. — Режим доступу : <http://www.bti-project.org/bti-home/>

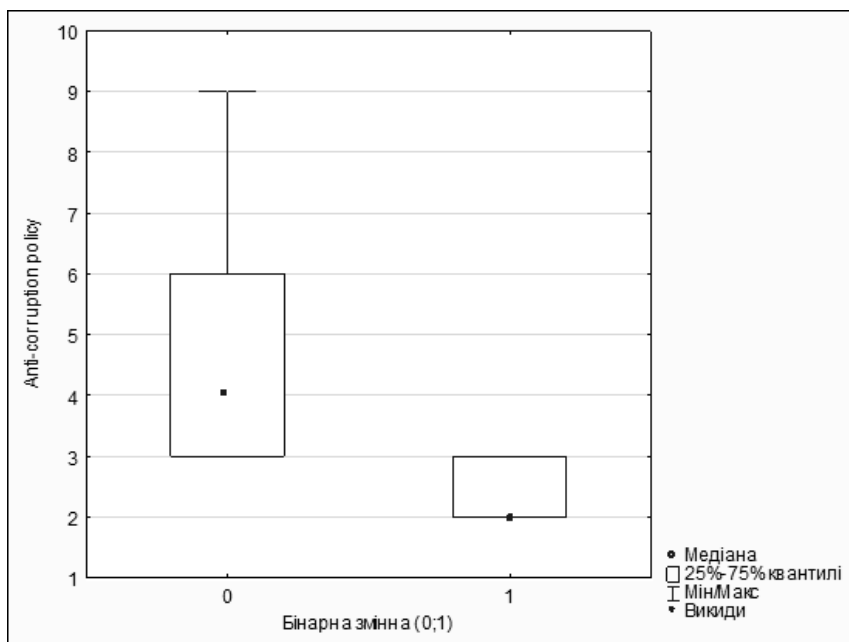

Рис. 5.15. Коробковий графік оцінки ефективності антикорупційної політики

Важливою характеристикою середовища функціонування економічних суб'єктів є наявність або відсутність обмежень на рух капіталу через кордон. Індекс обмежень на рух капіталу може приймати значення від 1 (рух капіталу суворо обмежено) до 7 (рух капіталу не обмежено)¹. У країнах, де не зафіксовано банківської кризи, рух капіталу є більш вільним, ніж у країнах іншої підгрупи (табл. 5.16). Значення індексу в трьох із чотирьох країн, де зафіксовано банківську кризу, є низькими і лежать за межами 10 % квантілі для вибірки країн, де кризи не зафіксовано (3,88).

Імовірно, вплив обмежень на рух капіталу на надійність банківської системи пояснюється більшою схильністю інвесторів до панічного виведення вкладень в умовах, коли існує ймовірність неможливості виведення коштів за наявності підстав для появи негативних очікувань щодо стану банківської системи.

¹ Опитування Світового банку центральних банків про практики нагляду та регулювання. — Режим доступу : <http://econ.worldbank.org/>

Таблиця 5.16

**СЕРЕДНЄ ТА КВАНТИЛІ ДЛЯ ІНДЕКСУ ОБМЕЖЕНЬ
НА РУХ КАПІТАЛУ В КРАЇНАХ З СЕРЕДНІМ РІВНЕМ ДОХОДІВ**

Бінарна змінна	Середнє		
	5 %	Сер.	95 %
0	4,483	4,74	4,993
1	3,275	3,85	4,3

Розгляд зв'язку між індексом обмежень на рух капіталу та індексом прозорості ведення бізнесу дозволяє зробити висновок, що гіпотеза щодо впливу негативних очікувань інвесторів на стан банківської системи підтверджується. Індекс прозорості ведення бізнесу приймає значення від 0 (недостатній ступінь розкриття інформації) до 10 (інформація повністю розкрита) і вимірює ступінь захищеності інвесторів через розкриття фірмами фінансової інформації та інформації про власників. На графіку кожна точка представляє окрему країну, а її координати відповідають значенням показників для цієї країни на кінець 2007 року (рис. 5.16).

Те, що точки, які відповідають більшості країн, де не зафіксовано банківської кризи, лежать вище та справа від точок, які позначають РФ, Україну та Казахстан, свідчить про вплив на надійність їх банківських систем невизначеності щодо стану економіки країни та ризику неможливості захистити інвестиції з погляду іноземних інвесторів. Загалом ці показники характеризують ступінь очікуваного ризику, з яким стикаються інвестори.

Достатність інформації про діяльність підприємств є необхідною передумовою нормального функціонування банківської системи не тільки тому, що від неї залежить поведінка іноземних інвесторів, але й тому, що тільки за умови наявності достатнього обсягу достовірних даних банки здатні нормально виконувати функцію перерозподілу тимчасово вільних ресурсів суспільства. Індекс доступності кредитної історії змінюється в межах від 0 (інформації недостатньо) до 6 (наявна вся необхідна інформація) і характеризує достатність інформації щодо кредитної історії позичальника, яку надають кредитні бюро.

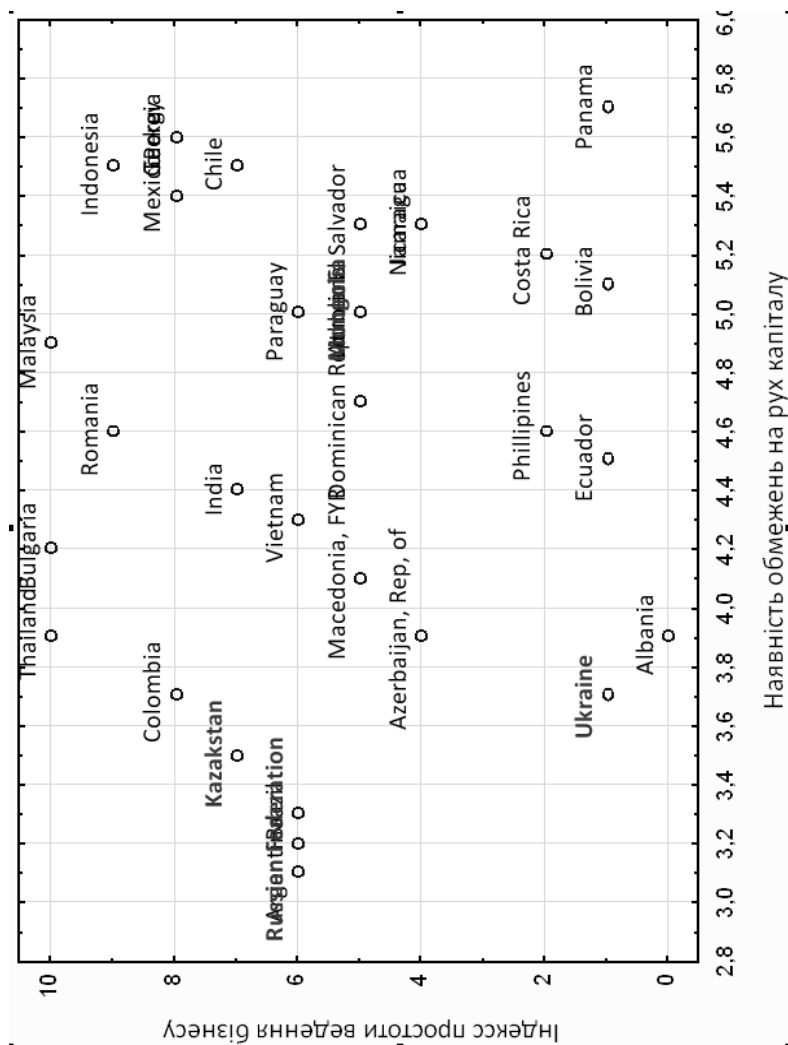

Рис. 5.16. Аналіз впливу на надійність банківської системи наявності обмежень на рух капіталу та індексу відкритості ведення бізнесу

Результати дослідження значень цього показника в країнах із середнім рівнем доходів, поділивши їх на групи за ознакою наявності кризи, підтверджують припущення про важливість розкриття інформації про кредитну історію позичальників (рис. 5.17). У країнах, де зафіксовано системну банківську кризу, значення показника на кінець 2007 року були нижчими, ніж в іншій групі.

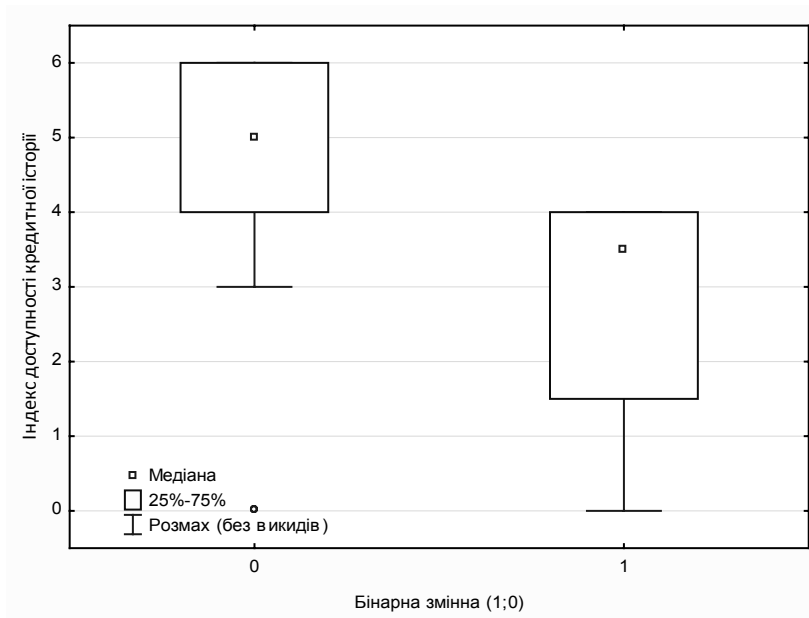

Рис. 5.17. Медіана та квантилі для індексу доступності кредитної історії

Проведене дослідження показало, що стан економіки і банківських систем країн з розвинутою економікою та країн, що розвиваються, значно відрізняється. Спільним є те, що криза відбулась у країнах, банки яких були більш схильні до акумуляції ризику. Встановлено, що двома основними факторами, які зумовили глобальну фінансову кризу, стала глобалізація фінансових ринків і надмірний ризик, який прийняли на себе банки. Для банківських систем країн, що розвиваються, найбільший ризик пов'язаний з надмірними обсягами кредитування та з активним залученням банками ресурсів на фінансових ринках. Для країн з розвинутою економікою додатковим джерелом ризику є схильність до надмірних обсягів спекулятивних операцій на фінансових ринках (рис. 5.18).

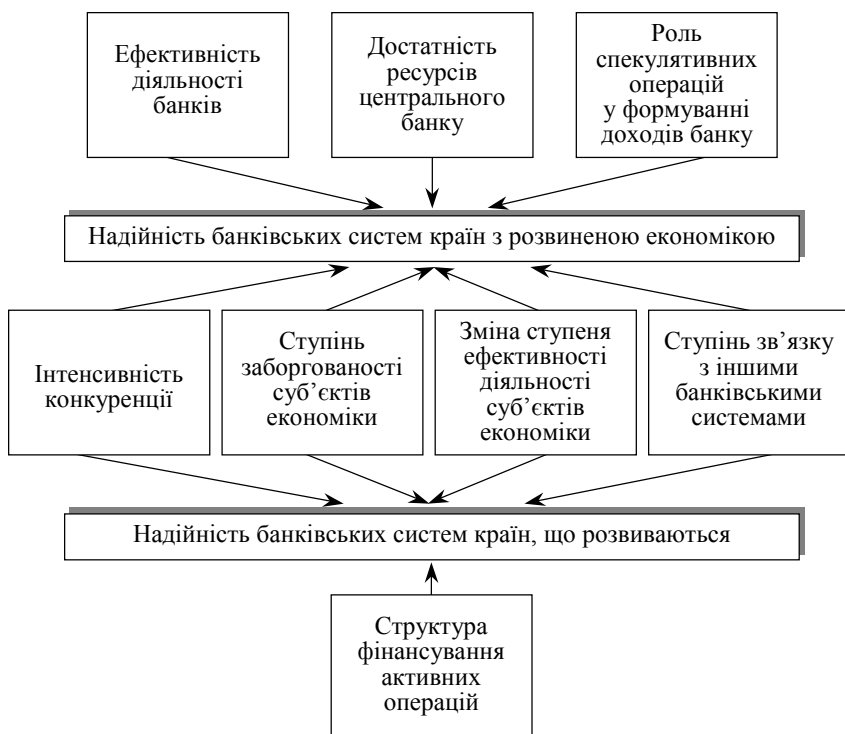

Рис. 5.18. Основні фактори впливу на надійність банківських систем країн світу

Надмірні темпи зростання обсягів кредитування економіки приводять не тільки до накопичення банками ризику, але й до зниження здатності центрального банку стабілізувати ситуацію на фінансових ринках у разі початку банківської кризи. Доведено, що на надійність банківської системи впливає ступінь довіри іноземних інвесторів до економіки в цілому та до банківської системи зокрема. Для підвищення довіри до банків з боку іноземних інвесторів необхідно надати їм достатній обсяг достовірної інформації про діяльність економічних суб'єктів і забезпечити впевненість у можливості виводу коштів у випадку реалізації кризових явищ. Для забезпечення нормального функціонування банківської системи необхідно стимулювати розвиток інформаційної інфраструктури, та інституційного середовища діяльності банків.

5.3. Взаємозв'язок глобальних економічних дисбалансів і надійності банківських систем

Наприкінці XX та на початку XXI століття світ пережив низку серйозних фінансових криз, що зумовило активізацію досліджень кризових явищ і пошук шляхів забезпечення стійкості національних фінансових систем до внутрішніх і зовнішніх шоків. Зниження стабільності світової фінансової системи зумовлює необхідність аналізу закономірностей, характерних для фінансових криз на різних етапах розвитку світової економіки. Такий аналіз дозволить сформувати цілісне розуміння основних тенденцій розвитку світової фінансової системи, визначити шляхи підвищення її стійкості та напрямки подальших досліджень.

Існуючі дослідження банківських криз обмежуються, як правило, вивченням причин і наслідків окремої кризи чи криз на окремому часовому проміжку. Ті ж з них, в яких розглядаються кризи на достатньо тривалому проміжку часу, присвячені аналізу лише окремих їх видів. Дослідження характеру та причин банківських криз XIX та XX століть, вивчення характерних особливостей банківських криз на різних часових проміжках дозволять визначити незмінні характеристики та основні тенденції розвитку глобальної фінансово-економічної системи.

Для проведення дослідження використано базу даних фінансових криз, створену Кармен Рейнхарт¹, історичну базу даних національних рахунків та інші бази даних, представлені Гронінгемським Центром росту та розвитку². К. Рейнхарт визначає банківські кризи як події, коли в результаті панічного відпливу депозитів відбувається злиття чи придбання державою одного чи більше банків, а також у разі банкрутства низки банківських організацій. Кризи зовнішньої заборгованості К. Рейнхарт визначає як неспроможність суб'єктів економіки обслуговувати платежі за основною сумою боргу перед іноземними економічними суб'єктами чи процентні платежі. До криз внутрішнього боргу віднесено такі самі випадки відносно до внутрішнього боргу. Також до них віднесено випадки, коли були оголошені депозитні канікули чи здійснено примусове конвертування депозитів у локальну валюту. Інфляційна криза фіксувалась у випадку річного зростання цін більше ніж на 20 %. Валютна криза — у разі девальвації націо-

¹ База даних фінансових криз Кармен М. Рейнхарт. — Режим доступу : <http://www.carmenreinhardt.com/data/browse-by-topic/topics/7/>

² Гронінгемський центр зростання та розвитку. — Режим доступу : <http://www.rug.nl/research/ggdc/>

нальної валюти відносно долара США чи іншої валюти (фунт стерлінгів, французький франк, німецька марка чи євро) більше ніж на 30 %¹. У базі даних визначено дати криз для 70 країн за період з 1800 року по 2010 рік. У розрахунки включено 68 країн (табл. 5.17).

Таблиця 5.17

ПЕРЕЛІК ДОСЛІДЖЕНИХ КРАЇН

Африка	Азія	Європа	Латинська Америка	Північна Америка	Океанія
Алжир	Китай	Фінляндія	Аргентина	Канада	Австралія
ЦАР	Індія	Австрія	Болівія	США	Нова Зеландія
Ангола	Індонезія	Бельгія	Бразилія		
Кот Д'Івуар	Японія	Данія	Чилі		
Єгипет	Корея	Франція	Колумбія		
Гана	Малайзія	Німеччина	Коста-ріка		
Кенія	Таївань	Греція	Домініканська Республіка		
Мавританія	Тайланд	Угорщина	Еквадор		
Морокко	Турція	Ісландія	ЕльСальвадор		
Туніс	М'янмар	Ірландія	Гватемала		
Нігерія	Філіппіни	Італія	Гондурас		
ПАР	Сінгапур	Великобританія	Мексика		
	Шрі Ланка	Нідерланди	Уругвай		
		Норвегія	Венесуела		
		Польща	Нікарагуа		
		Португалія	Панама		
		Румунія	Парагвай		
		Росія	Перу		
		Іспанія			
		Швеція			
		Швейцарія			

¹ Кармен М. Рейнхарт. База даних фінансових криз — Режим доступу : <http://www.carmenreinhardt.com/data/browse-by-topic/topics/7/>

Розглянемо кількість банківських криз по роках за весь досліджений проміжок часу (рис. 5.19). Варто відзначити відносно незначну кількість криз у період з 1800 року по 1933 рік і майже повну їх відсутність у період з 1940 по 1976 роки. Відсутність банківських криз у цей період науковці, як правило, пов'язують з функціонуванням Бреттон-Вудської валютної системи та суворим регулюванням діяльності банків в цей період. Починаючи з середини 1970-х років, почався процес дерегуляції діяльності банків, що в поєднанні з інтернаціоналізацією банківської діяльності та зміною валютної системи призвело до зниження стійкості національних банківських систем¹.

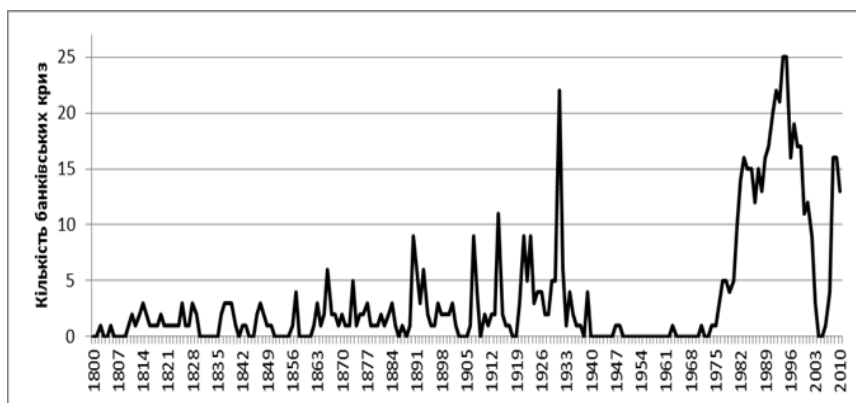

Рис. 5.19. Кількість банківських криз в період з 1800 року по 2010 рік

У період з 1800 по 1900 рік найбільш поширеним кризовим явищем були боргові кризи, зокрема кризи зовнішньої заборгованості (рис. 5.20).

До кінця Наполеонівських війн у 1815 році економіки всіх європейських держав забезпечували військові дії, що спричинило дисбаланси в економічному розвитку цих країн. Також вплив на господарську діяльність мали промислова революція та дипломатичні відносини. Так, підприємства Великобританії в період з кінця 18 століття по 1815 рік масово впроваджували у виробництво парові машини, що дозволило збільшити ефективність виробництва у 2—10 разів, залежно від галузі. Ураховуючи те, що ринки континентальної Європи в період Наполеонівських війн були не-

¹ Evans T. Five explanations for the international financial crisis/ T. Evans// Working Paper, No. 08/2010, Institute for International Political Economy, Berlin 2010

доступні для британських товарів, Великобританія встановила тісні зв'язки з Азією, Африкою, Північною та Південною Америками. Це сприяло розвитку промислового виробництва та підвищувало оптимізм суб'єктів господарювання. У результаті, значна частина підприємств у 1815 році здійснювала спекуляції з метою накопичення товару і розміщення його на ринках континентальної Європи. Враховуючи те, що промисловість країн континентальної Європи значною мірою була зруйнована війною, а товари сільського господарства було неможливо імпортувати до Великобританії через законодавчі обмеження, попит на товари британських виробників і на колоніальні товари виявився значно нижчим за їх пропозицію. Унаслідок падіння цін значна кількість британських підприємств була не здатна забезпечити вчасне обслуговування кредитів, що призвело до економічної та банківської кризи¹. Незважаючи на те, що економіка Великобританії була однією з найбільших і розвинених у світі, криза 1815 року практично не мала наслідків для господарств і банківських систем інших країн, що зумовлено, імовірно, відносно слабкими міжнародними економічними зв'язками.

Рис. 5.20. Порівняння кількості банківських та зовнішніх боргових криз у період з 1800 року по 1900 рік

Після кризи 1815 року почався період стрімкого економічного зростання, який супроводжувався зростанням ступеня зв'язку

¹ Вирт М. История торговых кризисов в Европе и Америке / М. Вирт. — К. : Издание редакции журнала «Знание». — С. 67.

між економіками та фінансовими системами різних країн. Так, нагромадження значних обсягів вільних коштів на рахунках британських банків і неможливість отримання достатньо високого доходу з них стали причиною початку спекулятивного фінансування діяльності підприємств, у тому числі і іноземних (особливо — підприємств країн Латинської Америки). Так, у Британії в період з 1821 по 1825 роки було розміщено державні облігації Бразилії, Чилі, Колумбії, Данії, Франції, Греції, Мексики, Італії, США, Австрії, Перу, Португалії, Прусії, Росії, Іспанії та Гватемали на значні суми¹. У результаті надмірних обсягів кредитування в період з 1826 по 1830 роки відбулися боргові кризи в Аргентині, Бразилії, Чилі, Колумбії, Коста-Риці, Еквадорі, Ель-Сальвадорі, Греції, Гватемалі, Гондурасі, Мексиці, Нікарагуа, Перу, Португалії, Іспанії та Венесуелі². Отже, уже в першій половині 19-го століття глобалізація фінансових ринків здійснювала негативний вплив на стійкість економічних і фінансових систем.

Для підтвердження такого висновку проведено кластерний аналіз даних про зовнішні боргові кризи, оскільки саме ці кризи були найбільш поширенням шоком у період з 1800 по 1900 рік. Для розрахунків взято тільки країни, в яких за період зафіксовано не менше однієї боргової кризи. У результаті розрахунків отримано три кластери (табл. 5.18).

Таблиця 5.18

СКЛАД КЛАСТЕРІВ ТА ВІДСТАНЬ ДО ЦЕНТРІВ КЛАСТЕРІВ

№	Країна	Дистанція	Кластер	№	Країна	Дистанція	Кластер
1	Болівія	0,208	1	16	Туніс	0,202	2
2	Чилі	0,377	1	17	Уругвай	0,217	2
3	Коста-Рика	0,323	1	18	Аргентина	0,356	3
4	Домініканська Республіка	0,309	1	19	Колумбія	0,378	3
5	Єгипет	0,194	1	20	Еквадор	0,439	3
6	Парагвай	0,231	1	21	Ель Сальвадор	0,324	3
7	Турція	0,183	1	22	Греція	0,337	3

¹ Вирт М. История торговых кризисов в Европе и Америке / М. Вирт. — К. : Издание редакции журнала «Знание». — С. 78.

² Кармен М. Рейнхарт. База даних фінансових криз. — Режим доступу : <http://www.carmenreinhardt.com/data/browse-by-topic/topics/7/>

№	Країна	Дистан-ція	Клас-тер	№	Країна	Дистан-ція	Клас-тер
8	Австрія	0,338	2	23	Гватемала	0,334	3
9	Бразилія	0,294	2	24	Гондурас	0,365	3
10	Франція	0,123	2	25	Мексика	0,372	3
11	Німеччина	0,182	2	26	Нікарагуа	0,337	3
12	Нідерланди	0,284	2	27	Перу	0,389	3
13	Португалія	0,421	2	28	Іспанія	0,369	3
14	Росія	0,171	2	29	Венесуела	0,393	3
15	Швеція	0,123	2				

Для країн першого кластера відзначено тільки один період нестабільності, з 1869 по 1889 рік. Країни другого кластера характеризуються відносною стабільністю і відносно низькою ймовірністю виникнення боргових криз протягом усього періоду.

Для країн третього кластера характерна висока ймовірність боргової кризи, починаючи з 1825 до 1900 року (рис. 5.21).

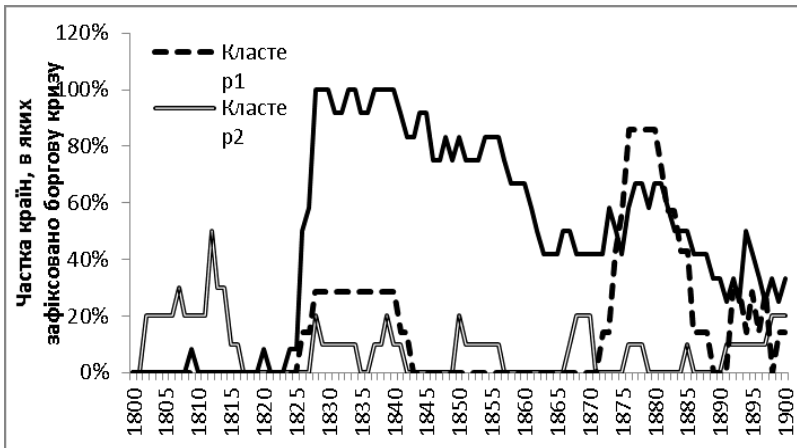

Рис. 5.21. Частки країн, в яких зафіксовано боргову кризу, за кластерами

На користь твердження про негативний вплив на стійкість економічних і фінансових систем глобалізації фінансових і товар-

них ринків у XIX столітті свідчить і географічний розподіл країн, які належать до кластерів. Так, до третього та першого кластерів належать переважно країни Латинської Америки, які тісно пов'язані між собою як прямими економічними відносинами, так і через зв'язки з Великобританією та іншими країнами Європи, економічні суб'єкти яких здійснювали фінансування інвестиційних проектів у Латинській Америці.

Для аналізу географічного розподілу кризових явищ підсумовано за категоріями кризові роки у кожній групі країн, загальну суму поділено на кількість країн у групі (табл. 5.19).

Таблиця 5.19

**СЕРЕДНЯ КІЛЬКІСТЬ КРИЗОВИХ РОКІВ НА ОДНУ КРАЇНУ В ПЕРІОД
з 1800 по 1900 роки**

Регіон	Валютна криза	Висока інфляція	Криза фондового ринку	Боргова криза (внутр. борг)	Боргова криза (зовн. борг)	Банківська криза
Африка	0,00	0,08	0,00	0,00	0,75	0,83
Азія	1,77	6,38	0,15	0,00	0,46	0,85
Європа	2,48	5,76	1,19	0,67	8,05	4,00
Латинська Америка	1,44	1,89	0,00	0,22	31,89	1,00
Північна Америка	4,50	1,50	5,00	9,50	0,00	7,50
Океанія	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,04

Так, для відносно слабо розвинених країн Африки кризові явища були не характерні. Для країн Азії в основному були характерні валютні та інфляційні кризи, що, імовірно, пов'язано з діяльністю торговельних компаній європейських держав. Для країн Латинської Америки, як уже зазначалося, характерні боргові кризи, що пояснюється значними обсягами фінансування, направленими в них країнами Європи. Для країн Європи характерні були всі види криз, особливо — боргові, банківські та періоди високої інфляції. Майже всі кризи, які зафіксовані в Північній Америці, відбулися в США. Для регіону характерні валютні кризи, банківські, внутрішні боргові та кризи на фондовому ринку. Аналіз дозволяє зробити висновок, що рівень розвитку економіки та фінансової системи країни, а також ступінь її пов'язаності з економіками та фінансовими системами інших країн уже в 19-му

столітті визначав кількість і різноманіття криз. Що вищий рівень розвитку економіки країни, тим менш вираженими є їх окремі види. Загалом, країни можуть бути умовно розподілені на країни-донори та країни-реципієнти. Якщо у країні з високим рівнем розвитку економіки виникав надлишок ліквідних коштів, вони направлялись в економіку країн-реципієнтів, підвищуючи небезпеку виникнення в них боргової кризи. Боргова криза в країнах-реципієнтах підвищувала небезпеку банківської кризи в країнах-донорах. Також Річард Тіллі відзначає наявність зв'язку між фазою економічного циклу та небезпекою виникнення банківської кризи¹.

Незважаючи на описані кризові явища, у період з 1800 по 1900 роки спостерігалось менше фінансових потрясінь, ніж в інші періоди. Так, у цьому періоді в середньому за рік відбувалися банківські кризи в одній-двох країнах, а в періоді з 1901 по 1945 рік — у трьох (табл. 5.20).

Упродовж указанного періоду відбулася ціла низка криз, обумовлених як недосконалістю банківського законодавства, так і економічними дисбалансами (кризи 1907, 1914, 1929—1933 років).

Таблиця 5.20

**КІЛЬКІСТЬ КРАЇН,
В ЯКИХ ЗАФІКСОВАНО ФІНАНСОВІ ШОКИ (СЕРЕДНЬОРІЧНІ ЗНАЧЕННЯ)**

Часовий проміжок	Валютна криза	Гіперінфляція	Криза на фондовому ринку	Боргова криза		Банківська криза	Разом
				Внутрішній борг	Зовнішній борг		
1800—1900	1,10	2,48	0,37	0,37	7,58	1,47	13,37
1901—1945	6,04	4,80	6,93	1,51	10,60	2,98	32,87
1946—1975	9,34	7,79	12,48	0,90	6,59	0,21	37,31
1975—2010	14,26	11,94	12,83	2,86	12,06	12,34	66,29

Також у період з 1901 по 1945 рік більш поширеними, порівняно з попереднім періодом, стали кризи на фондовому ринку та валютні кризи. Банківські кризи хоча й відбувалися частіше, ніж у попередньому періоді, проте були менш поширеними. Варто наголосити й на тому, що в період з 1901 по 1945 рік набули біль-

¹ Tilly R. Banking Crises in Three Countries, 1800-1933: An Historical and Comparative Perspective / R. Tilly // Bulletin of the GHI. — 2010. — Is.6-p.79.

шого розповсюдження сценарії, за яких одночасно відбувається кілька фінансових кризових явищ (табл. 5.21). Це, імовірно, пояснюється розвитком міжнародних економічних та фінансових зв'язків, що призвело до ускладнення структури світової фінансової системи і національних фінансових систем¹.

Таблиця 5.21

**ВИДИ КРИЗОВИХ ЯВИЩ ТА ЇХ ПОСІДНАННЯ
ЗА ЧАСОВИМИ ПРОМІЖКАМИ**

Період	1800—1900		1901—1945		1946—1975		1976—2010	
№	Криза	Частка, %	Криза	Частка, %	Криза	Частка, %	Криза	Частка, %
1	Ex	31,04	Ex	27,79	SM	32,69	SM	17
2	In	8,92	SM	15,56	Ex	12,56	Bc	12
3	Bc	5,49	Cur	9,59	Cur	12,56	Ex	12
4	Cur	3,21	In	9,20	In	9,74	Cur	7
5	SM	1,16	Bc	5,38	CurIn	7,18	CurIn	6
6	InEx	1,12	CurEx	3,42	CurSM	4,74	SMBc	5
7	Dom	0,67	SMBc	3,03	InSM	3,72	CurInEx	5
8	DomEx	0,62	DomEx	2,94	CurInSM	2,44	In	4
9			InSM	2,35	CurEx	2,31	CurSM	3
10			InEx	2,25	CurInEx	2,31	ExBc	3
11			CurSM	2,15	DomEx	1,92	CurInBc	3
12			SMEEx	1,86	CurInSMEEx	1,41	InEx	3
13			CurIn	1,66	SMEEx	1,28	Dom	2
14			CurInEx	1,37	InEx	1,03	CurEx	2
15			CurInSM	1,37			CurSMBc	2
16			CurDomEx	1,08			CurInSM	2

¹ Financial Crises, 1880—1913 The Role of Foreign Currency Debt/M. D. Bordo, C. M. Meissner // NBER Working Papers, 2007. — P. 139.

Закінчення табл. 5.21

Період	1800—1900		1901—1945		1946—1975		1976—2010	
№	Криза	Частка, %	Криза	Частка, %	Криза	Частка, %	Криза	Частка, %
17			ExBc	0,98			CurIn SMBc	1
18			CurBc	0,98			CurBc	1
19							CurIn- DomEx	1
20							CurInEx Bc	1
21							CurInDo mExBc	1
22							InBc	1
23							DomEx	1
24							InExBc	1

Легенда: Bc — банківська криза, SM — криза на фондовому ринку, Ex — Боргова криза (зовн.), Dom — Боргова криза (внутр.), : In — висока інфляція, Cur — Валютна криза

Причому для країн з розвинуеною економікою (таких як США, Великобританія, Італія, Франція, Швеція, Німеччина) найбільш характерними стали кризи фондового ринку, а для країн, які з ними тісно пов'язані (країни Латинської Америки), — боргові кризи. Фінансові системи найбільш тісно пов'язаних із США країн страждали як від боргових криз, так і від обвалів фондового ринку. Для країн, які брали активну участь у Першій та Другій світових війнах (Росія, Австрія, Німеччина), також була характерна висока небезпека виникнення боргових криз.

Аналіз особливостей фінансових систем країн, які знаходяться в різних географічних регіонах, дозволяє стверджувати, що, як і в попередньому періоді частота та кількість видів кризових явищ прямо залежать від рівня розвитку економіки країни. У цьому періоді значно поширилися кризи внутрішньої заборгованості та кризи на фондовому ринку. Найбільш вразливою економікою в цьому періоді була економіка США і саме міграція ризику із США до інших країн частково зумовили зростання кількості обвалів фондового ринку в латиноамериканських країнах та Європі. Також дві світові війни та Велика депресія зумовили зростання кількості криз внутрішньої заборгованості в Європі та Америці (табл. 5.22).

Таблиця 5.22

**СЕРЕДНЯ КІЛЬКІСТЬ КРИЗОВИХ РОКІВ НА ОДНУ КРАЇНУ В ПЕРІОД
з 1901 по 1945 роки**

Країна	Валютна криза	Висока інфляція	Криза фондово-го ринку	Боргова криза (внутр. борг)	Боргова криза (зовн. борг)	Банківська криза
Африка	1,3333	2,5833	0,7500	0,0000	0,1667	0,0833
Азія	2,6923	3,6923	1,5385	0,1538	3,6154	2,4615
Європа	5,7619	4,5238	8,5238	1,6667	5,7619	3,1905
Латинська Америка	4,3889	2,1667	3,3333	1,5556	16,6667	1,0556
Північна Америка	8,5000	0,5000	15,0000	1,0000	0,0000	5,5000
Океанія	2,0000	0,0000	6,5000	0,5000	0,0000	1,0000

Після закінчення Другої світової війни, переходу до нової валютної системи, створення таких організацій, як МВФ і Світовий банк, відбулися значні зміни і в характері фінансових криз. Найбільш поширеним кризовим явищем стали кризи на фондових ринках, валютні кризи та періоди високої інфляції, у той час, як зафіксовано незначну кількість банківських криз. Так, за період із середини 1940-х років по кінець 1970-х було зафіксовано незначну кількість банкрутств банків у США (рис. 5.23).

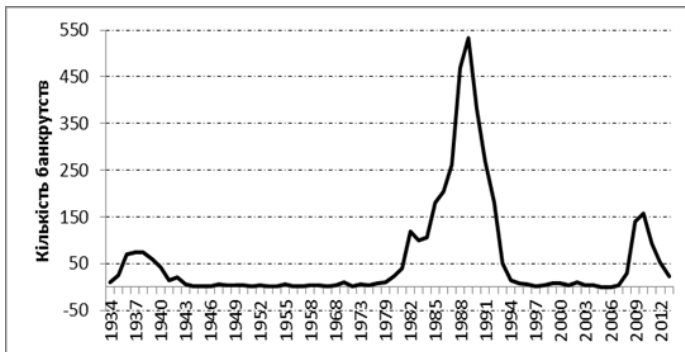

Рис. 5.23. Річна кількість банкрутств банків у період
з 1934 по 2013 рік¹

¹ Історична статистика банківського сектору США, Федеральна корпорація страхування депозитів. — Режим доступу : <http://www2.fdic.gov/hsob>

Динаміка кількості банкрутств банків США відповідає гіпотезі про короткозорість бачення катастроф (*distress myopia*). Кожному сплеску банкрутств передують тривалий період стабільного розвитку. Найпоширенішими комбінаціями кризових явищ стали комбінації періодів інфляції, зниження курсів національних валют і обвалу на фондовому ринку.

Стабільність розвитку банківських систем у період з 1945 до початку 1980-х років пояснюється, імовірно, жорстким регулюванням банківської діяльності та обмеженнями, які було прийнято після кризи 1930—1933 років¹. Сплеск банківських криз наприкінці 1970-х пов'язується з лібералізацією фінансових ринків і посиленням конкуренції між банками. Імовірно, кількість банківських криз знизилась і під впливом бурхливого економічного розвитку, який відбувався після закінчення Другої світової війни під впливом кейнсіанської економічної політики урядів багатьох країн. Також цей період характеризується створенням центральних банків у країнах, які здобули незалежність від Великобританії та Франції². Стійкість національних фінансових систем імовірно підвищилася й за рахунок зниження ступеня взаємозв'язку між економіками країн, що відбулося внаслідок розподілу країн на блоки під час Другої світової війни та введення урядами більшості країн протекціоністських законів³.

Про це свідчить і аналіз кореляцій між часовими рядами для різних країн (рис. 5.24). На діаграмі позначено відсоток коефіцієнтів кореляції, абсолютне значення яких перевищує 0,5 у загальній їх кількості. Чим вище значення цього показника, тим вищий ступінь взаємозв'язку між країнами, тим більшою мірою передається ризик від однієї країни до іншої.

У процесі статистичного аналізу розраховано коефіцієнти кореляції для криз зовнішньої заборгованості, обвалів на ринку цінних паперів і банківських криз. Для всіх розрахованих показників характерна тенденція до зниження в періоді з 1946 по 1975 роки після зростання в перші десятиліття XX століття.

¹ Beck T. Bank competition and financial stability : friends or foes ?/T. Beck//Policy Research Working Paper Series, World Bank, 2010.

² 127. Krampf A. Translation of Central Banking to Developing Countries in the Post-World War II Period: The Case of the Bank of Israel // The Globalization of Knowledge in History/J.Renn (ed.). — 2012. — P. — 465.

³ 128. Holowitz S. Restarting Globalization After World War II: Structure, Coalitions, and the Cold War/ S. Holowitz// Comparative Political Studies. — 2004. — vol. 37 no. 2, — P. 128.

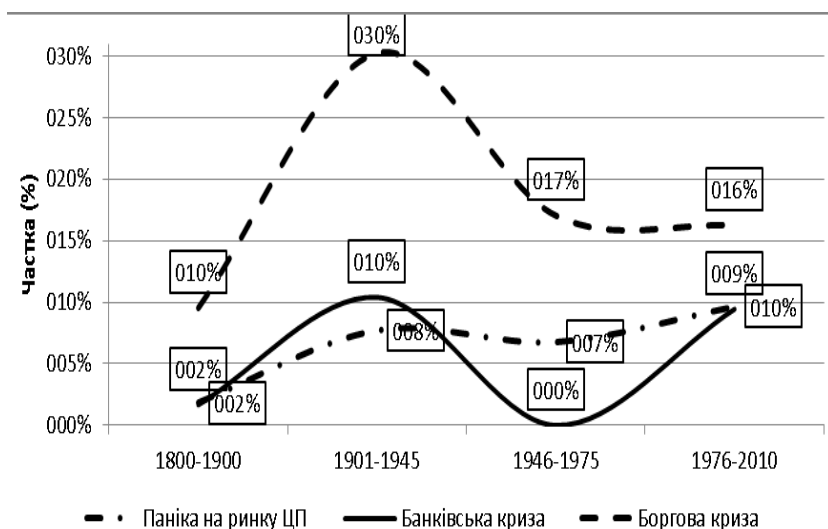

Рис. 5.24. Ступінь взаємозв'язку між економічними системами досліджених країн

Найбільшу кількість кризових явищ зафіксовано в період з 1976 по 2010 роки. У цей час поширення набули всі види фінансових потрясінь, крім внутрішніх боргових криз (табл. 5.20). Також зафіксовано найбільшу кількість їх комбінацій (табл. 5.21). Це, ймовірно, пояснюється суттєвим ускладненням світового фінансового ринку, підвищенням рівня інтеграції національних фінансових систем у світовому фінансовому просторі. Прискоренню цих процесів сприяв і бурхливий розвиток інформаційних технологій. Так, частка обладнання, пов'язаного з інформаційними технологіями, та програмного забезпечення у валовому нагромадженні основного капіталу 14-ти європейських країн (Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Ірландія, Італія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Швеція, Великобританія) зросла в період з 1990-го по 2000 рік у 3,3 разу, а в США — у 2,8 разу¹. Для досліджуваного періоду характерне також зростання тривалості кризових явищ (рис. 5.25). Це, ймовірно, пояснюється комплексним характером значної частини криз і взаємним негативним впливом економічних систем різних країн.

¹ Гронінгемський центр зростання та розвитку. — Режим доступу : <http://www.rug.nl/research/gdgc/>

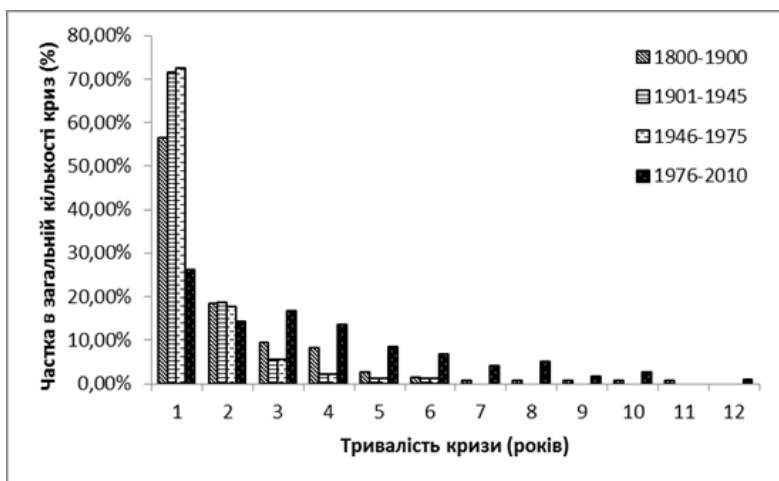

Рис. 5.25. Розподіл банківських криз за тривалістю

З метою визначення країн, вразливих до певних видів кризових явищ, проведено кластерний аналіз. Після розрахунків виокремлено п'ять кластерів країн зі схожими характеристиками з погляду вразливості до кризових явищ (табл. 5.23). За результатами аналізу виявлено, що країни першого кластера найбільш вразливі до кризи зовнішньої заборгованості та характеризуються помірним ступенем ризику всіх інших кризових явищ, крім паніки на фондовому ринку. Це, імовірно, пояснюється недостатнім рівнем розвитку фондового ринку в зазначених країнах. Країни другого кластера найбільш стійкі до всіх кризових явищ. Імовірно, частина з них — через недостатній рівень розвитку фінансової системи і її слабку інтеграцію зі світовим фінансовим ринком (Алжир, Шрі-Ланка), а інша частина — через високий професіоналізм і значний досвід органів нагляду, розвинену ринкову інфраструктуру та досконале законодавче середовище (Канада, Австралія, Великобританія). Також у кластері присутні країни, стабільність розвитку фінансових систем яких обумовлена швидким розвитком всієї економіки в досліджуваному періоді (Ірландія).

Країни третього кластера найбільш вразливі для обвалів фондового ринку і характеризуються середнім ступенем вразливості до банківських криз. У той же час, для них не характерні валютні, боргові кризи та періоди високої інфляції. Основну частину країн кластера становлять країни Західної Європи. Також до нього належить значна кількість країн Південно-Східної Азії.

Таблиця 5.23

**КРАЇНИ, ЯКІ ВХОДЯТЬ ДО КЛАСТЕРІВ ТА ВІДСТАНІ
ДО ЦЕНТРУ КЛАСТЕРІВ**

Країна	Відстань	№ кл.	Країна	Відстань	№ кл.	Країна	Відстань	№ кл.
Болівія	3,84	1	Австрія	2,07	3	Ангола	6,34	4
ЦАР	5,69	1	Бельгія	1,88	3	Аргентина	6,44	4
Кот Д'Івуар	3,45	1	Китай	1,50	3	Бразилія	4,09	4
Гондурас	3,06	1	Данія	1,46	3	Чилі	4,52	4
Нікарагуа	5,13	1	Фінляндія	1,99	3	Колумбія	5,53	4
Росія	4,80	1	Франція	1,92	3	Еквадор	4,29	4
Алжир	1,98	2	Німеччина	0,73	3	Гана	5,09	4
Австралія	2,13	2	Греція	4,45	3	Ісландія	5,43	4
Канада	2,21	2	Індія	1,58	3	Мексика	2,46	4
Коста-Рика	3,02	2	Індонезія	3,16	3	Нігерія	4,75	4
Єгипет	2,82	2	Італія	0,73	3	Парагвай	4,36	4
Гватемала	1,26	2	Японія	1,70	3	Перу	3,46	4
Угорщина	3,04	2	Кенія	4,57	3	Польща	2,99	4
Ірландія	1,98	2	Корея	1,75	3	Румунія	3,57	4
Мавританія	2,52	2	Малайзія	1,73	3	Турція	6,12	4
Марокко	3,18	2	Нова Зеландія	2,31	3	Уругвай	3,90	4
М'янмар	7,01	2	Норвегія	0,66	3	Венесуела	4,94	4
Нідерланди	2,30	2	Філіппіни	5,46	3	Домініканська Республіка	3,75	5
Панама	5,00	2	Португалія	2,45	3	ЕльСальвадор	3,75	5
ЮАР	2,80	2	Сінгапур	2,59	3			
Шрі-Ланка	1,09	2	Іспанія	2,14	3			
Тайвань	2,34	2	Швеція	1,76	3			
Туніс	1,73	2	Швейцарія	2,63	3			
Великобританія	2,40	2	Таїланд	2,94	3			
			США	2,29	3			

Для країн четвертого кластера найбільш характерні валютні кризи та періоди високої інфляції. Також вони вразливі до обвалів на фондовому ринку, криз зовнішньої заборгованості та банківських криз. Країни цього кластера найменш стійкі до кризових явищ. Основну частку країн кластера становлять країни Латинської Америки.

До п'ятого кластера входять тільки дві країни: Домініканська Республіка і Ель Сальвадор. Для цих країн були найбільш характерні кризи внутрішнього боргу. Також вони вразливі до криз зовнішньої заборгованості та інфляції (рис. 5.26).

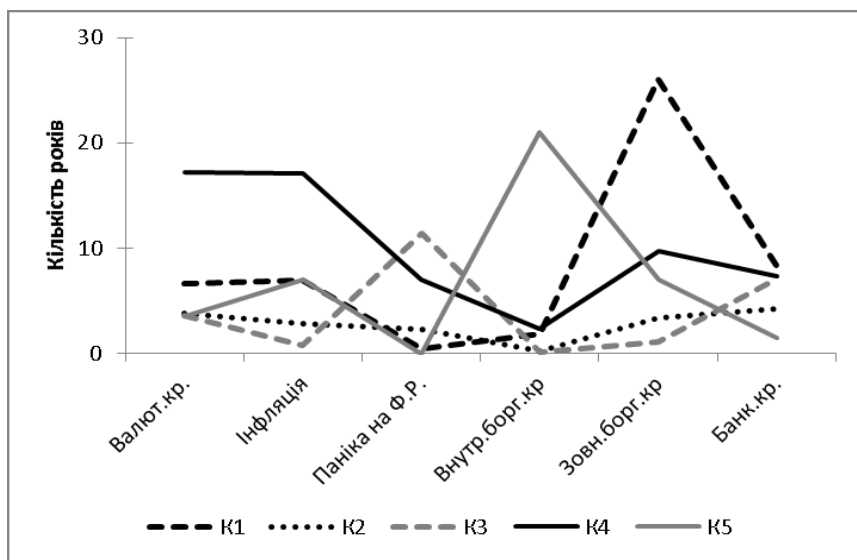

Рис. 5.26. Середня кількість кризових років за кластерами та видами фінансових потрясінь

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що глобалізація фінансових ринків і тісні міжнародні економічні зв'язки негативно впливали на стабільність фінансових систем як у XIX, так і в XX столітті. Низька дохідність фінансових вкладень у межах економічних систем країн з розвинутою економікою змушують суб'єктів господарювання шукати можливості розміщення надлишку ліквідних коштів на ринках інших країн. Незалежно від форми інвестування суб'єкти ринку схильні вкладати кошти в країни, економіки яких характеризуються швидким зростанням і значним потенціалом росту. Причому міжнародні ін-

вестиції протягом певного періоду сприяють зростанню економіки країни, після чого надмірні обсяги інвестицій створюють небезпеку реалізації кризи зовнішнього боргу, яка, у свою чергу, підвищує небезпеку банківської кризи та обвалів на фондових ринках країн-інвесторів. Цей процес схожий на описаний Х. Мінські процес зміни форм фінансування діяльності суб'єктів господарювання протягом ділового циклу. Таким чином, країни з розвинутою економікою, для яких характерні значні обсяги дешевих фінансових ресурсів і невисока потенційна дохідність розміщення коштів у межах національних економічних систем, є одним з основних джерел дисбалансів у глобальній фінансовій системі.

Прийняття в 1988-му році угоди «Базель І» і подальша еволюція стандартів регулювання діяльності банків не забезпечили стабільності в діяльності банківських систем. В останню чверть XX століття та перше десятиліття XXI століття банківські кризи відбувалися частіше, ніж у будь-якому іншому проміжку часу протягом дослідженого періоду. Це доводить, що прийняті стандарти регулювання недостатньо ефективні за умов глобалізації фінансових ринків і швидкого розвитку економіки та фінансових ринків.

З метою уникнення глобальних фінансових потрясінь необхідно не тільки здійснювати мікро- та макропруденційний нагляд у межах окремих держав чи їх об'єднань, але й аналіз глобальних дисбалансів, адже впродовж останніх 210 років велика кількість фінансових криз спричинена саме такими дисбалансами. Значну їх частку можна було передбачити та уникнути шляхом визначення країн чи регіонів, які залучають занадто великі обсяги іноземних інвестицій чи, навпаки, інвестують надмірні обсяги коштів у економіку інших країн.

5.4. АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ДОМІНАНТНИМИ ФАКТОРАМИ ВПЛИВУ НА НАДІЙНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Необхідною умовою створення системи оцінювання надійності банківської системи є вивчення зв'язків між факторами, які на них впливають. Для цього потрібно дослідити фактори, що впливають на якість і структуру активів банків, їх ліквідність, структуру фінансування активних операцій банків, рентабельність їх діяльності. Розгортання банківської кризи, як правило, відбувається на фоні погіршення якості активів банків. Це зумовлює не-

обхідність дослідження чинників, які на неї впливають. Ураховуючи специфіку банківської системи України, найбільше значення для підтримання нормального функціонування банків має якість кредитного портфеля. Відповідно до гіпотези фінансової крихкості, якість кредитного портфеля банків змінюється циклічно, залежно від того, який тип фінансування операцій застосовують економічні суб'єкти. Процес переходу від забезпеченого фінансування до Понци фінансування передбачає випередження темпами зростання обсягів кредитування економіки темпів зростання виробництва¹. Отже, важливе значення для дослідження циклічності розвитку економіки та банківської системи має показник співвідношення обсягів кредитів нефінансовим корпораціям та ВВП. Ураховуючи роль зниження якості споживчих кредитів у погіршенні стану банків України в період фінансової кризи 2008 року, цей показник доцільно розширити, включивши до нього і кредити фізичним особам. На показник відношення обсягу банківських кредитів, наданих нефінансовим корпораціям до ВВП, імовірно, впливають такі фактори, як темпи економічного зростання країни, стан банківської системи, обсяги кредитування економіки в попередньому періоді, структура фінансування активних операцій.

З метою визначення чинників, які впливають на співвідношення кредитного портфеля банків до ВВП, побудовано регресійну модель, з використанням часових рядів за період з 2 кв. 2006 року по 2 кв. 2013. Зауважимо, що така модель не може розглядатись як цілком адекватна через вплив економічної та фінансової кризи 2008 року, коли зв'язки між показниками були частково порушені, але вона є статистично значущою і пояснює до 63 % варіації показника. Для побудови моделі показники були оброблені з метою вилучення сезонності та викидів (значень, які лежать далі, ніж за три стандартні відхилення від середнього). Модель має вигляд:

$$\frac{\text{КП}}{\text{ВВП}}t = 0,6725 * \frac{\text{КП}}{\text{ВВП}}t - 1 + 0,2794 * \frac{\text{МБ}_{\text{пер.}}}{3_{\text{об}}} . \quad (5.2)$$

Прогнозовані та спостережувані значення показника наведено на графіку (рис. 5.27), з якого видно, що після кризи похибка

¹ Minsky H. P. The Financial Instability Hypothesis / H. P. Minsky // The Jerome Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper №74. — P. 8.

прогнозування вища, ніж до неї. Інші розглянуті та перелічені вище фактори не мають впливу на досліджуваний показник.

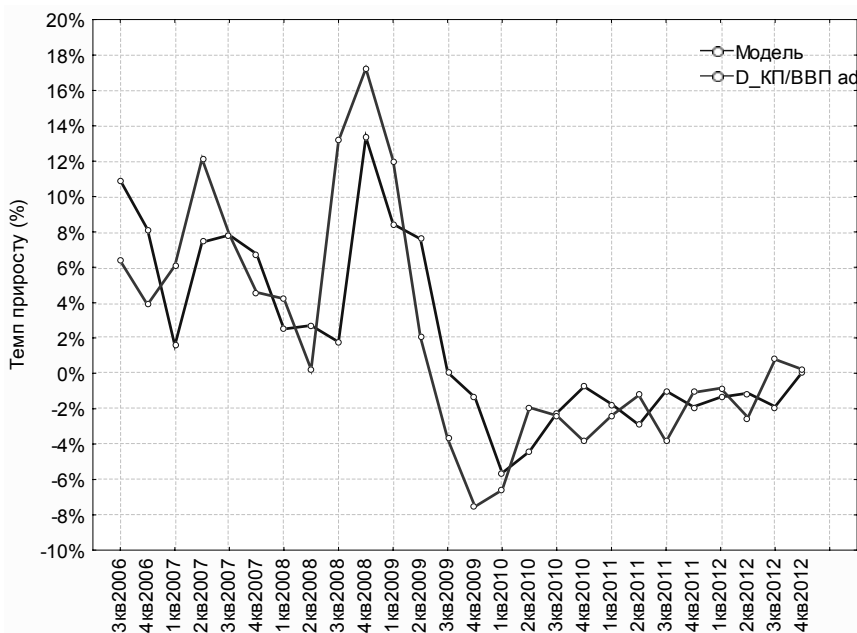

Рис. 5.27. Прогнозовані та спостережувані значення КП/ВВП

Модель дає підстави для висновку, що зміна дослідженого показника значною мірою обумовлена його значеннями у попередніх періодах і структурою фінансування активів банку. Це цілком відповідає гіпотезі Х. Мінські, адже свідчить про те, що частину кредитів підприємства використовують з метою рефінансування.

Ураховуючи те, що процес розширення кредитування економіки значною мірою є таким, який підтримує сам себе, необхідно визначити його вплив на якість кредитного портфеля банків. Аналіз динаміки відношення кредитного портфеля до ВВП і відношення резервів під кредитний ризик до сукупного обсягу кредитного портфеля банків дозволяє стверджувати, що між показниками спостерігається зворотний зв'язок (рис. 5.28). До 3 кварталу 2008 року значення відношення КП банків до ВВП зростало, у той час як значення відношення резервів до КП знижувалося. Починаючи з 2 кварталу 2009 по 4 квартал 2011 тенденція набула зворотного характеру. У період з 4 кварталу 2008 року по 1 квар-

тал 2009 зв'язок порушився через вплив різких потрясінь, що їх зазнала банківська система, а 2012 року — через докладання банками зусиль для формування достатнього обсягу резервів згідно з новими вимогами НБУ.

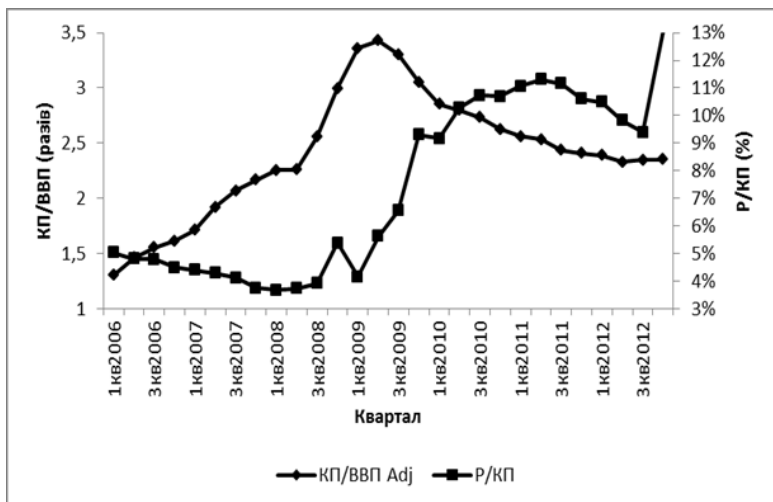

Рис. 5.28. Динаміка показників КП/ВВП та Рез/КП в період з 1 кварталу 2006 року по 4 квартал 2012

Для визначення ступеня зв'язку між досліджуваними показниками розрахуємо коефіцієнти еластичності відношення резервів до кредитного портфеля по відношенню кредитного портфеля до ВВП. Розраховані коефіцієнти еластичності свідчать, що в період з 2-го кварталу 2009 року по 4 квартал 2011 зворотний зв'язок між показниками є сильнішим, ніж у період з 1 кварталу 2006 року по 3 квартал 2008, адже значення коефіцієнтів еластичності склали 0,0505 і $-0,0102$ відповідно.

На підставі отриманих даних зроблено висновок, що до початку кризи, на стадії зростання, резерви були недосформовані. Це відзначено і науковцями інших країн. Результатом цього спостереження стало включення до Базеля III контрциклічних буферів, створених з метою запобігання банкрутства банків в умовах надмірного зростання обсягів кредитування¹. Розгляд динаміки співвідношення резервів на покриття кредитного ризику до кредит-

¹ Solow R. M. Technical Change and the Aggregate Production Function/ R. M. Solow // The Review of Economics and Statistics. — 1957. — Vol. 39. — № 3. — P. 58.

ного портфеля дозволяє підтвердити висновок, що на фазі економічного зростання банки схильні недооцінювати ризики своєї діяльності (табл. 5.29). Напередодні кризи, у 3 кварталі 2008 року, навіть з урахуванням впливу інфляції, обсяг кредитного портфеля становив 398 % від його обсягу на кінець 2004 року, а обсяг резервів — лише 221 %.

Таблиця 5.29

**ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ
(% ВІД ЗНАЧЕНЬ НА КІНЕЦЬ 2004 РОКУ)***

Період	Кредитний портфель (КП)	Резерви на покриття можливих втрат за кредитними операціями (Р)	Р/КП
4 кв 2004	100,00	100,00	100,00
3 кв 2008	398,40	221,85	55,69
4 кв 2008	498,40	395,51	79,36
4 кв 2009	426,52	582,85	136,65
4 кв 2011	401,77	625,07	155,58

*з урахуванням інфляції

У той час, як такі високі темпи розширення кредитної діяльності обов'язково мають супроводжуватися зростанням ризиковості наданих позик, співвідношення резервів і кредитного портфеля в 3 кварталі 2008 року знизилося майже вдвічі, порівняно з 4 кварталом 2004 року. У результаті, у 4 кварталі 2008 року банки були змушені доформовувати резерви, що погіршило їх фінансовий стан. На кінець 2008 року обсяг резервів склав майже 400 % від їх обсягу на початок 2005 року.

З метою визначення переліку факторів, які впливають на якість кредитного портфеля, розраховано коефіцієнти кореляції між співвідношенням обсягу резервів до обсягу виданих позик і змінними, які характеризують стан банківської системи та економіки загалом. Ураховуючи зміни у порядку розрахунку обсягів недіючих кредитів, єдиним доступним для статистичного аналізу показником якості кредитного портфеля є відношення резервів до загального обсягу кредитів. Проведені раніше розрахунки демонструють недостатню ефективність цього показника для повноцінної оцінки ризику кредитного портфеля. Разом з тим, оцінка обсягу потенційних втрат за кредитами є складним процесом, що потребує наявності інформації про позичальників і побудови

складних економетричних моделей. З огляду на зазначене, а також на те, що динаміка співвідношення резервів і кредитного портфеля достатньо точно характеризує зміну якості кредитів, цей показник доцільно застосувати для аналізу факторів, які впливають на якість кредитного портфеля. Розраховані коефіцієнти кореляції доводять, що на співвідношення резервів і кредитного портфеля в різні часові проміжки впливають різні змінні (табл. 5.30).

До початку фінансової кризи спостерігається тісний обернений зв'язок між обсягом валового зовнішнього боргу та співвідношенням резервів до кредитного портфеля, що може свідчити про використання суб'єктами економіки залучених на зовнішніх ринках коштів не тільки для розширення економічної діяльності, але й для забезпечення своєчасності розрахунків за отриманими від українських банків кредитами. Ця тенденція негативно характеризує стан економіки України в докризовий період і є свідченням вразливості банківської системи.

Таблиця 5.30

**КОЕФІЦІЄНТИ КОРЕЛЯЦІЇ МІЖ СПІВВІДНОШЕННЯМ ОБСЯГУ
СФОРМОВАНИХ БАНКАМИ УКРАЇНИ РЕЗЕРВІВ
ЗА КРЕДИТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ ДО ОБСЯГУ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ
ТА МАКРОЕКОНОМІЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ**

2 кв 2006 — 3 кв 2008		1 кв 2010 — 4 кв 2012	
Показник	Коеф. кореляції	Показник	Коеф. кореляції
Валовий зовнішній борг, на кінець періоду	−0,798	L_Коеф.обор. Деп	−0,703
L_Кпфо/ВВП Adj	−0,714	Коеф.обор. Деп	−0,649
L_Д.нас./В.нас. Adj	−0,539	Кінвал/КП	0,508
Плат.б. деф. (% ВВП)	0,507	L_ROA	0,527
L_NPL/КП	0,511	Плат.б. деф. (% ВВП)	0,562
L_Абанків у стад.лікв/Абанків всього	0,619		
L_Плат.б. деф. (% ВВП)	0,650		

Символ L_ перед назвою показника означає, що його значення взято із лагом в один квартал.

Також тісний обернений зв'язок із досліджуваним показником якості кредитного портфеля має співвідношення кредитів

фізичним особам до ВВП із лагом в один квартал. Це свідчить про те, що в період економічного зростання фізичні особи здатні обслуговувати свою заборгованість перед банками, що знижує співвідношення резервів до кредитного портфеля і стимулює банки до подальшого розширення кредитування фізичних осіб. Це, імовірно, свідчить про те, що в період активного розширення споживчого кредитування якості кредитного портфеля тимчасово підвищується внаслідок того, що позичальники схильні повністю обслуговувати свій борг протягом певного періоду часу, після чого потенційний ризик неповернення позики реалізується.

Найбільш тісний прямий зв'язок із співвідношенням резервів і кредитного портфеля банків має дефіцит платіжного балансу (у відсотках до ВВП) із лагом в один квартал. Імовірно, вплив дефіциту платіжного балансу на якість кредитного портфеля є подвійним: з одного боку через курс гривні до іноземних валют, з другого — через стан експортоорієнтованих галузей економіки.

Також спостерігається тісний зв'язок між станом банківської системи в попередньому періоді, що характеризується часткою активів банків, які перебувають у стадії ліквідації у загальному обсязі активів банківської системи, та співвідношенням резервів до загального обсягу кредитного портфеля, що, імовірно, пояснюється зниженням схильності банків до прийняття ризику на фоні погіршення кон'юнктури ринку банківських послуг. У результаті, банки доформовують резерви за кредитними операціями.

Після фінансової кризи виявлено значно меншу кількість факторів впливу (див. табл. 5.30). Як і до кризи, значний вплив на стан кредитного портфеля має стан платіжного балансу. Крім того, значення відношення резервів до кредитного портфеля характеризуються оберненим зв'язком із показником оборотності депозитних вкладень, що, ймовірно, пояснюється позитивним впливом на якість кредитного портфеля пожвавлення економіки, у результаті чого економічні суб'єкти інвестують наявні кошти у виробництво товарів і надання послуг, замість розміщення їх на депозитних рахунках. Зниження якості кредитного портфеля впливає на стан банківської системи двома способами: через зміну обсягу власного капіталу та через зниження обсягів вхідного грошового потоку. Відповідно, банк стає банкрутом у двох випадках: коли вичерпується його капітал і коли у нього не вистачає ліквідних коштів для нормального функціонування і

розрахунків за зобов'язаннями. Саме це стало причиною включення до Базеля III інструкцій щодо регулювання ліквідності банків¹. Отже, необхідно дослідити не тільки ті фактори, що впливають на якість активів банків, але й ті, котрі впливають на їх ліквідність.

З метою визначення загальних тенденцій зміни ліквідності банків визначено відносне значення показників ліквідності банків України порівняно з 1 кв. 2006 року та темпи зростання показників ліквідності за періоди з 1 кв. 2006 по 4 кв. 2007, з 4 кв. 2007 по 4 кв. 2009 та з 4 кв. 2009 по 4 кв. 2011. Для отримання більш точних результатів значення абсолютних показників ліквідності скориговано на темп інфляції (табл. 5.31). Аналіз показав, що протягом періоду зростання відносні показники знижувалися. Це, імовірно, компенсувалося активізацією діяльності банків на міжбанківському ринку кредитних ресурсів, що підтверджується зростанням значень показників, пов'язаних з міжбанківським ринком.

Таблиця 5.31

ТЕМПИ ПРИРОСТУ ПОКАЗНИКІВ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВ УКРАЇНИ, (%)

Період	Л.А. (до 31 дня)/ Активи	Л.А. (до 1 року)/ Активи	Л.А. (до 31 дня)/ Зоб.к-строк	Л.А. (до 1 року)/ Зоб.к-строк	МБК _{запаси} /Кредити від НБУ	МБК _н /Активи	МБК _н /Л.А. (до 31 дня)	МБК _н /Л.А. (до 1 року)
4 кв. 2007 (до 1 кв. 2006)	-32,7	-10,0	-21,9	4,4	85,4	33,1	98,1	48,0
4кв2009 (до 1 кв. 2006)	-33,6	-27,2	-14,3	-6,1	-97,6	-45,0	-17,2	-24,4
4 кв2011 (до 1 кв. 2006)	8,0	120,3	21,5	147,7	-96,0	-34,9	-39,7	-70,4
2009/2007	-1,2	-19,1	9,6	-10,5	-98,7	-58,7	-58,2	-48,9
2011/2009	62,88	203	41,9	164,0	66,4	18,4	-27,2	-60,9

У період кризи показники ліквідності балансу мали схильність до зниження. Значення показників, які характеризують діяльність

¹ Solow R. M. Technical Change and the Aggregate Production Function/ R. M. Solow // The Review of Economics and Statistics. — 1957. — Vol. 39. — № 3. — P. 312—320.

банків на міжбанківському ринку кредитних ресурсів, також різко знизилися — з 50 % до 98 % порівняно з 2007 роком. Це підтверджує, що під час фази експансії банки схильні оптимізувати активи з метою підвищення прибутковості своєї діяльності, що виражається в зниженні частки ліквідних активів у валюті балансу та зміщенням стратегії управління ліквідністю в бік управління через пасиви. Така тенденція створює небезпеку катастрофічного зниження ліквідності банків у разі різкого зниження ефективності діяльності міжбанківського ринку кредитних ресурсів. За умови реалізації подій, здатних провокувати кризу у банківському секторі, чи початку банківської кризи міжбанківський ринок, імовірно, буде не в змозі повністю забезпечити потребу банків у ліквідних коштах, що слугуватиме фактором поглиблення кризових явищ у банківському секторі. Саме ризик припинення функціонування ринку міжбанківських кредитів визначив характер вимог до ліквідності банків у Базелі III, відповідно до яких банки мусять забезпечити нормальне функціонування за рахунок власних ліквідних ресурсів протягом тридцяти днів.

У разі неефективного функціонування ринку МБК імовірною реакцією центрального банку є підвищення обсягів рефінансування банків, що демонструє динаміка значень співвідношення МБК, наданих резидентам, і кредитів, отриманих банками від НБУ. Тим не менш, цей захід може бути неефективним. Наприклад, у разі панічного відпливу депозитів чи знецінення національної валюти за умови значного обсягу відкритої короткої валютної позиції банків. У таких випадках кредити від НБУ будуть використані як засіб рефінансування їх зобов'язань, що викличе подальше зростання курсів іноземних валют і не матиме позитивного впливу на показники діяльності банків. Після закінчення кризового періоду показники ліквідності балансу мають схильність до більш швидкого поновлення, порівняно з показниками міжбанківського ринку.

Окремої уваги потребує дослідження динаміки впливу макроекономічних показників і показників діяльності банків на їх ліквідність. З цією метою розраховано коефіцієнти кореляції між цими змінними та показниками ліквідності балансу банків і міжбанківського кредитного ринку. Аналіз коефіцієнтів кореляції засвідчив, що до початку кризи в 4 кварталі 2008 року на ліквідність балансу банків впливали такі фактори, як очікувана дохідність активів та обсяги наявних ресурсів (табл. 5.32).

Таблиця 5.32

**КОЕФІЦІЄНТИ КОРЕЛЯЦІЇ МІЖ МАКРОЕКОНОМІЧНИМИ ЗМІННИМИ
ТА ПОКАЗНИКАМИ ЛІКВІДНОСТІ БАЛАНСУ БАНКІВ УКРАЇНИ
з 1 кв. 2006 року по 3 кв. 2008 року**

Показник	Л.А. (до 31 дня)	Л.А. (до 31 дня)/ Зоб.к-строк	Л.А. (до 1 року) /А	Л.А. (до 1 року)
Коеф.оборотності КП/Коеф.оборотності депозитів			0,77	0,66
Кред.жит.нер/КП(крім мбк)	-0,61	-0,64		
L_Деп.нас./Зоб	0,57	0,59		
L_Активи банків у стад.лікв/Активи банків усього	0,62	0,57		
Процентні доходи/Процентні витрати				-0,60
L_Валовий зовнішній борг			0,63	0,71
L_Доходи населення/Витрати населення Adj			-0,65	-0,62
L_Кредити фізичним особам/ВВП Adj		-0,56		
L_МБК, надані резидентам/А				-0,64
L_МБК, надані резидентам/Кредити від НБУ			-0,72	-0,62
L_МБК, надані резидентам/Ліквідні активи (до 1 року)				-0,58
L_Дефіцит (профіцит) платіжного балансу (% ВВП)				0,56
Умовне вивільнення ресурсів у результаті зміни швидкості обертання кредитів та депозитів			0,79	0,82
Чиста процентна маржа			-0,55	-0,62

Префікс L_ перед назвою показника означає, що його значення взято із лагом в один квартал.

Про вплив фактора очікуваної дохідності свідчать коефіцієнти кореляції між часткою кредитів на житлову нерухомість у кредитному портфелі та показниками поточної ліквідності. Можливість збільшення обсягу дохідних активів за рахунок надання дов-

гострокових позик під відносно високі відсотки змушує банки зменшувати обсяги більш ліквідних активів. Фактор дохідності активів також впливає на короткострокову ліквідність балансу банків (частка активів із строком погашення до 1 року), про що свідчать значення коефіцієнтів кореляції між показниками короткострокової ліквідності й чистої процентної маржі та між співвідношення доходів і витрат населення з лагом в один період і показниками короткострокової ліквідності. Чиста процентна маржа прямо характеризує ефективність діяльності банку, а зростання співвідношення доходів і витрат населення дозволяє нарощувати обсяги довгострокового кредитування домогосподарств.

Вплив фактора доступності ресурсів на поточну ліквідність підтверджується значеннями коефіцієнтів кореляції між показниками, що її характеризують, та часткою депозитів населення в зобов'язаннях із лагом в один період. Збільшення частки депозитів у зобов'язаннях у минулому періоді має два можливих пояснення: значний приплив депозитних ресурсів чи зниження активності на фінансових ринках, де банки залучали ресурси. Значне збільшення обсягів депозитних ресурсів, а отже — ресурсної бази банків, вимагає пошуку способів розміщення вільних коштів і тимчасово підвищує ліквідність балансу. Зниження активності на фінансових ринках змушує банки тримати більше ліквідних коштів як резерву.

Разом з тим, доступність коштів на міжбанківському ринку стимулює банки до зниження обсягу ліквідних активів. Це частково підтверджується від'ємними значеннями коефіцієнтів кореляції між показниками ринку МБК з лагом в один квартал і показниками ліквідності балансу. Імовірно, в умовах зростання пропозиції на ринку МБК у минулому кварталі банки намагаються збільшити дохідність активів і розмістити кошти у середньота довгострокові позики, зменшуючи при цьому обсяг ліквідних активів. Позитивні очікування банків стосовно доступності коштів на ринку МБК дають їм стимул для зниження запасу ліквідних активів.

Про вплив ризику, з яким стикаються банки, на обсяги їх ліквідних резервів свідчать значення коефіцієнтів кореляції між показниками ліквідності та часткою активів банків у стадії ліквідації в загальному обсязі активів банківської системи із лагом в один період. Додатні значення коефіцієнтів кореляції свідчать про те, що банки схильні утримувати більші обсяги ліквідних коштів у випадку, коли зростає рівень ризикованості їх діяльності.

З 1 кварталу 2010 року по 4 квартал 2012 взаємозв'язки між змінними значно послабилися. Визначено лише чотири змінні, які мали тісний зв'язок із ліквідністю балансу банків України в цей період (табл. 5.33).

Таблиця 5.33

**КОЕФІЦІЄНТИ КОРЕЛЯЦІЇ МІЖ МАКРОЕКОНОМІЧНИМИ ЗМІННИМИ
ТА ПОКАЗНИКАМИ ЛІКВІДНОСТІ БАЛАНСУ БАНКІВ УКРАЇНИ
В ПЕРІОД З 1 КВАРТАЛУ 2010 РОКУ ПО 4 КВАРТАЛ 2012**

Показник	Ліквідні активи (базові) (<31 days)/A	Ліквідні активи (базові) (<31 days)/Зоб.к-строк
L_Експорт/Імпорт	-0,65	-0,75
L_КПнк/ВВП Adj	0,77	0,57
L_Плат,б, деф, (% ВВП)		0,52
L_Роздр.тов.об-т/ВВП adj	0,72	0,66

Префікс L_ перед назвою показника означає, що його значення взято із лагом в один квартал.

Результати аналізу коефіцієнтів кореляції свідчать про те, що на стан ліквідності балансу банків у дослідженому періоді позитивно впливає поживлення економічного розвитку. Це підтверджується додатними значеннями коефіцієнтів кореляції показників ліквідності балансу із такими змінними, як відношення обсягу наданих нефінансовим установам кредитів до ВВП та обсягу роздрібного товарообороту до ВВП.

На показники ліквідності ринку міжбанківських кредитів у період з 1 кварталу 2010 року по 4 квартал 2012 значний вплив має структура кредитного портфеля. Так, зростання частки кредитів фізичним особам у кредитному портфелі банків характеризується тісним оберненим зв'язком з показниками ринку міжбанківських кредитів (рис. 5.29).

Імовірно, це пов'язано з тим, що в дослідженому періоді банки одночасно скорочували частку кредитів фізичним особам і здійснювали заходи для оздоровлення кредитного портфеля.

Аналіз динаміки обсягів резервів на покриття кредитного ризику дає підстави стверджувати, що зниження обсягу кредитів, які не обслуговуються, відбувалося в основному за рахунок зниження обсягу неякісних кредитів, виданих фізичним особам (рис. 5.30). За період з початку 2010 року по кінець 2012 обсяг прострочених кредитів, наданих фізичним особам, скоротився на 39 943 млн грн, а загальний обсяг прострочених кредитів — на

40 365. Отже, 99 % скорочення обсягу прострочених кредитів відбулося за рахунок скорочення обсягу простроченої заборгованості фізичних осіб, яка є результатом скорочення обсягів кредитування фізичних осіб і висування більш високих вимог до позичальників — фізичних осіб.

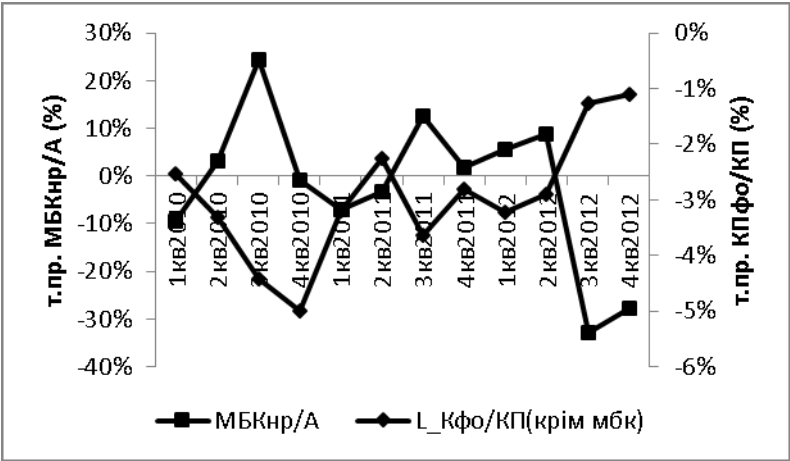

Рис. 5.29. Динаміка частки коштів у інших банках в активах і кредитів фізичним особам у кредитному портфелі

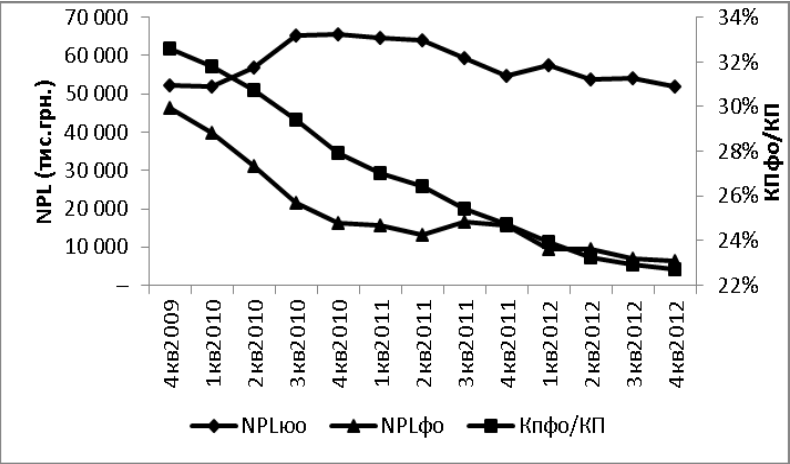

Рис. 5.30. Динаміка обсягів недіючих кредитів юридичних і фізичних осіб

Таким чином, скорочення частки кредитів фізичним особам у післякризовий сприяє поліпшенню якості кредитного портфеля, що, ймовірно, на фоні відновлення економіки після кризи приводить до двох ефектів: зростання оптимізму банків щодо подальшого економічного розвитку і відсутності мотивації для надання банками кредитів фізичним особам. У результаті, банки намагаються оптимізувати структуру активів, уникаючи утримання надлишкових обсягів ліквідних коштів, водночас, кількість варіантів розміщення коштів скорочується. Це підтверджується і коефіцієнтом кореляції між часткою дохідних активів у активах та часткою кредитів фізичним особам у кредитному портфелі, значення якого становить $-0,51$. Отже, на ліквідність банків на різних фазах циклу впливають різні фактори. На етапі зростання банки схильні докладати зусиль для максимізації дохідності активів, а на початку відновлення після кризи основною метою діяльності банків є поновлення нормального функціонування за умови уникнення надлишкового ризику.

Більшість ризиків впливають на стан банків з огляду на дві їх характеристики: ліквідність і достатність капіталу. При цьому вплив на достатність капіталу банків відбувається за рахунок зниження чи підвищення рентабельності їх діяльності. Капітал і чистий прибуток є тими резервами, за рахунок яких банк покриває негативний вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на свою діяльність. Отже, важливим завданням є дослідження факторів, які впливають на рентабельність активів банків України.

До початку фінансової кризи в 4 кварталі 2008 року на рентабельність активів впливали такі фактори, як структура фінансування активних операцій та ефективність діяльності банків (табл. 5.34).

Таблиця 5.34

**КОЕФІЦІЄНТИ КОРЕЛЯЦІЇ МІЖ МАКРОЕКОНОМІЧНИМИ ЗМІННИМИ
ТА РЕНТАБЕЛЬНІСТЮ АКТИВІВ БАНКІВ УКРАЇНИ**

Показник	Коефіцієнт кореляції
1 кв. 2006 — 3 кв. 2008	
Витр.на перс./Дох	$-0,51$
Деп.нас./Зоб	$-0,62$
1 кв. 2010 — 4 кв. 2012	
Абанків у стад.лікв/Абанків усього	$-0,86$
Витр.на перс./Дох	$-0,67$

Так, зростання ролі депозитів населення в структурі зобов'язань має негативний вплив на рентабельність активів банківської системи. Це, очевидно, пов'язано з тим, що ставки по депозитах населення є вищими за ставки ресурсів, доступних з інших джерел, і зростання частки депозитів населення в структурі зобов'язань свідчить про зниження ефективності управління ними з погляду вартості ресурсів. У період з 1 кварталу 2006 по 3 квартал 2008 року процентні ставки по депозитах населення були в середньому на 8,9 % вищими за ставку по депозитах не фінансових корпорацій і на 39 % вищою за ставку МБК. Цей фактор демотивує банки спиратися на відносно стабільну депозитну базу та стимулює їх до залучення недепозитних ресурсів на фінансових ринках, що негативно впливає на рівень ризику реалізації фінансової кризи в країні.

Вплив ефективності діяльності банків на рентабельність їх активів підтверджується від'ємним значенням коефіцієнта кореляції між співвідношенням витрат на персонал до доходів.

Після 1 кварталу 2010 року на рентабельність активів банків впливають стан банківської системи та ефективність діяльності банків.

Тісний обернений зв'язок рентабельності активів банків із часткою активів банків, які перебувають у стадії ліквідації, у загальному обсязі активів банківської системи свідчить про негативний вплив на діяльність банків фінансової кризи. У міру відновлення банківської системи підвищується частка активів здорових банків у загальному обсязі активів банківської системи, що приводить до підвищення середнього рівня рентабельності діяльності банків України. Показник відношення витрат на персонал і доходів банку, як і до початку фінансової кризи, обернено пов'язаний із рентабельністю активів банків. Коефіцієнт кореляції свідчить про посилення зв'язку між цими змінними, що вказує на зростання важливості раціоналізації структури витрат банків у післякризовий період.

Для розуміння характеру розвитку банківської системи України напередодні кризи важливо дослідити динаміку зміни рентабельності активів банків. Розгляд значень цього показника у докризовий період (2006—2008 роки) дозволяє зробити висновок, що в ці роки банки нарощували обсяг чистого прибутку переважно, за рахунок збільшення обсягу активів, у той час як їх рентабельність, за винятком періоду з 2 кварталу 2007 року по 4 квартал 2007, знижувалася (рис. 5.31). Тенденцію до зниження ROA банків видно, якщо розглянути лінійний тренд, побудований для цього показника.

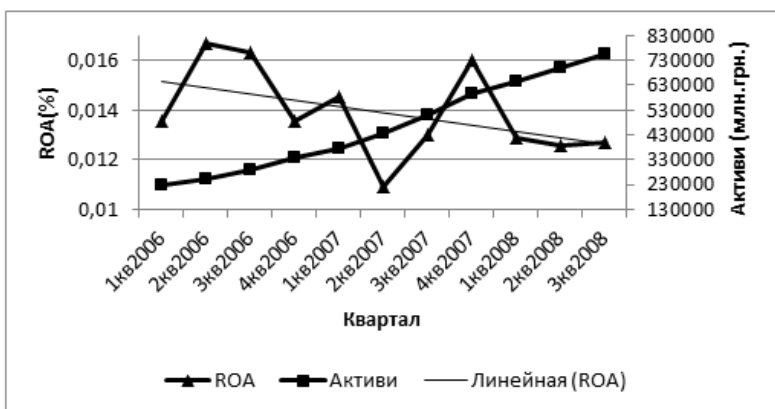

Рис. 5.31. Динаміка рентабельності активів та обсягу активів банківської системи у 2006—2008 роках

При цьому частка кредитно-інвестиційного портфеля в активах (без урахування резервів) за досліджений період зросла з 84 % до 90 %. Отже, напередодні кризи для банківської системи України був характерний екстенсивний розвиток, що негативно вплинуло на стійкість їх до кризових явищ.

Як показують результати факторного аналізу, здійсненого на базі елементів звіту про прибутки та збитки банків України, зміна ROA за період з 1 кварталу 2006 року по 3 квартал 2008 обумовлена, у першу чергу, зміною обсягів процентних доходів і витрат. Менш сильний вплив мали такі фактори, як зростання обсягів зборів і комісійних винагород, адміністративних витрат і резервів (табл. 5.35).

Таблиця 5.35

**ВПЛИВ ФАКТОРІВ НА РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ АКТИВІВ БАНКІВ УКРАЇНИ
за 1 кв. 2006 року — 3 кв. 2008 року**

Фактор	Зміна ROA за рахунок факторів	
	%	п. п.
Валові процентні доходи	2159	0,2921
Резерви під нараховані проценти за недіючими активами	–35	–0,0048
Процентні витрати	–1227	–0,1661
Збори та комісійні до отримання	417	0,0565

Закінчення табл. 5.35

Фактор	Зміна ROA за рахунок факторів	
	%	п. п.
Прибутки або збитки за фінансовими інструментами	114	0,0155
Інші доходи	64	0,0086
Витрати на утримання персоналу	-433	-0,0586
Інші витрати	-406	-0,0549
Резерви на покриття можливих втрат за кредитами	-363	-0,0492
Резерви за іншими фінансовими активами	35	0,0047
Податок на прибуток	-112	-0,0152
Активи	-218	-0,0294
Сумарний вплив	-6	-0,0008

Позитивний вплив збільшення обсягів валового процентного доходу майже вдвічі перевищує негативний вплив зростання процентних витрат, але урівноважується значним впливом зростання адміністративних витрат і витрат на формування резервів. Це свідчить про зниження ефективності діяльності банків у передкризовий період. Також на надійність банківської системи вплинули недостатні обсяги сформованих за активними операціями резервів. Це доведено під час аналізу результатів факторного аналізу зміни ROA в 4 кварталі 2008 року (табл. 5.36).

Таблиця 5.36

**ВПЛИВ ФАКТОРІВ НА РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ АКТИВІВ БАНКІВ УКРАЇНИ
в 4 кв.2008 року**

Фактор	Зміна ROA за рахунок факторів	
	%	п. п.
(i) Валові процентні доходи	236	0,007480514
(ii) Мінус резерви під нараховані проценти за недіючими активами	-27	-0,000862302
Процентні витрати	-148	-0,004708679
(i) Збори та комісійні до отримання	100	0,003172631
(ii) Прибутки або збитки за фінансовими інструментами	278	0,008821044

Закінчення табл. 5.36

Фактор	Зміна ROA за рахунок факторів	
	%	п. п.
(iii) Пропорційна частка прибутку (на частку участі)	0	−0,000000334
(iv) Інші доходи	9	0,000282944
(i) Витрати на утримання персоналу	1	−0,000003237
(ii) Інші витрати	−66	−0,002104866
(i) Резерви на покриття можливих втрат за кредитами	−460	−0,014577852
(ii) Резерви за іншими фінансовими активами	−12	−0,000392557
Податок на прибуток	17	0,000524727
A	−5	−0,000155169

Цей фактор у 4 кварталі 2008 року є найбільш впливовим, за абсолютним значенням його вплив становить 29 % від його впливу на рентабельність активів за весь період з 1 кварталу 2006 року по 3 квартал 2008. Тим не менше, неможливо стверджувати, що банки сформували занадто мало резервів. За період з 1 кварталу 2006 року по 3 квартал 2008 обсяги відрахування до резервів щоквартально в середньому зростали на 253,9 млн грн, а за 4 квартал 2008 року вони збільшились на 18 380,4 млн грн. Для того, щоб у 4 кварталі 2008 року відрахування до резервів збільшувались на таку саму величину, як і в попередні квартали, у період з 1 кварталу 2006 року по 4 квартал 2008 вони мали були зростати в середньому на 1531,7 млн грн за квартал. Це, за інших рівних умов, призвело би до зниження до 3 кварталу 2008 року ROA до −1,5 %. Імовірно, банки не мали би можливості збільшити обсяги отримуваних доходів пропорційно до зростання обсягів витрат на формування резервів. Тому недостатність обсягів сформованих резервів необхідно попереджати не стільки їх доформуванням на висхідній фазі економічного зростання, скільки демонтуванням банків брати на себе надлишковий ризик і стимулюванням їх до диверсифікації активів.

Рентабельність активів впливає на стійкість банків і, у разі якщо вона має від'ємне значення, зменшує їх власний капітал. Зважаючи на це, доцільно дослідити рентабельність капіталу та

визначити фактори, що на неї впливають. У докризовий період рентабельність капіталу банків мала тенденцію до зниження (рис. 5.32).

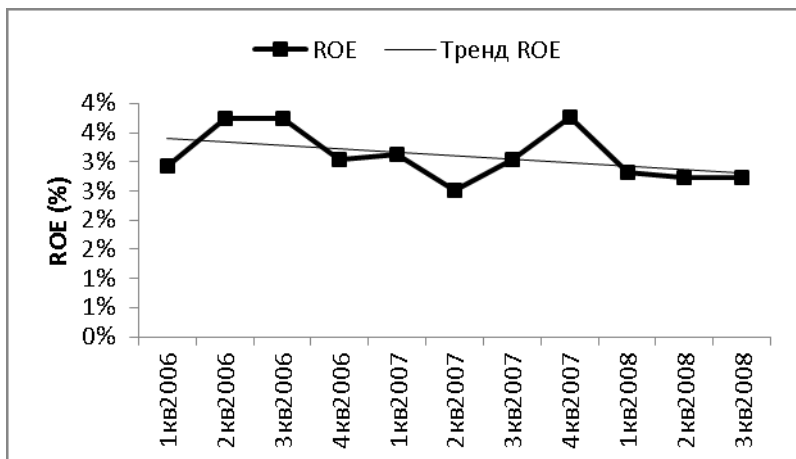

Рис. 5.32. Динаміка рентабельності капіталу банків України в період з 1 кварталу 2006 по 3 квартал 2008 року

Для вивчення впливу факторів на зміну цього показника використано модель Дюпона, яка дає змогу провести декомпозиційний аналіз рентабельності капіталу банку.

$$ROE = \frac{Д}{А} \cdot \frac{А}{К} \cdot \frac{ЧП}{Д} = ДА \cdot МК \cdot РД, \quad (5.3)$$

де $Д$ — обсяг доходів банку, $А$ — обсяг активів банку, $К$ — обсяг власного капіталу банку, $ЧП$ — обсяг чистого прибутку, $ДА$ — дохідність активів, $МК$ — мультиплікатор капіталу, $РД$ — рентабельність доходу (частка прибутку в доході).

Дослідження динаміки показників, використаних у формулі (2.2), показало, що на рентабельність капіталу позитивно впливав лише фактор дохідності активів, натомість рентабельність доходів та мультиплікатор капіталу загалом мали негативний вплив (рис. 5.33.)

Це підтверджується і результатами факторного аналізу. Так, у результаті зростання дохідності активів за досліджений період з 16,79 до 18,71 % рентабельність доходу мала би зрости, за умови незмінності інших факторів, на 1,29 %. Але зниження рентабель-

ності доходів з 8,1 % до 6,8 % за інших рівних умов призвело би до зниження рентабельності капіталу на 1,97 п. п. У результаті незначного зниження мультиплікатора капіталу, з 8,35 до 8,22 разу, за інших рівних умов рентабельність капіталу знизилась би на 0,2 п. п. Сумарний вплив досліджених факторів призвів до зниження рентабельності капіталу банків України за період з 1 кварталу 2006 року по 3 квартал 2008 на 0,875 п. п.

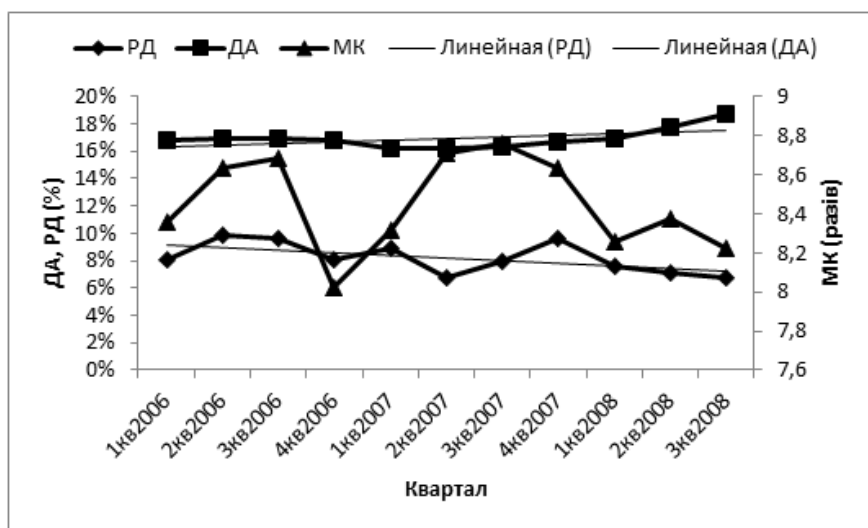

Рис. 5.33. Динаміка рентабельності доходу, дохідності активів та мультиплікатора капіталу банків України в період з 1 кварталу 2006 року по 3 квартал 2008

Найбільш значний вплив на рентабельність капіталу банків мало зниження ефективності їх діяльності, у результаті чого знизився обсяг прибутку, що його отримували банки, навіть за умови зростання обсягів отримуваних доходів і майже повної незмінності мультиплікатора капіталу. Підвищення дохідності активів відбувалося, переважно за рахунок зростання процентних ставок. Проведений факторний аналіз динаміки процентних ставок за наданими банками кредитами показав, що за умови незмінних процентних ставок зміна структури кредитного портфеля (за строками та суб'єктами кредитування) за період з 3 кварталу 2006 року по 3 квартал 2008 призвела би до зниження середньозваженої процентної ставки на 0,04 п. п. Але зміна процентних ставок зумовила зростання середньозваженої процентної ставки

по кредитах на 0,95 п.п. Сумарний вплив обох факторів призвів до підвищення середньозваженої ставки на 0,91 п. п. (рис. 5.33).

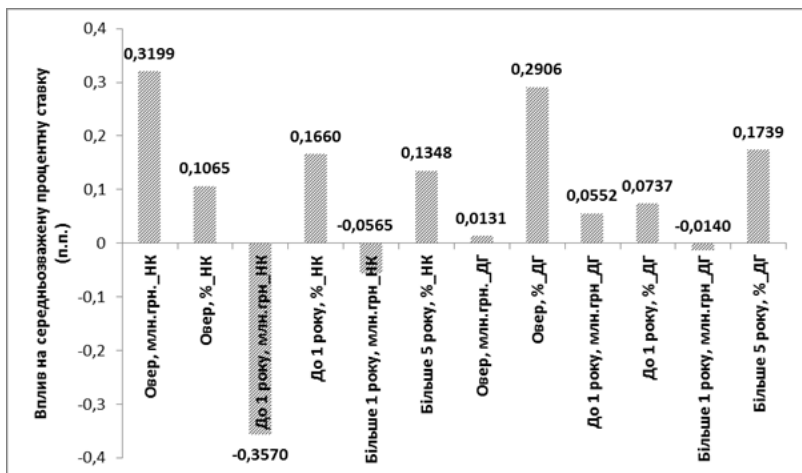

Рис. 5.34. Вплив факторів на середньозважену процентну ставку за період з 1 кв. 2006 року по 3 кв. 2008

Факторний аналіз процентної ставки за кредитами дозволяє зробити висновок, що найбільший вплив на її динаміку мало зростання ставок за овердрафтом нефінансовим корпораціям (НК) і домогосподарствам (ДГ), а також за рахунок ставок по довгостроковим кредитам домашнім господарствам (рис. 5.34). Отже, у докризовий період банки були схильні до прийняття додаткового ризику з метою підвищення доходності своєї діяльності. Разом з тим, рентабельність їх діяльності напередодні кризи 2008 року знизилася, порівняно з 2006 і 2007 роками.

На різних етапах ділового циклу на діяльність банківської системи впливають різні фактори, а зв'язки між ними можуть змінюватися. Напередодні кризи для банківської системи України було характерне екстенсивне зростання за одночасного погіршення якісних показників. Відносно тривалий період економічної стабільності мотивує банки до прийняття додаткового ризику, кредитування, надмірного покладання на ресурси ринку міжбанківського кредиту. Основні зусилля мають бути спрямовані на зниження схильності банків до прийняття на себе надмірних ризиків, а завдання забезпечення формування достатнього обсягу резервів є другорядною, хоча й важливою складовою системи забезпечення надійності банківської системи.

5.5. МОДЕЛЬ ІНТЕГРАЛЬНОГО ОЦІНЮВАННЯ НАДІЙНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Побудова моделі інтегрального оцінювання надійності банківської системи країн, що розвиваються, ускладнена недосконалістю інформаційного середовища, що виявляється у недостатньо довгих часових рядах із великою кількістю викидів, недоступності частини необхідних для аналізу даних тощо. За таких умов використання складних економетричних методів стає практично неможливим. Це обумовлює необхідність використання інструментарію, який, з одного боку, дає змогу адекватно відобразити стан банківської системи, а з іншого — не потребує занадто великих обсягів інформації.

Для адекватного оцінювання надійності банківської системи слід урахувувати динамічну компоненту. Для цього використано методи непараметричного аналізу та побудовано нормативно-індексну модель із використанням динамічного нормативу. Одним із таких інструментів є динамічна нормативна модель, яка дає змогу врахувати зв'язки між великою кількістю показників і водночас не потребує наявності великих часових рядів. Модель побудовано на основі сформованої сукупності домінантних показників надійності та визначених нормативних співвідношень між темпами їх росту, що дозволило врахувати динамічну складову (табл. 5.37).

Таблиця 5.37

ПЕРЕЛІК ПОКАЗНИКІВ, ВИКОРИСТАНИХ ДЛЯ ПОБУДОВИ МОДЕЛІ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ НАДІЙНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Показник	Скорочення
Обсяг активів комерційних банків	А
Обсяг власного капіталу комерційних банків	К
Обсяг кредитного портфеля комерційних банків	КП
Обсяг резервів на покриття кредитного ризику	Р
Обсяг депозитного портфеля комерційних банків	Деп
Обсяг доходів комерційних банків	Дох
Обсяг витрат комерційних банків	Витр
Обсяг кредитів, отриманих від банків-нерезидентів	МБК отр нер
Валютна позиція	ВП
Ліквідні активи (до 1 міс.)	Ал
ВВП	ВВП
Загальний обсяг резервів НБУ	Р.нбу

На основі моделі сформовано матрицю преференцій і динамічний норматив (нормативне упорядкування показників). За обраними співвідношеннями сформовано фактичне упорядкування показників, і відображають реальний рівень надійності банківської системи, що є наслідком прийнятих і реалізованих управлінських рішень. Таблиця еталонних співвідношень показників включає як однозначно визначені співвідношення між темпами зростання показників, так і такі, що змінюються залежно від виконання певних умов (табл. 5.38).

Таблиця 5.38

ТАБЛИЦЯ ЕТАЛОННИХ ЗНАЧЕНЬ ПОКАЗНИКІВ

Показник 1	Показник 2	Умова	Умова виконується	Умова не виконується
Ал	А	1) $Ал/А < 0,2$; та 2) $Ал/Зоб.кор.строк. < 0,4$	1	-1
Ал	Деп	1) $Ал/А < 0,2$; та 2) $Ал/Зоб.кор.строк. < 0,4$	1	-1
ВВП	А	$КП/ВВП > 150\%$	1	-1
ВВП	КП	1) $КП/ВВП > 1,5$ та/або 2) $КП_{нк}/ВВП > 1,2$	1	-1
Деп	К	$К/А > 10\%$	1	-1
Деп	КП	$КП/Деп \geq 150\%$	1	-1
К	А	$К/А > 10\%$	-1	1
КП	А	$КПз/Аз < 70\%$	1	-1
МБКно	А	$МБКно/Зоб < 15\%$	1	-1
Р	КП	$КПз/ВВПз > КПб/ВВПб$	1	-1
Рнбу	ВП		1	
ЧП	А		1	
ЧП	К		1	
ЧП	КП		1	
ЧП	Р		1	
ВП	К		-1	

Елементи матриці еталонних співвідношень визначають за формулою:

$$e_{ij} = \begin{cases} 1, \text{ якщо } I(b_i) > I(b_j) \text{ і умова } C_{ij} \text{ виконується;} \\ -1, \text{ якщо } I(b_i) < I(b_j) \text{ і умова } C_{ij} \text{ не виконується;} \\ 0, \text{ якщо співвідношення не встановлено.} \end{cases} \quad (5.4)$$

Таким чином, еталонні співвідношення змінюються залежно від того, яких значень набуватимуть коефіцієнти, котрі характеризують стан банківської системи на визначений момент часу.

В ідеалі фактичне упорядкування має відповідати нормативному, однак на практиці досягти такої відповідності досить складно. У процесі порівняльного аналізу виявлено кількість інверсій (відхилень) та обчислено інтегральний показник надійності банківської системи (Z , діапазон зміни від 0 до 1) за формулою:

$$Z = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n d_{ij}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |e_{ij}|}, \quad (5.5)$$

де d_{ij} — елементи матриці відповідності фактичних та еталонних співвідношень між темпами росту показників; e_{ij} — елементи матриці еталонних співвідношень між темпами росту показників.

За побудованою моделлю обчислено інтегральний показник надійності банківської системи України в динаміці за вісім років (рис. 5.35). Аналіз стану банківської системи України з використанням моделі динамічного нормативу свідчить про період послаблення здатності банківської системи України до протистояння ризикам перед початком фінансової кризи у 2008 році. Так, фактичні значення інтегрального показника надійності у 2007 та 2008 роках становили 0,2 і 0,16. Протягом 2010 й 2013 років спостерігалася тенденція до покращання стану банківської системи, що свідчить про її відновлення після впливу кризових явищ. У 2013 році спостерігається негативна динаміка індикатора, що свідчить про зниження рівня надійності банківської системи. Прогнозні значення показників свідчать про високу ймовірність подальшого зниження ступеня надійності банківської системи (рис. 5.35).

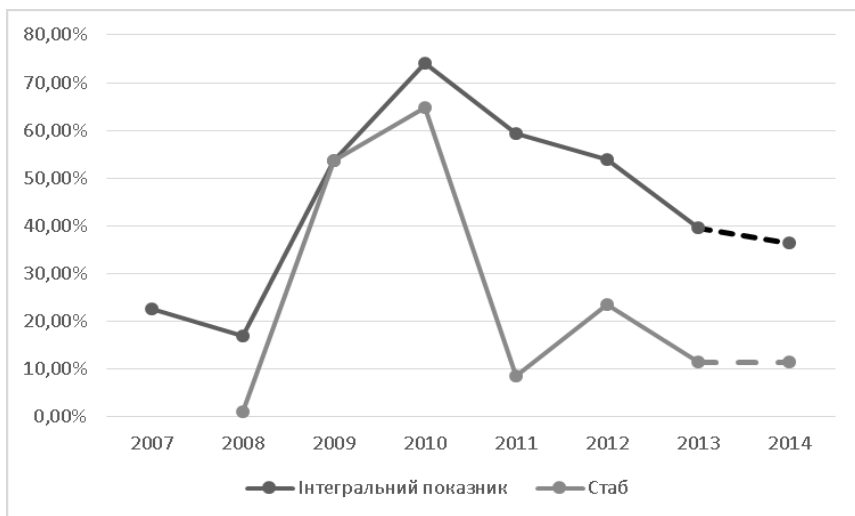

Рис. 5.35. Динаміка інтегрального показника надійності банківської системи у період з 2 кв. 2007 р. по 2 кв. 2014

Проведений у роботі факторний аналіз показав, що в 2007 році надійність банківської системи знизилася в результаті зміни обсягів кредитного портфеля, депозитів, залучених від нерезидентів міжбанківських кредитів і резервів НБУ. Зниження інтегрального показника у 2008 році зумовлено негативним впливом динаміки всіх показників рівною мірою, за винятком обсягів сформованих резервів за кредитними операціями. Після 2009 року найбільш сильний негативний вплив на надійність банківської системи відбувався внаслідок зниження доходів банків, а стабілізуючий ефект мали оптимізація витрат, зниження залежності від зовнішніх запозичень і зниження чутливості банків до ризику. Також негативний вплив на надійність банківської системи в посткризовому періоді мала динаміка резервів НБУ, обсяг яких скорочувався, починаючи з 2 кварталу 2011 року.

Для оцінки ступеня стабільності розвитку банківської системи розраховано показник мінливості. Для цього сформовано матрицю мінливості, елементи якої дорівнюють 0 у разі, якщо значення елементів матриці ідентичності дорівнюють значенням її елементів у минулому періоді, 1 — у випадку, коли спостерігаються позитивні зміни елемента матриці ідентичності, порівняно з попереднім роком і -1 — коли спостерігаються негативні змінні. Показник мінливості розраховано за формулою:

$$I = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n d_{ij}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |d_{ij}|} \quad (5.6)$$

де I — показник мінливості, i та j — номери показників, d — елементи матриці мінливості. Значення цього показника лежать у межах від -1 (негативна зміна значень усіх елементів матриці ідентичності) до 1 (позитивна зміна значень усіх елементів матриці ідентичності). За відсутності змін показник дорівнює 0 .

Про негативну динаміку стану банківської системи у 2008 році свідчить і від'ємне значення показника мінливості. Річна динаміка значень нормативу свідчить про період послаблення здатності банківської системи України до протистояння ризикам перед початком фінансової кризи 2008 року. Починаючи з 2010 року спостерігається тенденція до покращання стану банківської системи, що свідчить про її відновлення після впливу кризових явищ. У 2013 році спостерігається негативна динаміка індикатора, що підкріплюється від'ємним значенням показника мінливості. Це свідчить про зниження ступеня надійності банківської системи.

Аналіз динаміки значень показників надійності та мінливості дозволяє стверджувати, що фаза відновлення банківської системи після кризи закінчувалася у 2012 році та на початку 2013. Результати аналізу надійності банківської системи України з використанням моделі динамічного нормативу дозволяють стверджувати, що в 2012 році стан банківської системи України стабілізувався після впливу кризи 2008 року. Разом з тим під впливом політичної і економічної невизначеності у 2013—2014 роках спостерігається тенденція до зниження надійності банківської системи. Це зумовлює необхідність посилити моніторинг процесу накопичення банківською системою ризику.

Використання моделі динамічного нормативу дає змогу не тільки оцінити динаміку стану банківської системи і правильність напрямку її розвитку, але й виокремити фактори, які на них впливають. Факторний аналіз дозволяє стверджувати, що в 2007 році надійність банківської системи знизилася, переважно в результаті зміни обсягів кредитного портфеля, депозитів, залучених від нерезидентів міжбанківських кредитів і резервів НБУ. Зниження інтегрального показника у 2008 році зумовлено негативним впливом динаміки всіх показників однаковою мірою, за винятком обсягів сформованих резервів під кредитні операції. Після 2009 року найбільш сильний негативний вплив на стан банківської си-

стеми мала зміна обсягів доходів банків, а стабілізуючий ефект мали оптимізація витрат, зниження залежності від зовнішніх позик і зниження чутливості банків до ризику. Також негативно впливала на надійність банківської системи в посткризовому періоді динаміка резервів НБУ, обсяг яких скорочувався, починаючи з 2 кварталу 2011 року. Банки України вразливі також до ризику ліквідності та непрямого валютного ризику і стійкі до прямого валютного ризику, що зумовлює необхідність ужиття заходів зі зниження ймовірності банківської паніки та оптимізації структури валютних кредитів банків з метою зниження їх вразливості до непрямого валютного ризику;

5.6. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДІЙНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В ІНСТИТУЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Важливим елементом системи забезпечення надійного функціонування банківської системи є набір інструментів центрального банку та інших органів фінансового нагляду, до яких належать як інструменти грошово-кредитної політики, так і інформаційні інтервенції, взаємодія з іншими органами нагляду тощо. На висхідному етапі економічного циклу центральний банк повинен вжити заходів для обмеження схильності банків до прийняття ризику, а під час фінансової кризи — забезпечити банки та економіку достатнім обсягом ліквідних коштів, для того щоб стимулювати економічне зростання¹.

Для всебічної оцінки здатності центрального банку впливати на стан банківської системи доцільно дослідити такі аспекти його діяльності, як дієвість інструментів грошово-кредитної політики, достатність резервів для забезпечення стійкого функціонування банківської системи та здатність ефективно взаємодіяти з іншими органами нагляду. Також слід оцінити інформаційну інфраструктуру банківського ринку.

Дослідимо придатність інструментів Національного банку України для виконання цих завдань. Одним із найбільш важливих інструментів центрального банку в країнах з розвинутою економікою є управління офіційною процентною ставкою. Для дослідження дієвості процентної політики НБУ доцільно використати як пояснювану змінну ставку овернайт на міжбанківському

¹ Goodhart C. Central Banks' Function to Maintain Financial Stability: An Uncompleted Task/C. Goodhart, Vox Research, 2008.— P. 3.

кредитному ринку, а як пояснюючі змінні — облікову ставку НБУ та середньозважену ставку за операціями НБУ, оскільки НБУ не здійснює рефінансування банків за обліковою ставкою¹. Доцільно дослідити вплив пояснюючих змінних на пояснювану з урахуванням можливого лагу між зміною ставок НБУ та ставок на ринку міжбанківських кредитів. Для того щоб урахувати можливі зміни у характері зв'язку між показниками, дослідимо їх на різних проміжках часу. Проведемо розрахунки для створення сімох регресійних моделей на проміжках часу довжиною у 12 місяців, починаючи із серпня 2006 року. Пояснююча змінна в моделях — середня ставка за інструментами рефінансування НБУ (AVG) із лагами від 0 до 6, а пояснювана змінна — ставка овернайт на ринку МБК. Коефіцієнти кореляції між пояснюючими змінними та пояснюваною змінною свідчать про слабкий зв'язок між змінними і мінливий характер взаємозв'язку між ними (табл. 5.37).

Таблиця 5.37

**КОЕФІЦІЄНТИ КОРЕЛЯЦІЇ МІЖ ТЕМПАМИ ПРИРОСТУ
СЕРЕДНЬОЇ СТАВКИ ЗА ІНСТРУМЕНТАМИ НБУ (AVG) ТА СТАВКИ
ЗА МІЖБАНКІВСЬКИМИ КРЕДИТАМИ ОВЕРНАЙТ**

Змінна	08.2006— 07.2007	08.2007— 07.2008	08.2008— 07.2009	08.2009— 07.2010	08.2010— 07.2011	08.2011— 07.2012	08.2012— 07.2013
AVG	0,06	-0,30	0,76	0,16	-0,25	0,77	0,37
Lag1AVG	-0,37	-0,34	-0,27	0,19	-0,11	0,11	-0,32
Lag2AVG	0,30	-0,09	0,36	0,27	-0,03	-0,20	-0,57
Lag3AVG	-0,73	-0,34	0,04	-0,27	-0,12	-0,62	0,27
Lag4AVG	0,36	-0,43	-0,78	0,41	0,21	-0,25	-0,27
Lag5AVG	0,10	-0,71	0,07	-0,63	-0,03	-0,53	0,61
Lag6AVG	0,34	-0,58	0,49	0,25	0,45	0,27	-0,54

Регресійний аналіз свідчить про наявність зв'язку між темпами приросту показників у 2007 та 2008 роках, що дозволяє побудувати регресійні моделі:

¹ Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В. С. Стельмаха. — К. : Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. — С. 23.

$$\text{OVER}_{\text{per}1} = -0.883 * \text{Lag3AVG}_{\text{per}1} - 0.021; \quad (5.7)$$

$$\text{OVER}_{\text{per}2} = -6.419 * \text{Lag5AVG}_{\text{per}2} + 0.0002, \quad (5.8)$$

де $\text{OVER}_{\text{per}t}$ — темпи приросту ставки за овердрафтом на ринку МБК, $\text{LagNAVG}_{\text{per}t}$ — середня ставка за операціями НБУ з лагом у три місяці у відповідному періоді.

Із серпня 2008 року зв'язок між ставкою за операціями НБУ та ставкою овернайт на ринку МБУ відсутній. Загалом вплив процентної ставки за операціями НБУ на процентні ставки комерційних банків незначний. Це дозволяє зробити висновок про неможливість її розгляду як дієвого інструменту впливу на банківську систему України.

В. Міщенко, А. Сомік і Р. Лисенко пояснюють неефективність процентного каналу трансмісійного механізму НБУ впливом таких чинників, як недостатній ступінь незалежності НБУ, нерозвиненість фінансових ринків, нечутливість ставок на міжбанківському ринку до змін ставок НБУ в періоди наявності в банківському секторі надлишкової ліквідності та висока волатильність ставок за міжбанківськими кредитами в періоди дефіциту ліквідності¹. Про необхідність здійснення центральним банком значного обсягу операцій з рефінансування комерційних банків для забезпечення дієвості процентного каналу трансмісійного механізму за умов нерозвинутого фінансового ринку свідчить аналіз динаміки чистих обсягів залучення чи надання коштів НБУ та еластичності процентної ставки на ринку МБК за процентною ставкою за операціями рефінансування банків (рис. 5.35).

Результати проведеного аналізу дозволяють стверджувати, що НБУ не має можливості впливати на процентні ставки комерційних банків шляхом зміни останніх за своїми операціями.

Дослідимо дію кредитного каналу монетарного трансмісійного механізму. Результати кореляційного аналізу дають змогу зробити висновок, що доцільно створити дві моделі. У першій залежна змінна — обсяг залучених за період банками України депозитів, а пояснююча змінна — грошова база. У другій моделі залежна змінна — обсяг наданих банками України кредитів, а пояснююча — обсяг залучених ними депозитів.

Для того щоб урахувати вплив змін кон'юнктури ринку, досліджений період розбито на сім відрізків довжиною у 12 місяців, для кожного з них розраховано моделі.

¹ Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / за ред. В. С. Стельмаха. — К. : Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. — С. 17.

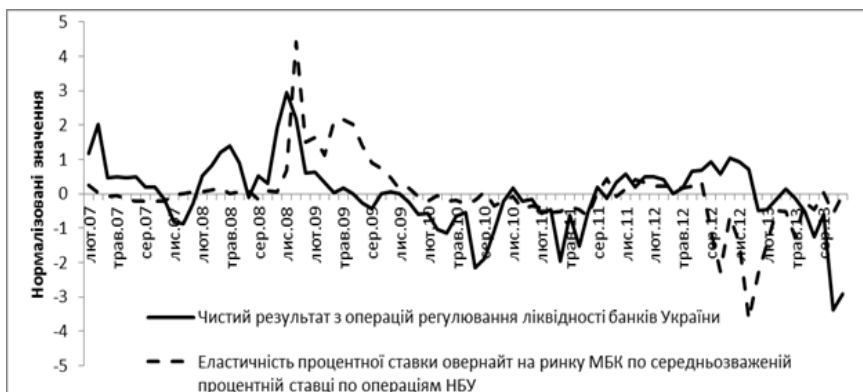

Рис. 5.35. Динаміка чистих обсягів залучення чи надання коштів НБУ та еластичності процентної ставки на ринку МБК за процентною ставкою за операціями рефінансування банків

На проміжку з 08.2006 по 07.2007 року модель має такий вигляд:

$$dep_{taken} = 0,509 \cdot mb - 0,5353 \cdot lag1mb + 0,4562 \cdot lag2mb + 0,3446, \quad (5.9)$$

де dep_{taken} — зміна обсягу залучених банками України депозитів за період, mb — грошова база.

У другому періоді значущого впливу зміни грошової бази на обсяг залучених депозитів не визначено.

У третьому періоді, на проміжку з 08.2008 по 07.2009 року модель має такий вигляд:

$$dep_{taken} = 0,706 \cdot mb - 0,697 \cdot lag1mb + 0,5184. \quad (5.10)$$

На проміжку з 08.2009 по 07.2010 року на обсяг залучених банками депозитів грошова база впливала із лагом у три місяці, а її коливання пояснюють лише 32 % варіації обсягів залучених банками депозитів:

$$dep_{taken} = 0,521 \cdot lag3mb + 0,317. \quad (5.11)$$

В інших періодах зв'язку між змінними немає. Це свідчить про мінливість ступеня впливу кредитного каналу на стан банківської системи. Разом з тим статистичні тести дозволяють зробити

висновок, що нарощування грошової бази веде до збільшення обсягів залучених банками депозитів.

Побудуємо моделі для аналізу зв'язку між обсягами залучених банками депозитів і наданих кредитів:

$$\begin{aligned}loans_{given1} &= 0,978 \cdot dep_{taken} + 0,0836 ; \\loans_{given2} &= 0,6124 \cdot dep_{taken} - 0,6233 \cdot lag1dep_{taken} + 0,6158 ; \\loans_{given3} &= 0,6752 \cdot dep_{taken} - 0,4226 \cdot lag1dep_{taken} + 0,4471 ; \\loans_{given4} &= 1,0987 \cdot dep_{taken} + 0,01880 ; \\loans_{given5} &= 0,7425 \cdot dep_{taken} + 0,3209 ; \\loans_{given6} &= 0,7553 \cdot dep_{taken} + 0,1588 ; \\loans_{given7} &= 0,4987 \cdot dep_{taken} + 0,5255 \cdot lag4dep_{taken} + 0,0558 ,\end{aligned}$$

де $loans_{given_t}$ — обсяг залучених у періоді t депозитів.

Аналіз коефіцієнтів регресії свідчить, що існує прямий зв'язок між обсягами наданих кредитів та обсягами залучених депозитів, сила якого змінюється відповідно до умов, у яких функціонує банківська система.

Результати проведених розрахунків свідчать про дієвість кредитного каналу впливу на економіку та банківську систему. Тим не менше, результати його застосування залежать від фази ділового циклу та інших зовнішніх умов, таких як наявність чи відсутність профіциту ліквідності в банківській системі, наявність альтернативних, більш дохідних способів розміщення банками вільних ресурсів тощо. У період після кризи 2008—2009 років здатність НБУ впливати на обсяги кредитування економіки знизилися, що виражається у незначущості в цьому періоді регресійних моделей залежності обсягів залучених депозитів від приросту грошової бази. Результати проведених у цьому дослідженні розрахунків свідчать про наявність такого зв'язку, який виражається в значному перевищенні середнього темпу приросту обсягів залучення депозитів у періодах збільшення грошової бази над середнім значенням обсягів їх залучення в періоди зниження обсягів грошової бази. Разом з тим сила цього зв'язку мінлива і залежить від значної кількості зовнішніх чинників, що ускладнює застосування кредитного каналу трансмісійного механізму для контрциклічного впливу на розвиток економіки та банківської системи. Застосування цього інструменту додатково ускладню-

ється мінливістю зв'язку між обсягами залучених банками депозитів і наданих ними кредитів.

Канал зміни валютного курсу є елементом каналу зміни цін на активи і дозволяє центральному банку впливати на стан економіки та банківської системи шляхом переоцінки валютних активів та зміни відносної вартості товарів і послуг. В Україні валютні інтервенції НБУ є також важливим інструментом впливу на обсяги грошової бази¹.

Виходячи з цього, доцільно розглянути здатність НБУ шляхом проведення валютних інтервенцій впливати на дві змінні: курс гривні на міжбанківському валютному ринку та обсяги грошової бази.

Для оцінки впливу валютних інтервенцій Національного банку України на курс гривні до інших валют доцільно використати нормалізовані різниці першого порядку курсу гривні до долара США на міжбанківському валютному ринку та обсягів валютних резервів НБУ.

Кореляційний аналіз свідчить, що взаємозв'язки між змінними не є постійними (табл. 5.36).

Таблиця 5.36

КОЕФІЦІЄНТИ КОРЕЛЯЦІЇ МІЖ ТЕМПАМИ ПРИРОСТУ ОБСЯГІВ ВАЛЮТНИХ РЕЗЕРВІВ НБУ ТА КУРСУ ГРИВНІ ДО ДОЛАРА США НА МІЖБАНКІВСЬКОМУ РИНКУ

Показник	Період						
	08.2006- 07.2007	08.2007- 07.2008	08.2008- 07.2009	08.2009- 07.2010	08.2010- 07.2011	08.2011- 07.2012	08.2012- 07.2013
	1	2	3	4	5	6	7
Рез.ив	-0,17	-0,13	-0,40	-0,49	0,08	-0,53	-0,13
Lag1_Рез.ив	-0,34	0,21	-0,02	0,09	0,25	-0,02	0,15
Lag2_Рез.ив	-0,31	0,34	-0,34	0,63	0,14	0,33	0,64
Lag3_Рез.ив	-0,20	0,54	0,17	0,26	0,54	0,62	0,09
Lag4_Рез.ив	-0,17	0,77	0,35	0,21	0,54	-0,13	-0,16
Lag5_Рез.ив	-0,54	0,50	0,60	-0,64	-0,18	0,49	-0,39
Lag6_Рез.ив	-0,28	0,02	0,44	-0,20	-0,15	0,06	0,34

¹ 83. Монетарний трансмісійний механізм в Україні : науково-аналітичні матеріали. — Вип. 9 / В. І. Міщенко, О. І. Петрик, А. В. Сомик, Р. С. Лисенко та ін. — К. : Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. — С. 40.

Це дає підстави, включати до регресійних моделей, побудованих для аналізу зв'язку між ними на різних проміжках часу, пояснюючу змінну з лагом від 1 до 6 місяців. У результаті розрахунків отримано наступні моделі для періодів з другого по п'ятий:

$$IB_{per2} = 0,2345 \cdot Res_{lag3} - 0,01742 ;$$

$$IB_{per3} = 0,7161 \cdot Res_{lag3} - 0,02058 ;$$

$$IB_{per4} = 0,33149 \cdot Res_{lag2} - 0,06199 ;$$

$$IB_{per5} = 0,03763 \cdot Res_{lag4} - 0,14276 .$$

Для інших періодів моделі побудувати неможливо через відсутність сталого лінійного зв'язку між змінними. У 2012 та 2013 роках спостерігається зниження обсягів валютних резервів з одночасним зниженням курсу гривні до долара США (рис. 5.36).

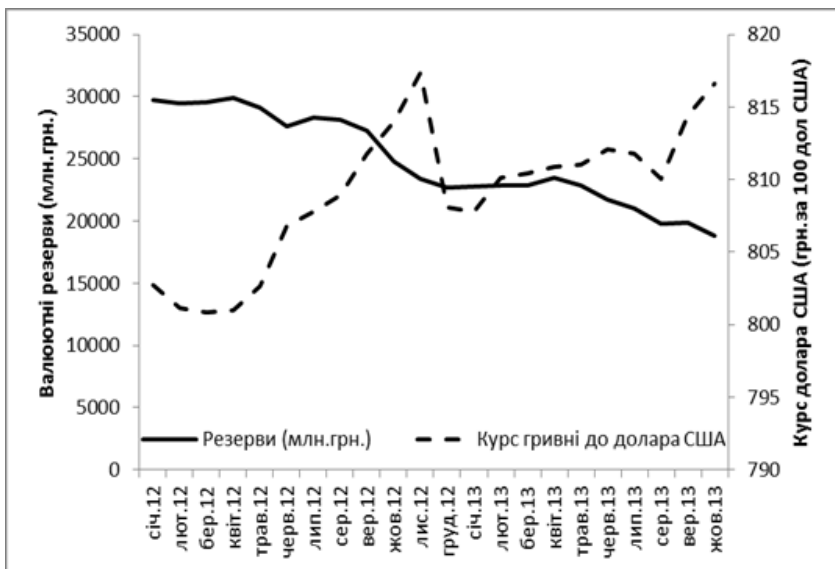

Рис. 5.36. Динаміка курсу гривні до долара США та обсягу валютних резервів НБУ в період із січня 2012 по жовтень 2013 року

Це, ймовірно, пов'язано з постійним перевищенням попиту на іноземну валюту над її пропозицією на міжбанківському ринку. За таких умов валютні інтервенції НБУ уповільнюють зниження

курсу гривні до іноземних валют, але не приводять до його зростання.

Також на силу та напрямок зв'язку між обсягами валютних інтервенцій НБУ та курсом гривні до іноземних валют впливає стабільність на інших фінансових ринках. Так, зростання спреду між курсом купівлі та курсом продажу долара США на міжбанківському валютному ринку супроводжується зміною коефіцієнта еластичності курсу гривні за обсягами інтервенцій, внаслідок чого він набуває від'ємних значень. Це свідчить про те, що в період нестабільності на фінансових ринках інтервенції НБУ приводять до активізації торгівлі іноземною валютою, а не до стабілізації валютного курсу. Така міра дозволяє банкам підвищити рентабельність своєї діяльності, але разом з тим веде до виснаження валютних резервів НБУ та зростання прямого і непрямого валютного ризику внаслідок підвищення волатильності валютного курсу (рис. 5.37).

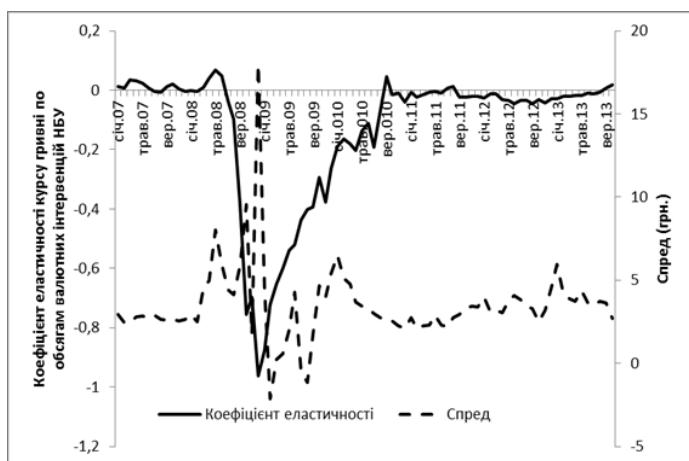

Рис. 5.37. Динаміка коефіцієнта еластичності курсу гривні за обсягами валютних інтервенцій НБУ та спреда між курсом долара США на міжбанківському валютному ринку

Визначимо вплив валютних інтервенцій НБУ на обсяг грошової бази. Кореляційний аналіз дозволяє зробити висновок, що зв'язок між грошовою базою та обсягами інтервенцій НБУ також змінюється. Залежно від зовнішніх умов змінюється як напрямок зв'язку, так і лаг, з яким валютні інтервенції впливають на обсяг грошової бази (табл. 5.37).

Наявність значень коефіцієнтів кореляції, які перевищують 0,5, свідчить про можливість впливу на обсяги грошової бази шляхом здійснення НБУ операцій з іноземною валютою на між-банківському ринку. Від'ємні значення коефіцієнтів кореляції імовірно свідчать про наявність тенденцій до нарощування чи зниження обсягу грошової бази під впливом інших чинників, ніж операції на відкритому ринку.

Таблиця 5.37

**КОЕФІЦІЄНТИ КОРЕЛЯЦІЇ МІЖ ТЕМПАМИ ПРИРОСТУ
ОБСЯГІВ ВАЛЮТНИХ РЕЗЕРВІВ НБУ ТА ОБСЯГАМИ ГРОШОВОЇ БАЗИ**

Показник	Період						
	08.2006- 07.2007	08.2007- 07.2008	08.2008- 07.2009	08.2009- 07.2010	08.2010- 07.2011	08.2011- 07.2012	08.2012- 07.2013
	1	2	3	4	5	6	7
RES	0,21	0,30	0,23	0,64	-0,15	0,41	0,32
lag1_RES	0,23	0,62	0,62	0,18	-0,30	-0,17	0,20
lag2_RES	-0,50	0,13	-0,11	0,08	-0,36	0,35	-0,32
lag3_RES	-0,52	-0,06	-0,20	-0,09	0,17	-0,25	0,12
lag4_RES	0,14	-0,16	-0,11	-0,17	0,05	0,53	0,04
lag5_RES	0,25	-0,30	0,26	0,52	-0,60	-0,30	0,27
lag6_RES	0,15	-0,56	-0,09	-0,03	0,35	-0,20	-0,63

Достатньо тісний зв'язок, для того щоб побудувати регресійні моделі, зафіксовано на проміжку часу від 08.2007 по 07.2010 року. В інших періодах на обсяг монетарної бази здійснювали більш значний вплив інші фактори. У результаті розрахунків побудовано такі моделі:

$$MB_{per2} = 0,8984 \cdot Res_{lag1} - 0,0061;$$

$$MB_{per3} = 0,4332 \cdot Res_{lag1} - 0,0211;$$

$$MB_{per4} = 0,4003 \cdot Res + 0,0130,$$

де MB_{per_t} — зміна обсягу грошової бази у періоді t , Res — зміна обсягів валютних резервів НБУ.

Кореляційний і регресійний аналіз свідчать про можливість використання операцій НБУ на міжбанківському валютному ринку для здійснення впливу на обсяги монетарної бази і через них — на інші характеристики банківської системи України.

Здійснимо аналіз законодавчого середовища функціонування банківської системи України. Ураховуючи те, що предметом дослідження є надійність банківської системи, доцільно провести його аналіз за двома напрямками:

1) наявність законодавчо закріплених за НБУ й іншими органами нагляду і виконавчими органами функцій з підтримання стабільного розвитку банківської та фінансової системи, а також чітко визначених інструментів та повноважень, які дозволяють виконати ці функції;

2) наявність закріплених у законодавстві механізмів взаємодії між НБУ, іншими органами нагляду та виконавчими органами з метою забезпечення оперативної й узгодженої їх реакції у випадку загрози виникнення фінансової та банківської кризи.

Дослідимо функції органів нагляду за фінансовими ринками та органів виконавчої влади, які пов'язані із забезпеченням стійкого розвитку фінансової системи.

Відповідно до закону України «Про Національний банк України» основною метою його діяльності є забезпечення цінової стабільності, а другорядною — сприяння стабільності банківської системи України. У законі є визначення цінової стабільності, проте бракує трактування фінансової стабільності, що знижує ефективність діяльності НБУ в цьому напрямку через неможливість чіткого визначення кола його обов'язків із забезпечення фінансової стабільності в Україні. Також законом визначено межі відповідальності НБУ як органу, який сприяє стабільності тільки банківської системи, та немає посилення на його обов'язки із забезпечення чи дослідження стабільності фінансової системи в цілому¹.

Національний банк України має досить широкі повноваження, що дозволяють ефективно впливати як на стан банківської системи, так і на стан фінансових ринків з використанням ринкових та адміністративних інструментів. Можливість та ефективність використання ринкових інструментів з метою забезпечення стабільності банківської системи обмежене, згідно із законом «Про Національний банк України», оскільки вони не повинні

¹ Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV.

використовуватись, якщо їх використання загрожує ціновій стабільності¹.

Дослідимо механізм взаємодії між органами нагляду, який передбачено законодавством України. Порядок взаємодії та співпраці між органами, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, викладено в законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Норми законодавства, які регулюють порядок взаємодії між органами нагляду, забезпечують можливість ефективної координації їх дій. Разом з тим необхідно в рамках договорів між органами нагляду передбачити дієвий механізм реалізації положень цього закону.

Проведений аналіз законодавства України дозволяє зробити висновок, що нормативне середовище існування банківської системи є недосконалим:

- 1) недостатньо уваги приділено проблемі забезпечення стабільного функціонування фінансової системи, що виражається у відсутності чіткого формулювання зобов'язань органів нагляду в межах його забезпечення;

- 2) бракує законодавчо закріпленого визначення стабільності банківської системи, що робить неможливою оцінку ефективності діяльності НБУ в цьому напрямку та ступеня його відповідальності за стан банківської системи;

- 3) не передбачено механізму перегляду пріоритетності цілей діяльності НБУ в умовах банківської кризи в бік надання переваги забезпеченню стабільності фінансового сектору країни;

- 4) недостатньо уваги приділено проблемі взаємодії між НБУ та органами виконавчої влади, зокрема Міністерством фінансів України;

Розглянемо якість інформаційного середовища діяльності банківської системи. Для переведення якісної оцінки в кількісні показники використаємо трибальну шкалу (–1 — якість інформаційного забезпечення незадовільна, 0 — якість інформаційного забезпечення задовільна, 1 — якість інформаційного забезпечення висока). Дослідимо такі джерела важливої для нормального функціонування банківської системи та проведення наукових досліджень, як сторінки Національного банку України, Державної служби статистики України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку і Національної комісії, що здійснює дер-

¹ Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679. — XIV Ст. 6.

жавне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Оцінка якості кількісної інформації, що її надають державні органи і яка є важливою для забезпечення нормального функціонування банківської системи, свідчить про наявність спільних для всіх них недоліків. Зокрема, відсутність можливості формувати запити до баз даних у режимі он-лайн знижує ефективність роботи з наявною інформаційною базою. Також це збільшує трудомісткість і витрати часу на проведення досліджень і підвищує ризик незначення дослідником необхідної інформації, що підвищується обмеженістю можливостей пошуку інформації на відповідних ресурсах і незручною організацією наявної інформації.

Істотні недоліки наявні і в статистичній інформації, що її надає Національний банк України, зокрема, зміна порядку розрахунку опублікованих показників без їх перерахунку в попередніх періодах, що робить різні часові проміжки незіставними й унеможливорює використання значної частини аналітичного інструментарію. Для визначення єдиної оцінки якості кількісної інформації, наданої державними органами, доцільно знайти середню зважену для індивідуальних оцінок за установами. Національний банк України є найбільш важливим джерелом такої інформації, що обумовлює необхідність присвоєння її оцінці високої ваги (0,4). Держстат є важливим джерелом інформації для оцінки середовища існування банківської системи, що також зумовлює присвоєння оцінці якості наданої ним інформації більшої ваги (0,3). Дані, які надають ДКЦПФР і Держфінпослуг, мають приблизно однакову цінність, що дозволяє присвоїти їм однакові ваги (0,15). Сукупна оцінка якості кількісної інформації, здійснена за результатами розгляду її джерел, становить 0,21, або 60 % від максимального значення.

Банки надають кількісну інформацію про свою діяльність у фінансових звітах. Аналіз тривалості терміну протягом якого зберігаються звіти, та схильності банків до використання міжнародних стандартів бухгалтерського обліку здійснено на базі банків I та II груп. Його результати свідчать про високу якість інформації, зважаючи на те, що 78 % досліджених банків публікують звіти, складені за МСФЗ, на сайтах, починаючи з 2007 року, що дозволяє дослідити показники їх діяльності в докризовому періоді. Це дозволяє оцінити якість наданої банками кількісної інформації як високу.

Для визначення якості та інтенсивності наукових досліджень визначимо кількість статей українських науковців, присвячених забезпеченню стабільності банківської системи, у реферативній

базі даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Аналіз динаміки кількості статей свідчить про недостатність уваги, приділеної проблемі забезпечення стабільного функціонування банківської системи (рис. 5.38).

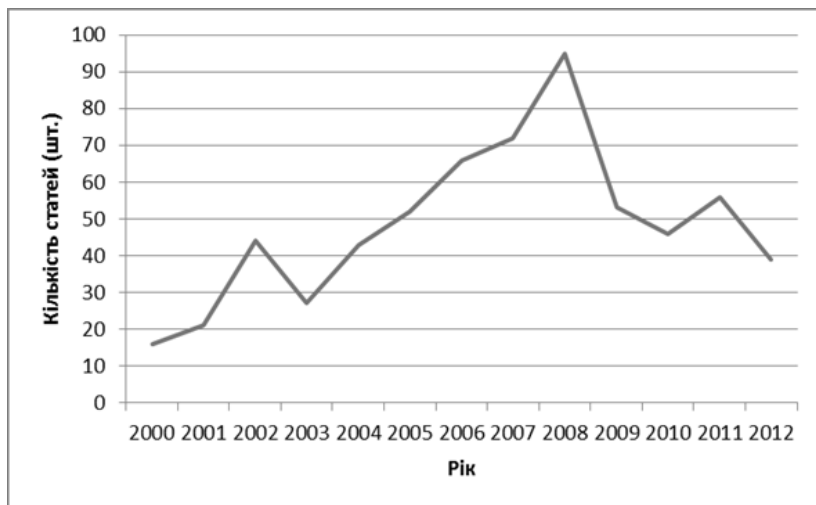

Рис. 5.38. Динаміка кількості статей, присвячених стабільності банківської системи, у реферативній базі даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Визначимо інтенсивність використання математичних методів для дослідження проблем розвитку банків і банківської системи. З цією метою сформуємо вибірку з 50 випадково обраних публікацій українських науковців, присвячених дослідженню банків і банківської системи, і визначимо відсоток тих, у яких використано статистичні та математичні методи в загальному обсязі вибірки. За результатами дослідження, математичні методи використано лише у 18 % наукових публікацій, разом з тим сучасні технології та інструменти аналізу дозволяють суттєво підвищити ефективність наукових досліджень. Поширення використання математичного апарату в наукових дослідженнях є необхідною передумовою інтеграції України у світовий науковий простір і використання їх результатів у банківській практиці та практиці банківського регулювання.

Також негативний вплив на стан наукового середовища України здійснює відсутність єдиного реєстру наукових публікацій і бази даних повнотекстових публікацій. У результаті існування

описаних недоліків інформаційного середовища ускладнене використання результатів досліджень українських науковців, що виявляється, зокрема, у низькій частці їх досліджень у загальному обсязі посилань в інформаційно-аналітичних матеріалах НБУ. Так, у середньому дослідження українських науковців, за винятком співробітників НБУ, займають 13,42 % від загальної кількості посилань. Також, фактором, який негативно впливає на надійність банківської системи, є брак звіту про фінансову стабільність, що його має складати НБУ.

Оцінку надійності банківської системи доцільно здійснювати за трьома напрямками: рівень вразливості банківської системи до дії шоків; здатність банківської системи протидіяти впливу кризових явищ; здатність передбачувати потенційні ризики і адаптуватися до нових умов. Ураховуючи нестабільність середовища функціонування банків в Україні, особливо важливими є другий і третій напрями. Для забезпечення оцінки рівня вразливості банків доцільно використовувати комплекс методів, які дозволяють здійснювати контроль за станом банківської системи з різними часовими інтервалами: від моніторингу в режимі реального часу шляхом розрахунку індексів на базі щоденної звітності банків до щоквартального та щорічного стрес-тестів. Для оцінки надійності за другим напрямком необхідно аналізувати достатність ресурсів НБУ для підтримки банківської системи в умовах панічного впливу валютних коштів шляхом проведення стрес-тесту обсягу резервів. Також необхідно оцінити здатність НБУ та інших органів нагляду до взаємодії в умовах кризи та раціональність розподілу повноважень і обов'язків органів нагляду.

Інформаційне середовище існування банків є недосконалим, унаслідок чого зростає вразливість національної банківської системи. Існуюча інфраструктура поширення якісної інформації є неефективною й такою, що не дозволяє реалізувати існуючий науковий потенціал і забезпечити взаємодію між наукою та банківською системою. Державні установи недостатньо уваги приділяють розробленню й публікації дослідницьких матеріалів та аналітичних звітів, що негативно впливає на якість інформаційного середовища та не дозволяє забезпечити якісний процес визначення загроз для фінансової системи і шляхів їх нейтралізації.

Національний банк України здатен впливати на банківський сектор з метою згладжування циклічних коливань у його діяльності шляхом використання ринкових механізмів. Дієвість інструментів Національного банку України залежить від таких факторів, як наявність чи відсутність надлишкової ліквідності в бан-

ківській системі; рівень довіри до банків з боку населення; доступність для банків України ресурсів на зовнішніх ринках; фаза економічного циклу; ступінь стабільності на фінансових ринках і рівень розвитку фінансових ринків. Законодавство України дозволяє забезпечити ефективну взаємодію між органами нагляду, хоча й існують резерви підвищення її ефективності у разі загрози початку банківської кризи.

Для забезпечення надійності банківської системи слід запровадити такі заходи:

- стимулювання банків до кредитування реальної економіки з метою підвищення з їх боку попиту на короткострокові ресурси, що дозволить більш ефективно застосовувати інструменти трансмісійного механізму;

- уведення автоматичних важелів впливу на діяльність банків шляхом корегування нормативів резервування на величину, яка залежить від фази ділового циклу;

- застосування диверсифікованого підходу до нагляду за банками, збільшення частоти перевірок з боку органів нагляду тих банків, які за результатами аналізу є більш вразливими, ніж інші;

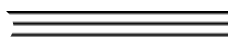
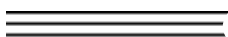
- закріплення в законодавстві чіткого визначення стабільності банківської системи та критеріїв, за якими вона визначається; закріплення за НБУ зобов'язання забезпечувати стабільність фінансової системи у співпраці з іншими органами нагляду;

- розроблення протоколів з інструкціями щодо першочергових дій у разі реалізації кризових сценаріїв;

- зобов'язання НБУ публікувати звіт про фінансову стабільність з обов'язковим залученням зовнішніх експертів з числа науковців;

- поліпшення інформаційної інфраструктури шляхом створення державного фінансово-кредитного агентства;

- зобов'язати Держкомстат та НБУ здійснити перерахунок усіх часових рядів у такий спосіб, щоб зробити їх зіставними на всьому часовому проміжку; створення всеукраїнського репозитарію наукових досліджень з метою активізації процесу вивчення основних проблем економіки та суспільства.

Список використаних джерел

1. Адамик Б. П. Доцільність застосування вимог Базеля III при регулюванні капіталу банків України // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків [Текст] : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції. — 18—19 жовтня 2012 р. — Черкаси : ЧІБС УБС НБУ, 2012. — 516 с. — С. 16—19.
2. Адрианов В. Золотовалютные резервы: принципы формирования, структура и эффективность использования // Общество и экономика. — 2008. — № 5. — С. 23—53.
3. Айвазян С. А. Выявление системно значимых финансовых организаций : обзор методологий / [С. А. Айвазян, И. К. Андриевская, Р. Конноли, Г. И. Пеникас] // Деньги и кредит. — 2011. — № 8. — С. 13—18.
4. Айдарова, А. Коммуникационная политика в Национальном банке Кыргызской Республики как элемент денежно-кредитной политики / А. Айдарова, Ч. Доолоталиев; Национальный банк Кыргызской Республики [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.nbkr.kg>
5. Антонов К. А. Экономическая эффективность внедрения и использования систем дистанционного банковского обслуживания в российских банках // Банковские услуги. — № 6/2011. — С. 27—32.
6. Апостолик К. Основы Банковского Риска. Обзор банковского дела, банковских рисков и банковского регулирования на основе оценки рисков / К. Апостолик, К. Дохохью, П. Уент. — GARP, 2011. — 302 с.
7. Базельский комитет ужесточает правила взаимных операций системно значимых для мировой экономики банков [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.rcb.ru/news/258515/>.
8. Базельский комитет ужесточает правила взаимных операций системно значимых для мировой экономики банков [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.rcb.ru/news/258515/>
9. Балянт Г. Р. Сучасні тенденції у сфері банківського регулювання/Р.Г. Балянт// Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє : щорічник. — Вип. 16 / За заг. ред. М. В. Лазаровича. — Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. — 336 с.
10. Банк 2.0. Организация банковского бизнеса через социальные сети с использованием инструментов CRM банков [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ibusiness.ru/blogs/19618>

11. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. — К. : Центр наукових досліджень НБУ: Знання, 2011 — 504 с. — С. 332.
12. *Береславська О. І.* Перспективи імплементації рекомендацій Базельського комітету в практичну діяльність банків України [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n23/51.pdf>
13. *Бегун К. А.* Банки на іпотечному ринку : Автореферат : Спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси та кредит» / К. А. Бегун. — 2012. — 208 с.
14. *Бойко Ю. О.* Управління концентрацією банківського капіталу в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.08 / Бойко Ю. О. — К., 2012. — 25 с. — С. 19—20.
15. *Боришкевич О.* Міжнародний рух капіталу та проблеми зовнішньої заборгованості // Вісник Національного банку України. — 2012. — № 10. — С. 42—47.
16. *Боришкевич О. В.* Золото в сучасній економіці // Бізнесінформ. — 2014. — № 1. — С. 256—261.
17. *Боришкевич О. В.* Режими валютного курсу: пошук оптимальності // Банківська справа. — 2014. — № 3—4. — С. 66—73.
18. Бретт Кинг. Банк 2.0. Как потребительское поведение и технологии изменят будущее финансовых услуг / [Кинг Бретт; пер. с англ. М. Мацковской]. — М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2012. — 512 с.
19. *Булкот О. В.* Эффективность управления золотовалютными резервами Украины как одна из детерминант экономического роста // Формирование рыночных отношений в Украине. — № 4/2010.
20. *Вовк В.* Діагностування кризи з боку центральних банків: зарубіжний та вітчизняний досвід / В. Вовк, Ю. Дмитрик // Вісник НБУ. — 2013. — № 3. — С. 20—25.
21. *Габбард, Р.* Глен. Гроші, фінансова система та економіка: підручник / пер. з англ.; наук. ред. пер. М. Савлук, Д. Олесневич. — К. : КНЕУ, 2004. — 889 с.
22. *Галайко Н. Р.* Ефективність діяльності банківської установи : монографія / Н. Р. Галайко, Р. Ф. Турко ; ЛІБС УБС НБУ. — Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2012. — 255 с.
23. *Галиц Л.* Финансовая инженерия: инструменты и способы управления финансовым риском / Л. Галиц; пер. с англ. — М. : ТВП, 1998. — 576 с.
24. *Гафурова Д. И.* Развитие инновационных технологий в российском банковском секторе / Д. Гафурова. — М. : Анкил, 2009. — 160 с.
25. *Глущенко, А. С.* Розкриття поняття «похідні фінансові інструменти» через узагальнення найбільш виражених їх властивостей та виконуваних функцій // Вісник Харківського національного університету. — 2008. — № 802 / [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Ekon/802/08gbdroz.pdf.

26. Горюнов, Е. Л. Банк России на перепутье: нужно ли смягчать денежно-кредитную политику / Е. Л. Горюнов, П. В. Трунин. — М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2013. — 26 с.

27. Гоффе В. В. Ринок деривативів: зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Гоффе Валерія Вікторівна. — К., 2005. — 24 с.

28. Дарушин Н. Теоретические основы функционирования срочного рынка и его социально-экономическая роль / Н. Дарушин // Рынок ценных бумаг. — 2003. — № 4. — С. 68—73.

29. Джуччі Р. Нагляд за діяльністю у фінансовому секторі України: чи допоможе об'єднання наглядових органів? : консультативна робота / Джуччі Р., Герасим Г. Лахмунді ; — Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Німецька Консультативна Група при Уряді України. — К. : 2005. — 9 с.

30. Достаточность международных резервов отдельных стран / Банк России. — Электронный ресурс. — Режим доступа : www.cbr.ru

31. Друкер, П. Ф. Энциклопедия менеджмента / пер. с англ. — М. : ООО «И.Д., Вильямс», 2006. — 432 с.

32. Економічні та фінансові показники України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>

33. Єгоричева С. Методологічні засади організації інноваційного процесу в комерційних банках / С. Єгоричева // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 1. — С. 53—57.

34. Житній П. Є. Світова практика стрес-тестування у банках України / П. Є. Житній, С. М. Шаповалова, Г. М. Карамішева // Вісник Української академії банківської справи : наук.-практ. журнал. — 2011. — № 1 (30) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

35. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 року № 2121-III. — [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page>

36. Заощадження населення України: формування та залучення в банки : монографія / Л. О. Примостка, В. Г. Шевалдіна. — К. : КНЕУ, 2014. — 234.

37. Зверев О. А. Банки и организационно-управленческие инновации / О. А. Зверев // Банковское дело. — 2007. — № 12. — С. 64—67.

38. Інновації у фінансовій сфері : монографія / за заг. ред В. М. Опаріна, — К. : КНЕУ, 2013. — 444 с.

39. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків України : Затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368// zakon.rada.gov.ua.

40. Каким образом следует изменить деятельность МВФ? // Финансы и развитие. — Сентябрь. — 2004. — С. 27—29.
41. Капіталізація економіки України / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, д-ра екон. наук А. А. Гриценка. — К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. — 220 с.
42. Капіталізація економіки: проблеми та перспективи : Матеріали семінара. — Ч. 1) // Економічна теорія. — 2006. — № 2. — С. 91—112.
43. Карчева Г. Т. Эффективность функционирования та перспективи розвитку банківської системи України: монографія / Г. Т. Карчева — К. : НАН України: Ін-т економіки та прогнозування, 2012. — 520 с.
44. Киселев, М. В. Функции деривативов / М. В. Киселев // Финансы и кредит. — 2008. — № 3. — С. 45—50.
45. Коваленко В. Науково-методологічні основи фінансової стабільності системи та індикатори її оцінки // Фінанси України. — 2008. — № 7. — С. 111—122.
46. Коваленко В. Теоретичні та методичні підходи до оцінювання фінансової стабільності банківської системи / В. Коваленко, Ю. Гаркуша // Вісник НБУ. — 2013. — № 9. — С. 35—40.
47. Ковальчук О. В. Особливості застосування методики визначення економічного капіталу банку та розрахунку його величини під окремі види ризиків / О. В. Ковальчук [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>
48. Козюк В. Резервний статус валюти в глобальній економіці: проблема темпоральних конфліктів // Вісник НБУ. — 2014. — № 4. — С. 30—36.
49. Коровина С. С. Мотивы и процесс консолидации банковского сектора Российской Федерации : ... автореф. канд. экон. Наук спец.: 08.00.10 / Светлана Сергеевна Коровина ; Федеральное государственное бюджетное учреждение высшего профессионального образования «Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов». — Санкт-Петербург, 2011. — 23 с.
50. Косарев В. Е. О перспективах развития дистанционного банковского обслуживания // Банковское дело. — № 9. — 2012. — С. 63—65.
51. Крамаренко, Я. Ю. Валютні деривативи: сутність, класифікація, призначення / Я. Ю. Крамаренко // Економіст. — 2000. — № 10. — С. 44—47.
52. Куликов А. Г. Россия и Китай: пути модернизации. / Куликов А. Г., Куликов Е. Г. // Деньги и кредит. — 2011 — № 5. — С. 27—36.
53. Лейнон Харри. Мобильные платежи: что нового, а что из хорошо забытого старого? / Х. Лейнон, А. С. Обаева, П. В. Сумбулов // Деньги и кредит. — 2012. — № 3. — С. 39—48.
54. Леонтьев А. Б. Предпосылки и причины концентрации капитала в банковском секторе / А. Б. Леонтьев // Вестник Самарского Государственного экономического университета. — 2010. — № 11 (73). — С 47—51.

55. Лютий І. О. Банківські інститути в умовах глобалізації ринку фінансових послуг : монографія / І. О. Лютий, О. М. Юрчук. — К. : Знання, 2011. — 357 с.

56. Лямин Л. В. Применение технологий электронного банкинга: риск-ориентированный подход / Л. В. Лямин. — М. : КНОРУС ; ЦИП-СиР, 2011. — 336 с. — С. 8—10.

57. Лямин Л. В. Проблемы управления рисками, связанными с электронным банкингом / Л. В. Лямин // Банковское дело. — 2010. — № 10. — С. 74—78.

58. Маршалл Дж. Финансовая инженерия : полное руководство по финансовым нововведениям / Дж. Ф. Маршалл, К. Бансал Випул ; Пер. с англ. — М. : Инфра-М, 1998. — 784 с.

59. Методичні вказівки щодо організації, проведення інспекційних перевірок та встановлення рейтингової оцінки банку : затв. пост. Правління Національного банку України від 31 серпня 2007 р. № 312 [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://www.bank.gov.ua>.

60. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України : Затв. пост. Правління Національного банку України від 6 серпня 2009 р. № 460 [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://www.bank.gov.ua>.

61. Мірошніченко О. В. Методи оцінки конкурентоспроможності банку // Економіка Крима. — 2009. — № 28. — С. 42—47.

62. Моисеев С. Р. Открытость и торанпарентность денежно-кредитной политики / С. Р. Моисеев // Банковское дело. — 2001. — № 5. — № 3. — С. 2—6.

63. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / за ред. В. С. Стельмаха. — К. : Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. — 404 с.

64. Названы ТОП-10 украинских банков по развитию интернет-услуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://ain.ua/2012/10/17/98439>

65. Науменкова С. Нові тенденції в механізмі регулювання фінансового сектору / С. Науменкова // Вісник НБУ. — 2011. — № 12. — С. 4—11.

66. Науменкова С. В. Система регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн : навч. посіб. / С. В. Науменкова, В. І. Міценко, — К. : Центр наукових досліджень НБУ, Університет банківської справи НБУ, 2010. — 170 с.

67. Національне рейтингове агентство «Рюрик» — [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://rurik.com.ua/>

68. Національний банк підвищує прозорість під час надання доступу до рефінансування банків. Прес-реліз [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=6281243

69. Національний банк України. Інформація служби банківського нагляду — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=76262&cat_id=36794

70. Новикова Н. Функционирование и регулирование системно значимых банков в Республике Беларусь / Н. Новикова // Банковский вестник. — 2013. — № 8. — С. 33—38.

71. Норд Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Норд Даглас. — К. : Основи, 2000. — 198 с.

72. Основні засади грошово-кредитної політики 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=7466694

73. Основні засади грошово-кредитної політики на 2007 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=44375

74. Основні засади грошово-кредитної політики на 2008 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-07>

75. Основні засади грошово-кредитної політики на 2010 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010500-09>

76. Основні засади грошово-кредитної політики на 2013 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=127394

77. Основні показники діяльності банків України // Вісник НБУ. — 2010—2014 рр.

78. Офіційний сайт Національного банку Республіки Білорусь [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<<http://www.nbrb>>.

79. Панков В. В. «Институциональная теория бухгалтерского учета и аудита» ; учебное пособие / В. В. Панков. — М. : Информбюро, 2011. — 168. — С. 14.

80. Парупа К. В. Сутність системно важливих банків та їх значення для забезпечення стійкості фінансового сектору України : ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского : серия «Экономика и управление». Том 25 (64). — 2012 г. — № 1. — С. 136—146.

81. ПАТ «Українська біржа». Офіційний сайт [Електронний ресурс] : Режим доступу :

<http://www.ux.ua>

82. ПАТ «Фондова біржа «Перспектива». Офіційний сайт [Електронний ресурс] : Режим доступу :

<http://fbp.com.ua/>

83. Петрова Т. И. Надзор за деятельностью системно значимых кредитных установ / Г. И. Петрова // Банковские услуги. — 2013. — № 11. — С. 12—16.

84. *Петрова Т. И.* Надзор за деятельностью системно значимых кредитных учреждений / Т. И. Петрова // Банковские услуги. — 2013. — № 11. — С. 12—16.

85. Податковий Кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI із змінами та доповненнями / [Електронний ресурс] : Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

86. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про забезпечення безперервного функціонування інформаційних систем Національного банку України та банків України» від 17.06.2004 № 265.

87. *Примостка Л. О.* Державне фінансово-інформаційне агентство: досвід Банку Франції / Л. О. Примостка, В. О. Харченко // Фінанси, облік і аудит. — Вип. 2(22), 2013. — С. 100—109.

88. Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України Постанова НБУ від 18.08.2004. № 389 [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1092-04>

89. Проблеми оцінки рівня капіталізації суб'єктів господарювання : наукова доповідь. — Львів : ІРД НАНУ, 2007. — 67 с.

90. Прогнозування та хеджування фінансових ризиків : монографія / за ред. проф. Примости Л. О. — К. : КНЕУ, 2014. — 424 с. — С. 365.

91. *Прозоров Ю. В.* Посткризова трансформація банківського капіталу в Україні: концентрація без централізації / Ю. В. Прозоров // Сучасні проблеми та механізми фінансового управління : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. 12—13 грудня 2013 р. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2013. — 112 с. — С. 79—86.

92. Растущий потенциал онлайн-банков. Независимые специализированные интернет-банки находят свою нишу на рынке финансовых услуг // Банковская практика. — № 2011. — С. 40—46.

93. *Ревенков П. В.* Дистанционное банковское обслуживание: актуальные направления регулирования / П. В. Ревенков // Банковское дело. — 2012. — № 9. — С. 57—62.

94. *Реверчук С. К.* Концентрація банківського капіталу в Україні: управління і досвід : монографія / О. Д. Вовчак, Ю. О. Бойко ; за наук. ред. д.е.н., проф. Реверчука С. К. — Львів : Растр-7, 2012. — 192 с. — С. 16.

95. Регулирование банковской деятельности в Украине и России в условиях глобализации: монография / М. И. Дыба, О. А. Звонова, Л. А. Примостка и др. — К. : КНЭУ, 2013. — 380 с.

96. Регулювання діяльності банків в умовах глобальних викликів : монографія / [Л. О. Примостка, М. І. Дибя, О. О. Чуб та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. О. Примости. — К. : КНЕУ, 2012. — 459 с.

97. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку: монографія / за заг. ред. докторів екон. наук, професорів Д. М. Лукияненко та А. М. Поручника. — К. : КНЕУ, 2011. — 703 с.

98. Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (2013 р.) / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів : http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1402491205.pdf
99. Рішення Комісії НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків «Про розподіл банків на групи» від 20.12.2013 № 975.
100. *Савлук С. М.* Економічний капітал банку: призначення та методи розрахунку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dspace.academy.sumy.ua>
101. *Саранчук С. В.* Прогнозування капіталізації банків в умовах політико-економічної нестабільності в Україні Актуальні проблеми посткризового розвитку банківського сектору України: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. студентів та аспірантів / за заг. ред. проф. С. В. Науменкової : у 2-х т. — К. : ДП «Прінт Сервіс», 2014. — Т. II. — 371 с. — С. 174—177.
102. *Сердинов Э. М.* Слияния и поглощения в банковской индустрии США / Э. М. Сердинов // Банковское дело. — № 9. — 2004. — С. 21—28.
103. *Синки Дж. Мл.* Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Джозеф Синки мл. ; пер. с англ. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. — 1018 с.
104. Системоутворюючий банк [Електронний ресурс] / Глосарій банківської термінології. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123655&cat_id=123321
105. *Скиннер Крис.* Будущее банкинга. Мировые тенденции в отрасли / пер. с англ. — Минск : Гревцов Пабlishер, — 2009.
106. *Старостенко Г. Г.* Національна економіка / С. В. Онишко, Т. В. Поснова. — К. : Ліра-К, 2011. — 432 с.
107. Структура активів, зобов'язань та власного капіталу, прибутки та збитки банків України на 1 січня 2014 року // Вісник НБУ. — 2010—2014 рр.
108. Структура международных резервов отдельных стран по состоянию на 1 января 2013 года. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/res_str.htm
109. *Суббарао Д.* Новое определение роли центрального банка // Финансы и развитие. — Июнь 2010. — С. 26.
110. *Тиркало Р.* Регулятивний капітал банків: сутність, порядок визначення, та проблеми достатності / Р. Тиркало, Н. Ткачук // Світ фінансів. — 2008. — № 4(17). — С. 93—103.
111. *Ткачук В. О.* Інноваційна політика банків на ринку банківських послуг // Економічний аналіз. — 2013. — Т. 14. — № 2. — С. 43—51.
112. *Ткачук Н. М.* Особливості визначення та оцінки достатності банківського капіталу / Н. М. Ткачук // Вісник Української академії банківської справи. — 2006. — № 2. — С. 99—105.
113. *Ткачук Н. М.* Капіталізація банку: економічна сутність та різновиди // Вісник Української академії банківської справи. — № 1 — 2010.

114. *Тысячникова Н. А.* Риски интернет-банкинга: принципы и организация надзора / Н. А. Тысячникова // Банковское дело. — 2010. — № 10. — С. 79—82.

115. Указ Банка России от 16 апреля 2014 г. «Об определении перечня системно значимых кредитных организаций».

116. *Фельдман, А. Б.* Производные финансовые и товарные инструменты / А. Б. Фельдман. — М. : Экономика, 2008. — 472 с.

117. *Фінансовий менеджмент у банку : підручник / Л. О. Примостка.* — 3-тє вид., доп. і перероб. — К. : КНЕУ, 2012. — 338 с.

118. *Фінансові інструменти: визнання та оцінка : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку № 39 [Електронний ресурс] // Режим доступу :*

http://www.minfin.gov.ua/document/237506/42_IAS39_IFRS_2009_GV_T.pdf

119. *Циплінська О. О.* Капіталізація банківської системи України в умовах економічної кризи / О. О. Циплінська // Наукові праці : науково-методичний журнал. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. — Вип. 86. Т. 99. Проблеми економічної теорії. — С. 25—28.

120. *Чуб О. О.* Банківська діяльність у глобальному середовищі: монографія / О. О. Чуб. — К. : КНЕУ, 2013. — 340 с.

121. *Шалига Т. С.* Дистанційне банківське обслуговування роздрібних клієнтів : монографія / Т. С. Шалига; за заг. ред. Н. В. Циганової. — Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-поліграф», 2013. — 412 с.

122. *Яременко А. А.* Теоретические аспекты золотовалютных резервов // Экономика и государство. — 2011. — № 11.

123. A framework for dealing with domestic systemically important banks// Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс]. — 2012 (October) // Режим доступу :

<http://www.bis.org/publ/bcbs233.pdf>

124. A framework for dealing with domestic systemically important banks/ Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://www/bis.org/publ>

125. A new financial system for Europe. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://ec.europa.eu/internal_market/publications/docs/financial-reform-for-growth_en.pdf

126. A new financial system for Europe. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://ec.europa.eu/internal_market/publications/docs/financial-reform-for-growth_en.pdf

127. *Acharya V., Yorulmazer T.* Too Many to Fail - An Analysis of Time-inconsistency in Bank Closure Policies // Bank of England Working Paper Series. — 2007. — 319 с.

128. *Adrian T., Brunnermeier M.* CoVaR // Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. — 2010. — 348 с.

129. *Andenas M.* Who is Going to Supervise Europe's Financial Markets // The European Central Bank as Regulator and as Institutional Actor // Financial Markets in Europe: Towards a Single Regulator? Bodmin (Cornwall): Kluwer Law International, 2003. — P. 23—26.

130. Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2013. International Monetary Fund. — October 2013. — P. 94.

131. Background Note regarding the Bank's Thinking on Price Stability. Bank of Japan. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

https://www.boj.or.jp/en/announcements/release_2013/rel130123a.htm

132. Banking union: restoring financial stability in the Eurozone, Brussels, 15 April 2014. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/banking-union/banking-union-memo_en.pdf

133. Barth, James R., et al. A Cross-Country Analysis of the Bank Supervisory Framework and Bank Performance // Economic and Policy Analysis Working Paper - U.S. Department of the Treasury, Office of the Comptroller of the Currency, 2002. — 61 p.

134. Central bank diversification strategies: Rebalancing from the dollar and euro. World Gold Council. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://www.gold.org/download/pub_archive/pdf/Central_bank_diversification_strategies_paper.pdf

135. Currency composition of official foreign exchange reserves (COFER). Електронний ресурс. — Режим доступу :

<http://www.imf.org/external/np/sta/cofer/eng/>

136. European Banking Authority [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

www.eba.europa.eu. — Назва з екрану.

137. European Insurance and Occupational Pensions Authority [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<https://eiopa.europa.eu/>. — Назва з екрана.

138. European Securities and Markets Authority [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<http://www.esma.europa.eu/>. — Назва з екрана.

139. European Systemic Risk Board [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<http://www.esrb.europa.eu/home/html/index.en.html>. — Назва з екрана.

140. Federal funds effective rate. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://www.federalreserve.gov/releases/h15/data.htm>

141. Global systemically important banks: assessment methodology and the additional loss absorbency requirement (Cover note) // Basel Committee on Banking Supervision [[Електронний ресурс]. — 2011 (November) // Режим доступу :

<http://www.bis.org/publ/bcbs207cn.pdf>

142. Global systemically important banks: updated assessment methodology and the hinger loss absorbency requirement. Basel Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://www.bis.org/publ>

143. Globally systemically important banks: updated assessment methodology and the additional loss absorbency requirement // Сайт Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<http://www.bis.org/publ/bcbs255.pdf>

144. Gold Demand Trend. World Gold Council. [

Gold Demand Trend. World Gold Council. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://www.gold.org/investment/statistics/demand_and_supply_statistics/.

145. Goodhart, C. A. E. The Organizational Structure of Banking Supervision // Economic Notes, Financial Stability Institute, Bank for International Settlements, Basel, 2002. — 32 p.

146. Guidance to Assess the Systemic Importance of Financial Institutions. Markets and Instruments: Initial Considerations, IMF/BIS/FSB, 2009.

167. International Financial Statistics (IFS) IMF [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://elibrary-data.imf.org/finddatareports.aspx?d=33061&e=169393>

148. Jean-Claude Trichet, President of the ECB. Macro-prudential oversight and the future European Systemic Risk Board. at the European Banking Congress, Frankfurt am Main, 19 November 2010 [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу: http://www.ecb.int/press/key/date/2010/html/sp101119_2.en.html. — Назва з екрана.

149. Joint Committee of the European Supervisory Authorities [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<http://www.eba.europa.eu/Joint-Committee.aspx>. — Назва з екрана.

150. Jürgen Stark. Member of the Executive Board of the ECB. Towards a safer financial system. At the Transatlantic Business Conference, organized by the American Chamber of Commerce, Frankfurt am Main, 9 November 2011 [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<http://www.ecb.int/press/key/date/2011/html/sp111109.en.html>

151. Kydland F., Prescott E. Rules Rather than Discretion: the Inconsistency of Optimal Plans. The Journal of Political Economy? Volume 85, Issue 3 (June 1977). — P. 473—492.

152. Lucas Papademos, Vice-President of the ECB. Financial stability and macro-prudential supervision: objectives, instruments and the role of the ECB. Financial stability and macro-prudential supervision: objectives, instruments and the role of the ECB. At the conference “The ECB and Its Watchers XI” Frankfurt, 4 September 2009 [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

http://www.ecb.int/press/key/date/2009/html/sp090904_3.en.html. —

Назва з екрана.

153. Marauhn T., Weiss M. The European Central Bank as Regulator and as Institutional Actor / T. Marauhn, M. Weiss // The Regulation of Financial Services in the European Union. Se Regulation of International Financial Markets: Perspectives for Reform, 2006. — P. 321.

154. Masciandro D., Quintyn M. Regulating The Regulators: The Changing Face Of Financial Supervision Architectures Before And After The Crisis // European Company Law, Volume 6, Issue 5, 2009. — 240 p.

155. Michael Woodford. Monetary Policy in the Information Economy □ Department of Economics Princeton University Princeton, NJ 08544 USA. Revised September 2001. 70p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://www.columbia.edu/~mw2230/JHole01.pdf> □

156. News Release - Bank of England provides explicit guidance regarding the future conduct of monetary policy [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://www.bankofengland.co.uk/publications/Pages/news/2013/096.aspx>

157. Peter Praet, Member of the Executive Board of the ECB. The (changing) role of central banks in financial stability policies. Peter Praet, Member of the Executive Board of the ECB. The (changing) role of central banks in financial stability policies. At the 14th Annual Internal Banking Conference, organised by the Federal Reserve Bank of Chicago and the European Central Bank, Chicago, 10 November 2011 [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

<http://www.ecb.int/press/key/date/2011/html/sp111110.en.html>. — Назва з екрана.

158. Praet P. Macro-prudential and financial stability statistics to improve financial analysis of exposures and risk transfers. Fitch ECB Conference on Statistics on “Central Bank statistics: What did the financial crisis change”/ 2010/

159. Promoting the good of the people of the United Kingdom by maintaining monetary and financial stability. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://www.bankofengland.co.uk/Pages/home.aspx>

160. Recent developments in supervisory structures in the EU member states (2007—2010) / Working paper of European Central Bank, October 2010 [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт. — Електрон. дані. — Режим доступу :

http://www.ecb.int/pub/pdf/other/report_on_supervisory_structures2010en.pdf. — Назва з екрана.

161. Reserves. World Gold Council. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://www.gold.org/government_affairs/gold_reserves/

162. Soramäki K., Cook S.: Algorithm for Identifying Systemically Important Banks in Payment Systems / Economics Discussion Papers [Електронний ресурс]. — 2012. — № 42 // Режим доступу:

<http://www.econstor.eu/bitstream/10419/62120/1/723776571.pdf>

163. Spath Diter, Bauer Wilhelm, Engstler Martin. Innovationen und Konzepte für die Bank der Zukunft. — Gabler, Wiesbaden, 2008. — 294 с.

164. Stefano Battiston, Michelangelo Puliga, Rahul Kaushik, Paolo Tasca & Guido Caldarelli. DebtRank: Too Central to Fail? Financial Networks, the FED and Systemic Risk// Электронный журнал: Scientific Reports. — 2012. — № 2. — Режим доступа :

<http://www.nature.com/srep/2012/120802/srep00541/pdf/srep00541.pdf>

165. *Summers L.* Beware Moral Hazard Fundamentalists // Financial Times. — 2007 (23 September) // Режим доступа :

<http://www.ft.com/intl/cms/s/0/5ffd2606-69e8-11dc-a571-0000779fd2ac.html#axzz2RBOb7UHN>

166. Top Banks in the World 2013 [Электронный ресурс] / Banks around the World. — Электрон. дані. — Режим доступа :

<http://www.relbanks.com/worlds-top-banks/market-cap>

167. *Vinogradov D.* Destructive Effects of Constructive Ambiguity in Times. Presented at the Conference on "Monetary policy and financial stability - what role for central bank communication?". Amsterdam, 15-16 November 2010. [Электронный ресурс]. — Режим доступа :

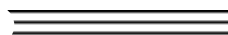
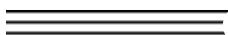
www.ecb.europa.eu/events/conferences/shared/pdf/joint_dnb/Vinogradov.

168. World bank/ Short term debt (%total reserves). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа :

<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DSTC.IR.ZS>

169. www.bis.org — офіційний сайт Комітету з банківського нагляду м. Базель

170. Zhou C. Are Banks Too Big to Fail? Measuring Systemic Importance of Financial Institutions. // International journal of Central Banking, 2010.

Наукове видання

**ПРИМОСТКА Людмила Олександрівна
ДИБА Михайло Іванович
КРАСНОВА Ірина Вікторівна та ін.**

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ ТА ІННОВАЦІЇ

Колективна монографія

Редактор *Л. Гордієнко*
Художник обкладинки *Є. МIRONENKO*
Коректор *О. Щербак*
Верстка *О. Федосенко*

Підп. до друку 29.04.15. Формат 60×84/16.
Обл.-вид. арк. 28,70. Зам. № 14-4973

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)
Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток